ئاببباس مۇنىياز

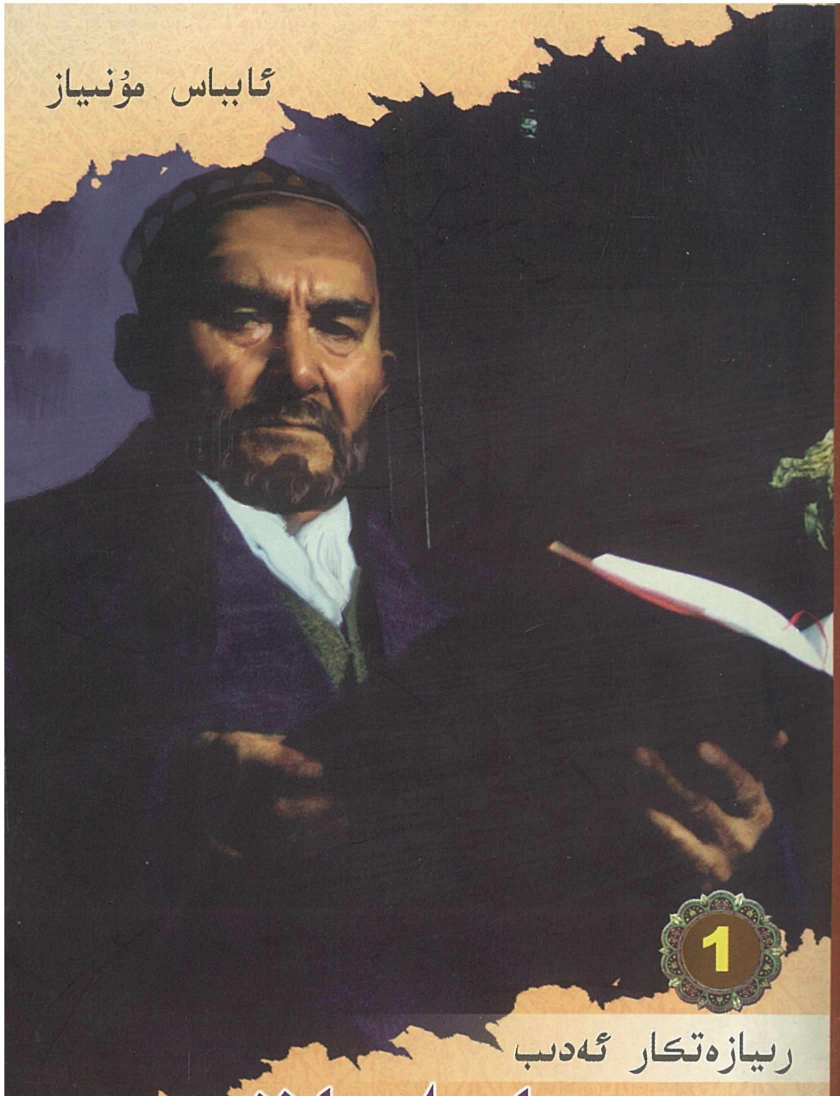

1

رىيازەتكار ئەدىب

خاراباتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

تارىخي شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر

رىيازەتكار ئەدىب

خاراباتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

5

ISBN7 - 228 - 08011 - 4
套价:30.00元

رەسىمنى ئىشلىگۈچى : مۇراددىل ئابىد
مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى : مۇراددىل ئابىد

تارىخي شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر 5

1.رىيازەتكار ئەدىب ——— خاراباتى
2.ئۆزلۈك شائىرى ——— مەشرەپ
3.ئۆزلۈك جۇلاسى ——— زەللى
4.ساتىرىك شائىر—ئەھمەدشاھ قاراقاشى
5.شېئىرىيەت نۇرى ——— تەجەللى

ISBN 7-228-08011-4
9 787228 080113 >

1

ئابباس مۇنىياز

رىيازەتكار ئەدىب

خاراباتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

تارىخىي شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر

5

图书在版编目(CIP)数据

哈拉巴提/阿巴斯著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,
2003.5
(历史人物故事丛书. 第5辑)
ISBN 7—228—08011—4

Ⅰ.哈… Ⅱ.阿… Ⅲ.故事—中国—当代—维吾
尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I247.8

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2003)第 035673 号

责任编辑:买买提吐尔地·米尔孜艾合买提
责任校对:阿孜古丽·克里木
封面设计:穆拉丁·阿比迪

历史人物故事丛书 . 第5辑
(1)
文学行者—**哈拉巴提** (维吾尔文)

阿巴斯·木尼亚孜 著

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编:830001)
新疆新华书店发行
乌鲁木齐仁祥印务有限公司
787×1029 毫米 32 开本 7.875 印张
2003 年 5 月第 1 版 2003 年 5 月第 1 次印刷
印数:1—5000 册

ISBN 7—228—08011—4 套价(1—5): 30.00 元
(单价: 6.00 元)

مۇندەرىجە

يوچۇن دەرۋىش 1
چوغتالدا نورۇز 11
يېڭى شەيخ 29
ئۇنتۇلماس ئەزان، خاسىيەتلىك سەھەر 47
مەدرىستىكى مۇھەممەت 57
كىچىك ئۇستاز 71
مۇھەممەت — شەيخنىڭ كۆزىدە 83
قەشقەردىكى ئېھتىرام 97
ئائىلىدىكى مۇنازىرە 119
تۇنجى داموللام 126
پەتىۋاغا پەتىۋا 132
باغدا تۇغۇلغان ئەشئار — «نەفسى بىرلە جەڭ قىلـ
ماقنىڭ بايانى» 139
ئۇ مۇھەممەت ئەمەس، مۇرتەت 153
دەسلەپكى رىۋايەتلەر 162
ئۇ راستتىنلا خاراباتى ئىكەن 168

مەن كىم 185
خەير، ۋەتەن 211
ھاجى ھەققىدە رىۋايەتلەر 225
ئاخىرقى تىركىشىش 231
شاگىرت پۈتكەن يىلنامە 237
خاتىمە 246

يوچۇن دەرۋىش

مىلادىيە 1732 - يىلى.

ئۇپۇق ئەمدىلا سوزۇلۇشكە باشلىغان. ئەتىيازنىڭ سوغ، ئەمما يېقىملىق شامىلى ئۇيۇشقان يۈزلەرگە باشقىچە بىر ھالەتتە ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ. ئەتراپ يەنىلا گىرىمسەن، ھەممىلا نەرسە سۇس بىر قەۋەت پەردە ئىچىدە كۆرۈنىدۇ. ئالدى تەرەپتە - تولىمۇ يىراقتىكى شىمالىي ئېگىزلىكتە بايا كۆرۈنگەن نۇرلۇق يۇلتۇزلار ئاۋۋالقىدەكلا چاقناپ تۇرىدۇ. يىراق - يىراقلاردا ئىتلار ھاۋشىيدۇ. ئىسمىنى بىلىپ بولمايدىغان چۇقانچى قۇشلار يېقىنلا يەردىن پۇرۇلداپ ئۇچىدۇ. يەنە بىر قىسىملىرى ئۇچۇش تەييارلىقىدا چۇرۇقلايدۇ. چاتقاللىق قېتىدا، سەھەرنىڭ شېرىن ئۇيقۇسىدىن ۋاز كېچەلمەي مۈگدەپ ياتقان جان - جانىۋارلار بولسا، ئاللىقانداق بىر خەۋپلىك قەدەم تىۋىشىنىڭ ئۆزىگە يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىشىپ، ھاپىلا - شاپىلا بېشىنى ئېلىپ قېچىشىدۇ. «پارت!» قىلىپ، باشقا بىر چاتقال قېتىغا ئۆزىنى ئاتىدۇ ياكى چالا ئۇيقۇلۇق ھالىتىدىلا قاراڭغۇ بوشلۇققا قاراپ قانات قاقىدۇ...

چاتقاللىق قويۇقلىشىپ باراتتى. پىيادە يولۇچىنىمۇ ناھايىتى تەسلىكتە سىغدۇرالايدىغان چىغىر يول بارغانسېرى كۆرۈنمەي قالغاندى. ھەممە ياق چاتقاللىق،

چىغلىق، يۇلغۇنلۇق، قومۇشلۇق. . . گەرچە ئۇلار تېخى ئەتىياز ھىدىنى سېزىپ ئۈلگۈرمىگەن بولسىمۇ. . .

ئەتراپ ئاستا - ئاستا سۇزۇلۇشكە باشلىدى. قارا پەردە سۇس يورۇقلۇققا ئورۇن بوشاتتى. شۇنىڭغا ئۈلگۈرۈپلا جاھان باشقىچە تۇسكە كىردى: يورۇۋاتقان بوشلۇق، ئاقىرىۋاتقان قەدىمي توغراقلىق، چاتقاللىق، قۇملۇق. . . سەھەر شامىلىمۇ، سوغ شامالنىڭ مۇزدەك يېقىشلىق گەۋدىسىنى يېرىپ ئۆتۈپ، ۋىژىلداپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئاشىق قۇشلارمۇ. . . ھەممىسى ئاقتەك، ئاقىرىۋاتقاندەك. . .

يولۇچى قەدىمىنى ئاستىلاتتى. شۇنداق قىلمايمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۆسۈپ ئۆتكىلى بولمايدىغان قېلىن چاتقاللار ئۇ مېڭىپ كېتىۋاتقان قەدىمي چىغىر يولنى يوشۇرۇپ تۇراتتى.

«ئېزىپ كەتتىممۇ نېمە؟. . . ئاداشقان ئوخشىمامدىمەن؟. . .» شۇنداق دېگىنىچە بىر ھازا تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى يولۇچى. ئۇ مۇشۇ كەمگىچە ئازمىغان، ئازمايدىغان يولۇچى ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ چېچەنلىكىگە، تۇيغۇسىغا زىيادە ئىشىنەتتى. «خۇدايا توۋا قىلدىم، سەپىرىم مۇشۇ يەرگىچە ئوڭۇشلۇق بولۇپ، مەنزىلگە ئازلا قالغاندا. . . بايا ئوقۇغان بامدات نامىزىمدىن كېيىن كۆڭلۈمگە ھېچبىر شەك كەلمەپتىيا؟! . . .»

جۈملىسىنىڭ ئاخىرىنى خوتەن تەلەپپۇزىدا چۈشۈرگىنىگە ئۇنىڭ ئۆزىنىڭمۇ كۈلگىسى كېلىپ كەتتى. بولمىسا، خوتەندە بەك ئۇزۇن تۇرۇپ كەتمىگەنىدى ئۇ.

ھەي! . . . ئۇنى يىغلاپ ئۇزاتقان ئاشۇ خوتەنلىك ساھىبجامال. . . ھە! . . . ئۇ دەرۋىشلىك يولىنى تۇتۇپ، مۇشۇ يول پەرز - خاسىيەتلىرىگە ئەقىدە قىلمىغان بولسا، بەلكى. . .

ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئىنچىكە قارا قاشلىق، ئويناپ تۇرىدىغان بۇلاق كۆزلۈك، پەردازسىز ھالىتىدىمۇ سۆيگۈ تېمىپ تۇرىدىغان چىرايلىق لەۋلىك. . . تەڭداشسىز بىر گۈزەل كەلدى. ئۇ يەنە ئاشۇ تونۇش چىرايىنىڭ ئۆزىنى ئۇزاتقان چېغىدىكى جىلۋىلىك بېقىشلىرىنى، ياش تۆككەن ۋاقتىدىكى ئۇماقلىقىنى؛ ئۇ ئازغۇنلۇق بولىدۇ، — دەپ تۇتقازمىغىنى ئۈچۈن، قىزنىڭ ئۇنىڭ ئۆتۈكىنىڭ تۇمشۇقىغا يېنىش - يېنىشلاپ سۆيۈپ قالغىنىنى. . . ئەسلەپ كەتتى.

توساتتىنلا، ئۇنىڭ پۇتىنىڭ ئۇچىدىن بىر قۇش «پۇر» قىلىپ ئۇچتى. ھېلىقى ساھىبجامال قۇش بولۇپ ئۇچقاندەك، پەرىشتە بولۇپ كۆككە كۆتۈرۈلگەندەك بىلىنىپ كەتتى ئۇنىڭغا. لېكىن ئۇ دەرھاللا ئۆزىگە كەلدى ۋە ئۆز ئەقىدىسىگە ئاسىيلىق قىلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ چۆچۈپ كەتتى. «ئاسىيلىق! . . . گۇمراھلىق. . .» ئىختىيارسىز ھالدا قاتتىق توۋلىۋەتتى ئۇ. ئۇنىڭ ئاۋازىدىن ئويغانغان قۇشلار ئۈركۈپ، كۆككە كۆتۈرۈلدى.

«مەن دېگەن دەرۋىش، مەن - ئاشىق! »

ئۇ دەرۋىش ئىدى. ئۇنىڭ قاچاندىن بېرى مۇشۇ يولنى تۇتقانلىقى ھەققىدە ھېچ كىشى بىر نېمە دېيەلمەيتتى. بىلىدىغىنىمىز، ئۇنىڭ ھازىرقى ھالىتى ئىدى: ئۇنىڭ

چىگىشلىشىپ، قاسماق باسقان ساقال - بۇرۇتىغا قاراپ يېشىنى پەرەز قىلىش تەسكە چۈشەتتى. پەقەت ئۇنىڭ مەزمۇت تۇرقى، ئولتۇرۇشقان بولسىمۇ، لېكىن ياشلىق كۈچى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان نۇرلۇق كۆزلىرىگە قاراپ، تېخى 35 ياشلاردىن ئاشمىغان دەرۋىش ئوخشايدۇ، دېگەن ئويغا كېلىشكە بولاتتى. ئۇنىڭ تاشلاقسىز كۇلاھى، تىتما - تالاڭ بولۇپ، باشقىچە تۇسكە كىرىپ قالغانىدى. كىرلىشىپ كەتكەن قارا چاچلىرى تۇماق ئىچىدىن سوزۇلۇپ چىقىپ، مۇرە ۋە گەجگىسىدە يېيىلىپ تۇراتتى. رەڭگىنى پەرق ئېتىشكە بولمىغۇدەك هالغا يەتكەن ئەبجەق جەندىسى ئۇشۇقىغىچە سۆرۈلۈپ چۈشكەنىدى. ئۇڭ مۇرىسىگە سېلىنغان قىل خۇرجۇنمۇ ئاستىدىكى جەندە رەڭگىدىن قېلىشمايتتى. ئېنىق ئېيتقاندا، ئۇمۇ ئۆڭۈپ، ئەسلى رەڭگىنى يوقاتقانىدى. ئىزمىلىرى مەهكەم ئېتىلگەن خۇرجۇنىنىڭ يىرتىق ئېغىزىدىن هالقىلىرى چۈشۈپ، شالاقلىشىپ قالغان كونا ساپايىنىڭ ئۇچى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بېلىدە بەلباغ، ئۇمۇ رەڭگىنى يوقاتقان، پۇتىدا خام تېرىدىن تىكىلگەن ئۆتۈك، ئۇمۇ هەم مەينەت، يىرتىق. . . شۇ تۇرقىدا ناتونۇش بۇ يولۇچىنىڭ ئۆزىمۇ كونىراپ كەتكەندەك ئىدى.

ئۇ قويۇق چاتقاللىق ئارىسىدىن گۇرۇلدەپ كۆككە كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۇرلۇك ئاۋاز، رەڭگارەڭ سىياقتىكى قۇشلارغا هەۋەس بىلەن، ئۇزاقتىن - ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ كەتتى. چېكىنى پەرق ئېتىشكە بولمايدىغان بۇ چاتقاللىقلار دۇنياسىنىڭ ئۆزىلا ئەمەس، قۇشلىرىمۇ شۇقەدەر گۈزەل

ۋە يېقىملىق ئىدى. «بۇ دۇنيا نېمىدېگەن گۈزەل، نېمىدېگەن كەڭرى ۋە تارتىملىق!» ۋارقىراپ تۇرۇپ شۇنداق دېگۈسى كەلدى ئۇنىڭ. «كۆكاتلار يۈزىنى تولۇق كۆرسەتمەي تۇرۇپ شۇنداق تۇسكە كىرگەن يەردە، چوكانتال پەسلىدە يەنە قانچىلىك گۈزەل بولۇپ كېتەر بۇ يەر؟!» ئەمما ئۇ، بۇلارنى ۋارقىراپ تۇرۇپ دېيەلمەيتتى. ئۇنىڭ ئەقىدىسى بويىچە ئېيتقاندا، گۈزەللىك، بۈيۈكلۈك ۋە چىنلىق پەقەت ئۇ دۇنيادا، ئاللانىڭ ۋۇجۇدىدىلا مەۋجۇت ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ، بۇ دۇنيانىڭ بارلىق مەئىشەت - پاراغەتلىرىدىن كېچىپ كېلىۋاتاتتى. كېچىپ كەلدىم، دەيتتيۇ، قەلبىنىڭ كونتروլسىز قېلىۋاتقان ئاللىقانداق بىر قاراڭغۇ بۇرجىكىدىن ئۇنى تەۋرىنىشكە ۋە ئازغۇنلۇققا ئېلىپ بارىدىغان تەلۋە هېسسىياتنىڭ پات - پات باش كۆتۈرۈپ قېلىۋاتقانلىقىنىمۇ ئېتىراپ قىلاتتى. بۇنىڭ ئۆزىلا ئىرادىسىزلىك، روهىي جەهەتتىن پىشىپ يېتىلمىگەنلىك ئىدى. بۇ خىل يېتىشسىزلىك ئۇنى ئەقىدە - ئاسىيلىقىغا، بارلىق گۇناه، گۇمراهلىققا باشلىيالايتتى. پانىينى گۈزەل دېگۈزەتتى. شەيتان ساهىبجاماللارنىڭ ئېزىتقۇ، ناز - كەرەشمىلىرىگە دىققەت قىلدۇراتتى. روهىنى بۇلغاپ، شەهۋەتنى ئاشۇرىدىغان كۈچلۈك نېمەتلەرگە قارىتا ئىشتەينى قوزغىيالايتتى. نەپسىنى كۈچەيتەلەيتتى. . .

ئۇ هەممىنى بىلىپ تۇراتتى. بىلگەنلىكى ئۈچۈنلا، ئىرادە ۋە كارامەتچىلىك ساۋاقلىرىنى قوبۇل قىلىش مۇساپىسىنى بېسىپ كەلمەكتە ئىدى. بۇ مۇساپە ئۇنى هەقىقىي سوپىلىق مۇقامىغا ئۇلاشتۇراتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ

ئەمدىكى مەنزىلىدە، ئۇ ئۇزاقتىن بېرى داڭقىنى ئاڭلاپ كېلىۋاتقان خىسلەتلىك ۋە مۆجىزىكار دەرۋىش، تەسەۋۋۇپتا ئەۋلىيالىق مۇقامىغا يەتكەن ئۇستاز[1] ھەزرىتى مۇھەممەت يىنىنى ئابدۇللا خاراباتى جۇلاق قىلىپ تۇراتتى. پەقەت مۇشۇ يېتۇك ئۇستازلا ئۇنى سوپىلىق مەنزىلىنىڭ ئەڭ بۇيۇك پەللىسىگە ئېلىپ چىقالايتتى. شۇ چاغدىلا ئۇ، ۋۇجۇدىدىكى ھەممە ئىللەت، چىركىنلىكلەردىن؛ نەپس، شەھۋەت ۋە بارلىق ئازغۇنلىقلاردىن خالاس بولالايتتى. . .

ئۇ، ئېغىرلاشقان قەدەملىرىنى يۆتكىمەي تۇرۇپ، شەرققە قارىدى. مانا ئەمدى ئۇپۇق قان رەڭگە كىرگەنىدى. (ئۇ «قىزىل رەڭ»نى ھەمىشە «قان رەڭ» دەپ ئىشلىتەتتى.) شەپەق نۇرى يېتىپ ئۆلگۈرگەن ۋە ئانچە يىراق بولمىغان بوشلۇقلاردا قوغۇشۇن رەڭ تۇمانلار لەيلەپ يۈرەتتى. ئۇ بىلەتتىكى بۇ، ئاۋام مورىلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىسلار ئىدى. دېمەك، يېقىن ئەتراپتا ئائىلىلىكلەر ئولتۇراقلاشقانلىقى مەلۇم بولۇپ تۇراتتى.

«ئادىمىزات بار يەرگە يېقىنلاشقان چېغىم بار، مېڭىپ باقاي» — دېدى ئۇ قەدىمىنى ئوڭ تەرەپكە، قويۇق ئىس لەيلەپ يۈرگەن مەنزىلگە توغرىلاپ. ئۇنىڭ ئاداشقاندىن كېيىنكى تۇنجى قەدىمى خوتەن تەلەپپۇزى ئارىلاشقان جۈملىنىڭ ئىلھامى بىلەن بېسىلماقتا ئىدى. ئۇ ئۆزى بۇنى سەزمەيتتى. لېكىن، ھە دېسىلا خوتەنگە قېچىپ كېتىۋاتقان ئېسى ئۇنى يولىدىنمۇ، سۆزىدىنمۇ ئازدۇرۇپ باراتتى. . .

---

[1] بۇ يەردە، ياش دەرۋىشنىڭ ھاجى خاراباتى ھەققىدە خاتا ئۇچۇرغا ئىگە بولغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

«بىسمىللاھىر-رەھمانىر-رىھىم!» ئۇ بىرىنەچچە (بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ كۆپرەكتۇر) قەدىمىنى شۇنداق دەپ باستى. خۇددى ئالۋۇندەك گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ يوقاپ كېتىدىغان، يوق ھېسابىدىكى بۇ چىغىر يولدا يەنە ئېزىپ كەتمىسەمتى، دەپ ئويلايتتى ئۇ. ئادىمىزات كەمدىن - كەم ئاياغ باسىدىغان يوللارنىمۇ ئىزدەپ - سوراشتۇرۇپ يۈرۈپ ئازماي تېپىپ كەلگەن بۇ ياش دەرۋىش مانا ئەمدى - ئاقسۇ ئاتلىق سېخىي ئۇلۇغلار دىيارىغا قەدەم باسقاندا ئېزىپ قالغىنىغا ھەيران قېلىۋاتاتتى. «خۇدايا توۋا قىلدىم!» دەيتتى ئۇ، يولىنى توسۇۋالغان چاتقاللارنى قولى بىلەن قايرىپ يول ئېچىپ كېتىۋېتىپ. ئەمەلىيەتتە، ئۇ بۇنداق يوللاردا كۆپ ماڭغان. ئادەم ئۇچرىغان چاغلاردا سوراپ، بىر كىم يولۇقمىغاندا ئۆز تۇيغۇسىغا تايىنىپ مېڭىپمۇ زادىلا، بىرەر قېتىممۇ ئېزىپ قالمىغان. تۇيغۇسى بىرەر قېتىممۇ ئۇنى ئالدىمىغان، ھۆكۈم قىلىش - پەرق ئېتىش ئىقتىدارى زىنھار يېڭىلىشىپ باقمىغانىدى. خوتەن تەلەپپۇزى قاچان تىلىغا ياماشتى، شۇندىن بېرى، «توۋا، ئاجايىپ ئىش ئىكەن، سېھرىي ئازغۇنلۇق دېگەن؟! ئۇ كۆرسىتىدىغان شەيتان سىماھلار ئارىلىق ئۇزارغانسېرى يېقىنلاپ، ۋاقىت ئۆتكەنسېرى كۆچىيىپ بارىدىكەن. ئۇنى يۇلۇپ تاشلىغىلى، تىللاپ قاچۇرغىلى بولمايدىكەن. بولمىسا، قارىقاش، گۇما، يەكەن، قاغىلىقلاردىمۇ. . . بۇنچىلىك بولۇپ كەتمىگەن ئىدىيا، ئۇ. . . راست، ئاقسۇ دېگەن ھەقىقەتەن ئۇلۇغلار يۇرتى ئىكەن. ھەممىلا يېرى بايلىق - مەئىشەتكە تولۇپ ياتقان بۇ زېمىن ئۇنىڭ ئۆز باغرىغا قەدەم باسقانلىقىنى سېزىپتۇ. شۇڭا ئۇنى

سىناۋېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئەقىدە ۋە ئىرادە كۈچىنى بىلىپ باقماقچى بولۇۋېتىپتۇ... چوقۇم شۇنداق! تەبىرىزىم، كوھمارىم، چىلتەنلىرىم، ئالتۇنلىرىم... مازارلىرىنى تاۋاپ قىلىپ ئۆتتى. ھەممە ئىش ئۆز يولى بىلەن بولدى. ئازمىدى، ھېچنېمە ئازدۇرالمىدى. ئۆز ئەقىدىسى، قەدەم ۋە تەلەپپۇزلىرىغا سادىق بولۇپ كەلدى. قاچانلىكىم «ئەختەم بۇزرۇكگاھ»قا ئاياغ باستى، شۇندىن بېرى ئۇنىڭ خىيالى چېچىلىپ، ئىرادىسى بوشىشىشقا باشلىدى. ئۇچرىغانلار «چوغتالغا ئاز قالدى» دېگەنسېرى، ئۇنىڭ خىيال چېچىلىشلىرى يۇقىرى چەككە يېقىنلاشتى. مانا بۈگۈن يېڭى تاڭنى ئېزىش بىلەن كۈتىۋالدى. ئەمدى ئويلاپ يەتتىكى، «ئەختەم بۇزرۇكگاھ» ئاقسۇنىڭ بىر پېشى ئىكەن. ئۇ شۇ مۇبارەك تاۋاپگاھقا قەدەم باسقاندىن تارتىپ سىنىلىپ كېلىۋېتىپتۇ. مۆجىزىكار ھەزرىتىم ئۇنىڭ كېلىدىغانلىقىنى بۇرۇنلا بىلىۋالغان ئىكەندە! بەلكى شۇ تاپتىمۇ ئۇنى كۆرۈپ تۇرغاندۇ. ئۇنىڭ روھىيەت ئالىمىدىكى زىددىيەتلەرنى، خىيال ۋە تاقەتسىزلىنىشلىرىنى... ھەممىنى سېزىپ تۇرىۋاتقاندۇر!

ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا غايىبانە ئۇستازى كەلدى. ئۇ بۇ زات بىلەن ھېچقاچان كۆرۈشۈپ باقمىغان بولسىمۇ، لېكىن يۇرت - يۇرتلارغا تارالغان ئاجايىپ تەرىپلەشلەر، بۇ ھەزرەتنى ئاللىقاچان ئۇنىڭ غايىبانە ئۇستازىغا ئايلاندۇرىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىچە، ھەزرىتى ھاجىم[1] ئىككى مەڭزىدىن قان تېمىپ تۇرىدىغان، پارقىراق

---

① ھاجى خاراباتى دېمەكچى.

يۈز، كەكە ساقال، ئورا كۆز، ئېگىز بوي زات ئىدى. ئۇ ئىنساننىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان بارلىق كارامەتلەرنى كۆرسىتەلەيتتى. ئۇنىڭ ھازىرقى ھېسسىياتى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇ زات ئۆيىدە ئولتۇرۇپلا باشقا يۇرتتىكى خالىغان بىراۋنى كۆرەلەيتتى. ئۆزى ھەققىدىكى گەپ - سۆزلەرنىمۇ شۇ ھالەتتە ئاڭلىيالايتتى. شۇنداق ئىكەن، ئۆزى تامان كېلىۋاتقان ياش دەرۋىشنىمۇ كۆرمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. راست، كۆرىدۇ. ئۇنىلا ئەمەس، ئۇنىڭ خىيالىنىمۇ!

ئۇ بارغانسېرى ئىتتىك كېتىۋاتقان بولسىمۇ، خىيالچان كۆزلىرى نامەلۇم بوشلۇق ئۈستىدە قېتىپ قالغانىدى. ئاشۇ بوشلۇقتا - ناھايىتى يىراقتا، تونۇشتەك كۆرۈنگەن ناتونۇش بىر زات ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ شور - پېتىقلارغا دەسسەشلىرىنى، ئۇچلىرى قۇرۇپ قالغان بولسىمۇ، كۆتەكلىرىگە سۇ يۈگۈرۈشۈپ قالغان چاتقاللارنى قايرىپ كېتىۋاتقاچ، يىراقتا قالغان بىر ئېزىتقۇ سىماھنى ئەسلەشلىرىنىمۇ... كۆرۈپ تۇراتتى. ھەئە، بۇنىڭغىمۇ كۈلۈپ تۇراتتى!

«مېنى كەچۈرسىلە ئۇستاز... ئۆزلىرىنىڭ پېشىنى تۇتقاندىن كېيىن، بەدنىيەت خىياللارنىڭ ھەممىسىنى ئۇنتۇيمەن» دەيتتى ئۇ، بىر ئاماللار بىلەن تېزرەك قەدەم ئېلىشقا تىرىشىپ، «ئوي خىيالىمنى بىلىپ تۇردىلا، مۇشۇ خىيالىم ئۈچۈن مېنى ئەپۇ قىلارلىمۇ؟... ئىككى دۇنيالىق ئۇستاز تۇتسام، مېنى ئەرزىمەس شاگىرتلىققا قوبۇل قىلارلىمۇ؟... سىلىنى ئۇلۇغ بىلىدىغان قەشقەرلىك ئىككى زاتنىڭ مەكتۇپىنىمۇ ئالغاچ كەلدىم.

مۇشۇ مەكتۇپلارنىڭ يۈز - خاتىرىسى ئۈچۈن بولسىمۇ، مېنى يانلىرىدا ئېلىپ قالغايلا. تونۇمايمەن... دېمىگەيلا ئۇستاز» سەلدىن كېيىن ئۇ يەنە قوشۇپ قويدى «خۇدا خالىسا، نورۇز كۈنىگە ئۆلگۈرۈپ بارىمەن. ئۇلۇغ نورۇزنى ئۆزلىرى بىلەن بىرگە ئۆتكۈزىمەن ھەزرىتىم!...»

ئۇ شۇنداق دېدى - دە، تۈيغۇسىدىكى چوغتالنى نىشانلاپ تېز - تېز قەدەم ئېلىپ يۈرۈپ كەتتى.

چوغتالدا نورۇز

ئاقسۇ بازىرىنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا جايلاشقان چوغتال ئىسمى - جىسمىغا لايىق گۈزەل يۇرت. بۇ يەرنىڭ تۇپرىقى مۇنبەت، سۈيى ئەلۋەك، ئاقسۇ دەرياسىنىڭ بىر تارماق ئېقىنى بۇ يۇرتنى كېسىپ ئۆتىدۇ. كۈن چىقىش تەرەپتىكى سېرىق توپىلىق ئېگىز يار تەبىئىي ھالدا بۇ يەرنىڭ شەرقىي پاسىلى ۋە قورشاۋ تېمى بولۇپلا قالماي، بەلكى يەنە نامى بار ئۆتەڭ. بۇ يەردىن كارۋانلار توختىماي ئۆتۈپ تۇرىدۇ. كولدۇرما ئاۋازى كېچە - كۈندۈز ئۈزۈلمەيدۇ. دەرۋىشلەرنىڭ ساپايىلىرى، غېرىب - مۇساپىرلارنىڭ ناخشىلىرى، ئاشىقلار مۇڭلىرىمۇ... مۇشۇ يەرگە تۈرلۈك تاۋۇشلار بىلەن شەپە بېرىپ ئۆتىدۇ. قەشقەر، يەكەن، قاغىلىق ۋە ھەتتا خوتەنلەردىنمۇ مۇشۇ ئۆتەڭگە ئۇدۇل باشلاپ كېلىدىغان كارۋان يولى بار. بۇ يول بارلىق يوللار ئىچىدە مۇساپىسى ئەڭ قىسقا، لېكىن ئەڭ خەتەرلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ يولنىڭ يولۇچىسى بولۇش ئەڭ تەس. قاراتال، بەشتۇگمەن ئارىلىقلىرى ۋە ئۇنىڭ نېرىسىدىكى ئۇزۇنغا سوزۇلغان قۇمۇشلۇق، يۇلغۇنلۇقلاردىكى يىرتقۇچ ھايۋانلارنى دېمىگەندىمۇ، قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدىغان يول توسار قاراقچىلار، خېلى جىگىرى بار ئەركەكلەرنىمۇ غال - غال تىترىتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، بۇ يولنىڭ يولۇچىلىرى باشقا

يوللارنىڭكىگە سېلىشتۇرغاندا يەنىلا ئاز. چۈنكى بۇ يولغا يارىملىق ھەمراھلا ئەمەس، جۈرئەت ـ پاراسەتمۇ ھەم لازىم. شۇنداقتىمۇ، بۇ يولدا ماڭىدىغان ئەزىمەتلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلۈپ باققان ئەمەس. چۈنكى بۇ — مەنزىرىلىك يول، گۈزەل يول. غېرىبقا پاناھ، دەردمەنلەرگە دەرداش، ئاشىققا مۇڭداش بولىدىغان مېھرىلىك ۋە سېھىرلىك يول. تېخىمۇ مۇھىمى، بۇ — چوغتالنىڭ يولى!

چوغتال!

ئۇ ئەزىمەتلەر ماكانى. شېھىتلەر قەبرىگاھى.

ئۇ پەنە ـ ئەنئەنە بۆشۈكى، ئەقىدە زېمىنى، قىسمەتلەر قارارگاھى. . .

قاراڭ، بىز تەرىپلەۋاتقان بۇ زېمىن كۈن چىقماستىلا تەۋرەپ كەتتى. يەتتە ياشتىن ـ يەتمىش ياشقىچە ھەممىسىنىڭ دىلىدا بىرلا شادلىق، چېھرىدە ئورتاق بىر كۈلكە: بۈگۈن نورۇز، بۈگۈن بايرام!

نورۇز.

ھەممە ئۆز تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش. كونىلار، مازاردا ئەتمەكچى بولغان نورۇز ئېشىنى كۆپرەك ئادەمگە ئېغىز تەگكۈزۈش غېمىدە. ياشلار، بىر يىلدىن بېرى ئەتىۋارلاپ بېقىپ كېلىۋاتقان تۇلپارلىرى بىلەن بەيگىدە ئۇتۇپ چىقىپ، رەقىبلەر كۆڭلىگە ھەسەت، قىزلار يۈرىكىگە ئوت سېلىش كويىدا. بالىلار، ئىت تالاشتۇرغاننى، قوشقار ۋە خوراز سوقۇشتۇرغاننى كۆرۈۋېلىش، چاقپەلەككە چىقىپ، كۆپرەك ئايلىنىۋېلىش خىيالىدا. . . يەنە كىملەرنىڭ خىيالىدا نېمە بارلىقىنى

ساناپ تۈگەتكىلى بولسۇنمۇ؟ قىسقىسى، كىچىك ـ چوڭ ھەممە خۇشال! . . .

چوغتاللىقلار ئۈچۈن بۈگۈن تولىمۇ تەستە تاڭ ئاتتى. نورۇز ھاياجىنىدىن كېچىچە كىرپىك قاقماي چىققان كىشىلەر كۈن چىقىش بىلەنلا تېخىمۇ جانلىنىپ كېتىشتى. ئۆي ـ ئۆيلەردە ھارۋىلار قوشۇلدى. ئېشەكلەر توقۇلۇپ، ئاتلار ئېگەرلەندى. ھەممە ئائىلىنىڭ ئۆز ھالىغا يارىشا تەييارلىغان ئوزۇق ـ ئاۋقاتلىرى تەق قىلىپ قويۇلغان ھارۋىلارغا بەس ـ بەستە بېسىلدى. . .

بالىلار، ئۆز ھارۋىلىرىنىڭ تېزراق يولغا چىقمايۋاتقانلىقىدىن جىلى بولۇپ، خېلى بۇرۇنلا چوڭ يولغا چىقىۋېلىشقانىدى. ئۇلار بايراملىق كىيىملىرىنى بىر ـ بىرىگە كۆز ـ كۆز قىلىشاتتى. ئۆز ئاتلىرىنىڭ بەيگىدە ئۇتۇپ چىقىدىغانلىقىنى جاكارلىشىپ، ئاق قۇچقاچتەك چۇلدۇرلىشاتتى. بىرلىرى خورازلىرىنى ماختايتتى، يەنە بىرلىرى قوشقىرىنىڭ نوچىلىقى توغرىسىدا ماختىناتتى. چاقپەلەككە چىقسا، زادىلا بېشى قايمايدىغانلىقى ھەققىدە گەپ تالىشىۋاتقانلارمۇ بارىدى. . . قارىغاندا، بۇ كاتتا بايرام مۇشۇلار ئۈچۈن بولۇۋاتقاندەكمۇ قىلاتتى. . .

ياق، ئۇنداقمۇ ئەمەستەك. ئاۋۇ توپا توزۇتۇپ كېلىۋاتقانلارنى قاراڭ. ئۇلار بالىلارغا يەتمەكچىدەك، شۇ ئارقىلىق بالىلىقنى قوغلاپ تۇتماقچى بولغاندەك، ئاتلىرىغا بەس ـ بەستە قامچا سېلىشىپ كەلمەكتە. تاڭشۇرۇلغان تۇلپارلار چاڭ ـ توزانلارنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، خۇددى ماھارەت كۆرسىتىۋاتقاندەك، سەنئەتلىك يورغىلايدۇ. ئېشەكلەر جېنىدا سوكۇلدايدۇ،

يارىيار ھارۋىلار تاراقشىيدۇ، غىچىرلايدۇ. . . ئۇلارنىڭ سوكۇلدىشىمۇ، غىچىرلىشىمۇ. . . يەنە مۇشۇ نورۇز ئۈچۈن، بايرام ئۈچۈن! . . .

ئاغرىقلار ساقايغان، بوۋاي - مومايلار ياشىرىپ قېلىشقانىدى. قىز - يىگىتلەرمۇ بىر - بىرىنى تونۇيالماي قېلىشقاندەك كۆرۈنەتتى. كىشىلەر خۇشال ھەم ھەيران ئىدى. بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى نېمىدېگەن چىرايلىق - ھە؟! ئاشۇ بوۋاي - مومايلار بىزنىڭ مەھەللىنىڭكىمۇ؟ ئاشۇ چىرايلىق قىزلار بىزنىڭ مەھەللىنىڭ قىزلىرىمۇ؟ ئاۋۇ كېلىشكەن، زەبەردەس يىگىتلەرچۇ؟ ئۇلارنى نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان نېمىشقا كۆرمىدۇق - ھە؟!

كىشىلەر بىر - بىرىگە يېڭى، ياش ۋە چىرايلىق كۆرۈنەتتى. بۇ بايرام شادلىقى تۇغقان سىنچى ھېسسىياتتۇر ۋە بەلكى ئۇلار راستتىنلا چىرايلىق بولۇپ كەتكەندۇر. نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەممىگە بايرام سەۋەبچى ئىدى. ھەممىگە مۇشۇ ئۇلۇغ ۋە خاسىيەتلىك نورۇز سەۋەبكار ئىدى!

«يىلنىڭ بېشى باھاردىن» دەيدۇ مەھەللە چوڭلىرى. يىلنىڭ بېشى — بىر كۈننى سەھەرگە ئوخشايدۇ. سەھەرنىڭ خۇشال باشلانسا، پۈتۈن بىر كۈنۈڭ شاد - خۇراملىق ئىچىدە ئۆتىدۇ. سەھەردىكى توقلۇقمۇ بىر كۈنلۈك باياشادلىقنىڭ باشلىنىشى، نورۇزمۇ خۇددى شۇنداق. ئۇ تەبىئەتنىڭ قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان تۇنجى كۈنى بولۇپ، مۇشۇ كۈن كىشىلەرنىڭ بىر يىللىق تەقدىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. باھارىڭ خۇشال باشلانسا، يېزىڭمۇ باياشاد ئۆتىدۇ. . . ھەممە كىشى شۇنداق

چۈشىنىدۇ. چوغتاللىقلار بۇنى تېخىمۇ ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا، بۇ يەردە بايرام قىممەتلىك، نورۇز ئەھمىيەتلىك!

ئەنە، كۈنمۇ خېلى ئېگىز كۆتۈرۈلدى. لېكىن، نورۇز پائالىيىتى ئۈچۈن كېتىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلىدىغاندەك ئەمەس. ئېشەك، كالا ھارۋىلىرى بىلەن، ئىسسىق جېنىدىن باشقا ھېچنېمىسى يوقلار پىيادە كېتىپ بارىدۇ. . .

چاچلىرى ئۈچتەك ئاقارغان، يۈزلىرىنى تىلىم - تىلىم قورۇقلار باسقان بىر ئايال، گىجىڭ كالىسىنى تېزرەك ماڭدۇرالماي ئاۋارە. ئۇ قولىدىكى كالتە تاياق بىلەن كالىنىڭ ساغرىسىغا، قورساق ۋە پاچاقلىرىغا زەردە بىلەن ئۇرۇپ باقىدۇ. زەھەردەك سۆزلەر بىلەن تىللايدۇ. چۇلۋۇرىنى سۆرەپمۇ كۆرىدۇ. لېكىن، كالىنىڭ مېڭىش سۈرئىتىدە ئۆزگىرىش بولىدىغاندەك ئەمەس. تاياق ئۇرۇلۇپ سۇنۇپ كەتسىمۇ، ئېغىز تىللاۋېرىپ قۇرۇپ كەتسىمۇ. . . بەربىر. ئېغىزىدىن شايلى ئېقىپ قالغان قېرى كالا ھامان ئاۋۋالقى تېزلىكتە پىسسىرلاپ قەدەم ئالىدۇ. ئۇ سۆرەپ كېتىۋاتقان يارىيار ھارۋىمۇ مايسىزلىقتىن غىچىرلايدۇ. ئۇنىڭ غىچىرلىشىمۇ، كالىنىڭ قەدەم ئېلىشىدەكلا زەئىپ. . .

«ھەي. . . ئەرسىزلىك، تۇۋرۇكسىزلىك! . . .» يەنە بىر قېتىم شۇنداق دېدى ئايال، خېلى بۇرۇنلا ئالەمدىن ئۆتكەن قەدىردانىنى سېغىنىپ. ھەممە خۇشال بولىدىغان بۇ ئۇلۇغ كۈندە ئۇنىڭ كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولغان ھالەتتە كېتىپ باراتتى. كونا يارىيار ھامان بىر خىلدا، ئاستا غىچىرلايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر داش قازان،

خېلى كۆپ ئوتۇن، يېتەرلىك ماي، گۈرۈچ ۋە تۇز قاتارلىق لازىمەتلىكلەر بېسىلغانىدى. ئايال ھەممىدىن بۇرۇن يولغا چىقتىم دەپ قارىسىمۇ، ھەممىدىن كېيىن قالارىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ ئاخشام پۇتتۇرۇپ قويغان تەييارلىقى بىلەنلا يۇلتۇز تارىماستا مەھەللىدىن ئايرىلىپ بولغانىدى. كالىنىڭ ئاستىلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بەك سەھەر يولغا چىققانىدى. لېكىن بۇ قەدەر ئەزمىلىك قىلىپ، ئۇنى زەردە گۆش قىلىۋېتىشىنى ئويلىمىغانىدى؛ بۇنى بىلسە، خەقلەرگە يېلىنىپ بولسىمۇ، ھارۋىغا قاتقىلى بولغىدەك ئۇلاغ ـ قارىدىن بىرەرنى تاپماسمىدى؟

— پىيادە كېلىۋاتقانلارمۇ بىزنىڭ ئالدىمىزغا ئۆتۈپ كەتتى. نېمە ماڭمايدۇ بۇ كالا؟ تاياقنى ماڭا بېرىڭا ئانا، — دېدى، چوقاينىڭ ئوڭ تەرىپىدە تىت ـ تىت بولۇپ ئولتۇرغان، يۈزى تولىمۇ كىچىك بىر ئوغۇل بالا، ئانىسىنىڭ قولىغا يەنە بىر نۆۋەت ئېسىلىپ، — بۇنداق ماڭغىلى تۇرساق، نەزىر بېرىشكە قانداق ئۈلگۈرىمىز؟

— ئۇغۇ راست. . . لېكىن سەن ھەيدىيەلمەيسەن، جېنىم بالام. ساق بولساڭتىڭ، دېمىسەڭمۇ ساڭا تۇتقۇزاتتىم بۇ تاياقنى، مەزلۇم كىشى تۇرۇپ ماڭىمۇ نېمە كۈن؟ . . . كېتىپ بارىمىزغۇ؟ يول ئازمۇ قالدى. . .

يارىيار زەئىپ غىچىرلايتتى. مېيىپ بالا بىلەن قېرىغان ئانا بىر ـ بىرىگە بىلىندۈرۈشمەي ياش تۆكۈپ كېلىشەتتى. «دادام بولمىغاندىمۇ، چوڭ دادام تۈگەپ كەتمىگەن بولسا، مۇشۇنداق ئەسكى كالىنى ئىشلەتمەيتتۇق» دەپ ئويلايتتى بالا. «نەۋرە ئاكام بولغىنى بىلەن، ماڭا ئۆز ئاكامدىنمۇ زىيادە ئامراق ئىدى.

يوقسۇزلۇق، غېرىبلىقىمنىمۇ بىلىندۈرمەيتتى. قاچان ئۇ تۈگەپ كەتتى، مېنىڭمۇ خوۋلۇقۇم ئۆچتى. . . ئەتىگەن بېرىپ نەزىر بېرىۋالارمەن دېسەم. . . تۇغقانلار نېمە دەپ قالار؟ ۋاقچە بېرىپ قالغىنىمنى كۆڭلىگە ئېلىپمۇ قالارمۇ . . . رەھمەتلىك ئاكام، يۈز ئاكىنىڭ ئىشىنى قىلىدىغان كۆيۈمچان ئاكام. . . » دەيتتى قاشاڭ كالىغا توختىماي تاياق سېلىپ كېلىۋاتقان ئانا ئىچىدە زار ـ زار يىغلاپ. دېمىسىمۇ، دۇنيادا ئۇنىڭغا مەرھۇم ئاكىسىنىڭ ئورنىنى تولدۇرالايدىغان ئىككىنچى بىر قېرىنداش يارالمىغانىدى. شۇڭا ئۇ، ھېلىغىچە يىغلاپ كېلىۋاتاتتى. مەرھۇمنىڭ باشقا قېرىنداشلىرىدىنمۇ زىيادە ياش تۆكەتتى. ھەر كۈنى، ھەر سائەتتە ياد ئېتىپ، دۇئا قىلىپ تۇراتتى. . . راست، ئۇ ساقى باينىڭ سازلىقىدىكى قومۇشلۇقلارغا بېرىۋالغاندا يىغلاپ، يالۋۇرۇپ ئېلىپ كەلگىنى مۇشۇ ئايال ئەمەسمىدى؟ ئۇنىڭ ناماز كۈنى، «ئايال كىشى بارسا بولمايدۇ» دېگەن نەسىھەت ـ پەتىۋالارغا قۇلاق سالماي، تۇپراق بېشىغىچە ئەگىشىپ بېرىپ، تاش يەرلىكىگە ئۆز قولى بىلەن يەتتە كەتمەن تۇپا تاشلىغىنىمۇ يەنە مۇشۇ ئايال ئەمەسمىدى؟ . . .

«ئاۋۇيۇم ئاكام، تۈۋرۈكۈم ئاكام! »
«يانتايىقىم دادام، كۆيۈمچان دادام! »

خۇددى كېلىشىۋالغاندەك، ئانا ـ بالا ئىككىيلەن تەڭلا ئۈن سېلىپ يىغلىشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ نورۇز سەھىرى ئەنە شۇنداق يىغا بىلەن باشلانغانىدى. ئەتە ۋە ئۆگۈنچۇ؟

يەنە كېلىشىۋالغاندەك، ئىككىيلەن تەڭلا بېشىنى كۆتۈردى. كۆز ئالدىدىكى يول ئوي ـ دوڭغۇل ئىدى.

ئايىغى ئىتتىك ئايغىرلارنىڭ تۇياقلىرى ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق ۋە ئاچچىق توپىلار ئۇلارنى كۆمۈپ باراتتى. كۆزلەر باغلىناتتى. توپىلاڭ يولنىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى پەرق ئېتىشمۇ بارغانسېرى قىيىنلاشماقتا ئىدى. . .

«مازار مەھەللە» كىشىلىرى ساھىبخان بولۇپ ئۇيۇشتۇرغان نورۇز پائالىيىتى باشلىنىپ كەتكەنىدى. ئەتراپ مازار تۇسىگە كىرگەن. ھەممە ياق قاينايدۇ. مازارنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى يۇلغۇنلار ئوراپ تۇرغان بوشلۇق ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان. ئۇلۇغ نامىغا يارىشا ئاۋاتلىشىپ كەتكەن بۇ خىسلەتلىك «مازار» تىنىمسىز گۇرۇلدەيدۇ. تەرەپ - تەرەپلەردە پورۇقشۇپ قايناۋاتقان قازانلاردىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان مەززىلىك پۇراقلار دىماغقا گۇپۇلدەپ ئۇرۇلۇپ، ئىشتەينى چىداپ تۇرغۇسىز دەرىجىدە غىدىقلايدۇ. . .

قېرى كالا سۆرەپ كېلىۋاتقان كونا يارىيار ھارۋىمۇ ئاخىرى ساناقسىز ھارۋىلار توپىغا كېلىپ قوشۇلدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، ئانا - بالا كۆزلىگەن تونۇش قەبرە يېنىدىن ئۇلارغا قازان ئاسقىدەك بوشلۇق قالمىغانىدى.

«مانا مەن دېمىدىممۇ؟!» دېدى ئانا نېمە قىلارىنى بىلمەي. «مەنمۇ مۇشۇنداق بولۇشنى ئويلىغان» دېدى مېيىپ ئوغۇلمۇ زەردە بىلەن ۋە پۇشۇلداپ تۇرغان قېرى كالىنى نەچچىنى ئۇرۇۋەتكۇسى كەلدى. لېكىن، ئۇنىڭدا كالىنى ئۇرغىدەك ئەمەس، مۇستەقىل ماڭالىغىدەك ئىمكانىيەتمۇ يوق ئىدى. تۇرۇپلا، چوڭ دادىسىنىڭ قەبرىسى ئەتراپىنى ئىگىلىۋالغانلارغا ئۇنىڭ ئۆچلىكى

كەلدى «بۇ، چوڭ دادامنىڭ قەبرىسى تۇرسا، بۇلار نېمە دەپ. . .» شۇنداق ئويلىدى بالا جايىدا ئولتۇرۇپ. ھەرقانداق بىر قەبرىگە سېلىشتۇرغاندا، مۇشۇ قەبرىنىڭ — ئۇنىڭ چوڭ دادىسىنىڭ قەبرىسىنىڭ ئەتراپىدا ئادەملەر كۆپ تۇراتتى. «چوڭ دادام راستتىنلا ئۇلۇغ ئادەم چېغىكەن. . .» دەپ ئويلىدى ئۇ يەنە بىردىنلا سۆيۈنۈپ. ئەمدى بايىقى كىشىلەرگە نىسبەتەن ئۇنىڭ ئامراقلىقى كېلىۋاتاتتى.

«قانداق قىلسام بولار؟. . . زادى قانداق قىلسام بولار؟» تارىشىدەك قاتقان قوللىرىنى ئىشقىلاپ، قەبرە ئەتراپىنى توختىماي ئايلىناتتى ئانا. «قەبرە يېنىدا ئاسمىغان قازاننىڭ ئۆيدە ئاسقان قازاندىن نېمە پەرقى؟ بۇنداق بولىدىغان ئىش بولسا، نەزىر دېگەننى ئۆيدە بەرسەممۇ بولاتتى ئەمەسمۇ؟ شۇنچە ئالدىراپ كەلگىنىم. . .» ئۇ، يېقىنراق جايدىن قازان ئاسقۇدەك بوشلۇق ئىزدىگەچ، قەبرە ئەتراپىدىكى كىشىلەر بىلەن بىر - بىرلەپ ئامانلىق سورۇشۇپ چىقتى. تەكرار ئايلانغىنى ئۈچۈن، بەزىلەر بىلەن بىرقانچە قېتىم سالاملىشىپمۇ قالدى.

— قازان چۈشكىدەك يەر تېپىلمىدى - ھە، رېھىمىخان، — دېدى، ئۇنىڭ بىلەن دېمەتلىك كېلىدىغان، تۆۋەنكى مەھەللىدىكى چارۋارئاخۇن. ئۇمۇ رېھىمىخان ئانىغا ئۇچ تۇغقان كېلىدىغان كىشى ئىدى، — قازاننى ئوچچە ئاسالىغان بولسىلىغۇ خويمۇ ئوبدان بولىتتى تۇغقۇنۇم، مانا كۆردىلە، ھەممە ئادەم مۇشۇ قەبرىنى ئەگىپ كېتەلمەيدۇ. يەرلىك ئىچىدىكى تۇغقان بىزنىڭ

تۇرسا، ساڭا نېمە بار، دېگىلى ئەسلى بولمايدۇ بۇلارغا. شۇڭا، بىزنىڭ قازان بىكار بولغاندىن كېيىن، شۇ قازاندا ئېتىپ بەرسىلە قانداق بولار نەزىر ئېشىنى؟ قازاننى هازىرلا بىكارلاپ بېرەي دېسەم، شويلىغا گۇرۇچ سېلىپ قويۇپتۇق...

— ماقۇل، شۇنداق قىلسامۇ قىلاي، — دېدى ئانا تېزلا. ئۇنىڭغا شۇنداق دېمەكتىن باشقىمۇ ئىلاج يوق ئىدى، — ۋاق قالغاندىكىن ئۆزۈمنىڭ شورى. مۇشۇنداق قىلمىسام نېمە ئامال دەيلا ئەمدى.

بالا ئىچىدە نارازى بولدى. ئۇنىڭچە، ھەممە ئادەم ھۆرمەت قىلىدىغان كىشىنىڭ نەزىر ئېشىنى ئۆكچە قازان ئېسىپ، كەڭتاشا بېرىش كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ چوڭ دادىسى دېگەن ئادەتتىكى ئادەممۇ؟ ئۇ ھايات ۋاقتىدا كۆرۈشۈپلىش ئۈچۈن نە - نەلەردىن ئادەملەر كېلەتتىغۇ؟... مۇشۇنداق ئىناۋىتى بار چوڭ دادىسىغا مۇشۇكىنىڭ كۆزىدەك كىچىككىنە قازاندا نەزىر بېرىمەن دېگىنى نېمىسى؟.

ئانا، تۇغقانلارنىڭ قازانلىرىغا قارىشىپ بېرىۋاتاتتى. بالا بولسا، ئۆز خىيالى بىلەن ئىدى...

تەرەپ - تەرەپتە قازان - قازانلار پۇرۇقشۇپ قايناۋاتتى. بۇرۇنراق قازان ئاسقانلارنىڭ نورۇز ياكى نەزىر ئېشى پىشىپ قالغانىدى. ھەيران قالارلىقى، ئىككى يىل بۇرۇن مۇشۇ مازارغا يېڭى بىر قەبرە قوشۇلغاندىن بېرى، ئەزەلدىن نورۇز ئېشى ئېتىپ كېلىشكەن كىشىلەر نورۇزلۇق ئېشى بىلەن نەزىر ئېشىنى بىرلا ئېتىپ بېرىدىغان قائىدىنى چىقىرىۋېلىشقانىدى. بۇنىڭ سەۋەبىنى

يەنىلا ئاشۇ يېڭى قەبرىدىن كۆرۈشكە بولاتتى. بۇ چوغتالدىكى ئۇششاق - چوڭ ھەممىگە تونۇشلۇق قەبرە ئىدى. ھەممە كىشىنىڭ يىلدا بىر كېلىدىغان نورۇز پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، قەبرە ئاستىدىكى شۇ تونۇش زاتنىڭ روھىغا ئاتاپ قەبرە بېشىدىلا نەزىر بېرىۋالغۇسى كېلەتتى. شۇڭا، چوغتالدىكى نورۇز ھەم شادلىققا تولغان بايرام، ھەم روھ - ئەرۋاھلار نەزىرىسى بولاتتى. بۇ خىل غەلىتە بىرلىشىپ كېتىشنى باشقا يۇرتلاردا ئۇچرىتىشمۇ قىيىن ئىدى.

نورۇز ئەھلى توپ - توپ بولۇشۇپ، قاتار كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار ئېشى پىشقانلىكى قازاننىڭ بېشىدا ئازغىنا ۋاقىت تۇرۇشۇپ، نېمە ئەكەلگەن بولسا شۇنىڭغا ئېغىز تېگىشىپ، دۇئا - ھەشقەللا بىلەن يېنىشاتتى. جامائەت ئۆي - ئۆيلەردىن ئايرىم قازان ئېسىپ تەييارلىغان تۈرلۈك غىزا - تائاملارغا ئېغىز تېگىپ بولۇشقاندىن كېيىن، كوللېكتىپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشەتتى. شۇنىڭدىن كېيىنلا كۆڭۈل ئېچىش باشلىنىپ كېتەتتى. دەل مۇشۇ باسقۇچ نورۇزنى نەزىر تۈسىنى ئالغان دۇئا - تىلاۋەت خاراكتېرىدىن — ھەقىقىي بايرام تۈسىنى ئالغان شادلىق پەللىسىگە باشلاپ كىرەتتى. مانا بۇ — ھەقىقىي نورۇز، ھەقىقىي بايرام ئىدى!

ھەممە ياق قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەنىدى. نورۇز ئەھلى ئۆز قىزىقىشى تارتقان ئويۇننىڭ تاماشىبىنى بولۇپ، يېقىن - يېقىنلا جايلاردا توپ - توپ چەمبەر ھاسىل قىلىپ تۇرۇشاتتى. بەزى توپتىكىلەر مەدداھلارنىڭ قىزىقارلىق جەڭنامە قىسسىلىرىنى ئاڭلايتتى. يەنە بەزى توپتىكىلەر

خوراز سوقۇشتۇرۇش ئويۇنىغا مەلىكە بولۇۋاتاتتى. قوشقار سوقۇشتۇرۇشنى كۆرۈۋاتقانلارمۇ، چاقپەلەكتە پىرقىراۋاتقان قىزلارنىڭ يېقىملىق «ۋايجان!» لىرىغا قۇلاق سېلىپ، پىخىلداپ كۈلۈۋاتقانلارمۇ؟ چېلىشىشتىن ھۇزۇر تېپىۋاتقانلارمۇ ۋە كىمدۇر بىرلىرى كۆرسىتىۋاتقان سېھىر ـ جادۇ ئويۇنلىرىدىن مەست بولۇۋاتقانلارمۇ. . . بار ئىدى. يەنە بىر مۇنچە يىگىتلەر ئادەملەر توپىنىڭ سىرتىدىكى بوشلۇقلاردا ئاتلىرىنى يەڭگىل چاپتۇرۇپ، باشلانغۇسى بەيگە ئۈچۈن قىزىتىش تەييارلىقى قىلماقتا ئىدى. . .

مېيىپ بالا، ئانىسىدىن ئايرىلىپ ھېچ يەرگە بارالمايتتى. ئۇ ئانىسى چىقىرىپ قويغان دۆڭدە ئولتۇرۇپ، ئۇسۇشىۋاتقان قوشقارلارنى، چېلىشىپ بەل قايرىشىۋاتقان، پۇتلاپ ـ يانپاشقا ئېلىشىۋاتقان ئەزىمەتلەرنى، سېھىر ـ قۇدرەت بىلەن بىر ـ بىرىگە «كاللا قويۇشۇپ»، قاراس ـ قۇرۇس ئاۋازلارنى چىقىرىشىۋاتقان «ئۇسكەك» ئېگەرلەرنى غىل ـ پال كۆرۈپ ئولتۇراتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭغا يېقىن جايدا ۋە ئېنىقراق كۆرۈنۈۋاتقىنى سېھىرگەرلىك بىلەن چېلىشىش ئويۇنى ئىدى.

. . . ئەنە، ۋىجىكلا بىر يىگىت پور كۆتەكتەك سېمىز بىر ئادەمنى بەلبېغىدىن تۇتقان پېتى يانپىشىگە ئېلىپلا ئېتىۋەتتى. سېمىز ئادەم ئورنىدىن تۇرالماي يېتىپ قالدى. خەقلەر ئولاشتى. «بېلى چىسىم بولۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ» دېدى بىر قىسىملار. «ياق، قوۋۇرغىسى ئاجرىغان گەپ. بىزنىڭ مەھەللىلىك بۇ ياقۇپ ئۆزى كىچىك بولغىنى بىلەن بوش نەرسە ئەمەس جۇمۇ. . .» دەپ

ماختاندى بەزى كىشىلەر. «تېخىچە تاپلى ئاغىنىلەر. ئۆمەر كۆتەكنىڭ ئەھۋالى سەل چاتاقتەك تۇرىدۇ. ئۇمۇرتقىسىغا دەز كەتتىمۇ نېمە؟ ئەنە قوپالمىدى!» دېگۈچىلەرمۇ بولدى. . . مۇشۇلارنى كۆرۈپ ۋە ئاڭلاپ تۇرغان مېيىپ بالا، ۋىجىك يىگىتتىن خېلىلا سۆيۈنۈپ قالدى. ئۇ مەھەللە باللىرى تەرىپىدىن ھەمىشە كەمسىتىلىدىغىنى ئۈچۈنمىكىن، ئاجىز، ئورۇق ۋە ۋىجىك ئادەملەرنى ئۆزى بىلەن يېقىن كىشىلەردەك ھېس قىلاتتى. ھەممىدە شۇلار غالىب كەلسە دەيتتى. سېمىز، قاۋۇل كىشىلەرگە بولسا، نېمىشقىكىن باشقىچە قارايتتى.

«چوڭ دادام بولغان بولسىمۇ شۇنداق ئاتاتتى سەن پور كۆتەكنى» دەپ ئويلىدى بالا ئىچ ـ ئىچىدىن شادلىنىپ. يىقىلغان سېمىز ئادەم مەيدانغا چۈشكەندىلا ئۇنىڭ كۆزىگە سىغماي قالغانىدى. «چوڭ دادام بولسىدى. . . مۇشۇنداق كۆرەڭلىگەن چېغىڭدا چوڭ دادام بولغان بولسا. . .» دېگەنىدى بالا، ئۇنى كۆرۈپلا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، مەرھۇم چوڭ دادىسى ئۇنىڭ نەزىرىدە ھەممىگە قادىر، يېڭىلمەس ئادەم ئىدى. خۇشال بولغاندا، قايغۇ ـ ھەسرەتكە چۆمگەندە ھامان ئۇنى ئەسلەيتتى. . .

ئۇنىڭ دىققىتى تۇيۇقسىزلا سېھىرگەرنىڭ بىگىز بارمىقىغا مەركەزلەشتى. ئېگەر سوقۇشتۇرۇش ئويۇنىنى كۆرسىتىپ بولغان سېھىرگەر، بىگىز بارمىقىنى قوۋۇزىنىڭ ئۇ تەرىپىدىن تىقىپ، بۇ تەرىپىگە ئۆتكۈزمەكچى بولۇۋاتاتتى.

— مانا ئەمىسە جامائەت، كۆرمەي قالدىم دېمەڭلار، مانا تىقتىم قولۇمنى، مەندىن ۋەھىمە يېمەڭلار! مەندىن

ۋەھىمە يىمەڭلار. . . مەندىن ۋەھىمە يىمەڭلار!

سىھىرگەر شۇنداق دېگىنىچە، بىگىز بارمىقىنى ئوڭ قوۋۇزىغا پاتۇرۇشقا باشلىدى.

— يا ھەزرەت، تۇم كارامەت ئىگىسىكەن جۇمۇ.

— توشقان سوپىكەن دېسىلە.

— راست، ھەقىقىي دەرۋىشكەن.

جامائەت بىردىنلا غۇلغۇلا قىلىشىپ كەتتى. ئۇلارچە، كامالەتكە يەتكەن سوپى، دەرۋىشلەرلا مۇشۇنداق مۆجىزە كۆرسىتەلەيتتى. مۆجىزە كۆرسىتىشكە قادىر بولسىلا، سوپىمۇ، دەرۋىشمۇ ئوخشاش ئىدى.

«چوڭ دادام بولغان بولسا، بۇنىڭدىنمۇ قالتىس كارامەتلەرنى كۆرسەتتى» دېگەننى ئويلاپ ئولتۇراتتى مېيىپ بالا، باشقىلارغا ئوخشاشلا، ئۇمۇ چوڭ دادىسىنىڭ ئاجايىپ مۆجىزىكار زات ئىكەنلىكىنى كۆپ ئاڭلىغانىدى، گەرچە كۆزى بىلەن كۆرۈش نېسىپ بولمىغان بولسىمۇ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەزىزلەر!

تۇيۇقسىزلا ئاڭلانغان بۇ ئاۋازدىن كىشىلەر چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈشتى ۋە ھەيران قېلىشتى. ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغان بىر دەرۋىش تىزىغىچە ئىگىلىپ، سالام بەجا كەلتۈرۈپ تۇراتتى. ھەممە ھەيرانلىق، قىزىقىش بىلەن ئۇنىڭغا قاراشتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

بىرقانچە مويسىپىت ئۇنىڭ سالامىغا تېزلا جاۋاب قايتۇردى.

— قۇتلۇق كۇنگە ئۇلگۇرۇپ كەپتىمەن، تەقسىرلىرىم، — بېشىنى ئېگىپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى

بايىقى دەرۋىش. ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى تىتىلىپ، ساق يەرلىرى قالمىغانىدى، — خۇشالمەن. . . خۇشالمەن! . . . مەرىكىگە بەرىكەت، نورۇزغا شادلىق ئاشنا بولغاي! . . .

كىشىلەر تۇشمۇ تۇشتىن مۇلاھىزە قىلىشقا باشلىدى:

— يىراق يۇرتلاردىن كەلگەن دەرۋىش ئوخشايدۇ. ئوبدان ۋاقتىغا ئۇلگۇرۇپ كەپتۇ. پېشانىسى ئوڭ ئىكەن.

— سوپى - دەرۋىش دېگەن كارامەت كۆرسىتەلمىسە يۇرت ئاتلاپ چىقالمايدۇ. ئازراق ئويۇن قىلىپ بەرگەن بولسىمۇ - ھە؟

— شۇنى دېسىلە، بىر قىزىقچىلىق قىلىپ بەرگەن بولسا، خۇش بولۇپ قالاتتۇق.

— كارامىتى باردۇ - ھە؟

— راست، خېلى توشقان دەرۋىشتەكمۇ قىلىدۇ جۇمۇ. . .

ياش دەرۋىش ھەممىنى ئاڭلاپ تۇراتتى. ئۇ، بىر ھازا تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالغاندىن كېيىن، شۇنداق دېدى:

— ھۆرمەتلىك تەقسىرلىرىم، ھەرقايسىلىرىنىڭ دىلى تارتقان كارامەتلەرنى كۆرسىتىپ قويۇش قولۇمدىن كېلىدۇ. شۇغىنىسى، ئالدى بىلەن بىر نەرسىنى سوراپ كۆڭلۈمنى توختىتىۋالسام دەيمەن. كەمىنە تولا يىراقتىن كەلدىم. چوغتالى ئەزىمنى ئەسلەپ كەلدىم، سېغىنىپ كەلدىم. ئارزۇ - ئارمانلاپ يۈرۈپ، مىڭ دىشۋارچىلىقلار بىلەن قۇتلۇق نورۇزغا ئۇلگۇرۇپ كەلدىم. مەقسىتىم، ھەزرىتى مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى جانابلىرىنى زىيارەت قىلىپ، پىر - ئۇستاز تۇتۇش ئىدى. ئالدى بىلەن

مىنى شۇل زاتى مۇبارەك بىلەن دىدارلاشتۇرغان بولۇشسىلا.

— خەۋىرى يوق ئوخشىمامدۇ بۇ دەرۋىشنىڭ.

— ۋاپات قىلغانلىقىنى ئۇقمايدىكەن - دە.

دەرۋىش، كىشىلەر توپى ئارىسىدىن ئاڭلىنىۋاتقان گەپ - سۆزلەردىن چۆچۈپ كەتتى ۋە دەرھاللا ياندۇرۇپ سورىدى:

— نىمە؟ نىمە دىيىشتىلە؟ ھەزرىتى ھاجىمغا نىمە بولدى؟

— ئۇ ۋاپات بولدى.

— ۋاپات بولدى؟. . . قاچان؟ — تىترەك ئاۋازدا، يىنىشلاپ سورىدى دەرۋىش.

— ئوزاقى يىلى.

— ئاھ خۇدا! — ئۇ ئىككى قولىنى ئىگىز كۆتۈرۈپ چۇقان سالدى، — شۇنداق بولۇشى مۇمكىنمۇ؟. . . مۇمكىنمۇ؟ ! — دەرۋىش، ياشانغان بىرقانچە كىشىنىڭ ئالدىغا بىرىپلا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ «مۇشۇ گەپ راستمۇ تەقسىر؟ » دەپ يىنىش - يىنىشلاپ سورىدى. ئۇ «ھاجى خاراباتى تىخى ھايات» دىگەن گەپنىڭ چىقىشىنى شۇ قەدەر ئارزۇ قىلغان بولسىمۇ، لىكىن ھىچكىمدىن بۇنداق سادا چىقمىدى. ئەكسىچە ھەممىسى «ھەق راست» دەپ بىشىنى ئىگىپ تۇرۇپ مۆمىنلەرچە جاۋاب بىرىشتى. دەرۋىش ئۆزىنى تۇتالماي قالدى، — ئاھ، بىۋاپا دۇنيا! . . . ئاھ رەھىمسىز تەقدىر، يىرگىنىشلىك پانىي! . . . — ئۇ ئۆلۈمنىڭ مەڭگۈلۈك ھەقىقەت، باقىيلىقنىڭ ئەبەدىيلىك قارارگاھ ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، يەنىلا ھەممىنى

ئۇنتۇپ، بارلىق رەزىللىكنى. . . ھەتتا ئۆلۈمنىمۇ پانىي (بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى ئالەم) نىڭ گۇناھى دەپ قارىماقتا ئىدى. — تالاي يىللاردىن بۇيان شۇنچە ئارزۇلىدىم، ئۇشۇل ھەزرەت بىلەن كۆرۈشۈش زىنھار نىسىپ بولمىدى. تەقدىرى ئىرادە بىلەن مىڭ ھەرەجلەردە ئاياغ بىسىپ كىلىۋىدىم، ھەزرىتىم ئۆز دىدارىنى كۆرسەتمىدى. مەن دىل كۆزۈم كور بەندە ئىكەنمەن. بۇنىڭدىن ئىككى يىل مۇقەددەم ۋاپات ئەتكەن مۆھتەرەم ئۇستازنىڭ ئەھۋالىدىنمۇ خەۋەرسىز قاپتىمەن. سىغىنىپتىمەنيۇ، ھىچنىمىنى بىلمەي يۈرۈپتىمەن. بۇ قەدەر ئىش بولارىنى سەزگەن بولسام، يۇرت - يۇرتلاردىكى مازارى - ماشايىخلارنى زىيارەت قىلىشنى قويۇپ، ئۇدۇل مۇشۇ تامان يول ئالماسمىدىم! . . . ئاھ ھەزرىتىم، مەن ئۆزلىرىگە شاگىرتلىققا يارىمايدىكەنمەن. مەن ۋاپاسىز ئىكەنمەن، روي سىياھ ئىكەنمەن! . . .

دەرۋىش تارام - تارام ياش تۆككىنىچە ئۇن سىلىپ يىغلاپ، پىشانىسىنى شورلۇق يەرگە ۋاقىلدىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى. مويسىپىتلارنىڭ خىلى كۆپ قىسمى ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ ياش تۆكۈشتى. پۇرۇقشۇپ قايناۋاتقان قازاندەك ۋاژىلداپ كىتىۋاتقان مازار بىردىنلا ھەسرەتلىك تۇسكە كىردى. . .

— بۇ مىھمان، خاراباتى ھاجىمنىڭ قەبرىسىنى بولسىمۇ كۆرىۋالغان بولسا بوپتىكەن.

— راست، قەبرىسىنى كۆرسىتىپ قويىلى بۇ دەرۋىشكە.

جامائەتنىڭ گىپىنى ئاڭلىغان دەرۋىش، چاچلىرى

سالۋاراپ تۇرغان بېشىنى تىككىدە كۆتۈرۈپ، ئەتراپتىكىلەرگە ئىلتىجالىق تىكىلدى:

— قەبرە؟!... توغرا، قەبرە! ھەزرىتىمنىڭ قەبرىسى نەدە، تەقسىرلىرىم؟ زاتى مۇبارەكىنىڭ قەبرىسىنى بولسىمۇ كۆرەي، ئۇ شۇل قەبرىنىڭ تۇتىيا توپىسىنى كۆزلىرىمگە سۈرەي!...

مويسىپىتلار، دەرۋىشنى تېخى يېڭىلا ياسالغان ھەيۋەتلىك بىر مەقبەرە ئالدىغا باشلاپ كەلدى. مەقبەرە يۈزىگە لايدىن قاپارتما نەقىشلەر ئويۇلغان. مېھراب شەكلىدىكى نەقىشلىك رامكا ئىچىگە بىرقانچە ئايەت ۋە مەرھۇمنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى يېزىلغانىدى.

دەرۋىش مەقبەرىگە يېزىلغان خەتلەرنى ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ مىڭ تەسلىكتە ئوقۇپ تۈگەتتىيۇ، ھېقىقداپ يىغلىغىنىچە قەبرە ئالدىغا «پالاققىدە» يىقىلدى. ئۇنىڭ ئولتۇرۇشقان، ھارغىن كۆزلىرىدىن سىرغىپ چىقىۋاتقان ئەلەملىك ياشلار چىگىش ساقىلىنى نەمدەپ باراتتى. تارشىدەك قاتقان يارماقلىرى ئۇلۇغ زاتنىڭ قەبرىسىنى ئۇنىڭ كۆكرىكىگە تېخىمۇ يېقىن ئېلىپ كەلمەكچى بولغاندەك، شورلۇق تۇپراقنى مەھكەم قامالايتتى. ئاشۇ قامالغان مۇبارەك تۇپراقتا ھاياتى كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان بىر مۇخلىسنىڭ نەپەس ۋە يۈرەك تىۋىشلىرى سىڭىپ، كۈچ - كۈسۈنگە تولغان ئوتلۇق كۆكرىكى پېتىپ باراتتى...

يېڭى شەيخ

شۇ كۈنى ھاجى خاراباتى قەبرىسىنى قۇچاقلاپ يىغلىغان دەرۋىشنىڭ ئىسمى سۇلايمان بىننى سىيىت بىننى ھېيىت سەرداھى① ئىكەنلىكىنى كېيىنكى كۈنلەردە كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بىلىپ كېتىشتى. ئۇلار، قۇلاقتىن - قۇلاققا كۆچۈپ يۈرىۋاتقان شۇنداق گەپلەرنىمۇ ئاڭلاپ ئۈلگۈرگەنىدى! بۇ غالىتە دەرۋىش، خاراباتى قەبرىسىنى شۇ بىر قۇچاقلاپ ياتقانچە 15 كۈن ئورنىدىن قوپماپتىمىش. بۇ دەرۋىش خاراباتى قەبرىسىگە قۇلىقىنى يېقىپ يېتىپ، كېچىلىرى ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشكەنمىش. خاراباتىنىڭ ۋەز - نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاپ ياتقانمىش...

سېھرىي - كارامەتلەردىن باشقىسىغا ئىشەنمەس بولۇپ كەتكەن كىشىلەر، ئاددىي سۆزلەر قېتىدىنمۇ سېھرىي مەنە ئىزدەپ كۆنۈپ كېتىشكەنىدى. شۇڭا، ئۇلار ئاڭلىغان سۆزلەر قۇلاقتىن - قۇلاققا ئۇلاشقانسېرى غارايىب مەزمۇنلارغا شۇنچە تويۇنۇپ باراتتى...

دەرۋىش خاراباتى مەقبەرىسى يېنىغىلا جايلاشقان ئېتىكاپخانىدا ئون - تىنسىز ئېتىكاپتا ئولتۇراتتى. خاراباتىنىڭ قەبرىسىنى قۇچاقلاپ نەچچە كۈن ياتتىم،

① سەرداھى — يېتىم بالا

ئېتىكاپتا ئولتۇرغىلى قانچە ئۇزۇن بولدى، دېگەنلەرنى ئويلاپ ئولتۇرۇشقا زادىلا چولىسى يوق ئىدى ئۇنىڭ. ئويلايدىغىنى: پۈتكۈل ئەقىل - ئىدرىكىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئۆزى شۇڭغۇپ كىرگەن روھىي ئالەم قېتىدىن ئارزۇسىدىكى پىكىر ۋە سىيمالارنى ئىزدەپ تېپىش ئىدى. دېگەندەك، جىمجىتلىق ۋە تەنھالىق بەخش ئەتكەن تەسەۋۋۇر ھەم ئۇ تۇغقان پىكرى مۇكەممەللىك ئۇنىڭ قەلب كۆزىنى بارغانسېرى روشەنلەشتۈرۈپ باراتتى. سۈكۈت ئۇزارغانسېرى، ئۇ شۇڭغۇپ كىرگەن ئالەم شۇنچە كېڭىيىپ ۋە چوڭقۇرلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ كىرگەن ئاشۇ چەكسىزلىكتە، تېخىمۇ چوڭقۇر پىكرى جاۋاھىرات قاتلىرىدا... ئۇ ئىزدىگەن دۇردانە ئۇچقۇنلىرى غىل - پال چاقناپ تۇرىۋاتقاندەك قىلاتتى. يەنىمۇ چوڭقۇرلاش، زىنھار چېكىنمەسلىك كېرەك ئىدى. شۇنچىكى، مىسقال ئارقىغا يېنىش — ھەممىنى باشتىن باشلاشقا ئېلىپ باراتتى. بۇ تولىمۇ خەۋپلىك مەغلۇبىيەت ھېسابلىناتتى. ئېنىقكى، بۇ يەنە ئەقىدىسىزلىك، بوشاڭلىقنىڭ بېشارىتى ئىدى. شەك - شۈبھىسىزكى، بۇ ھال مۇكەممەلسىزلىك بىلەن تۈگەللىنەتتى!...

كىشىلەر، بۇ دەرۋىشنىڭ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن ئېتىكاپتا ئولتۇرغانلىقى توغرىسىدىمۇ كارامەتلىك ھېكايىلەرنى بايان قىلىپ يۈرۈشتى. قىزىقارلىق يېرى شۇكى، ھەممە ئۇ ھەقتىكى سېھرىي كارامەتچىلىككە دائىر ھېكايىلەرنى ئاڭلاش ۋە تارقىتىشقا خۇشتار بولسىمۇ، لېكىن ھېچكىممۇ ئۇنىڭ تولۇق ئىسمىنى ئېيتىپ بېرەلمەيتتى. بىرلىرى: «سېيىت دەرۋىش مۇنداق

قىپتۇ...» دېسە، يەنە بىرلىرى: «ھېيت دەرۋىش مۇنداق دەپتۇدەك...» دېگەندەك جۈملىلەر بىلەن ئاڭلاپ، يەتكۈزۈشەتتى. بىراق، ئۇنىڭ ئېتىكاپتا ئولتۇرىۋاتقىنىنى ھېچكىم يامان ئىش دەپ قارىمايتتى. ئۇلارچە، ئېتىكاپتا ئولتۇرۇش — ھاجى خاراباتىنى سېغىنىش، تاۋاپ قىلىش ۋە ساۋاب تېپىش دېگەنلىك ئىدى. بۇ ناھايىتى ئۇلۇغ ئىش سانىلاتتى. مۇشۇ بىر - ئىككى يىلدا خاراباتى مازىرىنى تاۋاپ قىلىمەن دەپ تالاي سوپى، دەرۋىشلەر كېلىپ ياندى. قېنى قايسىسى مۇشۇ دەرۋىشتەك ئۇزاق ئولتۇرالىدى؟ قايسىسى مۇشۇنچىلىك ساداقەت بىلدۈرەلىدى؟... بۇ بەك ئۇلۇغ دەرۋىشكەن، ھاجى خاراباتىنىڭ ھەققىي مۇخلىسىكەن!

ھەممە شۇنداق مۇلاھىزە قىلىشاتتى. كىشىلەر قىزغىن مۇلاھىزە قىلىشىۋاتقان مۇشۇ دەملەردە، دەرۋىشمۇ جىمجىت مۇلاھىزە دۇنياسىدا ئۈزۈپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇر قۇشلىرى تولۇق ئەركىنلىككە ئېرىشكەن، پىكىر يوللىرى ئېچىلىپ، ئەقىل - ئىدراك، تۈگۈچ - توسالغۇلىرى بوشاپ، ئۆزىنى قويىۋەتكەنىدى. ئەمدى ئۇ، ئۆزى كۈتكەن چەكسىزلىككە توسالغۇسىز ھالدىلا كېتىپ باراتتى... ئاھ، تۈنۈگۈن!... ئىنساننى ھەر كويغا سالىدىغان بۈگۈن!... ئەنە، جەررە سېلىۋاتقان دەرۋىشلەر دۇنياسى، ئالتۇنلىرىم، چىھىلتەنلىرىم... ئاشۇ ئۇلۇغ مازارلار قوينىدىن كۈلۈپ ۋە مۇڭلىنىپ قوپۇۋاتقان شېھىتلەر سىيماسى... ئۇشبۇ مازارنىڭ پەخرىي - غۇرۇرى بولمىش مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى ھەزرەتلىرى!... ئاھ، ئۇلۇغلىرىم!...

ئۇ ھەيران قېلىۋاتاتتى. ھاجى خاراباتى مەقبەرىسىنى قۇچاقلاپ ياتقان كۈندىن ئېتىبارەن ئۇنىڭ تەپەككۇر كۆزىدە سەكرەش خاراكتېرلىك روشەنلىك سېزىلمەكتە ئىدى. ئىلگىرى كۆرۈنمىگەن — شېھىتلىك دەرگاھىدا باقىيلىق ھۇزۇرىنى ئەسرلەپ سۈرۈپ كېلىۋاتقان ئۇلۇغ غايىب سېيمالارنى كۆرۈپ، سېزىلمىگەن مۇبارەك روھ دەۋەتلىرىنى سېزىپ كېلىۋاتاتتى. بۇ تېخى تەنھا تەپەككۇرنىڭ تۇنجى تۇغۇندىلىرى ئىدى. بىلىپ تۇراتتىكى، ئۇ يەنە چوڭقۇرلايتتى. تەپەككۇرنىڭ چەكسىزلىككە تۇتاشقان بوشلۇقلىرىغىچە چوڭقۇرلىيالايتتى. ئۇ چاغدا يەنە ئۇ زارىققان نۇرغۇن نەرسىلەر ئايان بولاتتى! يېشىلمىگەن سىر - ئەسرالار يېشىلىشى، تۇتۇق بەرمىگەن مەنىۋى كامالەت مەنزىلىمۇ ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىشى مۇمكىن ئىدى!

ئۇ يەنە شۇنىمۇ ھېس قىلىپ يەتتىكى، ئاتۇش، قەشقەر، يەكەن، قاغىلىق. . . ھۇدۇرلىرىدىكى مۆمىنلەرنىڭ «ئاق تاغلىق» ياكى «قارا تاغلىق» مەزھەپ قارىشىغا سېلىشتۇرغاندا، چوغتالى ئەزىم - ئاقسۇدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ مەزھەپ چەك - چېگرا قارىشى سۇس ئىكەن. بىر قىسىم مۆمىنلەر ھەتتا ئۆزىنىڭ قايسى مەزھەپكە تەۋە ئىكەنلىكىنىمۇ دەپ بېرەلمەيدىكەن. ئۇلار ئۇن - تىنسىز، دەۋايى - دەستۇرسىزلا مۇسۇلمانچىلىق پەرزلىرىنى ئادا قىلىۋېرىدىكەن. مەسچىتلىرى «ئاق تاغلىقنىڭ» ياكى «قارا تاغلىقنىڭ» دەپ ئايرىلمايدىكەن. يەكەن، قەشقەر مۆمىنلىرىدەك، ناماز ئوقۇلۇپ بولغان ھامان ئۆز ئىماملىرىغا ئەگىشىپ قارشى مەزھەپتىكىلەرنىڭ

مەسچىتلىرىدىن چىققانلارنى «كاپىر» دەپ يۈزلىرىگە تۈكۈرۈشمەيدىكەن. مەزھەپ دەۋاسى قىلىشىپ بىر - بىرى بىلەن مۇشتلىشىدىغان، پىچاق تىقىشىدىغان. . . ئىشلارنىمۇ كۆپ كۆرگىلى بولمايدىكەن. بۇلاردا يەنە شۇنداق بىر ئادەت بار ئىكەنكى، غېرىب - مۇساپىرلارغا خەيرخاھلىق قىلىشنى ساۋاب تېپىشنىڭ ئەڭ ۋەزنىلىك جۈملىلىرىگە كىرىدىغان خاسىيەتلىك ئىش دەپ بىلىدىكەن. يېتىم - يېسىرلارغا تۆردىن ئورۇن بېرىدىكەن. ھېچ يەرگە سىغمىغان تۈرلۈك غەرەزدىكى كەلگۈندىلەرمۇ ئۇشبۇ دىيارغا باش تىقىپلا، ئۆزلىشىپ كېتىدىكەن. بۇ يۇرتنىڭ خەلقى ئاق كۆڭۈل، ياۋاش ۋە مېھماندوست ئىكەن. ياقا يۇرتلاردىن قاچقىپ چىققانلارنى زادىلا يەكلىمەي، ئۆز قوينىغا ئالىدىكەن. شۇڭا، بۇ يەردە باشقا يۇرتلاردىن كېلىپ يەرلىشىپ قالغانلار كۆپ ئىكەن. ئۇلار يەرلىك كىشىلەردىنمۇ باياشاد ئىكەن. . .

قەشقەر، يەكەن ۋە قاغىلىقلاردا ئەھۋال بۇنىڭ ئەكسىچە ئىدى. سىرتتىن بارغانلارنى ئاسانلىقچە قوينىغا ئالمايتتى. ھەتتا بىر ئائىلە كىشىلىرىمۇ «ئاق تاغلىق» ۋە «قارا تاغلىق» دېگەن ئىككى مەزھەپكە بۆلۈنۈپ كېتىپ، بىر - بىرى بىلەن ئادا - جۇدا بولۇشقان ئەھۋاللار كۆرمىدىڭ. . . لېكىن بۇ قانداق يۇرت؟ ھەربىر مۆمىن مۇسۇلمان ئۆزىنىڭ مەزھەپ تەۋەلىكىنى ئېنىق ئايرىش زۆرۈر بولغان مۇشۇ دەۋردە، ئۆزىنىڭ پىر - ئۇستازىنى ئېيتىپ بېرەلمەيدىغان كىشىلەر ساماندەك يىغىلغان بۇ يەردىن قانداق قىلىپ ھەزرىتى ھاجىمدەك بۈيۈك زاتلار چىقتى؟ ئۆزىنىڭ مەزھەپ ۋە پىر - ئۇستازىنى دەپ

بىرەلمەيدىكەنۇ، ھەممە كىشى سوپى ـ دەرۋىشلەرنى بەكلا ئۇلۇغلايدىكەن. بۇ قانداق مەنتىقە؟ زادى نېمە خاسىيەت بار بۇ يۇرتتا؟! . . .

دەرۋىش تىنىمسىز تەپەككۇر قىلاتتى. سوئال قوياتتى. جاۋاب ئىزدەيتتى. . . ئۇنىڭ پىكرى قۇرغۇيىيارلىرى① قانات قېقىپ ئۆتمىگەن بوشلۇقلار قالمىغانىدى. ئۇ بەزى جايلاردىن «پۇر»لا قىلىپ، بىر تىنىق ئارىلىقىدىلا ئۇچۇپ ئۆتەتتى. بەزى نۇقتىلارغا سايە تاشلاپ كېتەتتى. يەنە بەزى سېھىرلىك بوشلۇقلاردىن ئەگىپ كېتەلمەيتتى. ئۆلۈم، باقىي، پانىي؛ ئەقىدە، روھ ۋە كامالەت. . . قىسقىسى، ئىنسان ئۆمۈرلۈك مەنىۋىيەت سەپىرىدە ھامان بىر كۆرۈپ ۋە بېسىپ ئۆتىدىغان روھىي جەريانلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ پەرۋاز بوشلۇقى ئىدى. ئۆزى تەلپۈنگەن بۇ قارارگاھ تىنچ قوينى ئارقىلىق ئۇنىڭغا چەكسىز ئۆرلەش ۋە چوڭقۇرلاش پۇرسىتى بېرىدىغاندەك تۇراتتى.

ئۇ ھەقىقەتەنمۇ تەپەككۇر ئالىمىنىڭ «كۆز يەتكۈسىز» قىرغاقلىرىدا ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ يەنىمۇ ئىلگىرىلەيتتى. ئىلگىرىلىشى كېرەك ئىدى! خىيالىدا، چۈش ۋە ئويغىدىمۇ شۇنى ئىستەيتتى. تەپەككۇر قەدەملىرى تېزلىشىپ، تەلپۈنگەن مەنزىللەر يېقىنلاشقانسېرى ئۇ ئۆزىنى ئۇنتۇپ باراتتى. ھە دېسىلا رېئاللىق بىلەن خىيالىي دۇنيانى ئارىلاشتۇرۇپ قوياتتى.

① مۇشۇ دەرۋىشنىڭ ئادەت سۆزلىرى بولۇپ، پىكىر قۇشى، پىكىر قۇشى دوستى دېگەنلىك.

ئۇنىڭچە بولسا، خىيالىي دۇنياسىغا سىغدىلىپ كىرىۋالغان پانىي تەسىراتلىرىنى بىر ئاماللار قىلىپ سىقىپ چىقىرىۋەتسە ياخشى بولاتتى. لېكىن، قاچقانسېرى ئۇنىڭدىن قۇتۇلغىلى بولمايۋاتاتتى. روھىي ئالەمنىڭ ئەڭ يىراق بۇرجىكىگە بېرىۋالغان ھالەتتىمۇ رېئاللىق تەسىرىنىڭ سايە بولۇپ ئەگىشىپ يۈرگەنلىكىنى سېزەتتى. شۇڭا ئۇنىڭدا روھىي دۇنياغىلا خاس بولغان پاك تۇيغۇ يوق ئىدى. «پاكلىنىمەن» دەپ تىرىشقانچە ھەممە ئارىلىشىپ كېتىۋاتاتتى؛ ئۆتمۈش بىلەن بۈگۈن؛ كەلگۈسى بىلەن چۈش؛ رېئاللىق بىلەن تەسەۋۋۇر؛ خىيال بىلەن ۋىسال. . .

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!»

ئۇ تەپەككۇر دۇنياسىدىكى دادىل قەدەملىرىنى توختىتىپ، ئاڭلاش سېزىملىرىنى قەلبىنىڭ «ئەڭ سەزگۈر نۇقتىلىرىغا» يىغدى. ئاۋاز سىرتتىن — يىراق ئۆتمۈشتىن كېلىۋاتقاندەك قىلاتتى. قەبرە ئاستىدىن — يەرنىڭ قات ـ قېتىدىن چىقىۋاتقاندەكمۇ بىلىنەتتى.

«قەبرىدىن چىقىۋاتسا كېرەك» دەپ ئويلىدى ئۇ، يېقىندىن بۇيان مۇشۇنداق ئاۋازلارنى كۆپ ئاڭلايدىغان بولۇپ قالغانىدى. «بەلكىم، ھەزرىتى ھاجىمنىڭ ئاۋازىدۇر. ئۇل زات گۈل ـ گىياھ، تاش ـ تۇپراقلار. . . بىلەنمۇ شېرىن زۇۋاندا مۇلاقەت ئېلىپ بارالايدىغان ئەۋلىيا ئەمەسمىدى؟ راست، ھەزرىتىمنىڭ ئاۋازى! . . .» ئۇ شۇنداق خۇلاسىگە كېلىش بىلەن تەڭ ھېلىقى ئاۋاز يەنە بىر رەت ئاڭلاندى. بۇ ھال ئۇلۇشكۈنمۇ يۈز بەرگەنىدى.

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!»

ھازىرقى تەلەپپۇزغا ئوخشاپراق كېتىدىغان بىر ئاۋازدا ئاڭلىغانىدى ئۇ بۇ مۇبارەك ئاۋازنى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — ئىككىلەنمەيلا جاۋاب قايتۇرغانىدى ئۇ. «غايىبتىن قىچقىرىپ قالسا، ھە دېمىگىن» دەيتتى ئانىسى ئۇ كىچىك ۋاقتىدا. لېكىن ئەمدى ئۇ بۇ گەپلەرگە ئېرەن قىلماس بولۇپ قالغانىدى، — ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — ئۇلاپلا يەنە بىر تەكرارلىۋەتتى ئۇ، — مەن كەلدىم جانابلىرى... يىراق يۇرتتىن سىلىنى زىيارەت ئەيلەپ كەلدىم.

«قەدەملىرىگە مۇبارەك!»

مۇشۇنداق بىر سادا كەلدىمۇ ياكى دەرۋىشكە شۇنداق بىلىنىپ قالدىمۇ، ئۇ ئۆزىنى بېسىۋالالماي قالدى. يۈرەكلىرى ھاياجاندىن تېپىچەكلەپ، سىغىنىپ، تاۋاپ قىلىپ كەلگەن ھاجى خاراباتىنىڭ دىدارىنى كۆرەلمىسىمۇ، ئاۋازىنى بولسىمۇ ئاڭلاپ، ئۇزاقراق مۇلاقەتتە بولغۇسى كەلدى.

— رەھمەت! رەھمەت، ھەزرىتىم!

«مەن باقىيدا ئېرۇرمەن، ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك ئاياغلىرىنى مازارى — بۇزرۇكگاھقا ئۇزۇندىن - ئۇزۇن بېسىشلىرىدىكى ۋەج نېمىكىن؟» — شۇنداق دېگەندەك بىلىندى دەرۋىشكە.

— ئۆزلىرىنى زىيارەت قىلىش... تاۋاپ قىلىش، — ئالدىراپ جاۋاب بەردى دەرۋىش.

«ھەي!... ئۆزۈم شېھىت، ئۆزۈم شەيخ!...»

يەرنىڭ تەك - تېگىدىن زارلانغاندەك بىر ئاۋاز ئاڭلانغاندەك

بولدى دەرۋىشكە.

— ھەزرىتىم، بۇ...

دەرۋىش چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئېتىكاپخانىدا ئىكەنلىكىنى سەزگەن بولسىمۇ، لېكىن بىرمۇنچە تىرىشىشلار بىلەن ياراتقان تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇر ئالەمىدىن ئاجراپ چىقالمىدى. ھېلىقى ئاۋازنىمۇ قايتا ئاڭلىيالمىدى. ئۇنى قايتا ئاڭلاش ئۈچۈن بەلكىم يەنە نەچچە ھەسسە تىرىشىپ، دىققەتنى مەركەزلەشتۈرۈش، روھىي دۇنيانىڭ قات - قېتىغا شۇڭغۇش كېرەكتۇر ۋە بەلكى ھەممىنى باشتىن باشلاش كېرەكتۇر!...

ئۇ ئىشتىشكە زارىققان ئاشۇ ئاۋاز بۇگۈن يەنە ئاڭلىنىۋاتاتتى. ئەمدى پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋېتىشكە، بىپەرۋالىق قىلىشقا زادىلا بولمايتتى.

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!»

مانا ئەمدى ئۇ بۇ ئاۋازنى ناھايىتى ئېنىق ئاڭلىدى. شۇغىنىسى بۇ ئاۋاز قەبرە ئاستىدىن ئەمەس، سىرتتىن — ئارقا تەرەپتىن قانداقتۇر بىر قەدەم تىۋىشىگە قوشۇلۇپ كېلىۋاتاتتى. «بۇ قانداق گەپ» دېگەننى ئويلاپ بولغۇچە بولغان ئارىلىقتا ھېلىقى ئاۋاز يەنە ئاڭلاندى:

— ئازراق غىزا يەۋالسىلا، تەقسىر.

دەرۋىش چۆچۈپ ئارقىغا بۇرۇلدى. مۇشۇ يەرگە قەدەم باسقان كۈنىدىن باشلاپ ئۆزىگە ئاش - تاماق ئەكېلىپ بېرىۋاتقان چاۋار بوۋاي، بىر ھېجىر كوزىنى تۇتقىنىچە ئېتىكاپخانا ئىشىكىدە قاراپ تۇراتتى.

باشقا ئادەم بولغىنىدا، مۇشۇ بوۋايدىن باشقىسى مۇشۇنداق قىلغىنىدا ئىدى، ئېتىكاپخانىغا باستۇرۇپ

كېلىپ، تەستە قولغا كەلگەن تەپەككۇر ھاسىلاتلىرىنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋەتكىنى ئۈچۈن، ئۇنى تىللاپ، قارغاپ، بۇرنىدىن بۇلاق چىقىرىۋەتكەن بولاتتى. لېكىن، بۇ زاتنى ئۇنداق قىلغىلى بولسۇنمۇ؟ قىلالمايدۇ! شۇنداق قىلماسلىقىدىكى سەۋەب، ئۇنىڭ ياشانغان كىشى ئىكەنلىكى. تۈز - تائام بېرىۋاتقانلىقىدىن ئەمەس، ئەڭ مۇھىمى، ياۋاش - يۇمشاق بولغىنىغا باقماي مۇڭداشقاق كەلگەن بۇ بوۋاينىڭ ھەزرىتى ھاجىم بىلەن ئەسىرلىشىپ ئۆتكەن تەۋەررۇك زات بولغانلىقى ئىدى.

— كەلسىلە، كەلسىلە.

ئۇ شۇنداق دېگەچ، ئېتىكاپ سۇپىسىدىن چۈشۈپ، ساقلاپ تۇرغان بوۋاينىڭ ئالدىغا چىقتى. بىلىپ تۇراتتى، ئېتىكاپتىن ۋاقىتسىز قوزغىلىش، ئۇنىڭ روھىي ئىزدىنىش سەپىرىدىكى ناھايىتى ئېغىر بەدەل، ئازابلىق قۇربان بېرىش ئىدى. مۇشۇ بىر سەۋەنلىكى ئۈچۈن ھەممىنى باشتىن باشلاشقا توغرا كېلەتتى. باشتىن باشلىغان ھالەتتىمۇ، ھېلىقىدەك پىكرى چوڭقۇرلۇق مۇھىتىغا ئۆلىشىش — ھەزرىتى ھاجىم بىلەن سىرداشقۇدەك پەللىگە يېتىش قىيىن، بەكمۇ قىيىن ئىدى.

— سىلىنى بىھۇدە قوزغاپ قويدۇم تەقسىر، — دېدى بوۋاي، دەرۋىشنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ قالغاندەك ئۆزرە سوراپ، — ئەدەپسىزلىكىم ئۈچۈن، ئۆزلىرىدىن ئەپۇ سورايمەن.

— ھېچقىسى يوق...

— دىققەتلىرىنى چېچىپ، بىزىرىپ تۇرۇشۇمدا... — شۇنداق دېدى بوۋاي، سەل ئىككىلەنگەندەك بىر ھالەتتە، —

ئۆلۈشكۈن ھەم تۈنۈگۈن ئەكەلگەن غىزالارنى شوكۇم قىلماپتىلا، باشلىرىدا قاراپ تۇرۇپ، يەپ بولغاندىن كېيىن كېتەي دېسەم، ئېتىكاپلىرىنى بۇزغۇم كەلمىدى. «ئۆزى يە» دەپ قويۇپ كەتسەم... ھە، ئەتىگەن ئېلىپ كەلگىنىممۇ جايىدا تۇرۇپتۇ مانا. شۇڭا ئەدەپسىزلىك بولسىمۇ، سىلىنى... — بوۋاي گۇناھكار ئادەمدەك، كۆزىنى دەرھال دەرۋىشنىڭ كۆزلىرىدىن ئېلىپ قاچتى ۋە بېشىنى ئېگىپ، يەرگە قاراپ تۇرىۋالدى.

— رەھمەت!...

دەرۋىش شۇنداق دېدى - دە، بوۋاينىڭ قولىدىكى كوزىنى قوش قوللاپ ئالدى. ئۆمرىدە بىرەرمۇ پەرزەنت كۆرەلمىگەن بۇ بوۋاي، كېسەلچان مومىيى بىلەن تەستە كۈن ئېلىۋاتقىنىغا قارىماي، ئۇنىڭغا كۈندە دېگۈدەك تاماق توشۇيتتى. «خاراباتىغا ھۆرمەت بىلدۈرگەنلىك — ماڭا ھۆرمەت قىلغانلىق» دەيتتى بوۋاي، دەرۋىش بىلەن ئازراق سىردىشىش نېسىپ بولسىلا «ئول زات مېنىڭ سىردىشىم ئىدى. غەمگۇزارىم ئىدى...»

دەرۋىشنىڭ ئولتۇرۇشقان كۆزلىرىگە ياش كەلدى. ئۇ بەللىرى مۈكچەيگەن، قەددى پۈكۈلگەن بۇ بوۋاينىڭ ھاجى خاراباتىغا بولغان ئىخلاس ۋە ساداقىتىگە ئىچ - ئىچىدىن قايىل بولغانىدى. ھەممە ئۆز غېمى بىلەن بولۇپ كېتىۋاتقان مۇشۇ دۇنيادا بۇنچىلىك ئەقىدە ئىگىسىنى تېپىش ئاسانمۇ؟

ھاجى خاراباتىنىڭ يۈزىنى كۆرەلمىسىمۇ، ئۇنىڭ دوست - سىرداشلىرىنى كۆرەلىگىنى ئۈچۈن، ئۆزىنى يەنىلا بەختلىك سانايتتى دەرۋىش. ئۇشبۇ بوۋاي شۇنىڭ

جۈملىسىدىن ئىدى. دەرۋىش ئۇنى ھەر قېتىم كۆرگىنىدە، ھاجى خاراباتىنى كۆرگەندەك، ئايانچلىق ئاۋازىنى ھەر ئاڭلىغىنىدا، ھاجى خاراباتىنىڭ مۇبارەك ئاۋازىنى ئاڭلىغاندەك بولاتتى. ھەتتا ھاجى خاراباتى بىلەن يېقىن ئۆتكەن بۇ بوۋاينىڭ چىرايىنىمۇ ئاشۇ ئۇستازنىڭ چىرايى بىلەن ئوخشاش قىياس قىلاتتى.

«ئاددىي بولسىمۇ، مۇشۇ ئېتىكاپخانىنى مەن سالدۇرۇپ قويدۇم» دېگەنىدى بوۋاي، ئىككى ھەپتە ئىلگىرىكى بىر پاراڭدا، خاراباتى قەبرىسىنىڭ كۈن پېتىش تەرىپىدىكى بوشلۇققا — بىرنەچچە قەدەم نېرىسىغىلا سېلىنغان كىچىككىنە لەمپىلىك، تار، قوپال سۇۋالغان سۇپىنى كۆرسىتىپ «بۇنىڭدىن بەلەن قىلىشقا قۇدرىتىم يەتمىدى، قىلماسلىققا كۆڭلۈم تېخى ئۇنىمىدى، نە - نەلەردىن كەلگەن زىيارەتچىلەر يامغۇر - يېشىندا ئولتۇرۇپ تاۋاپ قىلىپ كېتىپ بارىدۇ. تۇرۇپ ئىزا تارتىپ قالدىم. يۇرتىمىزدىن چىققان بۇ ئۆلىمانىڭ قەبرىسىنى كىشىلەر شۇنچە ئۇزۇندىن كېلىپ تاۋاپ قىلسۇ - نۇ، بوران، يامغۇردا ئولتۇرسۇن، بۇ بىزگە سەتكەن... قەبرىنىغۇ جامائەت ئۆتكەن يىلىلا ھە - ھۇ بىلەن پۈتتۈرىۋەتتى. كۆرۈپ تۇرۇپتىلا، ئۇنى ناھايىتى ئېسىل سالدى. ئەمدى يەنە ئېتىكاپخانا سالساق دېيىشكە تىلىم بارمىدى. بىلىلا، جامائەتنىڭ يۈكىمۇ بەك ئېغىر. ئالۋان - ياساقلار يىلدىن - يىلغا ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ. يەنە كېلىپ، ئېسەنگە ھاجى خاراباتى نامىغا چوڭ بىر خانىقا سالىمىز دېيىشىۋاتىدۇ ئۇلار. شۇڭا، ئېتىكاپخانا ئىشىدا ھېچكىمگە مەسلىھەت سالمىدىم. ھەممە ئوبدان بولىۋاتىدۇ.

لېكىنزە...» نېمە دېمەكچى ئىدىكىن، گېپىنىڭ ئاخىرىنى شۇنداق ئەپسۇسلۇق ۋە خورسىنىش بىلەن ئاخىرلاشتۇرغانىدى بوۋاي شۇ چاغدا. دەرۋىش بۇ خورسىنىشنىڭ سەۋەبىنى پەرەز قىلىپ بىلىۋالغانمۇ بولار ئىدىيۇ، لېكىن مىڭ تەسلىكتە بىر نۇقتىغا تۈگۈلگەن زېھنىي كۈچىنى چېچىۋاتقۇسى كەلمىدى. مانا بۈگۈن بوۋاي ئۇنىڭغا تاماق ئېلىپ كېلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، شۇ كۈندىكىگە ئوخشاپراق كېتىدىغان بىر خىل روھىي مۇئەممانى تاشلاپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى. بۇنى ئۇ، بوۋاينىڭ ئۈن - تىنسىز سۆزلەپ تۇرغان مەنىگە باي كۆزلىرىدىن ھېس قىلىپ يەتكەنىدى.

— كېچىدىن خاراباتى ھاجىمنى چۈشەپ قاپتىمەن، — دېدى بوۋاي، دەرۋىشنىڭ سول تەرىپىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن. دەرۋىشمۇ داق يەردە — بوۋاينىڭ يېنىدىلا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان بولسىمۇ، كوزىدىكى ئاشقا ھازىرچە ئېغىز تېگمىدىغاندەك قىلمايتتى. ئۇ ھەتتا «قورساق ئېچىش» دېگەنىمۇ ئۇنتۇپ كەتكەندەك ئىدى. بوۋاي بىرنەچچە قېتىم يۆتىلىپ قويدى ۋە دەرۋىشكە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ، ئايانچلىق بىلەن داۋاملاشتۇردى، — ئۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ تۇرۇپ: مېنى تاشلىۋەتتىڭلار، قەبرەمنى يالغۇز تاشلاپ قويدۇڭلار... ھەر قېتىم ھاۋا گۈلدۈرلىگەندە، قەبرە ئاستىدا قورقۇپ، تىترەپ كېتىمەن. بوران چىققاندا، تەۋرىنىپ ياتالماي قالىمەن دەۋاتقۇدەك...

— شۇنداقمۇ؟!...

سوئالغىمۇ، جاۋابقىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل

تەلەپپۇزدا شۇنداق دېدى دەرۋىش. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا، ئۇنىڭ باغلاپ پىكىر قىلىشقا ماھىر نېرۋىلىرى ھەرىكەتكە كەلدى: راست، قايسى كۈنى قەبرە ئاستىدىن ئاڭلانغىنىمۇ بوۋاينىڭ چۈشىگە ئوخشاپراق كېتىدىغان سادا ئەمەسمىدى؟ شۇنىڭغا ئوخشاش مەنىدىكى ئەپسۇسلۇق ئەمەسمىدى؟ «ئۆزۈم شېھىت، ئۆزۈم شەيخ» — بۇ دەل ھاجىمنىڭ باقىيدا شېھىت بولۇپ تۇرۇپمۇ مازارىمغا ئۆزۈم قاراۋاتىمەن، دېگىنى بولماي نېمە؟ ئۆزۈم قاراۋاتىمەن دېگەن گەپتىن، قارىغىلى ئادەم يوق، دېگەن مەنە چىقمامدۇ. ئۇنىڭ يەنە، پانىيدىكى سىردىشىنىڭ چۈشىگە كىرىش يولى بىلەن «مېنى تاشلىۋەتتىڭلار!» دېگىنى، مېنىڭ ئاڭلىغىنىم بىلەن مەنىداش سادا ئەمەسمۇ؟ بۇ بولماپتۇ. ھەزرىتىم ھەقىقەتەن غېرىبسىنىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ روھى قورۇلۇپتۇ. ئۇنى بۇ ھالەتتە تاشلاپ بولمايدۇ!

— بۇ مازاردا بىرەرمۇ شەيخ يوقمۇ، ئاقساقال؟ — بىر ھازادىن كېيىن شۇنداق سورىدى دەرۋىش.

— جانابلىرى كۆرۈپ تۇرۇپتىلا، مازاردا يېتىپ تۇرۇپ قارايدىغان شەيخ يوق. ھەپتە - ئون كۈندە، ئازنا - پەيشەنبىلەردە بىرەر قېتىم كېلىپ قويىدىغانلار بار. . .

— شۇنىمۇ شەيخ دېگىلى بولامدۇ، تەقسىر؟ — سەل ئاچچىقلانغاندەك سۆزلىدى دەرۋىش.

— ئەمدى. . . ئەمدى. . . پىداكار چىقمىسا ھېچنېمە دەپ بولمايدىكەن، ئىلگىرى بىر شەيخ بولىدىغان. شۇ كىشى قازا قىلىپ كەتكەندىن كېيىن، مازاردا يېتىپ تۇرۇپ قارايدىغان شەيخ چىقمىدى. مەن تېخى قېرىپ

قالدىم. . .

چاندۇرمىغىنى بىلەن، بوۋاي دەرۋىشنىڭ سەزگۈرلىكىگە ھەيران قېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ دەرۋىشكە دېگۈسى كېلىپ، دېيەلمىگەن، ئېغىزىدىن چىقىرالمىغان گېپىمۇ مۇشۇ ئىدى.

— بۇ بولمىغىنى، — دېدى دەرۋىش خاپىلىق ئارىلاش بىر تەلەپپۇزدا، — بىلىپ تۇرىۋاتىمەن، سىلىنىڭ ماڭا دېمەكچى بولغانلىرىمۇ مۇشۇ گەپ، ئاقساقال، دېمىسىمۇ، شۇنچە ئۇلۇغ بىر زاتنىڭ مازارىدا شەيخ بولمىسا. . .

— راست، تاپتىلا، جانابلىرىغا دېمەكچى بولغىنىممۇ شۇ ئىدى ئەمدى. ئەمما، لېكىن. . .

ھەر ئىككىيلەن جىمىپ قېلىشتى.

بوۋاي ئېنىقكى، بۇ يېشىدا شەيخ بولالمايۋاتاتتى. ئەمدى يېشىمۇ، ئىخلاس - ئەقىدىسىمۇ باب كېلىدىغان ئۇشبۇ دەرۋىشچۇ؟ ئۇ شۇنچە ئۇزاق يوللارنى بېسىپ، ئىزدەپ - سوراپ يۈرۈپ كەلگەنگە يارىشا، ھەزرەتكە، ئۇنىڭ روھى ئۈچۈن بولسىمۇ نېمە ئىش قىلىپ بەردى؟ ئېتىكاپتا ئولتۇرۇش ھەممىلا كىشىنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئەقەللىي ئىشقۇ. مۇشۇ ئەزىز يۇرتقا قەدەم بېسىپ بولغۇچە تالاي دىشۋارچىلىقلارنى تارتتى. ئامراق ئېشىكى ئۆلدى. ئىككى - ئۈچ يەردە قاراقچىلارغا ئۇچراپ، ئۇلارغا يارىغۇدەك مال - دۇنياسى بولمىغىنى ئۈچۈن قەتلى قىلىنغىلى تاس قالدى. . . مۇشۇ قەدەر ئېغىر كۈلپەتلەرنى تارتىپ بۇ يەرگە كېلىشىدىكى مەقسىتى تاۋاپ قىلىپ قايتىش، بىرنەچچە ئاي ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ يېنىشمىدى؟ راست، ھەزرەت ھايات بولغان بولسا، ئۇنىڭدىن تەلىم

ئالاتتى. ئۆمۈر بويى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇنىڭدىن بارلىق سېھىر - كارامەتلەرنى ئۆگىنەتتى. ھەزرىتىم ئۇنىڭغا ھەممىنى ئۆگىتىپ قوياتتى. شۇندىلا ئۇ پۈتۈن ئادەم بولاتتى. سوپىلىقنىڭ يۇكسەك پەللىسىگە يېتىپ، شېئىرىيەت ۋە روھىيەت ئىلمىدە كامال تاپاتتى. ئاھ، يىتۈك، قالتىس ئادەم بولاتتى! . . . ئەمدىچۇ؟ ئاززۇلاپ - ئارمانلاپ ئىزدەپ كەلگەن ئۇستازنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلاپلا بەدەر قاچسۇنمۇ؟ ياق! بۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ! ھەقىقىي دەرۋىش زادىلا ئۇنداق قىلمايدۇ. بۇنداق قىلىش دەرۋىشلەر ئۈچۈنمۇ نومۇس. ئەمىسە قانداق قىلسۇن؟ ھەزرىتى خاراباتى ئۈچۈن ئىپىل قەبرە قاتۇرغان، ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرۈپ، پىكىر باياnلىرىنى ئاڭلىغان مۇشۇ تەلەيلىك ۋە خاسىيەتلىك ئادەملەرنى «شەيخ بولمۇدۇڭ» دەپ ئەيىبلەپ قويۇپ كەتسۇنمۇ؟ بۇنداق قىلىشقىمۇ بولمايدۇ! بۇنداق قىلىش تۇزكورلۇق، قارا يۈزلۈك!

دەرۋىش جىمىپ كەتتى. ئۇ ئېغىر سىناقتا دۈچ كەلمەكتە ئىدى. كېلەر يىلى چوغتال جامائىتىمىنىڭ «ھاجى خاراباتى خانىقاسى» نى پۈتتۈرۈش غەرىزى بارلىقىنى ئۇ، ئارىلاپ تاماق ئەكېلىپ بېرىۋاتقان يەنە بىر كىشىدىن ئاڭلىغان. مەنمۇ تېگىشلىك كۈچ - ھەسسەمنى قوشۇپ، خانىقا تولۇق پۈتكەندىن كېيىن ئاندىن كېتەرمەن، دەپ ئويلىغانىدى ئۇ. مانا ئەمدى ئەھۋال باشقىچە. «ئۆزۈم شېھىت، ئۆزۈم شەيخ. . .» ئېخ، بۇ گەپنىڭ ئېغىرلىقى. ئەمدى قانداق قىلسۇن، زادى قانداق قىلسۇن؟

— مېنىڭ تۇزۇم تارتىپ، رىزىقىم مۇشۇ يەرگە

چۈشكەن ئوخشايدۇ، ئاقساقال، — دېدى دەرۋىش بىر ھازالىق سۈكۈتتىن كېيىن، تولىمۇ مۇلايىم ئاۋازدا.

— بۇ. . . بۇ نېمە دېگەنلىرى ئەمدى؟. . .

— مەن قارار قىلىپ بولدۇم، ئاقساقال. مۇشۇ يۇرتتا ئەمدى ئۆمۈر بويى تۇرۇپ قالىمەن. مۇشۇ مازارغا شەيخ بولۇپ، ھەزرىتى ھاجىمنىڭ قەبرىسىگە ئەبەدىي قارايمەن. تىرىكلىكىمدە يۈزىنى كۆرەلمىدىم. باقىي ئالەمدە بولسىمۇ ئۇستاز بىلەن بىرگە ئۆتەي، ئۇنىڭ يېنىدا ياتاي. . .

دەرۋىشنىڭ چاناقلىرىدا ياش لىغىرلىدى. ئۇنىڭ تەسىرلىك سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان بوۋايمۇ ئىختىيارسىز ھالدا كۆزىگە ياش ئالدى.

— . . . سىلىنىڭ يۇرت. . . ئەلھەمدۇلىللاھ. . . — تىترەك ئاۋازدا شۇنداق دېدى بوۋاي ۋە ھەرقانچە قىلسىمۇ گېپىنى داۋاملاشتۇرالمىدى. ئۇ يەنە سۆزلىسە، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ئېسەدەپ يىغلىۋېتىدىغاندەك تۇراتتى.

— ھەقىقىي دەرۋىشنىڭ يۇرتى بولمايدۇ. . . پۈتۈن ئالەم ئۇنىڭ يۇرتى، — كېيىنلا شۇنداق دېدى دەرۋىش.

— مەن بۈگۈندىن ئېتىبارەن مۇشۇ مازارنىڭ مەڭگۈلۈك شەيخى. «يۇقىرىقى يار مازىرى» دەپ ئاتالغان بۇ مازارنىڭ نامىمۇ ئۇشبۇ سائەتتىن باشلاپ «ھاجى خاراباتى مازىرى». ھاياتلا بولسام، مازارنىڭ مۇشۇ نامىنى ئەل ئارىسىغا تارىتىمەن، ئاقساقال.

ئۇنى ھەيران قالدۇرغىنى شۇ بولدىكى، شەيخ بولۇشقا ئەھدە قىلغان شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنىڭ يوشۇرۇن تەپەككۇر يولىمۇ بىراقلا ئېچىلىپ كەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ

كۆز ئالدىدا ھاجى خاراباتى ھەمىشە كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى. بوۋاق ھالىتىدە كۆرۈنەتتى. ۋاللەي ئوينىغان بالىلىق چاغلىرىنى كۆرسىتەتتى. كۈچ - قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلىق مەزگىلى گەۋدىلىنەتتى. ئۇ يەنە مۇدەررىس ئىدى. يېتۈك شائىر ۋە مۇنازىرىچىمۇ ئىدى... يېڭى شەيخ مۇشۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىلىپ ۋە كۆرۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئەمدىكى كۆزىدە ھاجى خاراباتىنىڭ شېئىرىيەت روھىيەت ۋە جادۇ - سېھرىيەت[1]... بابىدىكى كامالەتكە ھەم مۆجىزىكار سىيماسىمۇ ئايان بولماقتا ئىدى...

① بۇ يەردە، ئۇنىڭ ھاجى خاراباتى توغرىسىدا ئاڭلىغان ئېغىزاكى ئۇچۇرلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئەمەلىيەتتە خاراباتى سېھىرگەر بولغان ئەمەس.

ئۇنتۇلماس ئەزان، خاسىيەتلىك سەھەر

مىلادىيە 1638 - يىلى فېۋرال.

تولىمۇ ئۇزاق بىلىنگەن كېچە ئاستا - ئاستا ئۆتۈپ باراتتى، يىراق - يىراقلاردىن توخۇلارنىڭ ئىرىنچەكلىك بىلەن قىچقارغان ئاۋازى كېلەتتى. ئۆيگە يېقىنلا يەردىكى يولدىن يولۇچىلارنىڭ ئاندا - ساندىكى يۆتىلىشلىرى، بىلىپ بولمايدىغان گۇرۇڭشىشلىرى ئاڭلىنىپ قالاتتى. شۇنىڭغا قوشۇلۇپ، قەدەم تىۋىشلىرىنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە يولدىكى مۇز بولۇپ قاتقان قارلاردىن كۈچلۈك غاچىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلىناتتى...

بۇۋىنىيازخان تېخىمۇ قاتتىق ئىڭراشقا باشلىدى. تۈنۈگۈن نامازدىگەر ۋاقتىدىن باشلاپ تۇتقان تولغاق مانا ئەمدى يۇقىرى پەللىگە يەتكەنىدى. ئۇ تولغىناتتى، ئىڭرايتتى، يىغلايتتى. زادىلا بولالمىغاندا ئىچىنىشلىق ۋارقىراپمۇ قوياتتى. تولغاق ئازابى كېچىدىن بېرى ئۇنى مۇشۇ تەرزدە قىيناپ كەلمەكتە ئىدى. دەسلىپىدە ئۇزاقتا بىر تۇتقان تولغاق، ئەمدىلىكتە خۇددى جاننى ئالىدىغاندەك قاپساپ كەلدى. تېخى ھېلىلا ئارىلاپ - ئارىلاپ ئارام ئېلىۋېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشىۋاتقان ئانا، شۇ تاپتا چىڭراق تىنىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەيۋاتاتتى. دېمەك، بالىنىڭ دۇنياغا كۆز ئېچىش ۋاقتى يېقىنلاپ قالغانىدى. «ئىتتىكرەك چۈشسە... نېمىلەر بولمىسۇن يەرگە بىر چۈشسە» دەيتتى

چالاھوش بولۇپ قالغان ئانا مىڭ تەسلىكتە پىچىرلاپ. لېكىن، بالا تۇغۇلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. چىداپ تۇرغۇسىز ئاچچىق تولغاق شىددەت بىلەن قىستاپ كېلەتتى.

ئابدۇللا مەزىن تىپىرلاپ تۇرالمايلا قالدى. ئۇ تۈڭلۈكتىن كۆرۈنىدىغان تونۇش يۇلتۇزغا قاراپ، بامدات ۋاقتىنىڭ يېقىنلاپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. بامدات ۋاقتىنىڭ يېقىنلاشقانلىقى ئۇنىڭچە، تۇغۇتنىڭ تېخىمۇ قىيىن بولىدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرەتتى. نېمىشقا شۇنداق بولمىسۇن؟ بامدات تاڭ يورۇغىلى تۇردى دېگەنلىك. بۇ ۋاقىتتا ھەتتا مەسچىتكە بارمايدىغانلارمۇ ئورنىدىن قوپۇپ بولۇشىدۇ. ھەرىدەك ئۆي - ئۆيلىرىدىن چۇۋۇلۇپ چىقىشىۋاتقان، ئۆز ھەلەكچىلىكىدە ھەريان چېپىشىپ يۈرگەن كىشىلەر، ئاشۇ بىچارە خوتۇننىڭ توۋلاپ - ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلىماي قالامدۇ؟ بىر كېچە تولغاق يەپمۇ تۇغالمايۋاتقان ئاشۇ مەزلۇم، كىشىلەر بىلىپ قالسا يەنە قانچىلىك قىينالماقچى؟ «خۇدا، بەندەڭنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى ئاسان قىلغايسەن. ئاشۇ بىچارە مەزلۇمەگە ئاسايىشلىق بەرگەيسەن!...»

ئابدۇللا مەزىن ئىنجىقلىغۇدەكمۇ ھالى قالمىغان خوتۇننىڭ بېشىدا پايپېتەك بولۇپ يۈرەتتى. بىردە، ھۆللەنگەن ماتا بىلەن ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى تەرلىرىنى ئېرتاتتى. بىردە، ئۆزىنىڭ جەينىكى چىلانغان[1] ئىلمان چايىنى ئۇنىڭ ئېغىزىغا دومىلايتتى. ئوتنى ئۆچۈرۈپ

① قىيىن تۇغۇتتا، ئايالىغا ئېرىنىڭ جەينىكىنى چىلاپ چاي ئىچكۈزۈش ئادىتى بار.

قويماسلىق ئۈچۈن، ئوچاق ئالدىغا يۈگۈرەيتتى. خوتۇننىڭ بېشىغا كېلىپ ئاللىقانداق ئايەتلەرنى ئوقۇيتتى. ئايالى تولغاق ئازابىدا قىينالغانسېرى، نېمە قىلىشىنى بىلمەي، ئۆي ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا چۆرۈلۈپ پىرقىرايتتى. ساقىلىنى سىقىمدايتتى، ئەنىنى چىشلەيتتى...

«قىز بەرسەڭمۇ مەيلى، ياراتقان ئىگەم. ئەمما، ئاشۇ بىچارىنىڭ ئازابىنى يەڭگىللەتكەيسەن!...» قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ تۇرۇپ شۇنداق تىلىدى ئابدۇللا مەزىن. ئىڭراپ ئۈنى پۈتۈپ كەتكەن خوتۇننىڭ تولغاق ئازابىغا چىدىماي ئۆزىنى ھەريان ئۇرۇپ، قىلدەك تولغۇنۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مەزىننىڭ چاناقلىرى خېلى بۇرۇنلا ياشقا تولغانىدى. مانا ئەمدى ئاشۇ سۆيۈقلۇق كەلكۈندەك يامراپ چىقىشقا باشلىدى.

— غەيرەت قىلىڭلار ئانىسى... ئازراق چىداشلىق بېرىڭلار خاتۇن!...

مۇمكىن بولسا ئىدى، ئۇ بىر كېچە قىينىلىپ چىققان خوتۇننىڭ تولغىقىنى يەپ، ئازابىنى تارتىشقا رازى بولغان بولاتتى. لېكىن شۇ تاپتا، ئۇنىڭ قولىدىن قاراپ تۇرۇش، ئۈنۈمسىز تىپىرلاشتىن باشقىسى كەلمەيتتى. خۇدا بىر ئوغۇل پەرزەنت بەرسە بولاتتى، دېگەن ئارزۇيىدىن بولسا ئاللىقاچان ۋاز كەچكەنىدى. «قىز بولسىمۇ مەيلى، نېمە بولسا مەيلى، ئىگەكىم!...»

ئابدۇللا مەزىنگە بىر - بىرىدىن چىرايلىق ئۈچ قىز ئاتا قىلىنغان بولسىمۇ، بىراق، ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇسى ھېچ بېسىلمايۋاتاتتى. بېسىلمىدىلا ئەمەس،

كۇنسايىن كۈچىيىپ باراتتى. «ئوغۇل دېگەن ئۆينىڭ چىرىغى»، «ئوغۇل دېگەن ئۆينىڭ تۈۋرۈكى»، «ئوغۇل دېگەن دەرەخنىڭ يىلتىزى، بۇلاقنىڭ كۆزى...» ئوغۇل ئىشقىدا شۇنداق دەپ كېتەتتى ئۇ، خوتۇنىنىڭ ئالدىدىلا. ئۇنىڭچە، ئوغلى يوق ئىنسان بۇ دۇنيادا ياشىمىغان بىلەن باراۋەر ئىدى. ئۇنداقلارنىڭ نەسلى-ۋەسلى ئۇن-تىنسىز توزۇپ ۋە قۇرۇپ كېتەتتى. ئات - جۇنىمۇ، ئىز - تۆھپىسىمۇ... ھېچنېمىسى بولمايتتى...

ئەمما، ھازىر ئۇ بۇلارنى ئۇنتۇپ كەتتى. خوتۇنىنىڭ ئازاب، ئىڭراشلىرى ھەممىنى ئۇنتۇلدۇرغانىدى. ئەمدىلىكتە ئۇ جاپاكەش خوتۇنىغا ئاللادىن ئاسانچىلىقلا تىلەيتتى.

توخۇلار بەس - بەستە چىللاشقا باشلىدى. مانا ئەمدى ئۇ ئەنسىرىگەن بامدات ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. ئۇ، بۇ ۋاقىتنىڭ كېلىشىدىن يەنە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەنسىرىگەن ئىدىكى، خوتۇنى تولغاق يەپ ياتقان مۇشۇنداق چاغدا ئۇنى تاشلاپ، مەسچىتكە چىقىپ كېتىشكە بولمايتتى. نامازنى قازا قىلىشقا كۆڭلى تېخىمۇ ئۇنىمايتتى. يەنە بىر تەرىپى، مەسچىتتىكى قەدىناس جامائەت ئۇنىڭغا ساقلاپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. قانداق قىلسۇن؟ زادى قانداق قىلماق كېرەك؟

ئۇ، ئاللىقاچان ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ بولغان قىزلىرىدىن بىرەرىگە خەۋەر قىلىپ قويمىغىنىغا پۇشايمان قىلىپ قالدى. ھېچ بولمىسا، تۆۋەنكى مەھەللىدىكى سىڭلىسىنى ئەكەلدۈرسىمۇ بولاتتىغۇ. خوتۇنىغۇ ھېچكىمگە خەۋەر قىلماڭلار، دەپ ئۇنىمىغان. شۇنداقتىمۇ،

قىزلىرىدىن بىرەرسىگە بولسىمۇ خەۋەر بېرىۋېتىش كېرەككەنتۇق. «قىزىمىز ئۇققاندىكىن، ئۇنىڭ ئېرى، ئۇنىڭدىن كېيىن قېيىناتا - قېيىنانىلىرى، كېلىن، نەۋرىلىرىمۇ بىلىپ قالىدۇ. جىق ئادەم بىلىپ كەتسە، تۇغۇت تەسلىشىپ كېتىدۇ. ھېچكىمگە خەۋەر بەرمەيلى، بالىنىڭ كىندىكىنىمۇ ئۆزۈم كېسىمەن، سىلى بېشىمدا تۇرۇپ بەرسەڭلىلا بولىدۇ، دادىسى...» دېگەنىدى بۇۋىنىيازخان، قورسىقى سەل - پەل ئاغرىۋاتقان چېغىدىلا. ئابدۇللا مەزىن مۇشۇ گەپكە ئىشىنىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ تۇغۇتىنىڭ بۇ قەدەر قىيىن بولۇشىنى كىم بىلىدى؟ دېمىسىمۇ، ئالدىنقى ئۈچ بالىسىدا بۇنچىلىك قىينالمىغان. ئۈچىلا قىزنىڭ كىندىكىنى مۇشۇ خوتۇن ئۆزى كەسكەن ئەمەسمىدى؟

ھالسىزلىنىپ كەتكەن بۇۋىنىيازخان ئاداققى كۈچ - قۇۋۋىتىنى يىغىپ ئىنجىقلىماقتا ئىدى. ئابدۇللا مەزىنمۇ خوتۇنى بىلەن تەڭ چىڭقىلاتتى، جىددىيلىشەتتى، تىت - تىت بولاتتى. سەۋرسىز توخۇلار ئۇنى بامداتقا چىللاپ بەس - بەستە قىچقىرىشاتتى. كۆتۈرۈپ قويۇپقۇسىز ئازاب، چىداپ تۇرغۇسىز تىت - تىتلىق ئىچىدە، ئۇلۇغ بىر جان بۇ دۇنياغا يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى...

* * *

يار ئۈستى زاراتگاھلىقىغا بارىدىغان يولنىڭ بويىغىلا جايلاشقان ئاددىي ۋە كىچىككىنە مەھەللە مەسچىتى ئادەمگە لىق تولغانىدى. ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ يىغىلغان جامائەت، تېخىچە كېلەلمەيۋاتقان ئىمام - مەزىن — ئابدۇللا مەزىناخۇنۇمنى تاقەتسىزلىك بىلەن ساقلاپ

تۇراتتى.

ئابدۇللا مەزىن ــ مەھەللىدىكى مۇشۇ نوپۇزى چوڭ، ئەمما كونىراپ، قىڭغىيىپ قالغان ئاددىي مەسچىتنىڭ ئىمامى، مەزىنى ھەم قارىيسى ئىدى. جامائەت ئۇنى نېمە دېگۇسى كەلسە شۇ بويىچە، يەنى ئىمام، مەزىن ۋە بەزىسى قارىي دەپ ئاتاۋېرەتتى. چىقىشقاق، كۆپنى بىلىدىغان ئادەم بولغىنى ئۈچۈنمىكىن، جامائەت مەسچىتنىڭ ھەممىلا ۋەزىپىسىنى ئۇنىڭغا يۈكلىگەنىدى. ئۇمۇ بۇنىڭغا باشقىچە قاراشتا بولمايتتى، نېمىلا قىلسام جامائەتنىڭ ئىشى، ساۋابلىق يولىدىكى خىزمەت دەپ قارايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، مەسچىتكە ھەمىشە ئەڭ بۇرۇن كېلىپ، ھەممىدىن كېيىن قايتاتتى. جامائەت كەتكەندە ۋە كېلىپ بولغۇچە بولغان ئارىلىقتا، توپا ـ چاڭ ئۆرلەپ تۇرىدىغان مەسچىتنىڭ ئىچ ـ تېشىنى سىرىپ ـ سۈپىرەتتى. يەرگە سېلىنغان كونا كىگىز ۋە چۇۋۇلۇپ كەتكەن بورىلارنى قايتىدىن رەتلەپ تۈزەشتۈرەتتى. بارلىقنى جامائەت ئۆيى بولغان مۇشۇ ئاددىي ۋە مۇقەددەس مەسچىتكە بېغىشلىغۇەتكەن بۇ زات سەگەك ۋە تىنىمسىز كىشى ئىدى. لېكىن، بۈگۈن ئۇنىڭغا نېمە بولدىكىن؟

جامائەت مۇشۇ ھەقتە غۇلغۇلا قىلىشماقتا ئىدى. ھەممە كۈتۈۋاتقان بامدات ۋاقتى بولسا ئاستا ـ ئاستا ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى...

ــ ئەستەغپۇرۇللا، تېخىچە كەلمەيدىيا، مەزىناخۇنۇم.

ــ بامدات ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكىلى قوپتى مانا.

ــ ئاغرىپ ـ تارتىپ قالدىمۇ يا؟

ــ ئاخشام خۇپتەندىلا ساپساق تۇرسا.

ــ بىرىمىز ئىمام بولۇپ ياكى ئۆز ئالدىمىزغىلا ئوقۇۋېتىپ كېتىمىزمۇ يا؟

ــ بۇنداق قىلساق دۇرۇس بولمايدۇ، جامائەت. سەۋر قىلىلى، سەل سەۋر قىلىپ تۇرىلى. ۋاقىت شۇنچىكى ئۆتۈپ كەتسە ھېچ ۋەقەسى يوق.

ــ ....

قايسى بىر مويسىپىتنىڭ پەتىۋاسى بىلەن جامائەت يەنە تىنجىپ قالدى. تىت ـ تىت بولۇپ، ئۆزىنى باسالمايۋاتقانلارنىڭ كۆپىنچىسى ياشلار ئىدى. ئۇلار تەجرىبىسىز ۋە قىزىققان بولغىنى ئۈچۈن، ھەممىدە كەسكىن ئىدىيۇ، ئۇدۇم خاراكتېرلىك ئىشلارنىڭ باش ـ ئاخىرىدىكى رەسمىيەتلەرنى ھەمىشە ئۇنتۇپ قالاتتى. كونىلار باشقىچە ئىدى. ئۇلار شۇ تاپتا ئويلايتتىكى، ئابدۇللا مەزىننىڭ يېشى بىر يەرگە بارغاندا قورساق كۆتۈرگەن خوتۇنى بۇۋىنىيازخان يېقىندىن بېرى خېلى ئېغىرلىشىپ قالغانىدى. ئالمادىس بوشىنىپ قالغان بولسىچۇ شۇ مەزلۇم؟ ئەمما، بۇ گەپنى جامائەتكە دېگىلى بولمايدۇ. ئەگەرچەندە، راستىنلا ئاي ـ كۈنى توشۇپ، تېخى كۆزى يورۇپ بولالمىغان بولسا قانداق قىلغۇلۇق؟ باشقا ئادەم بىلىپ قالسا، ھەتتا گۇمان قىلىپ قالسىمۇ تەسلىشىپ كېتىدۇ تۇغۇت دېگەن. شۇڭا، بۇ گەپنى جامائەتكە ئاشكارىلاشقا بولمايدۇ. بەلكىم، نېمىلەر بولىسۇن ئابدۇللا مەزىننىڭ ئۆزىمۇ كېلىپ قالار. تاسادىپىي كېلىشمەسلىك بولۇپلا قالمىسا نامازنى قازا قىلىدىغان زات ئەمەس ئۇ. شۇڭا، جامائەتنى بىردەم تۇتۇپ

تۇرماق كېرەك! . . .

بىر - بىرىگە دېيىشمىگىنى بىلەن، شۇ تاپتا كونىلارنىڭ ھەممىسى دېگۇدەك مۇشۇنداق ئويلاۋاتاتتى. تاغ گۇمۇرۇلۇپ چۇشسە، ئاستىدا ئۇسسۇل ئوينايدىغان، ئۆلۈم پەتىسىگىمۇ چاقچاق بىلەن بارىدىغان ئىبراھىم «سالتاڭ» ئاتلىق بىرى، جامائەتنىڭ تىنجىپ قالغان پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ يەنە گەپ باشلىدى:

— بامدات ئوقۇشقىغۇ ئالدىراپ كەتتۇق، جامائەت. لېكىن، مۇشۇ بامداتقا ئەزان ئېيتقاننى ئاڭلىدىڭلىمۇ بۇگۇن؟

— نېمە؟

— نېمە دەيدۇ بۇ ئالجوقى. . .

جامائەت ھەيرانلىق بىلەن بىر - بىرىگە قاراشتى. راست، بامداتقا ئەزان ئېيتتىمۇ يوق؟ بەزىلەر، «ئەزان ئېيتتى» دېسە، يەنە بەزىلەر «تېخى ئەزان ئېيتمىدى» دەيتتى. خېلى كۆپ قىسىملار نېمە دېيىشىنى بىلمەيۋاتاتتى. ئۇلارغا، ئەزان ئېيتىپ بولغاندەك بىلىنەتتى. تۇرۇپلا، بۇگۇن ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلىمىغاندەكمۇ ھېس قىلاتتى. ئۇلارنىڭ كۆپى ئادەتلەنگەن ۋاقىت بويىچە، تۇيغۇسىغا تايىنىپلا چىققانىدى.

— خاھى ئەزان ئېيتسۇن، خاھى ئېيتمىسۇن، بامدات ۋاقتى بولدى زادى.

— بولدى ئەمەس، ئۆتۇپ كەتكىلى قوپتى ھازىر!

— ۋاقىتلىق ئىمام بولۇپ بېرىدىغانلار چىقمىسا، نېمە بولسا بولسۇن ئۆزۇم ئوقۇپ چىقىپ كېتىمەن نامازنى.

— ۋاقىت ئۆتۇپ كەتتى. مەنمۇ. . .

مويسىپىتلارمۇ ئەمدى سەۋر قىلسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇ قەدەر كۆپ ئادەمنىڭ نامىزىنى قازا قىلىۋېتىش ھۆددىسىدىن چىققىلى بولمايدىغان ئېغىر گۇناھ ئىدى.

— ماقۇل مەن ئىماملىق قىلىپ بېرەي، — ساقىلى سەللىسىدەكلا ئاقىرىپ كەتكەن بىر بوۋاي مېھراب تەرەپكە سىلجىدى. جامائەت ئۆزلىكىدىنلا سەپراس بولۇپ تۇرۇشتى. ھەممە بامدات نامىزىنى ئوقۇشقا تەق بولۇپ تۇرغان شۇ دەقىقىدە، تۇيۇقسىزلا ئۇلارغا تونۇش بولغان مۇڭلۇق ۋە يېقىملىق بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى:

— ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر، ئەشھەدۇئەنلائىلاھە ئىللەللاھ. . . .

جامائەت خۇددى دېيىشىۋالغاندەك، ئىختىيارسىز ھالدىلا ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ قالدى. بۇ ئابدۇللا مەزىننىڭ ئاۋازى ئىدى. ئەزان ئۇنىڭ ئۆيى تەرەپتىن كېلىۋاتاتتى.

— ئابدۇللا مەزىنگە بۇگۇن نېمە بولغاندۇ. ئەزان ئېيتىشقا كېچىكىپ قاپتۇ.

— نېمىلا بولمىسۇن سەل تەخىر قىلىپ تۇرىلى. ئۆزىمۇ كېلىپ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ.

— ئەزان ئېيتقان ئادەمغۇ كەلمەي قالماس. لېكىن، ئەجەب ئۆيىدە توۋلاپ قاپتىيا بۇ ئەزاننى.

— شۇنى دەيمىنا. . .

ئۇلار ھەممىنى ئۇنتۇپ، يەنە مۇلاھىزە قىلىشىپ كەتكەنمۇ بۇلار ئىدىيۇ، بۇنىڭغا پۇرسەت بولمىدى. ئېغىزى

ئىتتىكرەك بىرقانچەيلەننىڭ ئىت قوغلىغاندەك ئىتتىك دېگەن گەپلىرىنىڭ ئايىغى چۇشۇپ بولغۇچە، ھېلىقى تونۇش ئاۋاز ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان جۇشقۇن، ھاياجانلىق ھەم شادىيانە تۈس ئالىلاشقان ئۆزگىچە ۋە يېقىملىق تەلەپپۇزدا يەنە بىر رەت تەكرارلاندى.

— ئاللاھۇ ئەكبەر! ئاللاھۇ ئەكبەر!!...

ھەر ئىككى قېتىملىقى ئوخشاشلا ئەزان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ تەلەپپۇز ۋە ھاياجان تۈسىنىڭ بىر-بىرىدىن كەسكىن پەرق قىلىدىغانلىقىنى جامائەت دەرھاللا بىلىۋېلىشتى.

كېيىنكى كۈنلەردە ئۇلار يەنە شۇنىڭدىنمۇ خەۋەردار بولۇشتىكى: بۇۋىنىيازخان شۇ كۈنى بامداتقا ئولگۈرۈپلا بوشانغاندى. خوتۇنىنىڭ ئوغۇل تۇغقانلىقىنى بىلگەن ئابدۇللا مەزىن خۇشاللىقىدا قىن-قىنىغا پاتماي قالدى ۋە سەل كېچىككەن بولسىمۇ بامداتقا ئەزان ئېيتىۋەتتى. ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىم ئەھلىمەھەللە ئاڭلىغۇدەك ئاۋازدا ئېيتقان يەنە بىر ئەزىنى سەھەردە — بامداتقا ئۇلگۈرۈپ تۇغۇلغان ئارزۇلۇق ئوغلى ئۈچۈن ئېيتىلغاندى. بالىنىڭ ئىسمى مۇھەممەت قويۇلغاندى.

مەدرىستىكى مۇھەممەت

ئابدۇللا مەزىننىڭ خۇشاللىقىنى ھېچنېمىگە تەڭلەشتۈرۈپ بولمايتتى. ئۇ ھەر قېتىملىق نامىزىدىن كېيىن جاينامازدا ئولتۇرۇپ ئۇزۇندىن-ئۇزۇن، ئۆزىگە ئوغۇل پەرزەنت ئاتا قىلغان، تىلىكىنى ئىلىك ئالغان ئاللاھقا يۇزمىڭ شۇكۇرلەر ئېيتاتتى. ئۆزىگە قويۇپ قويغاندەك ئوخشاپ چۈشكەن ئوغلىغا ھەر قارىغىنىدا، ئىختىيارسىز ھالدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نامىنى زىكرى قىلاتتى. ئۆز ئىخلاسىنىڭ كۈچى سەۋەبىدىن ئۇ، يېشى خېلى بىر يەرگە بارغاندا كۆرگەن تەۋەررۈك ئوغلىغا مۇھەممەت دەپ ئات قويغانىدى. «مۇھەممەت — ئۇ پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئىسمى. مۇھەممەت — مېنىڭ گۆھەر ئوغلۇم!» شۇنداق دەپ كېتەتتى ئۇ قىن-قىنىغا پاتماي. مۇشۇنداق ۋاقىتتا ئۇ كىچىك بالىلارغىلا ئوخشاپ قالاتتى. ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان بوۋاقنىڭ يېنىدا يۇكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ئۇنى كۈلدۈرۈشكە ئۇرۇناتتى. ئۇ يەر-بۇ يېرىنى قىچىقلايتتى. ئۇچرىغانلىكى يېرىگە يېنىش-يېنىشلاپ سۆيەتتى. قۇچىقىدىن ئۇزمەي تۇرۇپ «ھوپپىلەك» ئېتەتتى. بوۋاق بولۇپ ئۇمىلەيتتى. ئات بولۇپ يورغىلايتتى. ئىت بولۇپ قاۋايتتى. كالا بولۇپ مۆرەيتتى... قىسقىسى ئۇ، بالىسى ئۈچۈن ئۇنىڭدىنمۇ كىچىك بىر بالا ئىدى.

ئادەتتىكى چاغلاردىمۇ، بوۋاق ئانىسىغا كۆپ ئاشمايتتى. ئابدۇللا مەزىن نامازغا ماڭغان ۋە بۇۋىنىيازخان بوۋاقنى ئېمىتىۋاتقان ۋاقىتتىن باشقا چاغلاردا ئومۇمەن، ئۇ دادىسىنىڭ قۇچىقىدا بولاتتى. ئابدۇللا مەزىنمۇ ئۇنى كۆتۈرۈپ هارمايتتى. ئەركىلىتىپ قانمايتتى. «ماڭا قاراپ كۈلۈپ بەرسىلە قوزام»، «مېنى دادا دەپ باقسىلا پاقلىنىم»، «خۇدايىم بەرگەن گۆھىرىم، قانتىم...» ئۇ، بوۋىقىنى ھەمىشە مۇشۇنداق تاتلىق ۋە سىلىق سۆزلەر بىلەن ئەركىلىتەتتى. ھەتتا كېچىسىمۇ ئۇ، قوينىغا سولاپ ياتقان بالىسىنى ئويىنىتىپ - ئەركىلىتىپ چۈشەيتتى. ئاۋازىنى سىرتىغا چىقىرىپ ئەركىلىتىپ كەتكەن بۇنداق چۈشلەرنىڭ قانچە قېتىملاپ تەكرارلانغانلىغىنى پەقەت بۇۋىنىيازخانلا بىلىپ تۇراتتى. «باشقا بالىلارغا بۇنچىلىك قىلىپ كەتمىگەن، ئوغۇل بالىغا زەپمۇ ئامراق ئىكەن بۇ ئادەم» دەپ قالاتتى بۇۋىنىيازخان ۋە ئېرىنى شۇنچىلىك خۇش قىلالىغۇدەك بالا تۇغالىغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى يەڭگىللەپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى. سۆيۈنەتتى، شادلىناتتى. ھايات دېگەن مۇشۇنداق سىپايىلىق ئىچىدە ئۆتسە كىمنىڭ ئارمىنى؟ تۇرمۇش دېگەن مۇشۇنداق بولسا... ئەر - خوتۇن دېگەن بىر ئۆمۈر مۇشۇنداق ئىجىل - ئىناقلىق ئىچىدە ئۆتسە كىمنىڭ دەردى؟...

ئەمما، ئابدۇللا مەزىننى ئۇ ئوبدان بىلەتتى. ئاش - غىزا ئۆلگۈرمىسىمۇ، ناماز ۋاقتى شۇنچىلىك ئۆتۈپ كەتسىمۇ، مەسچىتكە كىيىپ چىقىدىغان كىيىملىرى ئازراق كىر - داغ بولۇپ قالسىمۇ... ئۇنىڭدىن خاپا

بولاتتى، چېچىلاتتى. ھەتتا ئۆزىنى تۇتالماي تىللاپمۇ كېتەتتى. ئايالىنى تاياقتا باسىدىغان باشقا ئەرلەردىن ئاسمان - زېمىن پەرق قىلسىمۇ، لېكىن ھە دېسىلا چېچىلىش، بۇۋىنىيازخاننىڭ قارىشىچە، ئۇنىڭغا زادىلا ياراشمايتتى. ئۇ مەھەللىنىڭ، نامى ئۇلۇغ بىر مەسچىتنىڭ ئىمام - مەزىنى ئىدى. ئۇ يەنە ھەممىنى بىلىدىغان موللا، نامدار ئۆلىما ئىدى. كىشىلەرنىڭ نەزىرى چۈشكەن ئادەم يوقىلاڭ ئىشقا قايناپ، چېچىلىپ يۈرسە قانداق بولغىنى؟ بۇۋىنىيازخان تالاي قېتىم دەپمۇ ئۇنىڭ بۇ تېرىككەك مىجەزىنى ئۆزگەرتەلمىدى. ئۆزگەرتەلمىدىلا ئەمەس، ئۇنىڭ قوقىقىنى تېخىمۇ ئۇرلىتىۋەتتى. شۇ ۋەجىدىن ماجىرالىشىپ قالغىلى تاسلا قالغان چاغلىرىمۇ بولدى. لېكىن، مۇشۇنداق زىل ئادەم مانا ئەمدى تۇرۇپلا باشقىچە بىر ئادەمگە ئۆزگىرىپ قالسا - ھە؟!

ھەقىقەتەنمۇ، مۇھەممەت تۇغۇلغاندىن كېيىن، ئابدۇللا مەزىن باشقا بىر دۇنيا بولۇپ يارالغاندى. ئاچچىقلىمايتتى، چېچىلىدىغان، ۋارقىراپ، گۇركىرەيدىغان ئىشلىرىمۇ بىر يولىلا تۈگىگەندى. قۇچىقىغا ئېلىۋالغان بوۋاق ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىگە سىيىپ - چىچىۋەتسىمۇ، مەسچىتكە مېڭىش ئالدىدىلا ئالغان تەرەتتىنى بۇزىۋەتسىمۇ... زادىلا ئاچچىقلىمايتتى.

— ماڭا قارىسىلا، بۇ ئىشلىرى قاملاشمىدى يىگىت. بۇ سىلىنىڭ ھاجەتخانىلىرى ئەمەس، مېنىڭ ئۈستۈبېشىم، كىيىم - كېچەكلىرىم ئىدى ئەمەسمۇ؟

— ھەي مۇھەممەت قارى، ھەي مۇھەممەت قارى، مۇشۇ قىلغانلىرىغا بىر كۈنى بولمىسا، بىر كۈنى ئىنزا

تارتىپ قالىلا جۇمۇ، جوش. . . ئېتىمەن، پوق بار. . . دېگەن گەپنى بىلمەمدىلا؟

ئۇنىڭ ئېغىر گەپلىرى مۇشۇنداق بولاتتى. قۇچىقىغا ئېلىپ ئولتۇرغاندا تەرەت قىلىۋەتسىمۇ شۇ ئىدى.

ئىنسان شاد - خۇراملىق ۋە بەخت - سائادەتكە ئىنتىلىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئېسىدە كۆپرەك قالىدىغىنى هامان قەلبىنى پۇچۇلاپ ئۆتىدىغان دەرد - ھەسرەت ھەم قازا - كۈلپەتلەر بولۇپ قالىدۇ. سائادەتكە چۆمۈلگەن بەختىيار چاغلار بولسا، خۇددى شۇنداق بولۇشى كېرەكتەك ئاسانلا ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئۇنتۇلىدۇ. . .

ئابدۇللا مەزىنمۇ ئوماق ئوغلى بىلەن ئۆتكەن تۆت يىللىق تاتلىق ھاياتنى ئەنە شۇنداق تۇيمايلا ئۇزىتىپ قويغانىدى. مانا ئەمدى مۇھەممەت باشقىچە بىر سىياقتا: يۈزلىرى يۇپيۇمىلاق، ئولتۇرۇشاڭغۇ كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئەقىل ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرىدىغان قوي كۆزلىرى شوخلۇق بىلەن ھەريان تاشلىنىپ ئۆتىدۇ. بۇدرۇق قوللىرىدا دادىسى ياساپ بەرگەن قەلەم. «ئەلىپ، بە، تە، سە. . .»، «بىر، ئىككى، ئۈچ. . .» مانا بۇ، ئۇنىڭ دەيدىغانلىرى، ئوڭ قولىدا ئەپچىل تۇتقان قەلىمى بىلەن، دۈم يېتىپ تۇرۇپ يازىدىغانلىرى.

سوغا ۋە ھېجىر تاشتەكلەردە پورەكلەپ ئېچىلغان گۇللەر. گۇل ھىدى، يېشىللىق كۆركى بىلەن تېخىمۇ ئازادە ۋە كۆڭۈللۈك تۇسكە كىرگەن چىرايلىق ھويلا، تىنىك سەھرا پۇرىقى چىقىپ تۇرىدىغان پېشايۋانلىق ئۆي. سان - ساناقسىز كەپتەرلەر ئۆگزە بىلەن ھويلا ئارىلىقىدىكى بوشلۇقتا گۇرۇلدەپ ئۇچۇپ يۈرىدۇ،

دانلىشىدۇ، چوقۇشىدۇ، بۇقۇلدىشىدۇ. . .

ياندىكى كىچىك بىر ئېغىزلىق ئۆي مۇھەممەت ئۈچۈن راسلانغانىدى. ئۆيگە ئەپلىككلا جايلاشقان كاتساندۇق ئۈستىگە يېڭى ۋە چىرايلىق گۇللۈك شىرداق سېلىنغان. مۇھەممەت دەل مۇشۇ يەردە دادىسىدىن ساۋاق ئالاتتى. بېرىلگەن ساۋاقلارنى تەكرار قىلاتتى. مەخسۇس ئۇنىڭ ئۈچۈنلا بۇيرۇتۇپ ياستىلغان تۆت چاسا شىرە سامان قەغەزدىن تىكىلگەن دەپتەرلەرگە تولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ بىردە يۈكۈنۈپ، بىردە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، مانتىدەك چىرايلىق قوللىرىدا بىرنېمىلەرنى ھەجىلەپ يازاتتى. كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ نېمىلەرنىدۇ يادلايتتى. . . دادىسىنىڭ بويىنىدىن چۆشمەيدىغان بۇ «تاۋار بالا» نە تاۋاركى، «گۆھەر بالا» مانا ئەمدىلا ساۋاق ئېلىش ۋە تەكرارلاش تەرتىپىگە رەسمىي كىرىشكەنىدى.

ئابدۇللا مەزىنچە بولسا، بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇنلا بالىنىڭ ئاغزىغا ئىلىم سېلىشقا باشلىغان بولاتتى. ئۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ ھەرىكەت قىلىپمۇ باقتى، بىراق، ئاقمىدى. قانداق ئاقىدۇ دەيسىز؟ دادىسىنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ، خالىغىنىنى قىلىدىغان ئەركە بالا «ئولتۇرۇپ ئۆگىنىش قىلسىلا» دېگەن گەپنى ئاڭلىسۇنمۇ؟ شۇنداقتىمۇ ئۇ تىرىشىپ كۆردى. مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتفى ۋە ئەلىشىر نەۋائىدەك شاھىنشاھ قەلەم ساھىبلىرىنىڭ ئاددىي ۋە ئۇقۇملۇق سۆزلەردىن تۈزۈلگەن مىسرالىرىنى تەكرار - تەكرار يادقا ئوقۇپ بەردى، يادلاتتى. شۇنىڭغا قوشۇپ، دىنىي كالاملاردىنمۇ ئاز - تولا ئېغىز ئېچىپ باقتى. ئۇنى ئەڭ خۇش قىلىدىغىنى شۇ بولدىكى، بالا

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دېگەن گەپنى ئىنتايىن پۇختا ۋە چىرايلىق تەلەپپۇزدا دېيەلەيتتى. گەرچە پات ـ پات ئۇنتۇلۇپ قېلىپ تۇرسىمۇ، نەۋائىنىڭ ئاددىي تىللار بىلەن يېزىلغان بىر ـ ئىككى پارچە قىسقا شېئىرىنى، مەسىلەن، تىل ھەققىدە يېزىلغان شېئىرلىرىنى بالىلارچە چۈچۈك تىل بىلەن يادلاپ بېرەلەيتتى. ئابدۇللا مەزىن، ئوغلىنىڭ ئەقلىدىن سۆيۈنسىمۇ، لېكىن بۇنى ھەقىقىي ساۋاق دەپ قارىمايتتى. ئۇنىڭچە بولغاندا، ھەقىقىي ساۋاق ئاڭلىقلىق ئىشقا ئاشقاندىلا ئاندىن باشلىناتتى. قويسىلا، دېسە كۆرپىگە سىيىپ ياتسا؛ ئولتۇرسىلا، دېسە دادىسىنىڭ بويىنىدىن چۈشمىسە، بۇنى ئاڭلىقلىق دېگىلى بولامدۇ؟ ئاڭلىقلىق پەللىگە يەتمىگەن ئەقىل ساۋاق كۆتۈرەلەمدۇ؟ ئۇ ئوغلىنى مۇقىم بىر جايدا ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ گېپىنى تىڭشاشقا كۆندۈرەلمىسىمۇ، دىنىي ۋە شېئىرىي ساۋاقلار ئارىسىدىكى ئەڭ ئاددىي ھېسابلانغان تېرمىن ۋە مىسرالارنى تەكرار ـ تەكرار، زېرىكمەي يادلاپ بېرىۋەردى. ئۇنى ئويىنىتىۋاتقاندىمۇ، ئاش ـ تاماق يېگۈزىۋاتقاندىمۇ، بويىنىغا مىندۈرۈپ كۆتۈرۈپ ماڭغاندىمۇ مۇشۇ ھال داۋاملاشتى. كۈنلەر ئۆتىۋەردى. كۆكۈيۈن چاققاندەك بىر جايدا زادىلا ئولتۇرالمايدىغان، كاڭدىمۇ، پەستىمۇ يۇگۇرۇپلا يۈرىدىغان بالا مانا ئەمدى تۈيمايلا تۆت ياشقا كىرىپ قالغانىدى. ئىككى يىلدىن بېرى ئاڭلاپ ۋە يادلاپ كېلىۋاتقان سۈرە ـ مىسرالارنىڭ تەسىرى كۈچىدىنمۇ ياكى يېشىغا ياش قوشۇلغىنى ئۈچۈنمۇ، مۇھەممەت ناھايىتى تەرتىپلىك بولۇپ كەتكەنىدى. دادىسى يۈكۈنۈپ ئولتۇرسىلا، دېسە،

شۇنداق قىلاتتى. قوللىرىغا قەلەمنى ئالسىلا، دېسە يەنىلا ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە قىلاتتى. دەسلەپكى ساۋاتلارنى ئەمدىلا يېزىپ ئۆگىنىۋاتقىنى بىلەن، ناھايىتى نۇرغۇن نەرسىلەرنى تۈيمايلا يادلاپ بولغانىدى.

ئابدۇللا مەزىن ئەركە بالىسىغا تېخىمۇ قاتتىق تەلەپ قويماقتا ئىدى. بامداتتىن كىرىپلا، شېرىن ئۇخلاۋاتقان ئوغلىنى بۇۋىنىيازخاننىڭ نارازى بولغىنىغا قارىماي، مەڭزىگە سۆيۈپ ئويغىتىۋېتەتتى. چايدىن كېيىنلا، مۇھەممەت ئۈچۈن ياسالغان مەدرىس ـــ ياندىكى كىچىك ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ، ئېلىپبە ۋە ھېسابدىن ساۋاق بېرەتتى. بىر تەرەپتىن سۆزلەيتتى، بىر تەرەپتىن، ئۇنىڭ بۇدرۇق قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ يازدۇراتتى. ئەسكە ئالالمىغان ياكى يېزىپ قاملاشتۇرالمىغان يەرلەرنى زېرىكمەي تەكرارلىتاتتى. ئۇنىڭ باش ۋە بويىنىنى سىلاپ تۇرۇپ، ئاتىلىق ۋە ئۇستازلىق مېھرى بىلەن قايتا ـ قايتىلاپ ئۆگىتەتتى. سىپايىلىك بىلەن بېرىلگەن ساۋاقنىڭ مېھىر بىلەن قوشۇلۇپ مەڭگۈ ئەستىن چىقمايدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى.

ساۋاق بېرىش بەك ئۇزۇن داۋاملاشمايتتى. بىرەر ئاش پىشىم ۋاقتى ئۆتكەندىن كېيىن، كىچىك تالىپ ـــ مۇھەممەت ئارام ئېلىشقا قويۇپ بېرىلەتتى. ئىككى ـ ئۈچ ئاش پىشىم ۋاقتىنى ئۆتكۈزىۋەتكەندىن كېيىن، دادىسى ئۇنى يەنە ئەركىلىتىپ تۇرۇپ «مەدرىس»كە ئېلىپ كىرەتتى ۋە بەرگەن ساۋاقلىرىنى تەكرارلىتاتتى. چۈشتىن كېيىنكى پائالىيەتمۇ مۇشۇ تەرتىپتە داۋاملىشاتتى. ناگان ـ ناگاندا، ئۆلۈم ـ يېتىم ۋە نەزىر ـ چىراغ بولۇپ

قالغان چاغلاردىلا بۇ تەرتىپتە ئاز - تولا ئۆزگىرىش بولۇپ قالاتتى. ئەمما بىر نەرسە قەتئىي ئۆزگەرمەيتتىكى، ئۇ بولسىمۇ مۇھەممەتنىڭ چۈشلۈك ئۇيقۇسى ئىدى. قايسى پەسىل بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ چۈش ۋاقتى قىنىپ ئۇخلايتتى. ئۇخلاشقا ئۇنىمىغان ھالەتتىمۇ بىر ئامالىلار بىلەن، سىلاپ - سىيپاپ ئۇخلىتاتتى. ئابدۇللا مەزىنىنىڭ قارىشىچە، ئۇيقۇ تاماقتىنمۇ مۇھىم ئىدى. ئىنسان مېڭىسى پەقەت ئۇيقۇ ئارقىلىقلا قۇۋۋەت تاپاتتى، كۈچىيىپ يۈكسىلەتتى. پەقەت ئۇيقۇلا، ئىنسان مېڭىسىنىڭ پاراسەت بۇلىقىنى ئاچىدىغان مەنىۋى تۈرتكە ۋە كۈچەيتكۈچى ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئوغلى توغرىسىدا باش قاتۇرۇپ تۈزگەن ئۆزگە تەرتىپلەرنىڭ سەل - پەل ئۆزگىرىپ قېلىشىغا ماقۇل بولاتتىكى، ئۇيقۇسىنىڭ ھارام بولۇشىغا ئەسلا يول قويمايتتى. مەخسۇس ئۇنىڭغا ئاتاپ ئالغان ئاقلىق سىيىرنىڭ سۈتىنى بىرەر ئەتىگەن ئىچمەي قالسا، ئىدىتلىق يېگۈزۈپ كېلىۋاتقان ئىككى تال ياڭاقنىڭ بىرەرىنى يېمەي قالسا... بۇ باشقا گەپ ئىدى.

— دېگىنىم بويىچە ئۆگىنىپ، قايتا - قايتا تەكرار قىلمىسىلا بولمايدۇ، جېنىم ئوغلۇم مۇھەممەت قارى.

— ئانىلىرى يامان تەستە ئەتتى، بۇنى يېمىسىلە بولمايدۇ، مۇھەممەت قارى.

— ئۆزلىرى دېگەن شائىر، ئۆلىما بولىدىغان ئادەم جۇمۇ...

ئاخىرقى گەپلەرنى ئېنىقكى، بالا چۈشەنمەيتتى. لېكىن، ئابدۇللا مەزىن ئۈچۈن بەربىر ئىدى. ئۇ ساۋاق بېرىشتە زېرىكمىگىنىگە ئوخشاش، بالىسى ئۈچۈن سىپايە

گەپ قىلىپمۇ زېرىكمەيتتى. مۇشۇ خىل سىستېمىلىق تەربىيىنىڭ ھامان ئۈنۈم بېرىدىغانلىقىغا چوڭقۇر ئىشىنەتتى ئۇ. «خۇدايىم بۇيرۇسا، كۈنلەرنىڭ بىرىدە...» مۇشۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئىسلام دۇنياسىدىكى ئۇ نامىنى بىلىدىغان مەشھۇر ئەدىب - ئۆلىمالار؛ يەنە شۇ لۇتفى، سەككاكى ۋە نەۋائىلار... كېلەتتى. ئۇنىڭچە، پەقەت مۇشۇنداق كىشىلەرلا ئىككى ئالەم ساۋاب تاپىدىغان ئىلىم مۆتىۋەرلىرى، «ئالتە كۈنلۈك» بۇ خۇدالىق ئالەمنىڭ تەڭداشسىز تەۋەررۈكلىرى ئىدى. ئۇلار ئۆلمەيتتى، يېڭىلمەيتتى. ھەربىرىنىڭ ئىلىم دۇنياسىغا قالدۇرغان قۇتلۇق قەلەم ئىزلىرى، مۇدەررىسلىك مۇنبىرىدىكى تەلىم - تەربىيەتلىرى، پەزىلەت ۋە پاراسەت سەھنىلىرىدىكى تەۋەررۈك چاچقۇلىرى، مۇلاھىزە، مۇنازىرە ۋە مۇتالىئە... بابىدا قالدۇرغان ئۆچمەس دۇر - جاۋاھىراتلىرى... نىڭ ئۆزىلا ئۇلارنى كېيىنكىلەر قەلبىدە مەڭگۈلۈك ھاياتقا ئىگە قىلاتتى. زامان - زامانلار ئۆتكەن تەقدىردىمۇ ئۇلار ياشاۋېرەتتى. ئۇلارنىڭ روھى، نام - شەرىپى مەڭگۇ ھايات ئىدى.

«مېنىڭ ئوغلۇم شۇ قاتاردىكى كىشىلەردىن بولالماسمۇ؟» پات - پاتلا شۇنداق ئويلاپ كېتەتتى ئۇ. «مېنىڭغۇ تۇرۇشۇم مۇشۇ، ھەر نېمە بولاي دەپمۇ بولالمايمەن. ئوغلۇم بولسىمۇ...» ئۇ چوغتالدىكى ئەڭ نامدار ئۆلىما بولسىمۇ، بىراق يېتىپ ئۈلگۈرەلمىگەن، قەلبىدىلا قالغان ئارمانلىرى كۆپ ئىدى. ئۆزىنى ھېچنېمە بىلمەيدىغاندەك، قورسىقىدا ئېلىپىنىڭ سۇنۇقىمۇ يوق

ئەرزىمەس ئادەمدەك ھېس قىلاتتى. ئوغلۇم باشقىچە ئادەم بولسا، ئۇ مەندەك چالا موللام بولۇپ قالمىسا. . . دېگەنلەرنى ئارزۇلايتتى ئۇ ھەمىشە.

ئۇ كۆرۈپ ۋە ئاڭلاپ تۇرىۋاتقان رېئاللىق ئۇنى ھەتتا بۇنىڭدىنمۇ چوڭقۇر ئويلاشقا ئېلىپ باراتتى. دېمىسىمۇ، مۇشۇ ئاي، مۇشۇ كۈنلەردە، ئادەمگە ئەڭ ئىشەنچلىك ھەمراھ بولىدىغانغا ئىلىمدىن ئۆزگە يەنە نېمە قالدى؟ ئەمەل - مەنسەپ دېگەن يىلتىزى يوق دەرەخ ئىكەن. بىرلا بوران چىقسا، يەرگە يىقىلىپ، سۇنۇپ تۈگەيدىكەن. ئەنە، چوغتال دىيارىنى قانچە يىللاپ ئۆز ئالقىنىدا ئوينىتىپ كەلگەن سەيدۇللا بەگ بىرلا نەس بېسىۋىدى، شۇ يىقىلغانچە تەخت ئورنىغا قايتا چىقالماي، قان - زەرداب يۇتۇپ ئۆلدى — ئۇنتۇلدى. ئۇنى يىقىتقان شامال — يېڭى ھاكىمنىڭ ئۇنىڭدىن ئۆچ ئېلىشى بولدى. ئۆزىنى ئالەمدە بىر ساناپ يۈرگەن ئوسمان باي، بەكرى بايۋەچچىلەرمۇ. . . ئارقا - ئارقىدىن ئۆلدى. ئۇلارنىڭ شۇنچە كۆپ مال - دۇنيالىرى ھېچنېمىگە دالدا بولالمىدى. دالدا بولالمىدىلا ئەمەس، بالىلىرى ئارىسىدىكى جېدەل - ماجىرالارغا سەۋەب بولۇپ، يۇرت ئەھلىنىڭ لەنەت - نەپرىتىگە قالدى. مانا ئەمدى ئۇلارنى ھەممە ئادەم تىللاپ - قارغايدۇكى، ھېچكىم ياخشى سۆز، ئىزگۇ - تىلەكلەر بىلەن يادلىمايدۇ. خۇرجۇن - خۇرجۇن پۇللىرى، ساندۇق - ساندۇقلاپ ئالتۇن - كۈمۈشلىرى ئۇلارنى ئاۋام لەنىتىدىن قۇتقۇزۇپ قالالمىدى. ھە - ئە، ھېچنېمىگە دال بولالمىدى!

مۇشۇنداق چاغلاردا ئۇ، يەركەن دىيارىدا بولىۋاتقان خانلىق تالىشىش كۈرەشلىرى توغرىسىدىمۇ ئەپسۇسلۇق

ئىچىدە ئويلاپ كېتەتتى. دېمىسىمۇ، خانلار باپكارنىڭ موكىسىدەك، مۆكىمۆكىلەڭ ئويناۋاتقان بالىلاردەك بىرىنىڭ ئورنىغا بىرى ئالمىشىپ تۇرىۋاتاتتى. باشقىسىنى دېمىگەندىمۇ، مۇھەممەت تۇغلۇقچە بولغان ئارىلىقتا 8—10 دەك خان ئالمىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى تونىمىسىمۇ، لېكىن نام - شەرىپى، پەزىل - پاراسەتلىرىنى ھەم خەلققە سالغان رەنجى - رىيازەتلىرىنى. . . تارىخ - تەزكىرەلەردىن ۋە ئاۋامنىڭ باھا - ۋەسىيەتلىرىدىن بىلىپ، ئاڭلاپ تۇردى ئۇ. سەئىدخان، ئابدۇرەشىدخان، ئابدۇكېرىمخان، قۇرەيشخان، ئابدۇلېتىپخان. . . ۋاي - ۋۇي، مانا بۇلارنىڭ قايسى بىرى توغرىسىدا باھا - مۇلاھىزىلەر بولۇنمىدى. ھەممىسىنىڭ ئۆزىگە يارىشا تۇتقان يولى بولسىمۇ، بىراق ئاۋامنىڭ دىلىغا ياققانلىرى بەكمۇ ئاز. مۇھەممەت تۇغلۇغاندىن كېيىنمۇ خانلار ئالمىشىپ تۇردى. ئابدۇللاخاندىن باشلاپ ھېسابلىغاندىمۇ 2—3 دەك خان بىرىنىڭ ئورنىغا بىرى ئالمىشىپ تەختكە چىقتى. ئۇلارنىڭ ئۆزئارا قىلىشقان ھەسەت ۋە سۇيىقەستلىرى ۋەجىدىن، بىرەرىمۇ خاتىرجەم ھالدا جاھان سورىيالمىدى. ھەتتا تەختتە بىرەر يىلمۇ تۇرالماي، يۇرت - ماكانىنى تاشلاپ، سەرسان - سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كەتكەنلىرىمۇ بار. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى قېرىنداش، ھەممىسى تۇغقان، مۇسۇلمان، تاج - مەنسەپ شۇنداق نەرسە؛ ئۇ روشەن كۆزنى خۇنۇكلەشتۈرىدۇ. پاك دىلنى تۇمانلاشتۇرىدۇ. دانا ئەقىلنى خىرەلەشتۈرىدۇ. ئاخىرقى ھېسابتا ھەممىنى ئۆز شۆھرىتىنىڭ قولىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، بۇنداقلاردىن

ئەقىدە، ۋىجدان ئىگىسى ئاز چىقىدۇ. ئۇ بىلىدۇكى، تاج - مەنسەپ ئىگىلىرىدىن ئانسىنى ئۆلتۈرگەنلەرمۇ چىققان. نېمە ئۈچۈن ئۆلتۈرىدۇ؟ يەنە مۇشۇ مەنسەپ ئۈچۈن، ئۆز - ئۆزىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، تېخىمۇ زور شۆھرەت ئۈچۈن!... لەنەت، مىڭ - مىڭلاپ لەنەت ئۇلارغا!...

ئۇ بۇگۈنكى خانلىق ھەققىدىمۇ چوڭقۇر تونۇشقا ئىگە ئىدى. جامائەت يىغىلغان سورۇنلاردا دېيەلمىسىمۇ، ئىچىدە بىلىپ تۇراتتىكى، بۇگۈنكى خان تۈنۈگۈنكى خاندىن ھېچقانداق پەرق قىلمايتتى. ئىسمىنىڭ ئالماشقىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھەممىسى ئۆز شۆھرىتى ئۈچۈن قېرىنداشلىرىنىڭ ئورنىنى كولاۋاتقانلار ئىدى. خان — دۆلەتنىڭ ئاتىسى. ئاتا بولغان ئادەم شۇ بولسا، ئۇنىڭ قېرىنداشلىرى، پەرزەنت - پۇقرالىرى نېمە بولماقچى؟ ئۇنىڭدىن كېيىنكىلەرچۇ؟ ئابدۇللا مەزىننىڭ كۆز ئالدىغا ھامان بىر - بىرىگە قولاق يېقىشىۋاتقان، پىچىرلىشىۋاتقان؛ كۆز ئالايتىپ، مۇشت دېۋەيلىشىۋاتقان... ساراي ئەھلىلىرى كېلەتتى. بۇ ھال ئۇنى سەسكەندۈرەتتى، غەزەپلەندۈرەتتى...

ئىلىم ئەھلىلىرى بولسا، بۇنىڭ ئەكسىچە ئىدى. ئۇلار تۆت تەڭگە ئۈچۈن سارغىيىپ - مۇڭغۇيۇپ يۈرسىمۇ، ھېچ كىشىدىن نام - مەنپەئەت ۋە شانۇ شۆھرەت تەلەپ قىلمايتتى. ئۇلىما بولغانلىق سەۋەبلىك، چىن مەنىسى بىلەن ھېچ يەردە خورلانمايتتى. نادان بىراۋنىڭ ئۇلارنى تۈرلۈك سەۋەبلەر بىلەن خورلىغىنى — ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزىنى خورلىغىنى ئىدى. ئۇلار ئۆز ئىلمى بىلەن تەڭ

ياشايتتى. يەنە شۇ ئىلمى بىلەن نامى دۇنياغا تارايتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ — ئابدۇللا مەزىننىڭ نەزىرىدە، پەقەت ئىلىم تەھسىل قىلىشلا ئىنساننىڭ مەڭگۈلۈك قىممىتى ۋە زىننىتى ئىدى.

كۈنلەر ئۆتۈپ باراتتى. گۆدەك تالىپ — مۇھەممەت ئۆز ساۋاقلىرىغا چىن ئىخلاسى بىلەن كىرىشىپ كەتكەنىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ساۋاق ئېلىشى بىر ئاش پىشىم ۋاقتى بىلەن چەكلەنمەيتتى. تەكرارىمۇ ئۆزۈندىن - ئۆزۈن داۋاملىشاتتى. ئالدىنقى ساۋاقلىرىنىڭ دائىرىسىمۇ كۈندىن - كۈنگە كېڭىيىپ ۋە چوڭقۇرلىشىپ، تۈرلىرى كۆپىيىپ بېرىۋاتاتتى. ئېلىپبە، ھېساب، باشلانغۇچ دىنىي ساۋاتلاردىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ستاتىستىكا، پەلسەپە ۋە تارىخ - جۇغراپىيە... كەبى بىر قەدەر قىيىن پەنلەر دۇنياسىغا شۇڭغۇپ كىرىپ كېتىۋاتاتتى. بالا چوڭقۇرلىغانسېرى، ئاتىنىڭ يۈكىمۇ ئېغىرلىشىپ بارماقتا ئىدى. ئۇ كۈنىنى كۈنگە ئۇلاپ قېلىن - قېلىن كىتابلارنى ئوقۇيتتى. ئەس-يادى ھامان ئەتىكى يېڭى ساۋاقتا ئىدى...

قىسقىراپ كەتكەندەك تۇيۇلىدىغان تۈنلەر، بىر - بىرىدىن ئالدىراش كۈنلەر ئۆتۈپ كەتتى. چۇڭچۇلداپ سۆزلەپ تۇرىدىغان مۇھەممەتنىڭ يېشىغا يەنە بىر يېڭى ياش قوشۇلۇش ئالدىدا تۇراتتى...

— ... قۇلھۇۋەللاھۇ ئەھەد ئەللاھۇس - سەمەد...

پېشىن نامىزىدىن يېنىپ ئەمدىلا ھويلىغا قەدەم باسقان ئابدۇللا مەزىن سۆيۈنۈش، ئىپتىخار ئىچىدە ئىزىدىلا توختاپ قالدى. «مەدرىس» دەپ ئاتىۋالغان

كىچىك ئۆيدىن مۇھەممەتنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتاتتى. گەرچە بۇ ئاۋاز ئىنچىكە، پىشمىغان بولسىمۇ، لېكىن شۇ قەدەر سىلىق ۋە يېقىملىق ئىدى.

ئۇ ھاياجانلاندى. كىتابلار دۆۋىسى قېتىدا باش كۆتۈرمەي ئۆگىنىدىغان بولۇپ كەتكەن ئوغلىنىڭ چۈشتىمۇ كۆپ ئۇخلىيالمايۋاتقانلىقىنى ئويلاپ ئىختىيارسىز ھالدا كۆزىگە ياش كەلدى. ئۇنىڭ دادىسىنىڭ — ئۆزىنىڭ بوينىغا مىنىۋېلىپ، ئات ئېتىپ چاپتۇرۇپ ئوينايدىغان غەمسىز چاغلىرىنى ئەسلەپ كەتتى. «بىچارە بالام... ئەقىللىق ئوغلۇم...» دېدى ئۇ، بالىسىغا ئىچ ئاغرىتىپ. لېكىن يەنە ئارقىدىنلا قوشۇپ قويدى: «تېخىمۇ قاتتىق ئۆگەنمىسلە بولمايدۇ، بالام. ھە... ئاۋازلىرىنى مۇشۇنداق چىقارسىلا... ئاللا مەدەت قىلغاي!...»

ئۇ ئوغلىنىڭ دىققىتىنى چاچماسلىق ئۈچۈن پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئاشخانا ئۆي تەرەپكە ماڭدى. دەل شۇ چاغدا يەنە بىر ساۋاقنىڭ ئۈنلۈك ئاۋازدا تەكرار قىلىنىۋاتقانلىقى ئاڭلاندى:

كىشىكىم يوقدۇرۇر مېھرۇ ۋەفاسى،
ئەگەر خۇرشىددۇر ئاندىن نە ھاسىل؟! ①

چۈچۈك، جۇشقۇن ۋە يېقىملىق بۇ ئاۋازمۇ مۇھەممەتنىڭ ئىدى. ئۇ مېھىر، ۋاپا ھەم ساداقەت تەكىتلەنگەن بۇ شېئىر ئارقىلىق ئۆزىنىڭ بەش يېشىغا تەنتەنە قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى. شۇنداق، ئۇ كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بەش ياشقا كىرىپ قالغانىدى.

① بۇ پارچە مەۋلانا ئەبەيدۇللا لۇتفى (1367—1466) نىڭ.

كىچىك ئۇستاز

ئاقتاش - كۆكتاش،
دەريا بويىدا قەلەمقاش.
ئوينىغىلى بالا بارمۇ؟!...

مۇھەممەت يەنە شۇنداق دەپ توۋلاپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ يىرىلغان ئۇڭ قاپىقى ئۇرۇكتەك ئىششىپ چىققان، يىرىلغان جايى ئۇستىگە كۆيدۈرگەن پاختا بېسىلغان، ئۇمۇ ئۇيۇغان قان بىلەن بىرىكىپ قېتىپ كەتكەنىدى. بۇنى ھازىرچە ئېلىۋېتىشكە بولمايدىغاندەك قىلاتتى. مۇھەممەتمۇ بۇنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك ئىدى.

ئۇ بالىلارنى چاقىرىش قوشىقىنى يۇقىرى ئاۋازدا بىرقانچە قېتىم ئوقۇۋىدى. يىراق - يېقىندىن «مەن بار!»، «مەنمۇ بار!» دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى. ئۆيلەر تارقاق بولغىنى ئۈچۈن بالىلار مۇشۇ قوشاقنى ئوقۇش ئارقىلىق تېپىشاتتى. بۇ قوشاقنى قايسى بالا، قانداق ۋاقىتتا ئوقۇسا بولىۋېرەتتى. بىكار بالىلار بولسا، «مەن بار!» دەپ يۈگۈرۈپ چىقاتتى. ئىش بولسا گەپ - سۆز قىلماي تۇرۇۋالاتتى. ھېچ يەردىن سادا چىقمىسا، توۋلىغان بالىمۇ «ھەممىسىنىڭ ئىشى باركەن» دەپ بىلەتتى - دە، ئۆيىگە قايتىپ كېتەتتى. ئادەتتە، بۇ قوشاقنى كۆپرەك مۇھەممەت ئوقۇيتتى. ئوقۇغاندىمۇ ھەر كۈنى قەرەللىك ۋاقىتتا ئوقۇيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئويناشقا

چىقمايدىغان باللار ئاز ئىدى. ئۇلار، قوشاق ئوقۇلىدىغان ۋاقىتتا ئۇلگۈرتۈپ ھەممە ئىشلىرىنى ئۆگىتىپ بولاتتى. «مۇھەممەت قوشۇلغان ئويۇن دېگەن قىزىپ كېتىدۇ!...» دەپ بىلەتتى ھەممىسى.

دېگەندەك، باللار بىردەمدىلا ھەرىدەك چۇۋۇلۇپ چىقىشتى. ئۇلار، قاپىقى ئىششىپ كەتكەن مۇھەممەتكە ھەيرانلىق ۋە قىزىقىش بىلەن قاراپ تۇرۇشاتتى. ھەممە ئويۇننى مۇھەممەت باشلاپ بېرىدىغانلىقى باللارغا ئايان ئىدى، لېكىن، قاپىقى شۇنداق يوغان يېرىلىپ كەتسىمۇ يەنە ئويناپ يۈرگىنى نېمىسى؟ باللار شۇنىڭغا ھەيران قېلىشۋاتاتتى. ئۇلار، مۇھەممەت ئەمدى ئويۇنغىلى چىقمايدۇ، دەپ ئويلىغانىدى.

ئابدۇللا مەزىن ئوغلىنىڭ قاپىقى يېرىلىپ كەتكىنىگە ئۆكۈنگەن بولسىمۇ، لېكىن زىيادە ئاھ ئۇرۇپ كەتمىدى. «ئوغۇلبالادارچىلىق!» دەپ قويىدى ئۇ، ئوغلىنىڭ جاۋابىنى تەكرارلاپ. ئوغلىمۇ قانغا بويالغان ئالىقانلىرى بىلەن يېرىلغان قاپىقىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ، يىغلاپ ئالدىغا چىقىپ، سوئال - سوراقلارغا كۆمۈۋەتكەن ئانىسىغا ئەنە شۇنداق دەپ جاۋاب بەرگەنىدى. بۇ جاۋاب ئابدۇللا مەزىنگە بەكلا ياراپ كەتتى. ئۇنىڭچە، قاپاق يېرىلىش — ئوغۇل بالىنىڭ ھايات مۇشكۇلاتلىرى جەريانىدا دۇچ كەلگەن ئەرزىمەس سىنىقى ئىدى. ئېنىقكى، ئۇنىڭ ھاياتى مۇشۇنداق كىچىك سىناقلار نۇقتىسىنى باشلىنىش قىلىپ، تېخىمۇ مۇشكۇل، مۈلچەرلىگۈسىز دەرىجىدە ئېغىر بولغان سىناقلار مەنزىلىگە، مۇشكۇلاتلار ئۆتكىلىگە قاراپ ئاستا - ئاستا

سىلجىپ باراتتى. شۇڭا، تۇنجى سىناق ئاھ ئۇرۇش بىلەن ئەمەس، «قوبۇل قىلىش» بىلەن باشلىنىش كېرەك ئىدى.

«ساۋاقلارنى تەكرارلاپ بولغاندىن كېيىن، ھېچنېمىنى ئويلىماي، پۇخادىن چىققۇچە ئوينىسىلا بالام» دەيتتى ئابدۇللا مەزىن ھەمىشە. «بالىلىقى بولمىغان ئىنسان مەڭگۇ چىن ئادەم بولالمايدۇ» دادىسىنىڭ ئاخىرقى گەپلىرىنى مۇھەممەت ئانچە چۈشىنىپ كېتەلمەيتتى. بۇ چاغدا ئۇ، ئوغلى چۈشەنگۈدەك قىلىپ شەرھلەشكە مەجبۇر بولاتتى. «بۇ دېگىنىم» دەيتتى ئۇ ئىزاھلاپ «قانغۇچە، ھارغۇچە ئوينىمىغان بالا چوڭ بولغاندا تازا ئەقىللىق ئادەم بولالمايدۇ. شۇڭا، سىلىدەك ساۋاق تەكرارلايمەن دەپ قوپماي ئولتۇرۇۋالماي، كىتابىنىمۇ ئوقۇش، چارچاپ قالغاندا تالاغا چىقىپ كۆڭلى تارتقان ئويۇننى ئويناش كېرەك دېگەنلىك.»

مۇھەممەت مۇشۇ قانۇنىيەت بويىچە كېتىپ باراتتى. ئۇ ئۆگىنىشكە بېشچىلاپ كىرىپ كەتكەنىدى. لېكىن قانغۇدەك ئويناش پۇرسىتىنىمۇ قولدىن بەرمەيتتى. ئۇنىڭ ھەر كۈنى «ئوينىغىلى بالا بارمۇ؟» دېگەن ۋاقتى، دەل ساۋاق تەكرار قىلىپ چىققان چاغلىرى بولاتتى.

باللارغا ئايان ئىدىكى، ئۇنىڭ ھەر كۈندىكى ئويناشقا چىققان ۋاقتى ئۆزگەرمىگىنى بىلەن، باشلاپ بېرىدىغان ئويۇنلىرى ئۆزگىرىپ تۇراتتى. بۇنىڭ ئىچىدە مەھەللىدىكى باللار ئەزەلدىن ئويناپ كېلىۋاتقان ئويۇنلارمۇ، مۇھەممەت ئارقىلىقلا ئۆگىنىۋالغان ئويۇنلارمۇ بار ئىدى. مۆكمۆكىلەڭ، ۋاللەي، ئاق تېرەك - كۆك تېرەك، تېپىشماق ئېيتىشىش... ھەممىسىدە مۇھەممەت

باشلامچى بولاتتى. مۇشائىرە ئېيتىشىش، تەتۈر ساناش، يېشىملىقلارنى دېيىشتە بەسلىشىش، ھېسابلىق مۇئەمما... قاتارلىق يېڭى ئويۇنلارنى مۇھەممەتنىڭ نەدىن تاپقانلىقىغا بالىلارنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى. ئۇلار ھەيران ئىدىيۇ، بۇ ئويۇنلارنى خۇشاللىق بىلەن ناھايىتى تېزلا قوبۇل قىلاتتى. بۇنىڭ ئارقىسىدىن يەنە يېڭى ئويۇنلار چىقىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇلار بىلەتتىكى، كېيىنكى يېڭى ئويۇنلار مۇشۇ ئويۇنلار ئاساسىدا بارلىققا كېلەتتى، چوڭقۇرلىشاتتى. بۇنىڭ قانۇنىيەت، جەريانلىرىنى پۇختا ئىگىلىمىگەندە كېيىنكى ئويۇنلارنى ئۆزلەشتۈرگىلى بولمايتتى. بولدى دېگەن ھالەتتىمۇ، بىرەر قېتىم باشقىلارنى يېڭىۋالغۇدەك ئۆگەنگىلى بولمايتتى. «مۇھەممەت ئۆزى ئۆگىتىۋاتسا، باشلاپ بېرىۋاتسا، نېمىدىن قورقۇش» دەپ ئويلايتتى، ئۆزىنى ئەقلى ئۆسۈپ، دىلى يورۇپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلىۋاتقان بالىلار. دېمىسىمۇ، يېڭى ئويۇنلاردىمۇ مۇھەممەت باشلامچى، تەشكىللاتچى ئىدى. شۇ نەرسىنى بالىلار ھېچ چۈشەنمەيتتىكى، بەزى ئويۇنلارنىڭ تەرتىپ - ئىنتىزاملىرى ئۆزگىرىپ، كۆچىيىپ بېرىۋاتاتتى. مۇھەممەتنىڭ قاپىقى يېرىلىشىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ ئىدى.

ئويۇندا ھېچقاچان يېڭىلىپ قالمايدىغان مۇھەممەت تۈنۈگۈن چۈشتىن كېيىنكى ۋاللەي ئويناشتا يېڭىلىپ قالدى. ئۇنىڭ بىلەن يەنە سەككىز قىز - ئوغۇل بىر گۇرۇپ بولغانىدى.

يەڭگۈچى گۇرۇپپىدىكىلەر ناھايىتى شادلىنىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ھەربىرى مۇھەممەتنىڭ گۇرۇپپىسىدىكى بىردىن ئادەمنى ئالدىغا سېلىپ يۈگۈرۈتۈپ، «ۋاللەي»

دېگۈزۈپ قوغلاپ كېتىۋاتاتتى. قاچقۇچى «ۋاللەي» دېيىش جەريانىدا قەدىمى توختاپ قالماسلىقى، ئاۋازى ئۈزۈلۈپ قالماسلىقى كېرەك ئىدى. بۇ ئىشتىمۇ يەنىلا مۇھەممەت باش بولۇپ، يەڭگۈچى تەرەپنىڭ «قەھرىمانى»نىڭ جازاسىنى قوبۇل قىلدى. بۇ ئىش ھەممە بالىلارنى خۇش قىلىۋەتتى. ئۇلار مۇھەممەتنىڭ «تەسلىم» بولغىنىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. «ۋاللەي» دەپ باشقىلارنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ قېچىپ كېتىۋاتقىنىنى بولسا تۈنجى كۆرۈۋاتاتتى. «ئۇنىڭ ‹ۋاللەي› دېيىشلىرىمۇ قىزىقكەن - ھە؟!» دېيىشتى بالىلار، قىن - قىنىغا سىغماي كۈلۈشۈپ. بۇ ھال، ئۇلارنىڭ باراۋەرلىك، غالىبىيەت تۇيغۇسىنى كۈچەيتمەكتە ئىدى. ئەستايىدىل ئوينىسا مۇھەممەتنىمۇ يەڭگىلى بولىدىكەنغۇ؟ دەپ ئويلايتتى ئۇلار. «مۇھەممەت يېڭىلمەيدۇ» دېگەن ئاڭ بىردىنلا «ئەستايىدىللىق»، «كۆڭۈل قويۇش» دېگەن چۈشەنچىگە ئورۇن بوشاتقانىدى. ئېنىقكى، ئەمدى ئۇلار ھەممىلا ئويۇندا ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ تۇيغۇسىدا تۇرۇپ ئۆز رولىنى جارى قىلدۇراتتى.

ھەممە بالىلار «جازالاش»دىن ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈۋاتاتتى. مۇھەممەتمۇ «جازا قوبۇل قىلىنىۋاتقان» ھەمرىيىنىڭ ھە دېسىلا ئاۋازى ئۈزۈلۈپ قېلىپ، قوشلاپ جازاغا تارتىلىۋاتقان ھالىتىنى كۆرۈپ قاقاقلاپ كۈلۈپ ئولتۇراتتى. جازالاش ئوغۇللار ئۈستىدىن مۇشۇ ھالدا يۈرگۈزۈلسە ئىدى، ھەممە شاد - خۇرام قايتقان بولاتتى. لېكىن، ئويلىمىغاندا «يېڭى جازالاش تەرتىپى» ئەستىن چىقىرىپ قويۇلۇپ، كۆڭۈلسىزلىككە سەۋەب بولدى.

— نېمە قىلىۋاتىسەن ھوي، توختا!...

دۆڭلۈك ئارقىسىدىن ئىشتان بېغىنى ئېتىپ كېلىۋاتقان مۇھەممەت بىردىنلا شۇنداق دەپ توۋلىدى. ھەممىنىڭ كۆزى زىلەيخانىنىڭ كەينى چاتىرلىقىغا كالتەك دېۋەيلەپ، «ۋاللەي» دېگۈزۈپ قوغلاپ كېتىۋاتقان يەھياغا چۈشتى. يۈگۈرۈپ بولالماي تەرلەپ سۇ بولۇپ كەتكەن بىچارە قىز يەنە قوشلاپ جازالىنىپ قېلىشتىن قورقۇپ، جېنىنىڭ بارىچە چاپاتتى. يۈگۈرۈپ تۇرۇپ «ۋاللەي» توۋلايتتى. بۇ ئىككىيلەن مۇھەممەتنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىمىغاندەك ئىدى.

— توختا! — دېدى مۇھەممەت ئۇلارنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ، ھېلىقى ئىككىيلەنمۇ جايىدىلا توختىدى.

— نېمە قىلىۋاتىسەن؟ — دېدى مۇھەممەت جىددىي بىر تەرىزدە يەھياغا يېقىنلاپ.

— نېمە قىپتىمەن؟! — «جازا» نىڭ توختاپ قالغىنىغا ئاچچىقى كېلىپ تۇرغان يەھيامۇ دەرھاللا ھۆرپەيدى.

— بىز ئۆتكەندە نېمە دېيىشكەن؟ — مۇھەممەت قىزىرىپ، چىڭقىلىپ تۇرۇپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، — ئوغۇللار تەپكۈچ ئوينىمايمىز، قىزلارنى «ۋاللەي» گە قوشمايمىز. بەك ئوينايمىز دەپ تۇرۇۋالسا، تۇتۇلۇپ قالغان تەقدىردىمۇ «ۋاللەي» چاقىرتمايمىز، كەينىگە كالتەك تەڭلىمەيمىز... ئوغۇل - قىزلار بىرلىشىپ ئوينايدىغان ئويۇنلارنى ئۆزئارا كېلىشىپ تۇرۇپ، بىر - بىرىمىزنى خاپا قىلماي ئوينايمىز. بىر - بىرىمىزنى كەمسۇندۇرمايمىز. بىر - بىرىمىزگە ھاقارەت

قىلمايمىز... دېيىشمىدۇقمۇ؟

— بۇ... — يەھيا سەل كېكەچلەپ قالدىيۇ، دەرھال يەنە ئۆزىنى ئاقلىدى، — ئۆزى ئوينايمەن دېدىغۇ؟... چىدىغان ئادەم ئوينايدۇ بۇنى...

باللار جىم بولۇپ قېلىشتى. «ۋاللەي ئوينايدىغان قىزلارغا كالتەك تەڭلىمەسلىك» دېگەن يېڭى قائىدە ھەممىسىنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى.

— قىزلار ئوينايمىز دېگەندە مەنمۇ بار، — دېدى مۇھەممەت، يەھيانىڭ ۋاللەي ئويناش «يېڭى قائىدىسى» نى ئۇنتۇلۇپ قالغىنىغا ئاچچىقلاپ، — مېنىڭ دېگىنىم، نېمىشقا ئوينايدۇ دېمىدىم، نېمە دەپ كالتەك تەڭلەيسەن بۇ قىزغا دەۋاتىمەن؟ تەرتىپ دېگەننى ئۇنتۇپ قالدىڭماسەن؟

— كۆتۈر ئۇنداق تەرتىپىڭنى! — يەھيانىڭ بىردىنلا تەرسالىقى تۇتتى، — كۆتىگە كالتەك تەڭلىگەنگە چىدىغان ئادەم ئوينايدۇ، چىدىمىسا ئوينىمىسۇن!

— تەرتىپ تۈزگەندە سەنمۇ بارغۇ؟

— بار! — مۇھەممەتتىن قاتتىقراق توۋلىدى يەھيا.

— ئەمىسە نېمە بوپتۇ؟... زىلەيخان سېنىڭ ئاچاڭمىدى؟

«چاڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن يەھيانىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى، يۈزى ئېششىپ، قىزىرىپ چىقتى. «ئاچاڭنى...»، «ئاپاڭنى...» دېگەندەك ھاقارەت سۆزلىرى باشقا باللار ئۈچۈن پاخالدەك ئەرزان ۋە ئادەتتىكى سۆز ئىدى. لېكىن مۇھەممەت بۇنى كۆتۈرمەيتتى. ئۇ شۇ قەدەر زىل، پرىنسىپال ئىدىكى،

شۇنىڭغا يېقىنراق سۆز بولسىمۇ ئېغىر ھاقارەت دەپ بىلەتتى. باللار بىرلىكتە ماقۇل كۆرگەن «ئويۇن قائىدىلىرى»نى بولسا، ئايرىم باللار بۇزۇشقا بولمايدىغان تۈزۈم دەپ قارايتتى. يەھياغا سالغان بىر شاپىلاقى، ئۇنىڭ ئۆزى ئۇچرىغان ھاقارەت ۋە باللار ئورتاق تۈزگەن تەرتىپنىڭ بۇزۇلۇشىغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرىشى ئىدى.

— ئاناڭنى... پوشكالچىنىڭ بالىسى، داستىخان چىۋىنى... گۆي، چىدىماس!...

يەھيانىڭ مۇشۇ گېپى بىلەن جېدەل تېخىمۇ ئۇلغايدى. ئىككىلىسى بىر - بىرىدىن يانماي، ئاخىر بېرىپ كاناي سىقىشتى. بۇلارنى باللارمۇ ئاجرىتالمىدى. مۇھەممەت «مېنىڭ ھەق» دەپ ئويلايتتى. يەھيا بولسا قىزلارنى ۋاللەي چاقىرتقانغا نېمە بولىدۇ. مۇھەممەتنىڭ نېمە كارى، دەيتتى. بىر ھازا تىركىشىشتىن كېيىن، يەھيانىڭ مۇھەممەتكە كۈچى يەتمەيدىغانلىقى مەلۇم بولدى. شۇ ئارىدا يەھيا ياقىسىنىڭ قويۇۋېتىلگىنىدىن پايدىلىنىپ يەرگە ئېڭىشتى - دە، ھېلىقى قىز بالىغا — زىلەيخانغا تەڭلەنگەن كالتەكنى تېپىپ ئېلىپ مۇھەممەتنىڭ قاپىقىغا كېلىشتۈرۈپ بىر ئۇرىۋېلىپلا قېچىپ كەتتى. مۇھەممەت قاپىقىنى تۇتقىنىچە يەرگە يىقىلدى. نېمە قىلارىنى بىلمىگەن باللار ئەنسىز چۇرقۇرۇشۇپ قالدى...

— بۈگۈن مۇشائىرە ئېيتىشىپ ئوينايلى، — دېدى مۇھەممەت باشقا كۈندىكىگە ئوخشاشلا ئويۇننىڭ نامى ۋە تەرتىپىنى جاكارلاپ، «مۇشائىرە» دېگەننىڭ مەنىسىنى ئۇ خېلى بۇرۇنلا چۈشەندۈرۈپ بولغانىدى. ئۇنىڭ تەلىپى

بويىچە، بۇ ئويۇندىمۇ قوشاق قاتتىم دەپ باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى چىشلەپ تارتىشقا، بىر - بىرىگە ھاقارەت قىلىشقا، سەت، بەتبەشىرە سۆزلەرنى قاپىيە كەلتۈرۈشكە بولمايتتى.

ئويۇنلار ئىچىدە مۇھەممەتنى ئەڭ قىزىقتۇرىدىغىنى «ۋاللەي» ئىدى. گەرچە بۈگۈنمۇ «ۋاللەي» ئويىنىغۇسى بولسىمۇ، بىراق سەللا ئىتتىك قەدەم ئالسا لوقۇلداپ ئاغرىپ كېتىۋاتقان قاپىقى بۇنىڭغا يار بەرمەيتتى. شۇڭا ئۇ، «مۇشائىرە» ئويۇنىنى تاللىۋالغانىدى. بۇ ئويۇن باشقا باللارغىمۇ بەك ياقاتتى. يېشىنىڭ ئانچە چوڭ ئەمەسلىكىگە قارىماي، بىر قىسىم باللار قاپىيىسى توق، پىكرى خېلىلا چوڭقۇر بولغان بەزى قوشاقلارنى توقۇپ چىققاندى. بۇ خىلدىكى قوشاقلار مەھەللە چوڭلىرى ۋە ئاتا - ئانىلارنىڭ ماختىشىغا ئېرىشتى. بەزى ئاتا - ئانىلار باللىرىغا مۇشۇنچىلىك ئەقىل ۋە تىل ئۆگەتكەن مۇھەممەتنى «كىچىك ئۇستاز» دەپ تەرىپلەيتتى. مەھەللە چوڭلىرى بولسا، «ئالىم»، «مۇھەممەت موللام» دەپ چاقچاق قىلاتتى. باللارمۇ ئۇنى «موللا تاپقاق» دېيىشكە ئامراق ئىدى. باشقىلار قانداق قارىسۇن ۋە نېمە دېسۇن، ئابدۇللا مەزىن ئۈچۈن بەرىبىر ئىدى. ئۇ ئوغلىنى ھامان ئۆزى تاللىغان بىر نىشاننى بويلاپ تولىمۇ پۇختا قەدەملەر بىلەن يېتەكلەپ كېتىپ باراتتى.

— ئەمىسە باشلايمىز، ھە، — دېدى مۇھەممەت، داق يەردە دۈگىلەك ھاسىل قىلىپ ئولتۇرغان دوستلىرىغا تەكشى قاراپ چىققاندىن كېيىن، — قايسى كۈندىكى مۇشائىرە ئېيتىشىشتا روزىخان ئۇتتۇرۇپ قويغان، شۇڭا

روزىخان باشلاپ بەرسۇن.

— ياق، مەن باشلاي، — دېدى، قارىمۇتۇق بىر ئوغۇل بالا.

— مەن باشلاي، — بىر قىزمۇ سەكرەپ چۇشتى.

قارىغاندا، مۇشائىرە ئېيتىشىش قىزىيدىغاندەك تۇراتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئىختىيارىغا قويۇۋېتىش ئەڭ توغرا تاللاش ئىدى، مۇھەممەتمۇ شۇنداق قىلدى.

ئا: ئۇرۇپ قاچۇر دوستىنى،
كالتەك بىلەن باشىغە.

ب: بەخت قونسا بىر كۈنى،
يۈگرۈپ كېلۇر قاشىغە.

س: ئۆتۈپ كۈنلەر، بىر زامان ـ
ئاداش بولۇر ئاشىغە.

د: بولسا ئىنسان رۇي سىياھ،
بۇرنى تېگۇر تاشىغە.

ئې: . . . .

— توختاڭلار، توختاڭلار! — دېدى مۇھەممەت تۇيۇقسىزلا، — بۇ قاپىيەنى مۇشۇ يەردە توختىتىلى. توختىتىپ قويغاننىڭ جازاسى ئۇچۇن ئۆزۈم باشلاپ بېرىمەن. بۇ قوشاق قاملاشمىدى ئەمەس، ناھايىتى بەك قاملىشىپ كەتتى. لېكىن. . . لېكىن بۇنىڭدا يەھىيانى كەمسىندۇرۇش غەرىزىمۇ بارىكەن. بايا بىر نەرسىنى خىيال قىلىپ ئولتۇرۇپ قاپتىمەن. . . ئەسلى بۇنداق قىلساق بولمايدۇ. ئۆتكەندە بىز دېيىشكەن ئەمەسمىدۇق: ھەرقانداق ئويۇنىمىزدا چوڭلارنى ھۆرمەتلەش، ئاتا ـ ئانىلارنى ھۆرمەتلەش، قىز ـ ئاياللارنى كەمسۇندۇرماسلىق، بىر ـ بىرىمىزنى ھاقارەت قىلماسلىق. . . تەرتىپى بولۇشى كېرەك. يەھيا ئۇرۇپ قاچتى، بۇ دېگەن ئويۇن، ئوغۇلبالادارچىلىق! ئۇنىڭ لەقىمى «يەھيا قاچتى» ئىدى. ئۇنىڭ ھەمىشە باللارنى ئۇرۇپ قاچىدىغان ئادىتى بار ئىدى.

— ئەمىسە مەن باشلىدىم، — دېدى مۇھەممەت، باللارنىڭ پارىڭىنى بېسىپ. شۇنىڭ بىلەن يەنە بىر مۇشائىرە باشلىنىپ كەتتى.

مۇشۇ چاغدا مۇھەممەتنىڭ — كېيىنكى كۈنلەردە مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى نامى بىلەن داڭق چىقارغان گۆدەك تالىپنىڭ «مۇشائىرە» نامىدىكى يېتەكلىشى بىلەن قانات ـ قۇيرۇقى يېتىلىپ، كېيىنچە شېئىرىيەت ساھەسىنىڭ غوللۇق ئادىمى بولۇپ قالغان نىزامىدىن سىدىق ھاجى ئىسمىلىك ھازىر جاۋاب شائىرنىڭ قاتارىغا قېتىلغانلىقىنى ئاندا ـ مۇندا ئاڭلىغان بولساقمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ھېچقانداق ئەسىرى يوقلۇقى سەۋەبلىك، بۇ ھەقتە چوڭقۇرراق توختىلىشقا ئامالسىز بىز. پەرەز قىلىشقا بولىدىغىنى: ئەسەر ـ مەھسۇلاتلىرى كۆمۈلۈپ قالغان ئاشۇ شائىر، كىچىك مۇھەممەت — كېيىنكى ۋاقىتلاردىكى مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتىنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشىدىكى باللار «مۇشائىرە» ئويۇنىنىڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىسى. بەلكى ئۇ، شېئىرىيەت مەشىق مەيدان بولغان «مۇشائىرە» ئويۇنىدا تالاي شېئىرلارنى يازغاندۇر ۋە بەلكى دوستى

مۇھەممەتكە ھەمنەپەس بولۇپ، ئاڭسىز ھالدا سان ـ ساناقسىز باللارنى «ئويۇن» ۋاستىسى بىلەن دەسلەپكى بىلىم ۋە پەزىلەت يولىغا باشلىغاندۇ. . .
مۇشائىرە ئېيتىشىش قىزىپ كەتتى. ۋەدىسى بويىچە مۇھەممەت باشلاپ بەردى. ئۇنىڭ بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن تاللىغان قاپىيىسى «ئەپۇ» بولغانىدى. ئېنىقكى، ئەمدىكى ئويۇن ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق داۋاملىشاتتى. . .

مۇھەممەت — شەيخنىڭ كۆزىدە

سۇلايمان دەرۋىش ئەمدىلىكتە «ھاجى خاراباتى» مازارىنىڭ سادىق قوغدىغۇچىسى بولۇپ قالغانىدى. بۇ ئۇنىڭ دەرۋىشلىك ھاياتىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىدىنمۇ دېرەك بېرەتتى. ئەمما بۇ خىل ئۆزگىرىشنى — دەرۋىشنىڭ شەيخكە ئۆزگىرىشىنى گۇل دىيار — چوغتالى ئەزىمدىكى كىشىلەرنىڭ كۆپلىرى ھېس قىلىپ كېتەلمەيتتى. بۇ خۇددى كۆز مازارىنى — چوغتالدىكى ئۇلۇغ تاۋابگاھنى ساقلاپ ياتقان ئەقىدە ئىگىسى سۇلايمان بىننى سىيىت بىننى ھېيت سەرداھنىڭ نامىشەرىپىنى پۇتۇنسۇرۇك ئەسكە ئېلىشنىڭ ئورنىغا «سۇلايمان دەرۋىش» دەپ ئاتاپ كۆتكەندەكلا بىر ئىش ئىدى. ئۇلارچە، شەيخ بولامدۇ، دەرۋىش بولامدۇ، ئوخشاش ئىدى. ئەرزىيدىغىنى، ئۇنىڭ كۆپ يىللاردىن بېرى «ھاجى خاراباتى مازارى» نى كېچەيۇ ـ كۈندۈز مۇستەھكەم ساقلاپ ياتقانلىقى ئىدى!

سۇلايمان بىننى سىيىت بىننى ھېيت سەرداھنىڭ (ئۇ ئۆزىنى شۇنداق دەپ ئاتاشقا زوقمەن ئىدى) قارىشى بۇنىڭغا ئوخشىمايتتى. ئۇ سۈكۈت ئىچىدە بىر مەنىۋى پەللىگە چوڭقۇرلاپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ھەرىكەت ۋاستىسىدە ئاشقىلىق مەنزىلىگە يېتىش پۇرسىتىدىن مەھرۇم بولغانىدى. زاھىرەن ئىزدىنىشنىڭ ئاشقىلىق

ۋىسالىغا ئۇلۇشۇشتىكى ھەل قىلغۇچ يول ئەمەسلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، لېكىن باتىنىي قوزغىلىش ئۈچۈن مەقسەتلىك ھالدىكى جىسمانىي ماسلىشىشمۇ ھەم لازىم ئىدى. بۇ خىل ھەرىكەت سىرتتىن — مازارى - ماشايىقلاردىن، ئاشىقلار مەقبەرىلىرىدىن، ئۇلۇغلار قەبرەگاھىدىن، پىر - ئۇستازلار تاۋابگاھىدىن قارار تاپاتتى. دېمەك، ئۇ يۇرت - يۇرتلارنى كېزىپ يۈرۈپ ۋىسال ئىزدەش يولىنى ئۈزۈپ تاشلىغانىدى. بۇ ۋاز كېچىش يەنە، پانىي مەئىشەتلىرىدىن يىراق تۇرۇش، روزىغارغا بەند بولماسلىق. . . كەبىي لەۋز - ئەھدىلىرىگىمۇ ئاسىيلىق ئېلىپ كېلىدىغانەك تۇراتتى. پاكىت شۇ ئىدىكى، ئەمدى ئۇ دەرۋىش ئەمەس، شەيخ ئىدى. مۇقىم بىر جايدا تۇراتتى. (ئۇنىڭ نەزىرىدە بۇمۇ روزىغار تۇتقانلىق ئىدى)، ئىلگىرىكىدەك نەدە تاپسا، شۇ يەردە يەپ يۈرمەيتتى. . .

يىللار ئۆتتى. نەچچە باھار ئالماشتى. مۇھەممەت بىنىنى ئابدۇللا خاراباتى ھەزرەت بىلەن نورۇزنى بىرگە ئۆتكۈزۈش ئۇ چۈن ئالدىراپ، يول - يوللاردا ئېزىپ يۈرگەنلىرى. . . ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەسلىمە بولۇپ قالدى.

يەنە بىر باھار كەلدى. گۈزەللىك ۋە يېشىللىق ئەلچىسى كاككۇك ئۆز شادلىقىنى يېقىملىق ناخشا قىلىپ قاتاتتى. بۇ ناخشا شەيخ ئېڭىدىكى ئۇدۇم ھېكايەتكە سىڭىشتۇرما ئىدى: كاككۇك بىلەن زەينەپ ئاشىق - مەشۇق ئىكەن. ئۇلارنىڭ ۋىسال يولىنى شور دەرياسى توسۇپ تۇرىدىكەن. ئۇلار كۆرۈشمەك بولۇپ ھەر قېتىم بىر - بىرىنىڭ ئالدىغا ماڭغاندا شور دەريادا توسۇلۇپ

قالىدىكەن. ئۇ بەك كەڭ ۋە سۈيى سۈزۈك دەريا ئىكەن. ھەرقانداق ئېگىز ئۇچىدىغان قۇشلارمۇ ئۇنىڭ ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتەلمەيدىكەن، ئىشقى قۇدرەت ۋەجىدىن، كاككۇك بىلەن زەينەپ دەريا ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتكۈدەك جاسارەتكە كېلىدىكەنۇ، دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە سۇدىكى شولىسىنى كۆرۈپ كۆلۈپ كېتىدىكەن ۋە شۇئان كۈچ - غەيرىتى سۇنۇپ، ئارقىغا يانىدىكەن. ھەر قېتىم مۇشۇ ھال تەكرارلىنىدىكەن، ھېلىغىچە شۇنداق بولۇپ كېلىۋېتىپتۇ. شۇڭا، كاككۇك دەريانىڭ بىر تەرىپىدە، زەينەپ يەنە بىر تەرىپىدە تۇرۇپ، بىر - بىرىنى «كاككۇك»، «زەينەپ» دەپ چاقىرىشىدىكەن، ئۇلار ۋىسال ئۈچۈن توۋلايدىكەن، باھار ئۈچۈن سايرايدىكەن. . .

سۇلايمان شەيخ ئويلىنىپ قالدى: — شادلىق - شادىيانلىق تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، قىنىقىنىغا سىغماي ئېتىلىپ چىقىۋاتقان بۇ سايراشتىن جۇدالىق مۇڭلىرى، ۋىسال تەلپۈنۈشلىرى، باھارغا ئىنتىلىشلەر. . . دىن زادى قايسىسى ئېنىق بىلىنەر؟ بەلكى ھەممىسى باردۇر! ئەمەلىيەتتىمۇ ھەممىسى تومۇرداش ئىپادە. باھارىستانغا، بوستانغا، گۈلىستانغا! . . . ئۇنداقتا، كاككۇكنى باھار كۈيچىسى، پانىي مەدھىيىچىسى دېيىش كېرەكمىكىنا؟ بۇ يەنە، دۇنيا گۈزەل دېگەنلىك بولماسمۇ؟! . . .

«ياق، بۇ گۇمراھلىق. ئاسىي مەنتىقە!» شۇنداق دېگەچ، بېشىنى سېزىلەرلىك ھالدا سىلكىدى شەيخ «ئەگەشمە تەپەككۇردىن بىخۇدلارچە تەلقىن، ئاسىي مەنتىقە چىقىدۇ. ئۇنىڭ تۇغىدىغىنى شەيتانىي يەكۇن. شۇڭا،

ۋاجىبكى، ھەممىنى ئاشقىي تەپەككۇر، ئالدىن كۆرۈنگەن ئىلاھىي يەكۈنگە چاتماق زۆرۈردۇر. ئۇ شۇل يولدىن ئۆزگىسى گۇمراھلىق. . . گۇمراھلىق! »

شەيخ كاككۇكنىڭ چاڭىلداپ سايرىغان ئاۋازىنى ئاڭلىماي دىگەندەك كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمۇۋالدى. شۇئان، «شور دەريا» نىڭ يەنە بىر تەرىپىدىكى ئىشقتىن باشقىنى ئۇنتۇغان تەركىدۇنيا زەينەپنى كۆرگەندەك بولدى. ئىشق دەۋاسىدا سايراپ يۈرگەن بۇ قۇشنىڭ ھازىرقى ھالىتى، ئۇنىڭ ئاشىقلىق ئىزدىنىشلىرىگە ئوخشايتتى. . . بۇ، شەيخنىڭ يەكۈنى ئىدى. مۇشۇنداق يەكۈنلا ئۇنى قانائەت تاپقۇزۇپ كەلگەنىدى. ئۇچار قۇش، گۈل - گىياھ، تاغ - دەريا ۋە تاش - داڭگال. . . ھەممىسىدىن مۇشۇنداق مەنە ئىزدەپ كۆنگەنىدى ئۇ. لېكىن، يېقىندىن بۇيان روھىي دۇنياسىنى چىرماپ كەلگەن دىلغۇللۇق ئۇنىڭ ئازابلىرىغا ئازاب قوشۇپ كېلىۋاتاتتى. بولۇپمۇ، باھار — دەل مۇشۇ پەسىل روھىي ئىزتىراپلاردىن جۇدا بولۇشنىڭ ئەڭ مۇشەققەتلىك پەيتى ئىدى. كۆكلەم، ئاۋاز، پۇراق، تۇيغۇ. . . ھەممىسى شەيتانى يەكۈنگە قول بېرىپ تۇراتتى. . .

سۇلايمان شەيخ قىيالماسلىق بىلەن ئورنىدىن تۇردى. پېشىن ۋاقتى يېقىنلاپ قالغان، يەنە كېلىپ غەيرىي ئاۋاز، دىلغا شەك سالغۇچى ئاغما تۇيغۇلار. . . ئۇنىڭ روھىي يۈكسىلىشىنى توسۇپ قويغانىدى. يېقىندىن بۇيان مۇشۇنداق ئەھۋال پات - پاتلا يۈز بېرىپ تۇرۇۋاتاتتى. ئۇنى ئەندىشىگە سالىدىغىنى: بۇ خىل خەۋپ يەنە داۋاملىق كۈچ كۆرسىتىدىغاندەك ئىدى. بەلكى ئۇ، شەيخلەر تۆلەيدىغان

بەدەلدۇر ۋە بەلكى ھاجى ھەزرەت ئۇنىڭ ئىرادە كۈچىنى يەنە سىناۋاتقاندۇر! . . .

ئۇ بىرقانچە يىللاردىن بېرى ناماز ئوقۇپ، ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ كەلگەن ئاددىي ئېتىكاپخانا — چەللىسىمۇ ئۆزىدەكلا كونىراپ كەتكەن تۆشۈك سۇپىدىن چۈشۈپ، كۈن چىقىش تەرەپكە — مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى قەبرىسىنىڭ شەرقىگە ئۆتتى. قەبرە باشقا كۈندىكىگە ئوخشاشلا يېڭى ۋە پۇختا كۆرۈندى. ئوخشىمايدىغىنى: ئۇ تېخىمۇ سۈرلۈك ۋە ھەيۋەتلىك بولۇپ كەتكەنىدى. بۇنى شەيخ، ھەزرىتىمنىڭ قەبرىسىگە چاپلانغان ھالەتتە قاتۇرۇلغان باشقا ئىككى قەبرە ئىگىسىنىڭ روھىغا مەدەت تاپقانلىقىدا دەپ بىلدى. چۈنكى ئۇ، بىرقانچە يىلدىن بېرى ھەزرىتى ھاجى بىلەنلا غايىبانە ئىچكى مۇلاقەتتە بولۇپ، ئۇنىڭغا ياندىش ئىككى قەبرە ئاستىدىكى بۇزرۇكۋار — جانابى ھاجىمنىڭ مۆھتەرەم ئاتىسى ۋە ئانىسى بىلەن روھىي دىدار بولۇشقا پۇرسەت تاپالمىغانىدى. تېخى قايسى كۈنىلا بۇنى ئورۇنلىيالىدى. «روھىغا ئاتاپ دۇئا - تىلاۋەت قىلىپ قويىسىلا ھېساب ئەمەس. دۇئا دىگەن دۇئا، دىدارى مۇلاقەت دىگەن ئۇ باشقا گەپ» دەپ ئويلىدى ئۇ بارغانسېرى ھەيۋەتلىك كۆرۈنىۋاتقان ئۈچ قەبرىگە قاراپ. «ئاتا روھى، ئانا روھى، يەنە قوشۇلدى پىر روھى. نە پىركى ئۇ زەبۇن، زەرداب، ھەرەج كۆرگەن بالا روھى! . . . »

ئۇ ئاتا - ئانا ۋە بالا روھى قوشۇلسا، قۇدرەتلىك بىر روھىي كۈچ نۇقتىسى ھاسىل بولىدۇ. دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ بەختىيار بىرلىشىش يوق، دىگەن مەزمۇندا بىرقانچە بېيىت

قەسىدە ئوقۇۋەتمەكچى ئىدى. لېكىن، ئېتىكاپخانىنىڭ 10—15 قەدەمچە نېرىسىغا — ئۇنىڭ كۈن پېتىش تەرىپىگە ئۇدۇل قىلىپ سېلىنغان، ئالدى كۈن چىقىش تەرەپكە — دەل ھاجى خاراباتى قەبرىسىگە قاراپ تۇرغان ھەيۋەتلىك خانىقا ئۇنىڭ ئىلھام كۆزىنى ئۆزىگە تارتىپ كەتتى.

ئۇ يېقىندىلا پۈتكەن ھەيۋەتلىك «ھاجى خاراباتى خانىقاسى»غا زوقمەنلىك بىلەن كۆز يۈگۈرتتى. خانىقانىڭ گۈللۈك دەرۋازىسى ئۈستىدىكى ئاي - يۇلتۇز بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن بىر جۈپ ئېگىز مۇنارنىڭ ئاستىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان مېھراب شەكلىدىكى تېمىغا «بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم، ھاجى خاراباتى خانىقاسى، ھىجرىيە 1149 - يىلى» دېگەن خەتلەر قاپارتما قىلىپ يېزىپ قويۇلغانىدى. خانىقا شۇ قەدەر ھەيۋەتلىك ئىدىكى، شەيخنىڭ نەزىرىدە، ئالتە شەھەر تەۋەسىدە ئۆزى كۆرگەن ھېچقانداق بىر خانىقانى بۇنىڭغا تەڭلەشتۈرۈپ بولمايتتى.

شەيخ خۇددى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك، ھەيۋەتلىك خانىقاغا، ئۇنىڭ پۈتكەن ۋاقتىنى بىلدۈرۈپ تۇرىدىغان «ھىجرىيە 1149 - يىلى» دېگەن خەتلەرگە كۆز ئۈزمەي، ئۇزاقتىن - ئۇزاق قاراپ كەتتى. دېمەك، بۇ يىل مىلادىيە 1737 - يىلى ئىدى، مۇشۇ بويىچە ھېسابلىغاندا، ئۇنىڭ چوغتالى ئەزىمگە قەدەم تەشرىپ قىلغىنىغا، دېلىغوللۇق ئىچىدە ئۆتكەن شەيخلىك ھاياتىغا بەش يىل بولغان بولاتتى. ئۇ ھەزرىتى ھاجىمنىڭ روھىغا ھەمراھ بولۇپ ئۆتكىنىگە مىڭ قەترە رازى - رىزالىق ۋە شۈكۈرلەر ئېيتىسىمۇ، لېكىن، ئاشىقلىق يولىنىڭ تارىيىپ

كېتىۋاتقىنىغا ئەپسۇسلىناتتى. ئۇنىڭچە، ئەتىگەندىن - كەچكىچە بىر قەبرىنى بېقىپ، بىر مازارنى ئايلىنىپ يۈرىدىغان شەيخنى ھەقىقىي ئاشىق دېگىلى بولمايتتى. ئاشىق يۇرت كېزىپ جاھان غوۋغالىرىدىن ئۆزىنى تارتىشى، نەپس ۋەسۋەسىسىدىن يىراق تۇرۇشى، پانىي مەئىشەتلىرىدىن ئۈزۈل - كېسىل قول ئۈزۈشى، شەيتان ھەۋەسلىرىدىن ۋاز كېچىپ، تىنىمسىز ھالدا ھەقىقەت ۋە مەرىپەت ئىزدىشى لازىم ئىدى. ئېتىقاد نۇقتىسىدىن، دەرۋىشلىك بىلەن شەيخلىك بىر - بىرىنى چەتكە قاقمىسىمۇ، ئەمما بۇ ئىككىسىنىڭ ئىلاھىي ئىشق يولىدىكى قەدەملىرى، ۋىسال ئىزدەش ئۇسۇللىرى تازا ئوخشىمايتتى. دەل مۇشۇ يېرى سۇلايمان شەيخنى قىينايتتى. بەش يىل مابەينىدە مۇشۇ ئىككى يول ئوتتۇرىسىدا تىركىشىپ كېلىشىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ ئىدى.

سۇلايمان شەيخ بىردە، يېڭى پۈتكەن ھەيۋەتلىك خانىقاغا، بىردە خانىقا ئالدىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئۈچ قەبرىگە قارايتتى. خانىقادىنمۇ، بىر - بىرىگە ئوپئوخشاش قىلىپ، يانداش قاتۇرۇلغان ئۈچ قەبرىدىنمۇ كۈچلۈك ئەقىدە، ھۆرمەت، مېھنەت ۋە مۇھەببەتنىڭ كۈچ - قۇدرىتى بالقىپ تۇراتتى.

«ئېھ، ئەھلى ئاقسۇ، ۋاپادار چوغتالى ئەزىم» شۇنداق دەۋەتتى ئۇ، ھەزرىتى ھاجىمنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن سىڭدۈرۈلگەن بىھېساب ئەقىل - پاراسەت ۋە سېخىي كۈچ - مېھنەتتىن سۆيۈنۈپ، ئەمەلىيەتتە ئۇ، چوغتال كىشىلىرىنىڭ بۇ قەدەر باي، باياشاد ئەمەسلىكىنى كۆرۈپ ۋە تونۇپ يەتكەنىدى.

خانىقا ۋە قەبرىگە قارىغانسېرى، مۇشۇ ھەشەمەتلىك مەقبەرىگە ئايىماي ئەجىر قىلغان كىشىلەرگە، ئۆزىگە بەش يىل مابەينىدە ئاش - تۇز بېرىپ كېلىۋاتقان بۇ يۇرتقا ھۆرمىتى ئېشىپ بېرىۋاتاتتى. ئەمدى ئۇ بۇ يۇرت كىشىلىرىنىڭ مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى دېگەن تەۋەررۇك ئىسمىنى قىسقارتىپ، ئابدۇللا خاراباتى ياكى ھاجى خاراباتى ئاخۇنۇم دېگەندەك كالتە نام بىلەن ئاتىشىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەندەك بولدى. ئاتىسى بىلەن ئوغلىنىڭ قەبرىسى بىر يەردە تۇرسا، ئۇلۇغلار روھى سۆيۈشۈپ تۇرسا، يەنە كېلىپ ئۇلارنىڭ ئاتىغىنى مەرھۇم زاتى مۇبارەكلەرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئالامەتلىرى تۇرسا، مۇشۇنداق ئاتاشنىڭ نەرى خاتا. خاتالىق ئەمەس، دانالىق بۇ! ئابدۇللا خاراباتى دېگىنى — ئاتىسى (مەزىن) ئابدۇللا بىلەن ئوغلى (دەۋائىي ئىشق يولىدا خاراب بولغۇچى شائىر) خاراباتى ياندىش بىر يەردىن باقىي ماكانغا ئىگە بولدى دېگەنلىك. ھاجى خاراباتى ئاخۇنۇم دېگىنى — مەرھۇم ئاللا يولىدىكى ئاشىق شائىرلار ئەمەس، بەلكى ھەج تاۋاب زىيارىتىنىمۇ ئادا ئەتكەن ئۆلىما زات ئىدى، دېگەنلىك بولماي نېمە؟ «پەقىردىن ئۆتۈپتۇ. كونا ئەقىللىق، كونا ئەقىللىق!...»

ئۇنىڭ ئۆزرە قويۇۋاتقىنى يەنىلا چوغتالىقلار ئىدى. مۇشۇ مۇبارەك تۇپراققا يېگىدىن قەدەم باسقان يىللاردا، مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى جانابلىرىنى ئەينى ئىسمى بىلەن ئاتىمىغىنى ئۇچۇن، ھەتتا ئۆزىنىمۇ «سۇلايمان دەرۋىش»، «سۇلايمان شەيخ» دەپ، سۇلايمان بىننى سىيىت بىننى ھېيت سەرداھى دېگەن مۇبارەك نامىنى

قىسقارتىۋەتكىنى ئۇچۇن چوغتال ئەھلىدىن خاپا بولۇپ، ھەتتا ئۇلارنى كەمسىتىپ يۇرگەنىدى. ئەمدى بىلدىكى، ئۇلارنىڭ توغرا ئىكەن. ئۆزىمۇ دەرۋىش بولماي كىم بولغان؟ شەيخ بولماي كىم ھازىر؟

ئۇ ئويلىغانسېرى، چوغتالىقلارغا يۈز كېلەلمەيدىغاندەك ھېس قىلاتتى. لېكىن، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان مۇئامىلىسى بۇرۇنقىدەكلا قىزغىن ئىدى. ئۇنى شەيخ دەيتتى، دەرۋىش دەپمۇ ئاتايتتى.

ناماز، تاۋاپ — زىيارەت ئۇچۇن كېلىدىغانلار كۈن ساناپ كۆپىيىپ بېرىۋاتاتتى. كىشىلەر ھەزرىتى ھاجىمنىڭ مۇلاھىزە، نۇتۇق - تەلقىنلىرىنىڭ؛ يۇرت - يۇرتلارغا تارىلىپ كەتكەن مەنىۋى - مۇلاقەتلىرىنىڭ قىممەت - ۋەزنىنى ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئىككى ئاي بۇرۇن يۈز بەرگەن مۆجىزىۋى ھالەت بۇنى ئىسپاتلاشقا يېتەتتى.

شۇ كۈنى، شەھىرى يەركەندىن تولىمۇ ئېگىز ۋە كۆچتۈڭگۈر كۆرۈنىدىغان بىر دەرۋىش كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شەيخ ھەزرىتىم، — دېدى ئۇ مازارغا ئاياغ بېسىپلا، يىراقتىن سالام بەجا كەلتۈرۈپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كەلسىلە مېھمان، — سىپايىلىك بىلەن قارشى ئالدى سۇلايمان شەيخ، يەنە دىققىتىنى چىچىشقا مەجبۇر بولۇپ. يېقىندىن بېرى زىيارەتچىلەر ئۇزۇلمەي كېلىپ، ئەمدىلا بىر - بىرىگە ئۇلىنىۋاتقان پىكرى مۇساپە ۋە مۆجىزىۋى تەسەۋۋۇرلىرىنى ھە دېسىلا ئۈزۈپ قويىۋاتاتتى.

— كەمىنە شەھىرى - يەركەندىدۇرمەن. ھەزرىتى

مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى جانابلىرىنىڭ روھ ـ دىدارىغا سېغىنىپ كېلىۋاتىمەن.

— مۇبارەك. . . بارىكاللا!

— شۇل زاتنىڭ قەبرە ـ قارارگاھى قايدادۇر، تەقسىر؟

— ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام دەپتىكەن، مېھمان. ئاۋالەمبار بىر يۇتۇم ئۇسسۇزلۇق ئىچكەيلا، ئاندىن. . .

— يوقسۇ، يوقسۇ. . . دەسلىۋالسىدىلا شۇل زاتنىڭ قەبرىسىنى كۆرۈپ، روھىغا دۇئا قىلىۋالاي. شۇنىڭدىن سۈڭرە بىر گەپ بولۇر. . .

سۇلايمان شەيخ زىيارەتچى دەرۋىشنى ھاجى خاراباتى قەبرىسى ئالدىغا باشلاپ باردى. دەرۋىش كۆتەك يىقىلغاندەك ئېغىر بىر ھەرىكەت بىلەن قەبرە ئالدىغا تىزلانديۇ، قىسقا بىر ئايەتنى ئوقۇۋېتىپلا، مۇڭلۇق، تەسىرلىك قەسىدىسىنى باشلىدى:

ئەيتايىن ھەمدىڭنى ئەي يەزدانى پاك،
ئىچتىلەر خۇنى جىگەر مەردانى پاك.
خالىقا، خەلقىڭنى كۆردۈم بىئەدەر.
ھېچ نېمە يوقتۇر سېنىڭدېك بىمەدەر.
. . . .
. . . .
ئەي خاراباتىكى، فەرياد ئەيلەگىل،
«كۆللى شەيئىن ھالىكون» ياد ئەيلەگىل.

شەيخ بىلىپ تۇردىكى، ئوقۇلىۋاتقىنى ھاجى خاراباتىنىڭ قەسىدىسى ئىدى. دەرۋىش توختايدىغاندەك قىلمايتتى. ئەكسىچە، ئوقۇغانسېرى جانلىنىپ

كېتىۋاتاتتى. قەسىدە بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى ئۇلىنىپ، بارغانسېرى تەسىرلىك ۋە جاراڭلىق ئۈن بىلەن ئوقۇلۇپ باراتتى. بۇنىڭ ئىچىدە شەيخ بىلىدىغان قەسىدىمۇ، ئاڭلاپ باقمىغانلىرىمۇ بار ئىدى.

شەيخنىڭ ساقاللىرى كۆز ياشلىرى بىلەن نەملەندى. ئۇنىڭغا ياندىش ئولتۇرغان دەرۋىش بولسا ھۇ تارتىپ يىغلىغىنىچە قەسىدىسىنى داۋاملاشتۇرماقتا ئىدى:

. . . .
ئۆتتى ئۆمرۈم بىھۇدە ھەر يازۇ ـ قىش،
يوق تۇرۇر شەرمەندەلىكتىن ئۆزگە ئىش.
. . . .
مەن نېچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

ھەر ئىككىيلەننىڭ ھاياجىنى كەلكۈن كەبي تېشىپ باراتتى. تىلىدىلا ئەمەس، دىلىدىمۇ ئېيتىلىپ بېرىۋاتقان بۇ قەسىدە ئۇلارنىڭ قەلب كۆزىنى ئېچىپ، ئەڭ يۈكسەك بىر نۇقتىغا — ئىلاھىي مەنزىلگە باشلاپ كېتىۋاتاتتى. ھەر ئىككىيلەن ئويلىغان، ئەمما تىلدا ئىپادىلەشكە ئاجىزلىق قىلغان ئارمانلىق مەدھىيە ھاجى خاراباتى مەسنەۋىسى ئارقىلىق ۋىسال مەنزىلگە يېقىنلاپ بارماقتا ئىدى. دېمەك، ئۇلارغا يەنىلا ھەزرىتى ھاجىم كۆۋرۈك بولىۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ قەلب كۆزى شۇ قەدەر روشەنلىشىپ كەتكەن ئىدىكى، قەسىدە ئوقۇغۇچى دەرۋىش ئەمەس، بەلكى ھاجى خاراباتى بولۇپ كۆرۈنىۋاتاتتى. ئۇ ئوقۇيتتى، توۋلايتتى، يىغلايتتى. . .

. . . ھاجى خاراباتى قەسىدە ئوقۇپ بىھوش بولۇپ

كەتكەنندى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئېرىپ، ياش بولۇپ تۆكۈلەتتى. تاراملاپ ئاققان ياشلاردىن نەچچە ئۆستەڭگە سۇ تولۇپ، قانچىلىغان تۇگمەنلەر چۆرۈلەتتى. . .

. . . .

قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار. . . .

مانا ئەمدى سۇلايمان شەيخمۇ ھۇ تارتىپ يىغلاشقا چۈشكەنندى. شۇ ئارىدا ھاياجىنىنى باسالماي بىھوش بولۇپ كەتكەن دەرۋىش «گۇپپىدە» ئارقىغا يىقىلدى ـ دە، ئىككىنچىلەپ ئورنىدىن تۇرالمىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى ئىلاھىي سېغىنىشتىن يېرىلىپ كەتكەنندى. . .

شۇنىڭدىن كېيىن يەنە تالاي ئىشلار يۈز بەردى: قانچىلىغان ئادەملەر تاۋاپ جەريانىدا بىھوش بولۇپ يىقىلدى. ئېتىكاپتا ئولتۇرىدىغانلار تېخىمۇ كۆپەيدى. ئازنا ـ پەيشەنبە كۈنلىرى قەبرە يوقلاشقا چىقىدىغانلارنىڭ سانى كۈن ساناپ ئاشتى. يىراق ـ يىراقلاردىن كېلىدىغان سېغىنغۇچىلارنىڭ، زىيارەتچىلەرنىڭ. . . ئايىغى زادىلا ئۈزۈلمىدى. ھەتتا نامىشەرىپى سۇلايمان شەيخكە تونۇش بولغان، خوتەندىن كەلگەن بىر مەشھۇر دەرۋىشمۇ ئۇنىڭغا: «ھەزرىتى ئەۋلىياغا ئۆمۈرلۈك ھەمراھ بولۇپ، ئۇنىڭ روھ دىدارى بىلەن مۇلاقەت ـ تەلقىنلەردە بولۇش پەقەت ئۆزلىرىگىلا نېسىپ بوپتۇ. بەختلىك ئىكەنلا تەقسىر» دېدى. مانا بۇلار، سۇلايمان شەيخنىڭ تاللىغان يولىنىڭ شەكسىز توغرىلىقىنى بىلدۈرمەمدۇ؟ يىللاردىن بۇيان كېلىۋاتقان زىيارەتچىلەرنىڭ كۆپلىكى، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپىنىڭ

خۇددى كەتكۈسى يوقتەك بۇ يەردە ئايلاپ يىللاپ تاۋاپ ـ ئېتىكاپتا ئولتۇرۇشلىرىمۇ شۇنىڭ ئىسپاتى ئەمەسمۇ؟

شەيخ، پېشىندىن يېنىپلا يەنە ئىچكى مۇلاقەتكە كىرىشىپ كەتكەنندى. ئۇنى ھەيران قالدۇرىۋاتقىنى، ئەمدىكى مۇلاقەت ھېچ دەخلى ـ تەرۇزسىزلا ئالدىنقى قېتىم ئۈلاشقان پىكرىي پەللىدىن باشلىنىپ كېتىۋاتاتتى. كەينىگە قايتىش، باشتىن باشلاش. . . دەك روھىي جەريانلار قىسقىراپ بېرىۋاتاتتى. . .

ئۇ قەبرە ۋە خانىقاغا سۆيۈنۈش بىلەن قاراپ قويدى. بۇلاردىن — قەبرىدىن ۋە سەل كېچىكىپرەك پۈتكەن بولسىمۇ، ناھايىتى زور ئەجىر ھەم ھۈنەر كۆرسىتىپ سېلىنغان خانىقادىن «مېھنەت» دېگەن بىر ئۇلۇغ ئۇقۇم يالتىراپ چىقىۋاتاتتى. توغرا، مېھنەت ـ مەرىپەتكە ئېلىپ بارىدۇ. مەرىپەت بولسا، قەلب كۆزىگە بارىدىغان، دىل كۆزىنى ئاچىدىغان يول. مەشھۇر جاھانكەزدىلەرنىڭ نامدار سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ئىزدەپ يۈرگىنى دەل مۇشۇ مەرىپەت، ھەق ۋە ئادالەت يولى ئەمەسمىدى؟ ھەتتا ھەزرىتى ھاجىمۇ مۇشۇ يولدا جان پىدا قىلمىدىمۇ؟ مۇشۇ مەنزىللەرگە مېھنەت ئارقىلىق يەتكىلى بولسا، دېمەك، شەيخلىق يولىدىكى ئاشىقلىقمۇ چۈش ئەمەسكەن، ۋىسال پەللىسىگە يول بارىكەن! . . .

ئۇ شەيخلىق بىلەن دەرۋىشلىك ئوتتۇرىسىدىكى بىر خىل مۇرەسسە يولىنى تاپقاندەك ئىدى. بۇ ئىككى يولنى مېھنەت ۋە مەرىپەت تەلپۈنۈشلىرى تۇتاشتۇراتتى. مۇشۇ تۇتۇشۇش ئۇنى ئۆز نەزىرىدىكى ۋىسال مەنزىلىگە —

دەرۋىشلىك ئارقىلىق يەتمەكچى بولغان ئىلاھىي پەللىگە يەتكۈزەتتى. ئېھ، مەرىپەت كۆزى، ئېھ، مەنىۋى نىجاتلىق! . . .

ئەمدى ئۇ، ھېچ قىينالمايلا كۆپ يىللار تىرىشىش ئارقىلىق ئۇلاشقان تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇر پەللىسىنىڭ ئۈستىگىلا چۈشتى: ئابدۇللا مەزىنىدىن مۇناسىپ تەربىيىلىنىپ چىققان مۇھەممەت چوغتالى ئەزىمىدىكى مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرگەنىدى. ئۇ بۇ يەردىمۇ مەرىپەت ئۈچۈن ئېغىر مەنىۋى مېھنەت سىڭدۈرىۋاتاتتى. مەرىپەت ئارقىلىق مەنىۋىيەتنى، ئىنسانىي تاكامۇللۇقنى كۈچەيتىپ باراتتى. ئۇ يەنە ھەممە تالىپلارنىڭ باشلامچىسى ئىدى. ئۇچرىغانلا يەردە ھىدايەت، ساخاۋەت ئۇرۇقى چېچىپ ماڭاتتى. مەرىپەت، پەزىلەت ۋە ئادالەت. . . ھەققىدە ۋەز ئېيتاتتى. . .

سۇلايمان شەيخ تەپەككۇر قىلاتتى، ئاڭلايتتى، كۆرەتتى. ئىچكى مۇلاقەت يولى ئارقىلىق سېلىشتۇرۇپ، باغلاپ ۋە چوڭقۇرلاپ باراتتى. مۇھەممەتنىڭ مۇشۇ كەمگىچە بولغان روھ ـ قىياپەتلىرىنى تولۇق كۆرۈپ يەتكەنىدى. ئەمدى تەپەككۇر نۆۋىتى ئۇنىڭ يېتىلگەن دەۋرىگە كېلەتتى. . .

قەشقەردىكى ئېھتىرام

سۇلايمان شەيخ ئويلىغانسېرى، مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتىنىڭ كىچىكىدىن تارتىپ يېتىلگەن پەزلى ـ پاراسەت جەھەتلەردىكى كامالىتىگە ھەيران قېلىۋاتاتتى. ئۆزىنى ئەرزىمەس ئادەمدەك ھېس قىلاتتى. شۇنداقتىمۇ يەنە تەپەككۇرىنى توختاتمايتتى. مۇشۇ ئارقىلىقلا ھەزرىتى ھاجىمنىڭ قەلب خانىسىگە تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرەلەيدىغاندەك، پەقەت خاراباتى ھاجىملا ئۇنىڭ ئىشق دەۋاسىغا ھەمشىرىك بولۇپ، ۋىسال مەنزىلىگە يېتەكلەپ بارالايدىغاندەك سېزىلەتتى ئۇنىڭغا.

شەيخنىڭ قەلب كۆزى ئېچىلىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۇزۇندىن بۇيان شۇنداق بولۇشىنى كۈتۈپ، شۇنىڭ ئۈچۈنلا ئازابلىق ـ مەنىۋى ئىزدىنىشىنى باشتىن كەچۈرگەنىدى. . .

مىلادىيە 1658 ـ يىلى، ياز ئايلىرى.

جۈمە. قەدىمىي قەشقەر جاي ـ جايلاردىن كەلگەن زىيارەتچىلەر بىلەن قوشۇلۇپ تېخىمۇ قىزىپ كەتكەنىدى. مەينەت ۋە تار كوچىدا ئادەملەر مىغىلدايتتى. ئۇششاق يايمىچىلار، دوغاپچىلار، ئەلگەك ـ تەڭنىچىلەر، كۇلالچى، مىسكەر ۋە زەرگەر ـ قۇيمىچىلار. . . ئاچچىق ئۈچەيدەك تار ھەم ئۇزۇن كۆرۈنىدىغان كوچىلارنى يەنىمۇ تارلاشتۇرىۋەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن

بەسلىشىپ خېرىدار چاقىرىشلىرى زور ئاۋاز كەلكۈنىنى ھاسىل قىلاتتى. ئاۋازلار ئاۋازلارغا، تىنىقلار تىۋىشلارغا سىڭىشىپ... پەقەت قەشقەرغىلا خاس بولغان قىزغىن ۋە ئۇلۇغ بىر گۈرۈلدەشنى شەكىللەندۈرەتتى.

شەھەر قاينايتتى. ئات، تۆگىلىك؛ ئېشەك ۋە قېچىرلىق... كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمىلىرى ئات ياكى ئېشەكلىرىگە يايداقلا مىنىۋېلىشقانىدى. يەنە بەزىسى غىچىرلاپ تۇرغان يارىيار ھارۋىسىنى تار كوچىلارغا كەپلەپ، پوش - پوش دەپ جېنىنىڭ بارىچە توۋلايتتى. بىرمۇنچە نان - توقاچلارنى بېشىدىكى تاۋاققا قويۇپ، تۇتماي كېتىۋاتقان؛ مايلىشىپ كەتكەن كىچىك ساندۇقچىنى مەيدىسىگە ئېسىۋېلىپ، يىپ - يىڭنە ۋە تارغاق - سۈزگۈچ... سېتىۋاتقان يالاڭ ئاياغ بالىلارمۇ ناھايىتى كۆپ ئىدى. قىسقىسى، قەشقەر ئۆزىنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك مىللىي ئەنئەنىسى ۋە ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى بولغان ھۈنەر - سەنئىتى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھېچبىر شەھەرگە ئوخشىمايدىغان ئۆزگىچە روھ ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە شەھەر ئىدى.

بولۇپمۇ ئابدۇللاخان ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ئۆز ئالدىغا خانلىق قۇرۇۋالغان بىرمۇنچە باشباشتاق بەگلىكلەرنى ئۆز بايرىقى ئاستىغا ئۇيۇشتۇرۇپ، قەشقەر ۋە يەركەن كەبي شەھىرى — ئاستانىلەرنىڭ سېھرىي قۇدرىتىنى تېخىمۇ ئاشۇردى. ۋەزىيەت مۇقىم بولۇپ، سودا - سېتىق، باردى - كەلدىلەر زور دەرىجىدە جانلاندى. خانلىقنىڭ بۇ دەۋرىنى ھەرقانداق ۋاقىتتىكىدىن ئاۋات، باي - باياشات ئىدى، دېگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن

ئۇنىڭ بىرلىككە كەلگەن سەلتەنىتىدىن پۇقرالار سەئىدخان ۋە ئابدۇرىشىتخان دەۋرىنى قايتا كۆرۈۋاتقاندەك بولدى. ئەرەبىستان، ئىران، كەشمىر ۋە ئافغانىستان... كەبى ئىسلام ئۆلكىلىرىدىن كېلىدىغان تالىپ ۋە سودىگەرلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. قەشقەر ئىسمى - جىسمىغا لايىق مەدەنىيەت ۋە سودا مەركىزىگە ئايلاندى. بۇ خىل ئۆزگىرىش ئالدى بىلەن بازاردا ئەكس ئەتكەنىدى.

توپا - تۇمان ئۆرلەپ تۇرىدىغان قەدىمى شەھەر تىنجىق ۋە سودا قىزغىنلىقىدىن ئوت ئىچىدە قالغاندەك كۆرۈنەتتى. كىشىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى يالاڭ ئاياغ ھالەتتە مېڭىپ يۈرۈشسىمۇ، لېكىن كۆڭلى توق، يۈرىكى پۈتۈن ئىدى. ئۇلارنىڭ يىرتىق ئىشتاندا كاسىسىنى ئوچۇق قالغىنىغا باقماي، خانىنىڭ ئەركە ئوغلىدەك «پۈستانى ھاجى!»، «كەلىسلە...!»، «ماڭا قايلىسىلا ئۇستام!» دەپ سوزۇپ توۋلاشلىرى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى.

ھەشەمەتلىك خانلىق مەدرىسىنىڭ ئالدى، نامازدىگەر ۋاقتى بولۇشىغا قارىماي بۇ يەرمۇ قايناق بازار تۈسىنى يوقاتمىغانىدى. قارىماققا، كىشىلەر كېچىچە تارقىماي، ئېلىم - سېتىم ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرىدىغاندەك قىلاتتى.

ئىسلام ئەللىرىدىن كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدىغان ئېسىل تون - سەللىلىك زەردارلار، مەدرىس ئالدىدىكى يايمىچىلاردىن ئۇنى - بۇنى ئېلىپ يۈرەتتى. ئۇلارنى مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە يەرلىك ھۈنەر - سەنئەت بۇيۇملىرىنىڭ ھەرقاندىقى ئۆزىگە تارتاتتى. بولۇپمۇ، چىرايلىق قىرىلغان تەڭنە - چۆچەك، ئاياق -

قوشۇقلار؛ خوتەن قاشتېشىدىن ياسالغان زىبۇ زىننەتلەر؛ ھېيتگاھنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن نەپىس ساپال بۇيۇملار. . . دىن كۆزىنى ئۈزەلمەيتتى. ھەربىر ئۈرۈلۈشىدىن ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز مۇڭ ـ ھەسرەت ياكى شادلىق ـ شادىيانلىق تۆكۈپ تۇرىدىغان دۇتار، راۋاب، تەمبۇر، ساتار. . . ئوخشاش سازلار بولسا ئۇلارنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇراتتى. . . ئۇلارنىڭ ھەممىگە تەكشى قىزىقىپ مېڭىشىدىن، خانلىق مەدرىسكە يېڭىدىن ئاياغ باسقان تالىپلار ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى.

ھەممە ئۆز ئىشى بىلەن ئالدىراش بولۇۋاتقان مۇشۇ پەيتتە، چىپ ـ چىپ تەر ئاستىدا قالغان ئېگىزچىلان تۇرۇق ئاتقا مىنگەن بىر يىگىت خانلىق مەدرىسە ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى. ئولتۇرۇشاڭغۇ كۆزلىرىدىن ھارغىنلىق چىقىپ تۇرىدىغان بۇ يىگىت نېمىگىدۇر ئالدىراۋاتقاندەك، يەنە نېمىدىندۇر ئەنسىرەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ يۇمران ۋە ئىنچىكە بۇرۇتلىرى لىكىلدايتتى. توپا قونغان سەللىسى ۋە ئورۇق، ئۇزۇنچاق يۈزى 20 — 21 ياشلار چامىسىدىكى بۇ يىگىتنى يىراقتىن كەلگەن مۇساپىر سىياقىدا كۆرسىتەتتى.

ئۇ ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتۇپ، نەگە مېڭىشىنى بىلمىگەندەك بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. ئەلۋەتتە، خانلىق مەدرىسكە ئات بىلەنلا كىرىشكە بولمايتتى. مەدرىسكە يېقىنراق بولغان چۈشكۈن قىلغۇدەك بىر جاي تېپىش كېرەك ئىدى. مۇشۇ ئەتراپتا ئىشەنچلىكراق دەڭ، سارايلاردىن بارمىكىن، قايسى تەرەپ بىلەن مېڭىش كېرەككىن؟

شۇ دەقىقىدە، ئۇ ئايرىلغىلى خېلى كۈنلەر بولغان دادىسىنى ئەسلەپ قالدى. خانلىق مەدرىسىنىڭ ئۇدۇل يان تەرىپىدىلا ئوبدان بىر ساراي بار، دېگەنىدى دادىسى، ئۇنى ئۇزىتار چاغدا.

ئۇ ئېتىنى يېتىلەپ، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ دادىسى ئېيتىپ بەرگەن يەرنى نىشانلاپ ماڭدى. ئۇ، تىقما ـ تىقماق ئادەملەر ئارىسىدا قېقىلىپ ـ قىسىلىپ كېتىۋېتىپ، بىردىنلا قارشى تەرەپتىن ئۈچ يىگىت ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا كۆكرىكىگە تۇتۇپ كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان ئاق رەختكە دىققەت قىلىپ قالدى. ئۇلار ئۇدۇلغا كەلگەندە كۆردىكى، رەختكە ئوخشاش مەزمۇندا، ئوخشاش چوڭلۇقتا ھۆسنخەت بىلەن مۇنداق خەتلەر يېزىلغانىدى: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مۆھتەرەم يېڭى تالىپ مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا ئەنۋەر»

مۇھەممەت ھەيران قالدى. چۆچۈدى. رەختكە يېزىلغىنى ئەينەن ئۇنىڭ ئىسمى ئىدى. بۇلار ئۇنىڭ ئىسمىنى قانداق بىلىۋېلىشقاندۇر. بىلگەن ھالەتتىمۇ رەختكە يېزىپ، كوچىدا كۆتۈرۈپ يۈرۈپ نېمە قىلماقچىدۇ؟ «ياق، مېنىڭ ئېتىم ئەمەس بۇ» ئۇ، رەختتىكى ئۆزىنىڭ ئىسمى ئىكەنلىكىگە گۇمانلىنىپ قالدى. «مەن باشقىلارنىڭ نەزىرى چۈشكۈدەك نەزم، مۇھاكىمىلەرنى يېزىپ باقمىغان تۇرسام، ئويلاپ يۈرگەن كۇللىيات دىۋانىمنى ئەسلى باشلىيالمىغان تۇرسام، خەقلەر قانداق تونۇغاي مېنى؟ ئاندا ـ ساندا يېزىپ يۈرگەن رۇبائىي، مەسنەۋى، مۇخەممەسلىرىم بولسا ئۇ قەدەر جازىبىدار ئەمەس. ئايرىملار ئۇنى كۆچۈرۈپ يۈرگەن

بولسىمۇ، شەھىرى قەشقەرگە قەدەر يېتىپ ئۆلگۈرمىگەندۇر دەيمەن، شۇڭا...»

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — يانداپ ئۆتۈپ كەتكىلىۋاتقان بىر يىگىتكە ئالدىراپلا سالام قىلدى ئۇ. رەختتىكى ئۆزىنىڭ ئىسمى بولسۇن-بولمىسۇن، مۇسۇلماندارچىلىق قائىدىسى بويىچە سالام بېرىپ، چۈشكۈن قىلىدىغان جاينىڭ ئەھۋالىنى سوراپ كۆرمەكچى بولدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دەرھاللا جاۋاب قايتۇردى بايىقى يىگىت ئورنىدا چىپپىدە توختاپ، — ئۆزلىرى چىم بولىلىكى جانابىي تەقسىر؟

— كەمىنە مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا ئەنۋەر بولىمەن، ئاقسۇدىن كېلىۋاتىمەن، — تۈز كۆڭۈللۈك بىلەن ئۇدۇللا جاۋاب بەردى مۇھەممەت.

— ۋاي شۇنداما تەقسىر، ئەتىگەننىڭياغى يوللىرىغا قاراپ... — ئۇ، گەپ ئارىلاپلا ئىككى ھەمرىيىنى-ى توۋلىدى، — ۋۇي ھەمساۋاقلىرىم، بۇيانغا قايلاڭلار. بىز ساقلىغان ھەمساۋاق بۇرادىرىمىز كەپتۇ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ئىككى تالىپ ئايرىم-ئايرىم ھالدا سالام بەجا كەلتۈردى، مۇھەممەتمۇ بىر-بىرلەپ جاۋاب قايتۇردى.

— مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا ئەنۋەي دېگەن كىشى مەن بولىمەن دېسىلە؟

— خوش.

— ئۆزلىرىنى شۇل يولدا تاپقانىمىز جۇدە كاتتا ئىش بولدىلەر، مېھمان.

— رەھمەت.

بۇلار ھەر يەردىن ئىلىم تەھسىل قىلغىلى كەلگەن تالىپلاردەك قىلاتتى.

— پېقىرنىڭ نامشەرىپىنى قايدىن بىلدىلىكىدىن جانابلار؟ — سالام-سەھەتىن كېيىن، تاقەتسىزلىنىپ سورىدى مۇھەممەت.

— ھۇسەيىن ھاجى ھېزرىت ئايتىپ بېردىلەر.

— شۇنداق، ئۇستازىمىز ھۇسەيىن ھاجى گەپلىيىنى قىلىپ، سىلىنى ساقلاشقا چىقايغان، ئەينا.

— ئۆزلىرىنى شەھىرى قەشقەرگە كېلىپ باقماپتىكەن، ئازغىنىپ قالمىسۇن، دېدى قايلىسىلا، — تېخىمۇ تەپسىلىي چۈشەندۇرۇشكە باشلىدى دەسلەپ ئۇچرىغان تالىپ، — ئىسمىمنى ئۇستاز قايداق بىلگەندۇ دېسىلەۋاغۇ، ئۇ، مەدرىسىنىڭ ئىشىك باقارىدىن ئاڭلاپتىكەن قايلىسىلا، يولدىكى دەڭ-سارايلارنىڭ بىرەرسىدە بىرەركىم بىلەن دېيىشكەنما؟

— بۇ... ھە-ئە...

— ھە، شۇ كىشى بىزنىڭ مەدرىسىنىڭ ئىشىك باقارى بولىدۇ، قايلىسىلا. ئۇ يەنە ئۇستازنىڭ قوشنىسى، ئۇستاز سىلىنىڭ گەپلىرىنى ئۇنىڭدىن ئاڭلاپ، ئۆزىنى باسالماي قاپتۇ. ئۆزلىرىنىڭ تەرىپىنى قىلىپ، ھويلىسىدا ئۇياقتىن-بۇياققا ئۇزۇندىن-ئۇزۇن مېڭىپ كېتىپتۇ، قايلىسىلا...

تالىپنىڭ «قايلىسىلا...» بىلەن تۈگەللىنىدىغان گەپلىرى ئاخىرلىشىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ھەۋەس قىلىپمۇ ياكى ھەسەت بىلەنمۇ ئىش قىلىپ، ئۇنىڭ

سۆزلىرىدىن مۇھەممەتنى تەرىپلەش ئالامەتلىرى ھەر جۇملىدە ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

مۇھەممەت ئويلىنىپ قالدى. ئۇستاز ھۇسەيىن ھاجىگە ياققۇدەك نېمە گەپ قىلغاندىمەن؟ قايسى گېپىمگە شۇنچە قىزىپ قالغاندۇ؟ دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ. شۇئان، ئۇلۇشكۇنكى بىر ئىش ئۇنىڭ ئېسىگە كەلدى.

قەشقەرگە بىرەر كۈنلۈكچە يول قالغاندا كەچ كىرىپ كەتتى. مۇھەممەت كۆرۈشنى ئارزۇلاپ كەلگەن قەدىمى، گۈزەل قەشقەرگە تېزرەك يېتىپ بېرىپ، مەدرىس، مۇدەررىسلەر بىلەن دىدارى مۇلاقەتتە بولۇشنى ئويلىسىمۇ، خېلى كۆپ ئاقچا، يوللۇقلار بىلەن كەلگىنى، يەنە كېلىپ قەشقەرنىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى بىلمىگىنى ئۈچۈن، قونالغۇ سوراپ يېتىپ قالماقچى بولدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە دادىسىمۇ كېچىسى يول يۈرمەسلىكىنى تاپىلاپ قالغانىدى.

ئۇ، سۈرۈشتۈرۈپ مېڭىپ بىر ئۆتەڭنى تاپتى. دەرۋازىدا ئاتتىن چۈشۈپ تۇرۇشىغىلا، ھويلا ئىچىدىن سېمىز بىر كىشى ئېگىز بىر قارا خېچىرنى (خېچىر توقۇقلۇق ئىدى) يېتىلەپ چىقىپ كەلدى. ئوزايىدىن ئۇنىڭ خانلىق تەۋەسىدە ياشايدىغان مۇسۇلمان قوۋمىدىن ئەمەسلىكى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ساراي ئىگىسىنى بەكلا رازى قىلىۋەتكەن بولسا كېرەك، 35—40 ياشلار ئەتراپىدا بار چىرايلىق بىر چوكان دەرۋازا سىرتىغىچە ئۇزىتىپ چىقىپ:

— ئوبدان قايلىيالمىدۇق مېھمان، كۆڭۈللىرىگە ئالماسلا. ماۋلىگە ئۆتكەندە يەنە چۈشۈپ تۇرالا جۇما، — دېدى، ئۇ ئۆزلىرىلا بىلىشىدىغان بىر يېقىنچىلىق بىلەن

نازلىق ئەركىلەپ.

— رەھمەت، رەھمەت، مەن يانى كېلىمەن. . .

مېھمان شۇنداق دەۋاتقاندا، مۇھەممەت ئۇنىڭ چىرايىغا ئۆچمەنلىك بىلەن تىكىلىپ قارىۋالدى: ئۇ يوغان باش، مەڭىز سۆڭەكلىرى بۆرتۈپ چىققان، كۆزلىرى پۇلتىيىپ تۇرىدىغان. بۇرنى پاناق، دۈگىلەك يۈز كىشى ئىدى. بىر قاراشتا ئۇ قالماقلارغا ئوخشايتتى. «چوقۇم قالماق» دەپ جەزملەشتۈردى مۇھەممەت. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئۇنىڭ غەزىپى تاشتى. «پايلاقچى بولمىسا، كەچ بولغاندا سارايدىن ئايرىلامدۇ؟ كېچىسى مېڭىپ، كۈندۈزى چۈشكۈن قىلغانغا قارىغاندا، قالماقلارنىڭ پايلاقچىسى بۇ، يېڭىلىپ ئەدىبىنى يېگەن قالماقلارنى بۇ يەرگە يەنە ئاياغ باستۇرماسلىق كېرەك ئىدى. بىز خەقمۇ-زە. . .» ئۇ شۇنداق ئويلىغاچ، ساراي ئىگىسى ئايالغا قاراپ قالدى: ئۇ، خېچىرغا مىنىپ خېلى ئۇزاپ كەتكەن مېھماننىڭ ئارقىسىدىن قىيماسلىق بىلەن، كۆز ئۈزمەي قاراپ قالغانىدى.

— ۋاي مېھمان، ھوي. . . قالماق! !

شۇ ئارىدا، 35—36 ياشلار چامىسىدىكى بىر ئەر ساراي ھويلىسىدىن ۋارقىراپ چىقتى. ئۇ ئۇزاپ كېتىپ بولغان مېھمانغا قاراپ جېنىنىڭ بارىچە تۈۋلايتتى.

— ھە، نېمە بولدىلا، نېمە ۋارقىرايلا مېھمان؟ — ساراي ئىگىسى ئايال شۇندىلا كۆزىنى كېتىۋاتقان مېھماندىن ئۈزۈپ، ۋارقىراپ چىققان مېھمانغا ئاغدۇردى.

— تەخەي. . . بىر تەخەي ئايرىلىپ قاپتۇ. ئاۋۇ قالماق ئۇنتۇپ قېلىپ كېتىپتۇ، — دېدى مېھمان

جىددىيلىشىپ.

— تەخەي دەملا؟ . . . — دېدى ئايال يېنىشلاپ سوراپ ۋە راست - يالغىنىنى ئايرىماقچى بولغاندەك، ساراي ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

— مېھمان! . . . ھو . . . ي! . . . ! قالماق، تەخەي ئارىلىپ قاپتۇ! . . . — تەكرار توۋلىدى مېھمان قولىنى كانەي قىلىپ تۇرۇپ.

كېتىۋاتقان مېھمان ئاڭلىمىدىمۇ ياكى ئاڭلىسىمۇ ئاڭلىمىغانغا سالدىمۇ، ئارقىسىغا قايرىلىپمۇ قويماي كېتىپ قالدى. مۇشۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ، غەزىپى تېشىپ تۇرغان مۇھەممەت ئاخىرى گەپ قوشتى.

— ئۆزلىرى كىم بولىلا تەقسىر؟ — ئېتىنى يېتىلىگەچ، يېقىنلاپ كېلىپ سورىدى مۇھەممەت.

— مەن . . . مەن يولۇچى. قەشقەرلىك، تەقسىر . . . — خۇددى بىر ئىشنى خاتا قىلىپ قويغاندەك دۇدۇقلاپ جاۋاب بەردى ئۇ.

— ئەپتىلىرىدىن قەشقەرلىك ئىكەنلىكلىرىنى بىلدىم. دېمەكچى: ئۆزلىرى زادى كىم بولىلا؟

— پېقىرنى چىم بولىلا دەۋاتامىلا؟ . . . — يېنىشلاپ بىر سورىۋېتىپ ئاندىن جاۋاب بەردى مېھمان، — ھە، ئۆزلىرىگە ئوخشاشلا ئەلھەمدۇللا مۇسۇلمانمەن تەقسىر. قەشقەر خانلىق مەدرىسىنىڭ خادىمى.

— ئاغزىڭنى يۇم! ! — تۇيۇقسىزلا ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك توۋلىدى مۇھەممەت. ئۇنىڭ بىرەرسىنى «سەن» لىشىمۇ مۇشۇ تۇنجى قېتىم ئىدى، — دېمىسەڭمۇ سەن مۇسۇلمان ھەم يەنە ئۇيغۇرسەن، بىلىپ قوي، ئالدى بىلەن

ئۇيغۇردۇرسەن. ئەمما، خانلىق مەدرىسىنىڭ ئادىمى مەن دەپ يالغان ئېيتما. قەشقەر خانلىق مەدرىستىن سەندەك ئادەم چىقمايدۇ. ئالىم - ئۆلىما، پەزىلى - پاراسەت ئىگىلىرى يىغىلغان جاي ئۇ. سەندە شۇنداق پەزىلەت، مەسئۇلىيەت بارمۇ؟

— تەقسىر، بۇ . . . — مۇھەممەتنىڭ زەردىلىك سۆزلىرى ۋە زەردارلارچە تۇرقىدىن ئەيمەنگەن مېھمان شۇنىڭدىن باشقا گەپنى قىلالماي قالدى. ئۇ، «ساۋابلىق ئىش قىلماقچى بولغان» لىقىنىلا بىلەتتىكى، باشقىلىرىنى ھېچ ئويلاپ يېتەلمەيۋاتاتتى.

— قېنى، مەدرىس ئادىمىدەك پەزىلەت بارمۇ سەندە؟ — ئۆزىنى باسالماي، يەنە ئەزۋەيلەپ سورىدى مۇھەممەت. ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئۆز خانىلىرىدىن بىر - بىرلەپ يۈگۈرۈپ چىقىشتى، — ساڭا دېسەم مېھمان، مەدرىس ئادىمى ئىستىقلال چىرىغىنى نۇرلاندۇرۇش كويىدا بولىدۇ. ساڭا ئوخشاش، ياتلارنىڭ پايلاقچىسىغا چېقىم بولۇپ يۈرمەيدۇ. قالماقلارنىڭ بۇ ئەلگە سالغان پاراكەندىچىلىكى ئازمۇ. ئۇلار ھەر قېتىم بۇلاڭ - تالاڭغا كەلگەندە بىرمۇنچە نەرسىلىرىمىزدىن ئايرىلدۇق. قان - قېرىنداش، ئاكا - ئىنىلىرىمىزنى چاقتۇق، بىر - بىرىمىزنى تۇتۇپ بەردۇق. ئەمدى بىز، قالماققا چاقىمغان كىچىككىنە تەخەي قالدىمۇ؟ يەنە كېلىپ، بۇ تەخەي قالماقنىڭ ئەمەس، قارا، مېھمان، قالماقنىڭ مىنىپ چىققىنى خېچىر تۇرسا، ئۇنىڭ قانداقسىگە تەخىيى بولىدۇ؟ بىز ئۆزىمىزگە تەۋە بولغان تەخەي چاغلىق نەرسىلەرنىمۇ قالماقلارغا چېقىپ نېمە

قىلماقچىمىز. قالماقلارنى يەنە بۇلاڭ - تالاڭغا كەلسۇن، ئىستىقلال چىرىغىمىز خىرەلەشسۇن دېگەنلەرنى ئارزۇلامدۇق؟ ياق، مېھمان، بۇنداق قىلساق بولمايدۇ! مىللەت ئەزاسىنىڭ ئېغىزىدىن چىققان بىر كەلىمە تۇزكورانە سۆز، قىلدىن قىيىق كۇپۇرانە ھەرىكەتمۇ. . . ئۇلۇغ خانلىقنىڭ ئۇلىغا زەرەر يەتكۈزىدۇ. گېپى كەلسە، ئىمان ۋە مەسئۇلىيەت بىلەن دېيىلگەن بىر سۆزمۇ قۇدرەتلىك خانلىقىمىزنىڭ خىسلەتلىك چىرىغىنى نۇرلاندۇرىدىغان ماي، كۈچلەندۈرىدىغان پىلىك، ۋىجدان بىلەن ئىش قىل، مېھمان. سەن — ئۇيغۇر، سەن — مۇسۇلماندۇرسەن! . . .

دېگەندەك تەخەي قالماقنىڭ ئەمەس بولۇپ چىقتى. ساراي ئىگىسىمۇ، مېھمانلارمۇ تالىپ چىراي، زەردار سۇپەت بۇ يولۇچىنىڭ تەسىرلىك ۋە پاساھەتلىك سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇزۇنغىچە تارقىماي، يۈرەكلىرىنى تۇتۇپ كۆرۈشتى. . .

مۇھەممەت چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. بايىقى تالىپلارنىڭ بىرى ئۇنىڭ قولىدىن، يەنە بىرى ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىدىن تۇتۇپ، مەدرىسىنىڭ يان تەرىپىدىكى بوستانلىق ھويلىغا باشلاپ كىرىپ كېتىۋاتاتتى.

مۇھەممەت كېيىنكى كۈنلەردە چۈشۈنۈپ يەتتىكى، ئۆزى ئازار قىلغان مېھمان راستىنلا خانلىق مەدرىسىنىڭ ئادىمى — مەدرىسىنىڭ ئىشىك باقارى ئىكەن. ئۇ، مۇھەممەت بىلەن ئۇچراشقان شۇ كەچلىكى باشقىلارنى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ، ئۆزىنى ئوسال قىلىپ، يولۇچىلارغا تەربىيەت قىلغان بۇ مېھماننىڭ قەشقەر خانلىق

مەدرىسگە ئىلىم تەھسىل قىلىشقا ماڭغان ئاقسۇلۇق تالىپ ئىكەنلىكىنى، ئىسمىنىڭ مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىپلا، نومۇس كۈچىدىن شۇ كېچىسىلا ئېتىنى توقۇپ قەشقەرگە جۆنەپ كېتىپتۇ ۋە ئەتىسىگىلا بولغان ئەھۋالىنى مۇدەررىس ھۇسەيىن ھاجىگە دەپ بېرىپتۇ. ھۇسەيىن ھاجى خانلىق كۇتۇپخانىسىدىن ئۇنىڭ مۇئەللىپلىكىدىكى بىر قانچە پارچە مۇخەممەسنىڭ كۆچۈرۈلمە نۇسخىسىنى تېپىپ چىقىپ ئوقۇپ كۆرۈپتۇ ۋە ئاقسۇلۇق بۇ يىگىتنىڭ يولدا — ئۆتەڭدە دېگەنلىرى بىلەن مۇخەممەستە ئوتتۇرىغا قويغانلىرىنىڭ ئوخشىشىپ كېتىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، سۆيۈنۈپ كېتىپتۇ. ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالماي: «مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا ئەنۋەر، مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا ئەنۋەر» دەپ ئۇنىڭ ئىسمىنى توۋلاپ، ھويلىنى نەچچە ئايلىنىپ چىقىپتۇ. شۇ چاغدىكى مۇخەممەس، مەسنەۋىلىرىگە ئۇ چوڭ دادىسىنىڭ ئىسمىنىمۇ قوشۇپ «مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا ئەنۋەر» دەپ تولۇق يازغانىكەن. شۇ سەۋەبتىن، مۇدەررىس ھۇسەيىن ھاجى ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىشقا تالىپلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ.

مۇھەممەت ئىنتايىن ھاياجانلاندى. ئۇ، خانلىق مەدرىسىنىڭ غايەت زور كىتابلار زاپىسىغا ئىگە كۇتۇپخانىسى بارلىقىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزىگە ئوخشاش تېخى كۆزگە كۆرۈنمىگەن مۇئەللىپنىڭ دىۋان ھالىتىگە كەلمىگەن نەزمىلىرىنىڭمۇ ساقلىنىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغانىدى. «بۇخارا مەدرىسى» دەپمۇ ئاتىلىدىغان، ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە نامى مەشھۇر بولغان

«قەشقەر خانلىق مەدرىسى» نىڭ يېتۈك مۇدەررىس - ئۆلىمالىرى، ئىسلام دۇنياسىدا داڭقى بار ئالىم، تىلچى، مۇھاكىمە - تەفسىرچىلىرى؛ شۇنىڭدەك تېبابەت، ماتېماتىكا، تارىخ، جۇغراپىيە ۋە ئىلمىي نوجۇم... ساھەلىرى بويىچە يېتىلگەن خادىم - مۇدەررىسلىرى بارلىقىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ بىراق، نامى ئالەمگە تارالغان بۇ زاتلارنىڭ ئۇ قەدەر كەمتەر، خۇش پېئىل ئىكەنلىكىنىمۇ ئويلاپ يەتمىگەنىدى. ئۇلاردىكى پەزىلى - پاراسەت، ئىلىم - ماھارەت ۋە كۈچلۈك ۋىجدانىي - مەسئۇلىيەت... تۇيغۇسى مۇھەممەتنى تېخىمۇ تەسىرلەندۇردى. ئۇ ئىزدىگەن ھەممىلا نەرسە مۇشۇ مەدرىستىن تېپىلىدىغاندەك قىلاتتى.

ئۇ، ئوقۇش داۋامىدا بىرەر قېتىممۇ ئۆيگە قايتماي ئىلىم تەھسىل قىلدى. تىرىشچانلىقى، چېچەنلىكى، ۋىجدان ۋە پەزىلىتى بىلەن مەدرىستىكى پۈتكۈل تالىپ، مۇدەررىسلەرنىڭ ھۆرمىتىگە نائىل بولدى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ناتىقلىقى، تەلقىن - مۇھاكىمىلەردىكى چېۋەرلىكى... ھەممىسىنى تاڭ قالدۇردى...

سۇلايمان شەيخنىڭ تەپەككۇر كۆزى مۇشۇ يەرلەرگىچە، مۇھەممەتنىڭ ھەر يىللىق ئەلا نەتىجىسى، ئۇ ئېرىشكەن شان - شەرەپ، ھۆرمەت - ئېھتىراملارغىچە... يولۇقۇپ ئۆتتىيۇ، ئۇنىڭ بىر قېتىملىق باشلىنىش خاراكتېرلىك مۇھاكىمىسىدە ئۇزۇنغىچە قادىلىپ تۇرۇپ قالدى.

مەدرىستە ئىلىم ھاۋاسى ناھايىتى قويۇق ئىدى. دىنىي ۋە پەننىي بىلىملەر بويىچە مۇھاكىمىلەر بولۇپ تۇراتتى.

شۇنداق مۇھاكىمىلەرنىڭ بىرى مۇھەممەت كېلىپ ئىككىنچى يىلى قىشتا ئېلىپ بېرىلدى.

روھىيەت، شېئىرىيەت ۋە ئىستىلىستىكا... ئىلىمنىڭ يۇغۇرۇلمىسىدىن تەركىب تاپقان بۇ ئىلمىي مۇلاقەتتە مۇدەررىسلەر ئالدىن كۆرسىتىپ بەرگەن مۇھاكىمە نۇقتىلىرى ئاساسىدا ئوخشىمىغان قاراشلار شەرھلىنەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، نەق مەيداندىلا مۇلاھىزە شاخلىتىلىپ، تالىپلارنىڭ ئۇنىۋېرسال ئىلىم ساپاسى، چوڭقۇرلۇق دەرىجىسى، سۆز ۋە مەجاز ماھارىتى سىناپ كۆرۈلەتتى. بۇ خىل مۇلاقەتتە يەنە تەسادىپىي روياپقا چىقىپ قالغان ئۆزگىچە مۇئەممالار ھەققىدىمۇ بەس - مۇنازىرىلەر بولاتتى. بۇ خىل مۇلاھىزە نۇقتىلىرىنى مۇدەررىسلەر قويسىمۇ، تالىپلار كۆتۈرۈپ چىقسىمۇ بولىۋېرەتتى. قەشقەر خانلىق مەدرىسىنىڭ باشقا داڭلىق ئىلىم يۇرتلىرىدىن پەرق قىلىدىغان بىر يېرى شۇ ئىدىكى، تەلقىن - مۇلاھىزىلەردە تالىپلار بىلەن مۇدەررىسلەر باراۋەر ئورۇندا تۇرۇپ، ئەركىن مۇھاكىمە ئېلىپ باراتتى. بۇ ھال، تالىپلارنىڭ مۇتائىلىيە، مۇھاكىمە قىزغىنلىقىنى ئاشۇرۇپ، تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇر خاسلىقىنى كۈچەيتەتتى. ئۇلار قانچە چوڭقۇر ۋە ئۆزگىچە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەنسېرى، شۇنچە كۆپ ئىلھام، ئالقىشلارغا سازاۋەر بولاتتى...

نۆۋەتتىكى مۇھاكىمە جان بىلەن تەننىڭ مۇناسىۋىتى ۋە ئۇلارنىڭ مەجازى ھالىتى ئۈستىدە بولىۋاتاتتى. تالىپلار ئۆز قارىشىنى بەس - بەستە ئوتتۇرىغا قويۇشۇپ، مۇھاكىمە ئورنىنى قىزغىن كەيپىياتقا ئىگە قىلغانىدى. ئۇلار

تالىشاتتى، مۇنازىرىلىشەتتى، ھەممىسى ئۆز كۆز قارىشىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشاتتى. مۇدەررىسلەر بولسا، تالىپلارنى سەۋرچانلىق بىلەن مۇھاكىمىگە يېتەكلەپ، ئۇلارنىڭ قارىشىنى ئەستايىدىللىق بىلەن تىڭشاپ ئولتۇراتتى. تالاش - تارتىش كۆپەيگەنسېرى مۇلاھىزە چوڭقۇرلاپ باراتتى. يېڭىدىن - يېڭى مەسىلە - مۇئەممالارمۇ چۇۋۇلۇپ چىقاتتى...

— كەمىنە مۇھەممەتنىڭ قارىشىچە، — دەپ سۆز ئالدى مۇھەممەت، گېپىنىڭ بېشىدىلا ئۆز خاسلىقى ۋە كەمتەرلىكىنى بىلدۈرۈشكە ھەرىكەت قىلىپ، — ئاللا ياراتقان بەندىنىڭ جان بىلەن تېنى بىر - بىرىنى تولۇقلىغۇچى گەۋدىدۇر. جان دېمەك — روھ دېمەكتۇر. ئۇ باقىيلىق مەيلىگە تەۋەدۇر. شۇڭا ئۇ ئۆلمەستۇر، ئەبەدىيلىكتۇر. تەن جان چىققان ھامان ئۆز قىممەت - نازاكىتىنى يوقىتىپ، خاكي - تۇپراق ئاستىغا غايىب بولىسىمۇ، ئۇ يەنىلا پانىيلىق مەيلىگە يېقىن ئېرۇر. بۇنىڭ ۋە جىمى شۇدۇركىم...

مۇھاكىمەخانا جىمجىت ۋە سۈرلۈك ئىدى. مۇھەممەت ۋە زىن، پاساھەتكە تويۇنغان سۆز - ئىبارەتلىرى بىلەن كۆزقارىشىنى شەرھلەپ باراتتى... ئۇنىڭ مۇھاكىمە قىلىشىچە، تەن - جاننىڭ مېھمانخانىسى، جان بولسا، تەننىڭ مېھمىنى ئىدى. جاندىن ئىبارەت مۇشۇ ئەزىز مېھمان بولغىنى ئۈچۈنلا ئۆي (مېھمانخانا) رەتلىك، بەرىكەتلىك ۋە مەمۇرچىلىق بولاتتى. مېھمىنى يوق ئۆي ھەر زامان ۋەيرانە ئىدى...

تالىپ مۇدەررىسلەر ئۈن - تىۋىشسىز ئولتۇراتتى.

كەلگىنىگە ھېچقانچە بولمىغان بۇ يېڭى تالىپتىن، ئۆزگىچە تەپەككۇر دىتى، مۇلاھىزە ماھارىتى بالقىپ تۇراتتى. ئەگەر، ئۇنىڭ تەلقىنىگە - شەرھىي ئىختىيارىغا قويۇۋېتىلسە، بۇنىڭدىنمۇ چوڭقۇر ۋە ھەيران قالارلىق ئىپادىلەر بىلىنىشى مۇمكىن ئىدى، ھەممە شۇنى كۈتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن سۈكۈتلۈك ئىدى... كۈتكەندەك، پىكىر يەنىمۇ چوڭقۇرلاشقا باشلىدى. مۇھەممەتمۇ ھاياجاندىن ئۆزىنى يوقاتقانىدى. ئۇ، ئادەملەر ئارىسىدا ئەمەس، تەپەككۇر دۇنياسىدا ياشاۋاتقاندەك، ئوتلۇق ھاياجان، زوق - ئىشتىياق بىلەن ھەممىنى ئۇنتۇپ مۇلاھىزە قىلاتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىكى مەنە چوڭقۇرلۇق، مەنتىقىي جىپسىلىق، بەدىئىي لەززەت ۋە ئېستېتىك پاساھەتلەر قوشۇلۇپ، تەبىئىي قاپىيە ۋە ئىختىيارسىز ھالدا شەكىللەنگەن نەزمىي - مىسرالارنى تۇغماقتا ئىدى.

ئۇ ئۆزىنى تۇتالمىدى. باياتىن بېرى تۇغۇلغان چوڭقۇر، يېڭى ۋە ھاياجانلىق پىكىرلەر ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئاخىر شېئىر بولۇپ تۆكۈلدى:

ئەي ئوغۇل، تەن جانغە مىھمانخانەدۇر،
بولماسە مىھمان، بۇل ئۆي ۋەيرانەدۇر.

بولسا مىھمان ئۆيدە مەمۇرلۇق بولۇر،
كەتسە مىھمان ئۆيدە رەنجۇرلۇق بولۇر.

نېچە تۈن - كۈن تەندە جان مىھمان ئېرۇر،
ئۈشبۇ ئۆي ھەم ئاخىر ۋەيران ئېرۇر.

ھەر نېمە ئالەمدە ھەق پەيدا قىلۇر،
ئۇشبۇ مېھمان ۋەجھىدىن پەيدا قىلۇر.

بىل بۇ مېھمان قەدرىن، ئەي ئابدۇلئەزىز،
تاكى مېھمان ئۆيدەدۇر تۇتقىل ئەزىز.

ئاڭلا بۇ مەئنىنى ئەي مەردۇ غەرىب،
كەتسە ئۇل مېھمان يەنە كەلمەس يانىپ.

ھەر كۈنى ھوشيار، تۈن بىدار بول،
تالىبى بول، تالىبى دىدار بول.

. . . .

مەن نېچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

مەسنەۋى تۈگىشى بىلەن تەڭ مۇھاكىمەخانىدىكى تالىپ، مۇدەررىسلەرنىڭ ھەممىسى ئىختىيارسىز ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. تۇشمۇ تۇشتىن «ھۇششەرە!»، «بارىكاللا!» دېگەن ھاياجانلىق سادالار ئاڭلاندى. ئانچە ئۇزۇن دەپ كەتكىلى بولمايدىغان بۇ مەسنەۋىدە جان بىلەن تەننىڭ مۇناسىۋىتىلا ئەمەس، ئۇلارنىڭ مىجازى كۆرۈنۈشىنى ئىپادىلەپ بېرىشتە ئۈلگە بولغۇدەك بىر ھازىر جاۋاب ئەشئار شۇ تاپتا، ئەزىزانە قەشقەردىكى خانلىق مەدرىسەدە نازىل بولغانىدى. ئۇ يەنە ھېكمەت ئىدى، مۆجىزە ئىدى!

مۇھاكىمە خانىنى كۈچلۈك ھاياجان قاپلىغانىدى. ھېچكىمنىڭ ئولتۇرىۋالغۇسى كەلمەيتتى. كۆپلىگەن

مۇدەررىس ۋە تالىپلارنىڭ چاناقلىرى لىققىدە ياشقا تولدى. ئارىلاپ - ئارىلاپ يەنە «بارىكاللا!» دېگەن سادا كېلەتتى. «خاراباتى!» دېگەن گەپلەرمۇ ئاڭلىنىپ قالاتتى. باشقىلار بىلەن تەڭ ھاياجانلىنىۋاتقان مۇھەممەت «خاراباتى» دېگەن مۇشۇ ئۆزگىچە ۋە مەنىسى چوڭقۇر سۆزگە دىققەت قىلىپ قالدى.

سۇلايمان شەيخنىڭ يەكۈنىچە، مۇھەممەت بىننى ئابدۇللانىڭ «خاراباتى» دېگەن تەخەللۇسىنى قوللىنىشى ۋە يازماقنى نىيەت قىلغان «كۇللىيات دىۋانى»نىڭ تۇنجى مىسرالىرى دەل مۇشۇ كۈنى باشلانغانىدى. يەنە دىققەت قوزغارلىق يېرى شۇ ئىدىكى، مۇشۇ كۈنى تاسادىپەن ئىلھامنىڭ كۈچى بىلەن نازىل بولغان ئەڭ ئاخىرقى پاساھەتلىك بىر بېيىت ئۇنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ئاپىرىدە قىلىپ قالدۇرغان بارلىق مەسنەۋىلىرىنىڭ تۈگەللىمىسى بولۇپ قالدى.

مۇھەممەتنىڭ مەدرىس ھاياتى باش كۆتۈرمەي ئىلىم تەھسىل قىلىش بىلەن، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئۆتۈپ كەتتى. تېخىمۇ كەمتەر ۋە ئېغىر - بېسىق بولۇپ كەتكەن بۇ يىگىت ئەمدى ھۆرمەت - ئېھتىرام ۋە داغدۇغا بىلەن ئۇزىتىلىۋاتاتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — مۇھەممەت، ئۇستاز ۋە ھەمساۋاقلىرى بىلەن كۆز يېشى قىلىشىپ خوشلۇشۇپ بولۇپ، ئەتە سەھەردە قايتاي دەپ تۇرغان كەچلىكى، ساراي ئالدىغىلا قارامتۇل، جۇدەڭگۈ بىر يىگىت كەلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — ئۆزىدىن سەل چوڭدەك كۆرۈنىدىغان بۇ يىگىت بىلەن قوش قوللاپ كۆرۈشتى

مۇھەممەت.

— كەمىنە مۇھەممەت ئىمىن غوجامقۇلى بولىمەن، تەقسىر، — ناھايىتى كىچىك پېئىللىق بىلەن ئۇدۇللا شۇنداق دېدى يىگىت.

— خوش.

— جانابلىرىنىڭ نامشەرىپىنى، تۈرلۈك ئىلىملەردىكى مۇنازىرە - مۇلاقەتلەردە يۈرگۈزگەن ئۆزگىچە تەپەككۇرلىرىنىڭ، ئۆلىماچە شەرھى - تەفسىرلىرىنىڭ... داڭقىنى مەدرىستە ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان ھەمساۋاقلىرىمدىن ئىشىتكەنمەن. بولۇپمۇ جانابلىرىنىڭ شېئىرىيەت ۋە روھىيەت ئىلمىدىكى پىكرى كامىللىقىغا ھېرىس بولۇپ، دىدارى مۇلاقەتتە بولماقنى ئىزدەپ يىراق تازغۇندىن ئىككى رەت كەلسەم، ھەزرىتى موللام مازارىنى تاۋاپ ئەيلەپ كەتكەن ئىكەنلا، ئارىلىق يىراق بولغاچ، يېنىشلاپ كېلىپ بولالمىدىم.

— رەھمەت، رەھمەت تەقسىر.

— ئائىلىمىز يوقسۇل بولغاچ، مەدرىستىكى ئىلىم تەھسىل قىلىش ئىشىم ئاخىرقى يىللاردا ئۈزۈلۈپ قالدى. شۇنداقتىمۇ جانابلىرى كەبى تالىپ، مۇدەررىس - ئۇستازلارنىڭ شېئىرىيەت بابىدا ئاپىرىدە قىلغان ئېسىل ئەشئارلىرىنى ئوقۇپ، تەلقىن قىلىپ تۇردۇم. نەۋائى، لۇتفى، فۇزۇلى، خوجاھاپىز... لارنى ئۇستاز ئورنىدا ئوقۇدۇم. ئۆزۈمگە ياقسۇن - ياقمىسۇن، «خىرقىتى» تەخەللۇس بىلەن نەزمىلەر تۈزۈپ، بەدىئىي ئىستېداتىمنى سىناپ كۆردۈم...

— نېمە؟ خىرقىتى تەخەللۇسلۇق شائىر

ئۆزلىرى بولامدىلا؟ — باياتىن بېرى نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرغان مۇھەممەت بىردىنلا ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك بولدى. ئۇ، ھەمساۋاقلىرى كۆچۈرۈپ ئەكەلگەن «خىرقىتى» مۇئەللىپلىكىدىكى رۇبائىي ۋە غەزەللەرنى ناھايىتى كۆپ ئوقۇيتتى، — مۇشۇ گەپنى بالدۇرراق دېسىلە بولمامدۇ؟ تەقسىر، سىلىمىدىلە بۇ!

— شۇنداق، كەمىنە مۇھەممەت ئىمىن غوجامقۇلى خىرقىتى بولىمەن، خاراباتى ھەزرىتىم!

— ئاھ، ئۆزلىرىنىمۇ كۆرگىلى بولىدىكەن تەقسىر.

— جانابلىرىنىمۇ تاپقىلى بولىدىكەن، ھەزرىتىم!

ئۇلار قايتىدىن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. چاناقلاردا ھاياجان ياشلىرى لىغىرلىدى. ساراي ئالدىدىكى كىشىلەر بىر - بىرىنى ئۇزۇنغىچە قويۇۋەتمەي قۇچاقلاپ تۇرغان بۇ ئىككى يىگىتكە ھەيرانۇ - ھەس بولۇپ قاراپ قېلىشتى.

سۇلايمان شەيخنىڭ قەلب كۆزىدە يەنە شۇ كۆرۈنۈشمۇ ئايان بولدىكى، مۇھەممەت ئىمىن غوجامقۇلى خىرقىتى ئىسىملىك بۇ ياش شائىر ئۆزى بىلەن دېمەتلىك كېلىپ قالىدىغان مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتىنى يېڭىشەھەرنىڭ تازغۇن يېزىسىدا ئۈچ كۈن تۇتۇپ قالغان. ئۇلار ئىلىمنىڭ تۈرلۈك ساھەلىرى بويىچە كەڭ - كۇشادە مۇلاقەتلەر ئېلىپ بارغان، ئىسلام ئەللىرىنىڭ ئەھۋالى ۋە خانلىقنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيىتى، شۇنىڭدەك ئۆزلىرى ئويلاپ كەلگەن تۈرلۈك مۇئەممالار... توغرىسىدا سۆھبەتلەر قۇرغان، قېنىپ مۇڭداشقان، ئېچىلىپ سىرداشقان...

قايتار چاغدا، مۇھەممەت ئىمىن غوجامقۇلى خىرقىتى

قەشقەرنىڭ سىرتىغىچە ئۇزىتىپ كەلگەن. ئۇ بىرمۇنچە نان - توقاچ ۋە يەل - يېمىشلەرنى يوللۇق تۇتۇپ، كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا شۇنداق دېگەن:

— ئايرىلىقىمىز يىراق بولسىمۇ، بۈيۈك خانلىقىمىزنىڭ قۇياشى ئىككىمىزنى ئوخشاش بىر ۋاقىتتا سۆيۈپ - تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدۇ، جانابلىرى... ئاقيول بولسۇن. ئۆزلىرىنى ئاسرىغايلا... خۇداغا ئامانەت!

— خۇداغا ئامانەت!...

ئىككىلىسى كۆز يېشى قىلىشقان، مۇھەممەت خېلى ئۇزاق يەرگىچە ئېتىنى مىنمەي، يېتىلەپ ماڭغان. دوستى مۇھەممەت ئىمىن غوجامقۇلى خىرقىتى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قىيماسلىق بىلەن قاراپ قالغان...

ئائىلىدىكى مۇنازىرە

مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى مانا ئەمدى باشقىچە بىر ئادەم بولۇپ قالغانىدى، ئالدىراپ گەپكە قوشۇلمايتتى. ئاسانلىقچە كۈلمەيتتى، قانداقتۇر بىر ئىچكى مۇلاھىزە ۋە كۆرۈنمەس ئازابلارغا غەرق بولاتتى. لۇتفى، نەۋائى... كەبىي ئۇيغۇر شاھىنشاھ شائىر ۋە مۇھاكىمە ئۇستىلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن پۇختا تونۇشۇپ قالماي، ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىنىڭ ئىسىل دۇردانىلىرىدىنمۇ ھەم يېتەرلىك بەھىر ئالغان بولسىمۇ، ئۆزىگە يەنە نېمىلەرنىدۇر كامدەك سېزەتتى. ئىلىمنىڭ تۈرلۈك ساھەلىرى بويىچە يېتەرلىك ساۋاق ئېلىپ، ناھايىتى زور مەنىۋى يۈكسىلىشلەرگە ئېرىشكەن ھەم بارغانسېرى چوڭقۇرلاپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، ئۆزىنى ئىلىم كېچىكىگىمۇ يېقىنلاپ بارالمىغاندەك ھېس قىلاتتى. قىسقىسى، چوڭقۇرلىغانسېرى، تېيىزدا ئىكەنلىكىنى؛ ئۆگەنگەنسېرى، بىلمەيدىغىنىنىڭ شۇنچە كۆپ ئىكەنلىكىنى... ھېس قىلىپ بارماقتا ئىدى.

ئۇنىڭ ئەمدىكى نەزىرىدە دۇنيا باشقىچە ئىدى: ئالەمدىكى جىمى بارلىق، مەخلۇقاتلار ئاڭلايتتى، سۆزلەيتتى، كۆرەتتى، سېزەتتى. گەپ، ئۇنىڭدىكى ئىچكى تىلنى قايسى دەرىجىدە بىلىشتە؛ سىر - ھېكمەتلىرىنى قانچىلىك چوڭقۇرلۇقتا چۈشىنىشتە ئىدى.

ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈن تىرىشىۋاتاتتى، شۇ خىل مۇددىئا مەنزىلىنى بويلاپ ئۈزلۈكسىز چوڭقۇرلاپ باراتتى. ئۇنىڭغا ئايان بولىۋاتاتتىكى، بەزى سىر - مۇئەممالارنى مۇشۇ مەنىۋى پەللىسى ئارقىلىق يەشكىلى بولاتتى. يەنە مۇتلەق كۆپ قىسىم تەرەپلەر قاراڭغۇ كۆرۈنەتتى. بۇلارنى يەشمەك ئۈچۈن يەنىمۇ چوڭقۇر ۋە يېڭىلىشمەس كامالەت نۇقتىسى ئىزدەش لازىم ئىدى.

ئۇ تىرىشاتتى، توختاۋسىز ئىزدىنەتتى. ھەر قېتىم يېڭى بىر مەنىۋى قەدەمنى باسقاندا شۇنچە ھەيران قالاتتى. دۇنيا نېمە ئۈچۈن شۇ قەدەر تەڭشەپ يارىتىلدى؟ ئالەمدىكى كۆللى شەيئى - بارلىقنىڭ خىسلەت - خۇسۇسىيىتى ئادەمگە مۇجەسسەم بولغىنى نېمىسى؟ ياراتقۇچىنىڭ ۋىسالىغا يول بارمۇ؟...

ئۇ چوڭقۇرلىغانسېرى، قانائەتسىزلىنىپ باراتتى. بۇ خىل تىت - تىتلىق، كېچەيۇ كۈندۈز داۋاملىشىدىغان تىنىم تاپماس ئارامسىزلىق ئۇنى بارغانسېرى چوڭقۇر ئازابلار قاينىمىغا ئىتتىرەتتى. پۈتۈن ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان ۋىجدان ئازابى، بۇرچ ۋە ئېتىقاد پاكلىقى يولىدىكى مەنىۋى توسالغۇلار، روھىي كامالەت مۇساپىسى تۇغۇۋاتقان تەگسىز مۇئەممالار... ھە دېسىلا ئۇنى قىينايتتى. جان - جېنىغا ئېكەك بولۇپ تېگەتتى، ئۇ بۇلاردىن ئۆزىنى قاچۇرالمايتتى، ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقى مۇشۇ ئازاب بىلەن ئىدى! ئۇ شۇلارنى ھېس قىلغان چاغلىرىدا، بىر چاغلاردا قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە تاسادىپىي ئىلھام بىلەن توقۇۋەتكەن مەسنەۋىسىنىڭ ئاخىرقى بېيىتىنى ئەسلەپ كېتەتتى. شۇ چاغدىلا چېقىن بولۇپ پارلىغان

ئالدىن كۆرەرلىككە ھەيران قالاتتى ۋە ئۆزىنى ھەيران قالدۇرغان ئاشۇ ئاخىرقى بېيىتنى قايىللىق ئىچىدە يېنىش - يېنىشلاپ ئوقۇيتتى:

. . . .

مەن نېچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي پەريادلار.

ئۇ سىر - مۇئەممالارنى يېشىش يولىدا تۇغۇلغان دەرد - ئازابلارنى يېڭىش ئۈچۈن يېڭى بىر مەنىۋى كامالەت پەللىسى يارىتىش زۆرۈرلىكىنى، بۇنىڭ ئۈچۈن يەنە ئىلىم تەھسىل قىلىش - چوڭقۇرلاش كېرەكلىكىنى تونۇپ يەتكەنىدى، ئەمما بۇنىڭغا ئانىسى بۇۋىنىيازخان قوشۇلمايۋاتاتتى. تۈنۈگۈن كەچتىن تارتىپ بولۇۋاتقان ئائىلە مۇنازىرىسىنىڭ تۈگۈنى مۇشۇ ئىدى.

كېچە.

ئاسماندا نە ئاي، نە يۇلتۇز كۆرۈنمەيتتى. تۈۋرۈككە ئورۇنلاشتۇرۇلغان چىراغپايدىكى جىنچىراغ سۇس پىلدىرلايتتى. ئۇنىڭدىن تارالغان قارا ۋە ئاچچىق ئىسلار، ئەسلىدىلا ئۆينى بىر ئالغان ئاچچىق تۇمانلار بىلەن قوشۇلۇپ بۇلۇڭ - بۇلۇڭلارغا، كۆز ۋە بۇرۇنلارغا تەكشى سىڭىشىپ باراتتى. كىمدۇر قېقىلاتتى. قايسى بىرى يۆتىلىپ - يۆتىلىپ توختايتتى. يەنە تۇرۇپ - تۇرۇپلا ئېغىر تىنغان ئاۋازمۇ ئاڭلىنىپ قالاتتى. قارىماققا، بۇ ئۆينىلا ئەمەس، ئۆي ئىگىلىرىنىڭ قەلب خانىلىرىنىمۇ قويۇق تۇمانلار قاپلىۋالغاندەك قىلاتتى.

— شۇنداق قىلىپ، بۇخاراغا بارمىسىلا ئۇنىمامىلا قارى بالام؟ — ناھايىتى ئۇزاق سۈكۈتتىن كېيىن،

يىغلامسىراپ تۇرۇپ يەنە سورىدى ئانا.

— باراي، بىر بېرىپ كېلەي، ئانا. . . — سىلىق ۋە تۆۋەن ئاۋازدا جاۋاب بەردى، بۇلۇڭدىكى مورىغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان مۇھەممەت. ئارىنى يەنە جىمجىتلىق باستى.

جىنچىراغ پات - پات پارسىلداپ قوياتتى. تولىمۇ يىراق جايلاردىن مەڭدەپ قالغان توخۇلارنىڭ چىلىلىغان ئاۋازى كېلەتتى.

— مۇشۇ كىچىككىنە ئىشنى تالىشىپ تاڭنى ئاتقۇزىۋەتمەيلى خاتۇن، — دېدى ئابدۇللا مەزىن، ئۇيقۇسىزلىقتىن پۇرۇلۇپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا قېرىلىق يەتكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى، — ئۇنىڭسىزمۇ كېچىنى يېرىم قىلدۇق تالىشىپ يۈرۈپ، ئۇنى توسۇپ نېمە قىلىمىز، بارسۇن. ئىلىم تەھسىل قىلىش، جاھان كۆرۈشتىن ئەۋزەل ئىش يوق ئادەمگە.

— قەشقەردە سەككىز يىللاپ ئوقۇغىنى يەتمەپتىما؟ ئۇ كېپ بولغۇچە يولىغا قاراپ كۆزلىرىم تېشىلىپ كېتەي دېدى مېنىڭ. ئەمدى يەنە بۇخاراغا بارىمەن دېسە، قاچان كەلمەكچى ئۇ يەردىن، ياق، ماڭغۇزمايمەن!

ئانىنىڭ مۇشۇ گەپنى تەكرارلاۋاتقىنىغا قاق يېرىم كۈن بولاي دېگەنىدى. ئۇ، ئابدۇللا مەزىننىڭ ئەستايىدىل چۈشەندۈرۈشلىرىنى ئاڭلاپ سەل جىمىپ قالغاندەك بولاتتى. بىر ھازا ئۆتكەندىن كېيىن يەنە ھەممىنى ئۇنتۇپ: «بۇخاراغا بارمىسىلا زادى بولماسمۇ بالام» دەپ سورايتتى. ئېخىمۇ ئىچكىرىلەپ: «ياق، ماڭدۇرمايمەن» دەيتتى. بۇنداق ۋاقىتتا مۇھەممەت ھېچنېمە دېيەلمەي

قالاتتى. ئوچۇقىنى ئېيتقاندا ئۇ، ئانىسىنىڭ «مەندىن زېرىكىپ قالدىلىمۇ» دەپ سېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. ئانىسىنىڭ ئېغىزىدىن مۇشۇنداق سۆز چىقىپ قالسا، بۇنىڭغا چۈشەنچە بېرىش، ئۆزىنى ئاقلاش بەسى مۇشكۇل ئىدى. شۇڭا ئۇ گەپنى دادىسىغىراق قويۇپ بېرىپ، ئېغىر - بېسىق ھالەتتە ئۆينىڭ بۇلۇڭىدا ئولتۇراتتى. دادىسىمۇ شۇنى سەزگەن بولسا كېرەك، ئامالىنىڭ بارىچە مۇھەممەتنىڭ ئالدىنى توسۇپ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزى سۆزلەپ كېتىۋاتاتتى.

— بارسۇن، ئىلىم تەھسىل قىلىپ كەلسۇن. ئىلىم دېگەننىڭ چەك - پايانى يوق. قانچە ئۆگەنسە ئارتۇقلۇق قىلمايدۇ. ئاش - نان تەلەپ قىلمايدۇ. ئۆزلىرى بىلەن مەن قانچىلىك ئوقۇيالىدۇق. بولسا، بېرىپ ئوقۇپ موللا - ئۆلىمالىق ماقامىغا يەتسۇن. «ئىلىم قايدا بولسا ئۇلۇغلۇق بولۇر، بىلىم قايدا بولسا بۈيۈكلۈك بولۇر» دېگەن گەپ بار بىزدە.

دادىسىنىڭ شۇنداق چۈشەندۈرۈشلىرىنى ئاڭلىغاندا، مۇھەممەتنىڭ كۆزلىرىگە لىغىرلاپ ياش كېلەتتى. ئۇ سېزىپ تۇراتتىكى، دادىسىنىڭمۇ ئۇنىڭدىن ئايرىلغۇسى يوق ئىدى. پەقەت ئوغلىنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىشتەك كاتتا مەقسىتىنى يەرگە ئۇرماسلىق ئۈچۈن، مۇشۇ يېگانە ئوغلىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈنلا شۇنداق دەۋاتاتتى. مۇھەممەتكە ئايان، ئۇ مۇشۇ يېشىغىچە ئاتا - ئانىسىغا ھېچنېمە قىلىپ بېرەلمىدى. ئۇلارغا مۇڭداش، سىرداش بولالمىدى. تۇنجى ئۇستازى — دادىسىدىن ساۋاق ئالدىم دېدى، قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە سەككىز يىللاپ ئىلىم تەھسىل قىلدى،

مانا بۇ جەرياندا ئۇنىڭ ئۆيدىكى ۋاقتىدىن سىرتتا يۈرگەن چاغلىرى كۆپ بولدى. ئاتا ـ ئانىسى بىلەن پۇخادىن چىققۇدەك مۇڭدىشىپ بولالمىدى. ئۇلارغا قېنىپ ئۆتمىدى. مانا ئەمدى ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتە ـ ئۆتمەي يەنە بۇخاراغا ماڭىمەن دېسە، ئاتا ـ ئانىسىغا راستتىنلا ئېغىر كېلىدۇ. لېكىن ھەممە ئىش مۇشۇ «ئېغىر كېلىدۇ» دىن قالىدۇ. ياش 30غا ئۇلاشقان مۇشۇنداق ۋاقتىتىمۇ يەنە يۇقىرىلاپ ئىلىم تەھسىل قىلىشقا ئالدىرىمىسا، بىر يىل ئۆتتى، ئىككى يىل ئۆتتى. . . زېھىن خوراپ ھەممە تۈگىدى دېگەن گەپ. ئۇ چاغدىكى پۇشايماندىن نېمە پايدا؟ !

ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلغۇسى، ۋاقىتلىق ئايرىلىش ھېسابىغا ئۇلارنى رەنجىتكۈسى يوق ئىدى. لېكىن، يۇقىرىلاپ ئىلىم تەھسىل قىلىش ئارزۇسىدىن ۋاز كېچىپمۇ كېتەلمەيتتى. ئىلىم ئۈچۈن ئاتا ـ ئانىسىدىن ۋاقىتلىق ئايرىلىش ۋاپاسىزلىقتىن دېرەك بەرمەيتتى. ئۇ پەقەت يېڭىپ كەتكىلى بولىدىغان ئۆتكۈنچى ھىجران ئىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، خېلى چوڭقۇر ئىلىمگە ئىگە دادىسى بۇنى چۈشىنەتتى، ئانىسىنىمۇ زادىلا چۈشەنمەيدۇ دېگىلى بولمايتتىيۇ، لېكىن. . .

— بارمىسىلا پەقەت بولمامدا، ئوغلۇم؟ ! — ئۇزاق سۈكۈتتىن كېيىن، باياتىن بېرى دەپ كەلگەن گېپىنى يەنە تەكرارلىدى ئانا، — دادىلىرى بىلەن ئىككىمىز ياشىنىپ قالدۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە جاھان تىنچ ئەمەس. تۆت كۈنلۈكىمىز قالدى بىزنىڭ. كۆزىمىزنىڭ ئوچۇقىدا ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق قىلىپ، روزىغارىمىزنى ئۆزلىرىگە

تۇتقۇزۇپ. . .

— دەپىن ـ دۇنيا، مىراس ـ روزىغار دېگەننى ماڭا ئويلىمىسىلا ئانا. ئىلىم تەھسىل قىلدۇرۇپ قويغانلىرى، دىل كۆزۈمنى ئېچىپ قويغانلىرى، ھەممىدىن ئۇلۇغ مىراس. ئىلىم تەھسىل قىلىش مۆھلىتى توشقان ھامان بىر كۈنمۇ تۇرماي يېنىپ كېلىمەن. يانلىرىغا ئۈچمەن ئانا، ماقۇل دەۋەتسىلە. . .

— ماقۇل دېسىلە، — دېدى ئابدۇللا مەزىن بۇيرۇق قىلغاندەك بىر ئاۋازدا. ئەمدى ئۇ جىلى بولۇپ قالغانىدى، — قورققۇدەك، ئەنسىرىگۇدەك نەرى بار بۇنىڭ؟ مۇھەممەت قارى دېگەن چوپچوڭ بولۇپ قالغان ئوغۇل، ئىلىم كۆرگەن تالىپ. نېمىنى قىلىش، نېمىنى قىلماسلىقنى بىلىدۇ. ئىلىم تەھسىل قىلىمەن دېسە، مىشىلداپ يىغلاپ ئولتۇرماي، خۇش بولماق كېرەك. قەتلىگاھقا بارمايدۇ، ئىلىم ئىزدەپ بارىدۇ بۇ بالا. خەقنىڭ بالىسى ئىلىمگە پاتالماي يېنىپ كەلگەن، بىزنىڭ بۇ ئۆيدە. . .

ئانا يەنە جىمىپ قالدى. ئۇ، ياشىنىپ قالغان ئابدۇللا مەزىننى خاپا قىلىپ قويۇشتىن ئەنسىرەيتتى.

— شۇنداق قىلىپ چوقۇم بارامىلا بالام؟

جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئۆينىڭ بۇلۇڭىدا ئولتۇرغان مۇھەممەت، ئانىسىنىڭ ھامان يەنە مۇشۇ گېپىنى تەكرارلايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ تۇراتتى. شۇنىڭدەك، دىنىي ئىلىم ھاۋاسى قويۇق بۇ ئۆيدە ئەزەلدىن دادىسىنىڭ گېپى گەپ بولۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى تېخىمۇ ئوبدان بىلەتتى. . .

تۇنجى داموللام

مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى بۇخارادا ئىلىم تەھسىل قىلىپ «داموللام» ئۇنۋانىنى ئېلىپ كەلگەندە يېشى 40 قا يېقىنلىشىپ قالغانىدى. يامىنى شۇ بولدىكى، ئۇ كېتىپ ئىككى يىلغا بارمايلا ئابدۇللا مەزىن ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى. ئوغلىنىڭ ھىجران ئازابى، قەدىناشىنىڭ دەرد - پىراقىدا تولا يىغلاپ يۈرۈپ، بۇۋىنىيازخانىنىڭ كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالدى. ئوتتۇرا ياشقا يەتكەن مۇھەممەت ئانىسىنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ ھۆڭ - ھۆڭ يىغلىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇنى يەنىلا «تەڭرىنىڭ ئىرادىسى»، «تەقدىر» دەپ ئىزاھلىماي ئامالى يوق ئىدى.

ئۇ كېلىپلا كونا چىقىش تەرەپتىكى يار ئۈستىگە قويۇلغان دادىسىنىڭ قەبرىسىنى قايتىدىن ياساتتى. ئانىسىنىڭ تەلىپى بويىچە، دادىسىنىڭ قەبرىسىگە چاپلاپلا بىر يەرلىك كولاتتى. بۇ گەرچە مۇھەممەتنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ بولسىمۇ، ئانىسىنىڭ كۆڭلى ئىدى. ئۇ مۇشۇ ئىشتىمۇ ئۆزىنىڭ چاقىنى تولغاپ، ئانىسىنى يەنە بىر قېتىم رەنجىتىشنى خالىمايتتى. شۇ سەۋەبلىك، يەنە ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ، بۇخارادىن كەلگەن يىلىلا توي قىلىۋەتتى. ئۇ ئانىسى ئۈچۈن ھەممىنى قىلىشقا رازى ئىدى.

ئارىدىن بىرقانچە يىل ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ، چوغتالى

ئەزىمدىلا ئەمەس، دىيارى ئاقسۇدىمۇ مۇشۇ يىللاردا ئىلىم تەھسىل قىلىپ كەلگەن تۇنجى داموللام بولغىنى ئۈچۈن، تەبىئىي ھالدىلا مەھەللىنىڭ ئىمام ۋە مۇدەررىسى بولۇپ قالدى. كىشىلەر ئۇنىڭ سۇر - سۈلكەتلىك كۆرۈنىدىغان قامەتلىك، تازا تۇرقىغا ھەۋەس بىلەن قاراپ كېتەتتى. تەڭرى تائالا يولىنى تۇتۇش ئادىمى پەزىلەت، ئىلىم، ھۈنەر ئۆگىنىش، پانىي ۋە باقىيلىق. . . توغرىسىدا قىلغان پەند - نەسىھەتلىرىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلايتتى. يەنە كېلىپ بۇ ۋەز - نەسىھەتلەر مەدرىستە، مەسچىتتە؛ ئۆلۈم - يېتىم، نەزىر - چىراغ ۋە توي - تۆكۈنلەردىكى جامائەت يىغىلىشلىرىدا. . . ئوخشاشلا ئېيتىلىۋېرەتتى، جامائەت ئۈچۈن ئۇنىڭ ھەر كەلىمە سۆزى ئالەمچە يېڭىلىق، ھەربىر شەرھى - تەفسىرى قانۇنىي - ھېكمەت ئىدى. مۇھەممەتمۇ ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق تەجرىبىسى بىلەن بىرىكىپ كەتكەن دىنىي ۋە ئىلمىي قارىشىنى جاكار قىلالايدىغان سورۇنغا ئېرىشكەنىدەك ھېس قىلاتتى. ئۇ مۇشۇ سورۇنلار ئارقىلىق ئۆزىنىڭ شەرھى - بايانلىرىنى ئاۋامغا ئاڭلىتىپ، كۈندىن - كۈنگە بۇزۇلۇپ - بۇرمىلىنىپ كېتىۋاتقان كىشىلىك ئەخلاقىنى توغرا بولغان دىنىي ئەخلاق مىزانى ئىزىغا سېلىشنى ئويلايتتى. دەرۋەقە، ئۇنى ئەمدى قىينايدىغىنى مەۋجۇتلار سىرىلا ئەمەس ئىدى. كۆز ئالدىدىكى رېئاللىق مەسىلە — بۇرمىلانغان دىنىي ئەھكام ۋە قېيىندىن چىقىپ كېتىۋاتقان، ئۆزىدىن ياتلىشىپ بېرىۋاتقان ئەخلاقىي مۇناسىۋەتلەرمۇ ئۇنىڭ چوڭقۇرلاپ بېرىۋاتقان روھىي ئازابىغا ئازاب قوشۇپ كېلەتتى. مۇشۇ ئازابنى تارتىش، باشقىلارنىڭ ئازاب

چەكمەسلىكى ئۈچۈن ئازابلىنىشنى دىنىي، ئەخلاقىي ۋە ۋىجدانى بۇرچ دەپ قارايتتى ئۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئوخشىمىغان سورۇندا، ئوخشىمىغان تەلەپپۇز بىلەن ئوخشاش بىر مەزمۇندىكى ئىباراتلارنى تەكرارلايتتى.

— ئالّلاتائالا بەندىلىرىگە، ئۆگىنىڭلار، ئىلىملىك بولۇڭلار، دېدى. ئىلىملىك دىل نۇرلىنۇر، ئىلىمسىز دىل خارلىنۇر، — مەدرىستە گۆدەك تالىپلىرىغا ھەمىشە تۈنجى بولۇپ مۇشۇ سۆزنى قىلاتتى ئۇ، ئىلىم ئېلىشنىڭ مۇھىملىقىنى ھېس قىلدۇرماق بولۇپ، — بۇ، بىلىمسىز بىرنى يېڭۇر، بىلىملىك مىڭنى. . . دېگەن ماقال بىلەن مەنىداشتۇر. دانالار ئېيتىدۇرلەركى، ئىلىملىك كىشى قىممەتلىك تىللا، ئىلىمسىز كىشى قىممەتسىز يارماق. بۇنداقلار (ئىلىمسىزلەر) يەنە يىلىكسىز سۆڭەك كەبى خار - زاردۇر. بۇ يەڭلىغ سۆڭەككە ھېچ بىر ئىنسان قول ئۇزارتماستۇر. . .

تالىپلار پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن ئۇستازى نەسىھىتىگە قۇلاق سالاتتى. مەرىپەت ھىممىتىنى يەنىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدۇرۇشنى ئىستىگەن مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى، دىلىغا پۈكۈپ قويغان «ئارىفلار مەئرىستىنىڭ بايانى» ماۋزۇسىدىكى مەسنەۋىسىنى قايناق ھاياجان بىلەن ئوقۇپ بېرەتتى:

غۇتە ئۇردۇم ئىلىمنىڭ دەرياسىغە،
قىلدى ھەق مەئمۇر دۇر يەكتاسىغە
خاتەمى مۇلكى سۇلايمان ئىلىمدۇر.
بارچە ئالەم سۇرە تۇ جان ئىلىمدۇ،
روھىي ئادەم ئىلىمدىن قۇۋۋەت ئالۇر،

ئىلىمسىزنىڭ روھى بىقۇۋۋەت بولۇر.
گەر كىشىدە ئىلىم يوق مۇرداردۇر،
بولماسە تەن ئىچرە جان، تەن خاردۇر.
جاندىن ھەم ئارتۇقدۇر ئىلمۇ مەئرىفەت،
مەئرىفەت يوق بولسە بولغاي خەر سىفەت.
ئەي بەرادەر، ئىلىملىق بۇ دۇنيادۇرۇر،
مەئرىفەت يوق بولسە نابىنا دۇرۇر.
ئىستەسەڭ گەر مەئرىفەت ھەر سۇبھۇ شام،
مەئرىفەت ئارىفدىن ئىستە ھار داۋام.
. . . .
. . . .
مەن نېچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

تالىپلار يۈكسەك ئارزۇلار دۇنياسىغا ئەسىر بولاتتى. بۇ خىل ئېزگۈ ئارزۇ ئۈلارنى باش تارتىپ بولماس ئىلاھى ۋەھىي — ئىلىم - مەرىپەتلىك بولۇش پەرھىزىنى ئادا قىلىشقا ئۈندەيتتى. «ئىلىم ئۇلۇغ، ئىلىملىك بولۇش — مۇسۇلمان ئۈچۈن پەرھىز» دېگەن ئەقىدە ئۈلارنىڭ كۈچ - ۋىجدانىنى ئۇرغۇتۇپ، كېچەيۇ - كۈندۈز ئىلىم تەھسىل قىلىشقا چاقىراتتى. خاراباتىنى سۆيۈندۇرىدىغىنى، نېمىلا بولمىسۇن، مەدرىسىنىڭ مەجبۇرىيەت مۇھىتى ئۆزىنىڭ ساۋاق ۋە تەربىيە بېرىش ئىزىغا چۈشۈۋاتاتتى. ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن پۈتۈن سۈرۈك بىر يۇرتنى، ئەللە - مەھەللە جامائىتىنى ھەق - ئادالەت ۋە پەزلى - پاراسەت يولىغا باشلاپ كىرگىلى بولسۇنمۇ؟ بۇزۇلۇپ كېتىۋاتقان ئەنئەنىۋى مىللىي ئەخلاقنى ئۆز ئىزىغا سالغىلى بولسۇنمۇ؟ جاھان نەدە، بىز نەدە؟ ئۇنى

ئازابلايدىغان يەنە بىر تەرەپ مۇشۇ ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇ بۇخارادىن كېلىشى بىلەنلا جامائەتنىڭ قوللىشىدىن ئايرىلىپ قالغان ئەبەيدۇللا ئىمام، بۇگۇنگىچە شەرىئەتكە پەتىۋا بېرىپ يۇرگەن سايىت قازى ۋە قاياقتىندۇر باش ئېلىپ چىققان بىرقانچە سوپى - ئىشان ھەم ئۇنىڭ مۇرت - ئىخلاسمەنلىرى ئۇزىگە قارشى سەپ بولۇپ ئۇيۇشۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. خەتەرلىكى، ئۇلارنىڭ سىپى كۇنساناپ قۇيۇلۇپ، داۋراڭ - تەرغىباتلىرى كۇنسىرى كۇچىيىپ ۋە كېڭىيىپ بېرىۋاتتى.

«قانداق تەتۇر جاھان بۇ؟ قانداق مۇسۇلمان بولار؟ ! » شۇنداق دەپ قايناپ كېتەتتى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە، ئەھلى ئىسلام قائىدىسىدىن چەتنەپ كېتىۋاتقان ئىشانلار ھەم ئۇنىڭغا ئىشەنگەن جامائەتكە قاراپ، ئۇنىڭ كۆزىتىشىچە مەھەللىگە تىقىلىۋالغان سوپى - ئىشان، ئاشىق - دەرۋىشلەر ھەممىنى بۇزۇۋاتاتتى. قازى بولسا، بۇ خىل بۇزۇلۇشقا ئىككىلەنمەي پەتىۋا بېرەتتى. جامائەت تولىمۇ ئۇستاتلىق بىلەن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بۇ خىل ئۆزگىرىشنى سەزمەيتتى ۋە تۇيمايلا قوبۇل قىلاتتى. ئۆزى تەشەببۇس قىلىدىغان قەلەندەر تەرىقىتىنىڭ پەرھىز - مىزانلىرىنىمۇ خاھىشى بويىچە بۇرمىلاپ، ئۇنى، ئۆز نەفسىنىڭ قالقىنى ۋە قانۇنى قىلىۋالغان كەلگۇندى سوپى - دەرۋىشلەر، ئاۋامنىڭ مال - دۇنياسىدىن ھالقىپ، روھ - ئېتىقادىنىمۇ قامال قىلىپ بارماقتا ئىدى. روزىغارىنى تاشلاپ تەركىدۇنيا بولۇپ كېتىشى؛ خوتۇن - باللىرىغا قارىماي، تىلەپ يېيىش؛ بۇگۇن ئەتىنىڭ غېمىنى قىلماسلىق؛ قىز بېرىپ دۇئا ئېلىش، «كەلىمە تەيىتە»نى بىلمەي تۇرۇپ، ئىلاھىي ئىشق يولىدا ئاشىق - قەلەندەر بولۇش. . . ئەقىدىسى توسۇپ بولماس ئەسەبىي شامال بولۇپ يامرايتتى. ھەتتا يۇرتتا شۇنداق ئەھۋاللارمۇ يۇز بەردىكى، ھەقىقىي ئاشىق بولۇشنى ئىستەپ، تەرەتسىزلا مەسچىتكە كىرىدىغان ئەھلى مۇسۇلمانلاردىنمۇ چىقتى!

«خۇدايا تۆۋبە قىلدىم، تۆۋبە» شۇنداق دەپ ياقىسىنى چىشلەپ كېتەتتى مۇھەممەت بىنىنى ئابدۇللا ئىمام. ئەتىلا مۇشۇ ئىمام ۋە مۇدەررىسلىكى تارتىۋېلىنىدىغاندەكمۇ تۇيۇلاتتى ئۇنىڭغا. مۇشۇنداق ۋاقىتتا، ئۇنىڭ ئىرادىسى تېخىمۇ كۇچىيەتتى. ئۆز ئورنىنى مەھكەم ساقلاپ، ئەزىلى ئەخلاق ۋە ئىلىم - مەرىپەت تەرغىباتىنى يوللۇق دىنىي كالاملار بىلەن ھەقلىق يوسۇندا ئېلىپ بېرىشقا ئەھد قىلاتتى.

«ھەرقانچە بولۇپ كەتسىمۇ، جامائەت ئاللادىن تانماس، ئاللادىن تانمىغان بەندىنىڭ، ئۇنىڭ كالامىنى قوبۇل قىلمىقى جايىزدۇر»

ئۇ دىنىنىڭ پاكلىقىغا، مۇشۇ پاكلىق ئارقىلىق، مەنىۋىيەتتە سادىر بولىۋاتقان ئېغىش ۋە خەس - پۇچەكلىكلەرنى تامامى يۇيۇشقا بولىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشىنەتتى. شۇندىلا ئىلىم - مەرىپەت ۋە ئەدلى - ئادالەت نۇرى يۇرت ئاسمىنىدا جۇلا قىلاتتى. شۇندىلا. . .

ئۇ كۇندىن - كۇنگە ئېشىپ بېرىۋاتقان ئابرۇيى - ئىناۋىتى، «داموللام»لىق نوپۇزى ھەم ساۋاق، شەرھى - تەفسىر بېرىش. . . تەك يېتەكچىلىك ئورنىدىن پايدىلىنىپ غەيرىي ئەقىدە - ئەھكاملارغا ھەر جايدا دەككە بېرىشنىڭ زۆرۈر ۋە يوللۇقلىقىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلىپ يەتتى. . .

پەتۋاغا پەتۋا

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مۇھەممەت ئىمام!

مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خۇپتەنگە ماڭاي دەپ تۇرغان بىر كەچلىكى، ساقىلىغا ئاق ئارىلىغان بىر ئادەم سالام - سەھەت بىلەن كىرىپ كەلدى. ئۇ، قېلىن ياغلىقنى ئېڭىكى بىلەن قوشۇپ چىگىۋالغان بىر قىزنى يېتىلىۋالغانىدى. قارىماققا بۇلار خېلى يىراقتىن كەلگەندەك تۇراتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كەلسىلە مېھمان، — قىزغىنلىق بىلەن مېھماننى ئۆيگە باشلىدى ئۇ.

— قاشلىرىغا كېلىشتىن مۇددىئايىم. . . كېلىشتىن مەقسەت، داموللام. . . — بىر پىيالە چايدىن كېيىنلا سۆز باشلاپ، يەنە نېمىشقىدۇر دۇدۇقلاپ قالدى مېھمان.

— بەھۇزۇر ئولتۇرغايلا، تارتىنمىغايلا. . .

— گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دېسەم، مەن بەشتۇگمەن دېگەن يەردىن ئالاھىتەن ئۆزلىرىنى سېغىنىپ كەلدىم، تەقسىر. . .

— خوش.

— بىر - بىرىدىن كېلىشكەن ئۈچ قىزىم بار ئىدى. ئىككىسىنى يۇرتتىكى ئىمام، قازىلارغا تۇتقۇزۇپ، دۇئايى - ساۋاب ئالدىم. ئەمدى مۇشۇ بىر كىچىك قىزىم قېلىۋىدى، بۇنى ئۆزلىرىگە تۇتقۇزۇپ دۇئالىرىنى ئالاي

دەپ. . .

— نېمە؟. . . نېمە دېدىلە؟ — خۇددى چايان چاقىقاندەك ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى مۇھەممەت ئىمام. ئۇنىڭ بۇنداق گەپلەرنى تۇنجى رەت ئاڭلىشى بولمىسىمۇ، لېكىن قىزلىرىنىڭ ھەممىسىنى دۇئا قىلدۇرىدىغان ئادەمنى تۇنجى كۆرۈشى ئىدى. ئۇ داموللا بولۇپ كەلگەندىن بۇيان تالاي ئادەملەر مۇشۇ مەقسەتتە ئۇنىڭغا قىزىنى تەقدىم قىلماقچى بولدى. لېكىن ھەممىسى ۋەز - نەسىھەت بىلەن چىرايلىقچە قايتۇرۇلدى. ئەمدى بۇ ئادەمگە نېمە دېگۈلۈك؟ كۆز ئالدىدىكى بۇ قىزنى قايتۇرىۋەتكەن ھالەتتىمۇ، دۇئا قىلدۇرۇپ بولغان ئىككى قىزىغا نېمە پەتۋا بەرگۈلۈك؟ شەرئى پەتۋاچىلارنىڭ نەفسى بالالىقى دىيارى بەشتۇگمەندىمۇ ئوخشاش ئىكەندە!

— ھەيران بولمىغايلا. . . كىچىك كۆرۈپ قالمىغايلا داموللام، — دېدى مېھمان، قىزىمنى بويىغا يەتمىگەن قاتارىغا چىقاردى دەپ ئويلاپ، — جۇغى كىچىك كۆرۈنگىنى بىلەن 11 ياشنىڭ قارىسىنى ئالدى بۇ پوڭزەك، چىرايىمۇ ئاپىسىغا مۇت ئوخشىدى. ئىككى ئاچىسىنى كۆرسىلە ھە دەپ قالاتتىلە. بۇ، قالغان ئىككىسىدىنمۇ چىرايلىق، يەنە بەك چېچەن، قولى ئىشلىق. . .

— مۇشۇنداق دۇئا ئېلىش شەرىئەتنىڭ قايسى نىزامىدا باركەن تەقسىر؟ — ئۆزىنى باسالماي ئولتۇرسىمۇ، مېھماننىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن يەنىلا سىلىق سورىدى ئۇ.

— قۇرئاندا، قۇرئاندا شۇنداق دېيىلگەنىكەن، — دەرھاللا جاۋاب بەردى مېھمان.

— سىلى قۇرئاننى ئوقۇپ باققانمۇ؟

— ئوقۇغان... ياق، كۆرگەن، ئوقۇپ باقمىغان. ساۋادىم يوق مېنىڭ. مەھەللىدىكى ئىمام، مەزىن، قازىلار... قۇرئاندا بار دېگەن بۇنى. ئۇلارنىڭ ئەڭ كۆپ دەيدىغان گېپى مۇشۇ: دۇئا ئېلىش، ساۋاب تېپىش، سەدىقە بېرىش...

— ئۇلار خاتا تەفسىر قىپتۇ، — دېدى مۇھەممەت ئىمام ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن، — پېقىر شەھىرى قەشقەر، بۇخاراغىچە تەھسىل قىلىپ كەلگەن ئادەمدۇرمەن...

— خوش، سىلىنىڭ ئىلىم ھېكمەت بابىدىكى مۇبارەك ناملىرى يۇرت - يۇرتلارغا مەشھۇردۇر، داموللام، — بىردىنلا مۇھەممەتنىڭ گېپىنى ئۈزۈۋەتتى مېھمان.

— يوقسۇ، مەن بۇنداق دېمەكچى ئەمەس تەقسىر، — دەرھاللا تۈزەتتى مۇھەممەت ئىمام، — دېمەكچىمەنكى، ئۇشۇل جايلاردا ئوقۇغان تۈركىي، ئەرەبى، ھەم پارسىي دەستۇرلارنىڭ ھېچبىرىدە سىلى ئېيتقان كەلىمىلەر يوق، تەقسىر. ساۋاب - سائادەتنىڭ يولى كۆپ. ئەمما، بۇ كەبى ساۋاب تاپماق ئېغىر گۇناھتۇر. شۇڭا، قىزلىرىنى ئۆز خىزمەتلىرىگە سالغايلا، بويىغا يەتكەن ھامان تۈزى چۈشكەن يەرگە تۇتقازغايلا.

— قى... قىزىم ئىشلىق... ئىشقا پىششىق... دۇئا بەرگەيلا داموللام، — قىزى بىلەن قوشۇلۇپلا «گۈپپىدە» تىزلىنىپ ئولتۇردى مېھمان.

— بولمايدۇ. زىنھار قوبۇل قىلمايمەن، بىلىپ

تۇرۇپ گۇناھ قىلمايمەن. گۇناھ ئۈستىگە گۇناھ!...

ئۇنىڭ غەزىپى قايناپ تېشىۋاتسىمۇ، لېكىن نادان، ساۋاتسىز بۇ ئادەمگە يەنىلا ئېرىنمەي چۈشەندۈرۈشنى مۇۋاپىق كۆردى.

ئۇنىڭ ئالدىغا پەتىۋا سوراپ كېلىدىغانلار كۈنسايىن كۆپىيىپ كېتىۋاتاتتى. بۇ ئېنىقكى، يۇرت قازىسىنىڭ غەزىپىنى قوزغايتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ، ھەرقانداق جايدا توغرا پەتىۋا بېرىشتىن باش تارتمايتتى. چۈنكى، بېرىلگەن پەتىۋانىڭ توغرا خاتالىقىنى ئايرىش، شەرھى - تەفسىر قىلىشقا ماجاللىق بولۇشتەك ئىلىم - ئۇنۋان ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇ ئۆز ئىلمىگە تايىنىپ، شەرئىيەتكە تاقىلىدىغان ھەرقانداق پەتىۋالارنىڭ سوپى - ئىشان ۋە قازى - كالانلار چىقىرىۋاتقان پەتىۋالارنىڭ تەگ - ماھىيىتىگە يېتەلەيتتى. شۇڭا ئۇنىڭ تىلى ئۆزۈن، شەرھىيسى ئورۇنلۇق ئىدى. بۇ ھال، ھەپتىيەكنىڭ نېرىسىغا ئۆتۈپ باقمىغان قازى، قەيەرلەردىندۇر كېلىپ مەھەللىگە باش تىقىۋالغان سولپى - ساياق سوپى - پەتىۋاچىلار بىلەن ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ھاڭنى چوڭقۇرلاشتۇراتتى. زىددىيەتنى كۈچەيتەتتى، كىشىلەردە «داموللام»لىق نوپۇز بىلەن سوپى - ئىشانلىق داۋراڭ ئوتتۇرىسىدا گاڭگىراپ قېلىۋاتقاندەك قىلاتتى. بۇنىڭ ئىپادىلىرى مەسچىتتىمۇ كۆرۈلەتتى.

مۇھەممەت ئىمام خۇپتەندىن كېيىن سوئال سوراشنى جامائەتنىڭ ئادىتىگە ئايلاندۇرىۋەتكەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، مەھەللە ئاتلاپ نامازغا كېلىدىغانلار كۆپىيىپ قېلىۋاتاتتى. ئۇلار كۆڭلىدە ئويلىغانلىرىنى

سورايتتى. ئۆز مەھەللىسىدىكى ئىمام، قازىلارنىڭ شەرھى - پەتىۋالىرىنى مۇھەممەت ئىمامنىڭ پەتىۋاسى بىلەن سېلىشتۇراتتى. ئۇنىڭدىن يېڭى ئۇچۇر ۋە قاراش - مۇلاھىزىلەرنى ئاڭلاپ كېتەتتى.

— توققۇز ياشلىق بىر قىزغا كۆڭلۈم چۈشۈپ قالغان، نىكاھ ئوقۇتۇپ ئەكېلىۋالسام بولارمۇ، داموللام؟ — دەپ سورىدى 35 ياشلاردىكى بىر كىشى.

— بولمايدۇ! بۇنداق قىلىش دۇرۇس ئەمەس! — يۇقىرى تەلەپپۇزدا، كېسىپلا ئېيتتى مۇھەممەت ئىمام. بىر - بىرلەپ چۈشەندۈرۈپ بولغىچە، سورىغان كىشى ئالدىراپ گەپ قىستۇردى:

— مەھەللىمىزدىكى نىياز سوپى: قىز بالا دېگەننى تۇماق بىلەن بىرنى ئۇرسا يىقىلمىغۇدەك بولسىلا، نىكاھىغا ئېلىپ خوتۇن قىلسا بولىدۇ دەيدا ئەمەسمە؟

— خاتا دەپتۇ! ۋەجھى شۇلكى...

ئۇ ئادەم چۈشەندۈرۈشكە قۇلاق سالمايلا يەنە ئۆز گېپىنى يورغىلاتتى:

— مەھەللە قازىسىغا مەسلىھەت سالسامۇ، نىياز سوپى توغرا دەپتۇ، شۇنداق قىل، دېدى.

— خاتا. ھەممىسى گۇناھكارانە پەتىۋا! — قاتتىق ۋارقىرىدى مۇھەممەت ئىمام، — سىلىنىڭ مەھەللىدىلا ئەمەس، بىزنىڭ مۇشۇ مەھەللىدىمۇ بار بۇ كەبى پەتىۋاچىلار. مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن چىقىرىلغان بۇنداق پەتىۋالارغا ئىشەنگۈلۈك ئەمەس، جامائەت، ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمانىنىڭ ياد ئېتىدىغىنى ئاللاتائالا، ئىشىنىدىغىنى ئۇلۇغ قۇرئان كەرىم بولىشى لازىمدۇر. شۇل ئاي،

موشۇل نۇلەردە ئېغىز - بۇرۇن يالىشىدىغان ئازغۇن پەتىۋاچىلار ئايىنىپ كەتتى. سەگەك بولماق كېرەك، ھوشيارى - بىدار بولماق كېرەك!...

ئۇ شۇنداق دېدى - دە، ھەر كۇندىكى شەرھى تەگسىرلىرىگە تۈرلۈك كىتابلاردىن مىسال - تەمسىل قىلىش ئادىتىنىڭ ئەكسىچە، ئىچ - ئىچىدىن يامراپ چىقىۋاتقان پىكرىي - تەلقىنلىرىنى ئوتلۇق ھاياجان ۋە ئاچچىق ھېس - تۇيغۇلار بىلەن سۇغۇرۇلغان نەزمە قىلىپ تۆكتى:

. . . .

ئەي دەرىغا، بارچە غەفلەت ئىچرەدۇر،
دائىما كۇفرى زەلالەت ئىچرەدۇر.
ھېچ كىشى قورقماس كىشىنىڭ ھەققىدىن،
يادىغە كەلمەيدۇ ھەقنى قەھرىدىن.
خاھ غەنىيۇ، خاھ گادايۇ شاھ ھەمە،
خاھى شەيخۇ، خاھ سوفى موللا ھەمە.
خاھى قازى، مۇفتى، خاھى مۇھتەسىب،
ئىستەمەس ھەرگىز ھەلالدىن نەسىب.

. . . .

نەفسى شەيتاندۇر دەۋام ھەم سۆھبەتىڭ،
كەتتى سەندىن دىن بىلەن ھەم مىللەتىڭ.

. . . .

مەن نېچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

ئۇ كۆز ئالدىدىكى رىئاللىقتىن ئالغان ھېس - چۈشەنچىلىرىنى چوڭقۇر پىكىرلەرگە تويۇنغان مىسرالار

ئارقىلىق جامائەتكە ئاشكارا قىلدى، نامازخانلار ئىلاھى ۋەزگە ئەسىر بولغاندەك، ئۈن - تىۋىش چىقارماي ئاڭلاپ تۇرۇشتى. ئارقىدىنلا بۆلۈك - بۆلۈكىدىن ھۆ تارتقان، مىشىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى.

ئاخىرىدا، ھەممە رازى - رىزالىق ۋە ھاياجان بىلەن قايتىشتى. ئەمما، شۇ كەچتىن باشلاپ، ئىلھامى قۇدرەت بىلەن تۇغۇلغان بۇ مۇبارەك ئەشئار يۇرت - يۇرتلارغا تارىلىپ، ھەممىنىڭ يۈرىكىنى بىر - بىرلەپ مۇجۇپ ئۆتتى...

باغدا تۇغۇلغان ئەشئار —«نەفسى بىرلە جەڭ قىلماقنىڭ بايانى»

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خۇش كەپسىزلەر ئەزىزلەر!

مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى شۇنداق دېگىنىچە، جەننەت تۇسىگە كىرگەن بېغىغا قەدەم باستى، بۇ، ئۇنىڭ باغقا باغدىكى يەل - يېمىش، گۈل - گىياھلارغا بىلدۈرگەن سالام، ئېھتىرامى ئىدى. باشقا جاي — تاغ - دەريا، ئېتىز - ئېرىق، تاش، تۇپراق... بولغان ھالەتتىمۇ ئوخشاشلا شۇنداق دېگەن بولاتتى. ئادەمسىز مازار، جامائەتسىز مەسچىت، تالىپسىز مەدرىسەلەر... بىلەنمۇ شۇنداق دەپ سالاملىشاتتى ئۇ. ئۇنىڭچە، ئالدىدىكى جىمى مەۋجۇدات ئۆزىگە خاس تىل ۋە سەزگۈگە ئىگە. ئۇلارمۇ ئىنسانغا ئوخشاشلا ھۆرمەت — ئېھتىرام، كۆيۈنۈش، ھېسداشلىققا موھتاج ئىدى. مۇشۇ موھتاجلىق قانائەت تاپسىلا، ئۇلارمۇ ئۆز تىلىدا ئوتلۇق تىلەكلىرىنى بىلدۈرىشەتتى. ھۆرمەت ۋە رەھمەتلىرىنى ئىپادىلەيتتى. ئۆزىنىڭ ئۇدۇم ھالەت ۋە ئادىتى بىلەن شادلىق كۈيلىرىنى ياڭرىتاتتى. قىسقىسى، ئۇلارمۇ ياخشىلىققا ياخشىلىق قايتۇرىدىغان داۋراڭسىز جانلىقلار ئىدى.

باغ ھەقىقەتەن گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. ئۆزى

تىككەن يەل - يېمىشلەرمۇ سانجاق - سانجاق مېۋىلىرى ئارقىلىق قاتارغا قوشۇلغانلىقىنى ئىپادە قىلىپ تۇراتتى. دادىسى تىككەنلىرى، ئانىسى تىككەنلىرى، ئۆزى تىككەنلىرى... ئاھ، ھەممىسى قوشۇلۇپ تەڭداشسىز گۈزەل بىر باغ بوپتۇ. كۆچ - كۆچكە، مېھنەت - مېھنەتكە، ئەقىل - ئەقىلگە ئۆتۇشۇپتۇ!...

ئۇنىڭ كۆڭلى سەل - پەل ئېچىلغاندەك بولدى. ھەر قېتىم ئازابى ئاشقاندا، غەزىپى تاشقاندا باغقا كىرىش ئۇنىڭ ئادىتى بولۇپ قالغانىدى. بۇنداق بولغاندا، زىيادە غەزەپ قىلىشتىن، ئايال، بالىلىرى ياكى مەسۇم تالىپلىرىغا ئورۇنسىز ئازار بېرىپ قويۇشتىن ساقلانغىلى بولىدۇ. سايراپ تۇرغان كاككۇك، ئېچىلىپ تۇرغان گۈللەر، مەي باغلاپ پىشقان مېۋىلەر، دىماغنى يارىدىغان مەززىلىك، خۇشبۇي پۇراقلار... ئۇنىڭ قوزغالغان ئەسەبىگە ئارامىلىق بېرەتتى. «غەزەپ قىلغۇلۇق ئەمەس بالام، غەزەپ ئەقىلنى كېسىدۇ» دەيتتى مەرھۇم دادىسى ئابدۇللا مەزىن. «غەزەپكە غەزەپ قايتىدۇ» شۇنداق خۇلاسىگە كەلگەنىدى ئۇ ئۆزىمۇ... باغ - ۋاران سەۋدانى ئالىدۇ، دەيتتى كۆرمەس بولۇپ قالغان ئانىسىمۇ، ئېغىر تىنىپ يۈرگەن مۇھەممەتكە قاراپ «گۈل - گىياھلارغا نەزەر سېلىپ، سايرىغان بۇلبۇل، بۇقۇلدىغان كەپتەرلەرنىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپ تۇرغۇلۇق»...

دېگەندەك، مۇھەممەت ھەممىگە تەكشى نەزەر سېلىپ باراتتى. بەزى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ تۇۋىگە كېلىپ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەيتتى. بەزىسىگە «خۇش كەپسىزلەر ئەزىزلەر» دېگەن گېپىنى تەكرارلايتتى.

يەنە بەزىسىگە «دىدارى غەنىيمەت» ياكى «مۇلاقەتى غەنىيمەت»... دەيتتى. ئۇ، باغدىكى ھەربىر تۈپ دەرەخنىڭ ئىسمى بىلەن تىل خاسلىقىنى بىلىپ سۆزلەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى...

«ھەي!...» بىردىنلا يەنە ئەسلىگە قايتتى ئۇ، باغنى تولۇق بىر ئايلىنىپ چىقىپ بولغاندىن كېيىن «نېمە ۋەجىھىدىن، زادى نېمە ۋەجىھىدىن؟!...»

ئۇنىڭ يەنە پىغانى ئۆرلىدى. ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا ھەرقانچە تىرىشىپ كۆرسىمۇ، يۈرىكىنى مورلاپ، تاتىلاپ تۇرغان بىر تەلۋە قول ئۇنىڭغا ئارامىلىق بەرمەيتتى...

ئەمدى ئۇ، يۇرت - يىلتىزىنى بىلگىلى بولمايدىغان ئىككى - توكتوك سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنچە تېز يىلتىز تارتىپ، بۇ قەدەر كۆچ - ھەيۋە كۆرسىتىپ كەتكىنىنىڭ سەۋەبىنى بىلگەندەك بولدى. خانلار ئارقا - ئارقىدىن ئالمىشىپ، سەلتەنەت سۈرۈش پۇرستى ئاپپاق خوجىغا كەلگەنىدى. ئۇنىڭ سوپىلار بېشى ئىكەنلىكىنى مۇھەممەت ئوبدان بىلەتتى. بېشى تىرىك يىلاننىڭ قۇيرۇقى مىدىرلىماي قالامتىمۇ... ئۇنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرىدىغىنى بۇلا ئەمەس ئىدى. ھەر كۈنى يۈزلەپ، مىڭلاپ ئۆتۈپ تۇرىدىغان قالماق لەشكەرلىرى ئۇ ئەنسىرىگەن ئىشنىڭ ھامان يۈز بەرگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى.

ئۇ ئىزدىنىدىغان، كۆڭۈل بۆلىدىغان مەسىلە، مۇئەممالار ئۇنىڭ زېھنىي كۈچى ئۈلگۈرەلمىگۈدەك دەرىجىدە كۆپىيىپ كەتكەنىدى. ئالەم ۋە ئادەم سىرلىرى، مەۋجۇداتلىرىنىڭ يارىتىلىشى، جانلىقلاردىكى ئىلاھىي

پاراسەت، بۇزۇلغان دىنىي ئەقىدە، ياتلاشقان ئەنئەنىۋى مىللىي ئەخلاق، كۆز ئالدىدىكى تەرغىباتچى، كارامەتچىلەر، ئۇنىڭغا يانتاياق بولۇۋاتقان سوپى - ئىشانلار... مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ روھىنى خورىتاتتى. ۋۇجۇدىنى غاجىلايتتى، يۈرىكىنى تاتىلايتتى... ئەڭ يامىنى كۆز ئالدىدىكى مەسىلىلەر ئىدى!

ئۇ ئۆزىگە ئېغىر ۋىجدانىي مەسئۇلىيەتنىڭ ئارتىلغىنىنى سېزەتتى. مۇشۇنىڭ ئۆزىلا كۆتۈرۈپ قوپقۇسىز ئازاب ئىدى. «ئاللا يولىنى تۇتماقلىق دۇرۇس تاللاشتۇر» دەپ ئويلايتتى ئۇ ۋە ئۆز يولىنىڭ توغرىلىقىغا قەتئىي ئىشىنەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ تۈرلۈك تەلىم، پەتىۋالىرىدا ئۆزى توغرا دەپ قارىغان مۇشۇ ھەق يولىنى شەرھى ئۆلچىمى قىلاتتى. بۇرمىلانغان دىنىي ئەقىدە ۋە ئەپقاچتى پەتىۋالارغا بولسا ئۇچرىغانلا يېرىدە رەددىيە بېرىپ ماڭاتتى؛

— ئۆزلىرىنى ھەر جۇمە كۈنى مەككە مۇكەررەمگە بېرىپ جۇمە نامىزىغا داخىل بولىدۇ، يېنىپ كېلىپلا بىزگە ئىمامەتچىلىك قىلىدۇ، دەپ ئاڭلايمىز. بۇنىسى راستمۇ داموللام؟ — قايسى كۈنى خۇپتەن نامىزى ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئادەت بويىچە يەنە سوئال سوراشتى جامائەت.

— يالغان! — كېسىپلا جاۋاب بەردى مۇھەممەت، — مەككە مۇكەررەم كۈنلەپ ئەمەس، ئايلاپ ماڭىدىغان ئۇزاق يول تۇرسا، بىر كۈندە بېرىپ يانغىلى بولسۇنمۇ؟ ئەپقاچتى گەپ بۇ.

— مەھەللىگە كېلىپ يەرلىشىپ قالغان ئاۋۇ سوپى - دەرۋىشلەر بېرىپ كېلەلەيمىز، دېگۈدەكقۇ، ئەمىسە؟

— ئۇمۇ يالغان! — قاپىقىنى تۈرۈپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى مۇھەممەت ئىمام.

— يوقسۇ، داموللام، ئۇلاردا شۇنداق كارامەتلەر بارىكەن، — قوشۇمچە قىلدى يەنە بىرەيلەن.

ئۇنىڭ كۆزدە تۇتىۋاتقىنى، يېقىندىن بېرى بەكلا كۆرەڭلەپ كېتىۋاتقان كەلگۈندى سوپى - ئىشانلارنىڭ كارامەتچىلىك ھۈنەرلىرى ئىدى. دەرۋەقە، ئۇلار ئاپپاق خوجىنى پەش قىلىپ تۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ قىلالمايدىغان سېھرىي - بەندىلىرى يوقلۇقى توغرىسىدا جار سالماقتا ئىدى. ئۇلار ھەرەمگە كۆزىنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بېرىپ كېلەلەيمىز دەيتتى. ئۇچالايمەن، غايىب بولالايمەن، دەيتتى بەزىسى؛ ئاغرىتىپ قويالايمەن، يوق قىلالايمەن، دەپ ئىشەندۈرىدىغانلار بار ئىدى. ھەتتا ئۆلۈكنى تىرىلدۈرۈپ، تىرىكنى ئۆلتۈرەلەيمەن، دەپ يۇرتقا ۋەھىمە سېلىپ، جامائەتنى ئۆزىگە مۇخلىس قىلىپ يۈرگەنلەرمۇ كۆزگە چېلىقاتتى. جامائەتنىڭ ھەيرەتتە قېلىۋاتقىنى شۇ ئىدىكى، سوپى - ئىشانلار — بىر چاغلاردا جۇلدۇر كېپەن ھالەتتە تىلەپ كېلىپ قالغان شۇ بىر قانچە كىشىلەر نېمىلا دېسە شۇ بولىۋاتاتتى سەن بالايىقازاغا يولۇقىسەن، دېسە شۇ كىشى بىر كېچىدىلا كىملەردىندۇر تاياق يەپ، ئۆلۈكسەن بولۇپ ياتاتتى. مال - چارۋا كۆزگە يېقىن دېسە، بىر كېچىدىلا قوتان، قوتان ماللار غايىب بولۇپ كېتەتتى، پۇستانى ئۆلىدۇ، دېگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىگىلا كىشىلەر شۇ

ئادەمنىڭ سىرلىق هالدا ئۆلۈپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلايتتى . . . مانا بۇلارغا، كۆز ئالدىدا بولىۋاتقان بۇ غارايىب ئىشلارغا ئىشەنمەي مۇمكىن ئەمەس ئىدى. باشقا كارامەتلەرنى كۆرگەنلەر ئازراق، دېيىلگەن هالەتتىمۇ، شۇنچە ئادەملەرنىڭ كۆزىچە بىر «سۇف»لەش بىلەنلا لىڭگىچاق سوقۇشتۇرۇش، چوكا موللاق ئاتقۇزۇش، چالما - داڭگاللارنى پاقىغا ياكى كەپتەرگە ئايلاندۇرۇش، باشتا تۇرغان تۇماق، ياغلىقلارنى يوق قىلىۋېتىش. . . دەك غارايىباتلارنى كۆرمىگەنلەر يوق دېيەرلىك ئىدى. مانا بۇلارغا نىمە دېگۈلۈك؟ بۇنىمۇ يالغان، كۆرمىدىم، دېيىشكە بولسۇنمۇ؟ تېخىمۇ هەيران قالارلىقى شۇ ئىدىكى، ئەزەلدىن بۇنداق هۈنىرىنى كۆرسىتىپ باقمىغان، «كارامىتى» بارلىقىغىمۇ ئىشەنگىلى بولمايدىغان قورساققا ئامراق، چالا ساۋات قازىمۇ يېقىندىن بېرى كىشىلەرگە «كارَامەت» كۆرسىتىپ كېلىۋاتاتتى. جامائەتنىڭ قارىشىچە، بۇ ئۇنىڭ سوپىدىن دۇئا ئېلىپ، سېهىرگە ئىگە بولغانلىقىدىن ئىدى.

— يالغان - ياۋىداق پاراڭلارغا ئىشەنگۈلۈك ئەمەس، جامائەت، — ئاخىر گەپنى ئوچۇق قىلىشقا مەجبۇر بولدى مۇهەممەت ئىمام. ساددا قىزغىنلىقى ئېشىپ بېرىۋاتقان كىشىلەرگە شۇنداق دېمەيمۇ ئىلاج يوق ئىدى، — ئىسلامدا ئاللا بىردۇر. پەقەت ئاللاتائالالا هەممىگە قادىردۇر. تىرىكنى يوق قىلىپ، ئۆلۈككە جان بەرمەك ئاللانىڭ ئىلكىدىكى ئىشتۇر. ئاللانىڭ بۇيرۇقىسىز قىل تەۋرىمەستۇر. مۇشۇ كارامەتلەرنى قولۇمدىن كېلىدۇ دېيىش ئاللا بىلەن سەلتەنەت تالاشقانلىقتۇر. بۇنىڭ ئۆزى

كۇپۇرلۇق ۋە كاپىر - ئىمانسىزلىق يولىنى تۇتقانلىقتۇر. كۆز بويامچىلىق — سېهىر - جادۇ بىلەن ئىلاهىي قۇدرەتنى پەرق ئەتمەك زۆرۈردۇر.

جامائەتنىڭ سورىغانلىرىغا بېرىلگەن مۇشۇ پەتىۋامۇ ئەتىسىگىلا يۇرتقا تارىلىپ، قازى، ئىشان، سوپى - مۇخلىسلارنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى. ئەمدى ئۇلار مۇهەممەت ئىمامغا قارشى ئاشكارا جەڭگە ئۆتكەنىدى. ئۇلار ئۇچرىغانلا يەردە مۇهەممەت ئىمامنى جامائەتكە يامانلاپ، سېپىستاتتى. ئاسي، كاپىر دەپ تىللايتتى. ئۇنى هامان بىر كۈنى نەس باسىدىغانلىقى توغرىسىدا بېشارەت بېرەتتى. مۇهەممەت ئىمامىمۇ مەسچىت، مەدرىس ۋە ئۆلۈم - يېتىم سورۇنلىرىنى بازا قىلىپ، ئۆز قارىشىنى — ئىسلامنىڭ ماهىيىتى، دىنىنىڭ پاكلىقى، ئەخلاقىنىڭ قىممىتى. . . توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى تىنىمسىز شەرهلەيتتى. مۇشۇ خىل زۆرۈرىيەت ۋەجىهىدىن، ئۇنىڭ بىر - بىرىدىن ئۆتكۈر ۋە چوڭ هەجىملىك بولغان ئۈچ پارچە شەرهى - تەلقىنى كۆچۈرۈلمە بولۇپ روياپقا چىققانىدى. بۇنىڭدا دىن، ئەخلاق، غۇرۇر ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەت. . . لەر توغرىسىدا تولىمۇ چوڭقۇر مۇلاهىزىلەر يۈرگۈزۈلەتتى. بۇ هال ئۇنىمۇ ئوچۇق مۇنازىرە سەهنىسىگە ئېلىپ چىققانىدى. . .

— ئەبەيدۇللا ئىمام، سايىت قازىلارنىڭ ئۆزلىرىنى ئاسي، مۇرتەد دەپ يۈرگىنىنى ئىشىتىپ قالدۇق. بۇ ئۇلارنىڭ نىمە دېگىنى، ئۇستاز؟ — تېخى يېقىندىلا شۇنداق دەپ سورىغانىدى تالىپلاردىن بىرى.

— بۇ دېگىنى، — ئەستايىدىل جاۋاب بەردى

مۇھەممەت ئىمام، — سەنمۇ بىز ماڭغان، ئاللاغا شېرىك كەلتۈرىدىغان كۇپۇرانە يولدا ماڭ دېگىنى — ئۇ چىرايلىق ياسىتىلغان كەكە ساقىلىنى سىقىمداپ قويۇپ، ئېغىر - ئېغىر تىنغىنىچە داۋاملاشتۇردى، — ئۇلارچە، ئاللانىڭ يولىدا مېڭىش ئاسىيلىق، شەك كەلتۈرۈش، بۇزمىلاش — مۇسۇلماندارچىلىق، مۇشۇل قاراش دۇرۇسمىدۇ، بالىلىرىم؟

— دۇرۇس ئەمەستۇر، ئۇستاز! — بىردەك ئاۋازدا جاۋاب بەردى تالىپلار.

— دۇرۇس ئەمەس، — مىسال - تەمسىللەر ئېلىپ، مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى مۇھەممەت ئىمام، ساۋاق ۋە تەربىيەت ئادىتى بويىچە، — ئەسلىيەت مەنىسىدىن كۆرە، ئاسىيلىق دېمەك — ھەق - ئادالەت ۋە ئومۇمىيەت يولىدىن چەتنەش دېمەكتۇر. شۇل زامانغا تەققاسلىغاندا، مىللىتىمىزنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتى ۋە توغرا ئەخلاقى، دىنىي مىزانلىرى. . . ھەققانىيەتتۇر. شۇل يولدىن چەتنەش - ئاسىيلىق ئېرۇر. ئاسىيلىقنىڭ دائىرىسى زەرا كەڭ بولۇر. چوڭ دائىرىدىن ئېيتقاندا، مىللەتنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىنى سېتىش ئاسىيلىقتۇر. كىچىكرەك دائىرىدىن ئېيتقاندا، مىللەتنىڭ دىنىي ۋە ئەخلاقىي مىزانلىرىنى بۇزمىلاش، روھىنى زەھەرلەش؛ ئۇلارنى پاسىق - مۇناپىقلار يولىغا باشلاش؛ ئىچىملىك، چېكىملىك، قىمار. . . كەبى ناشايان ئىشلارغا ئۆگىتىش ئاسىيلىقتۇر. ھەم يەنە مىللەتنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە، خەلق قولىدىكى بىر بۇردا نانىنىمۇ تارتىۋېلىش، ئۇلارنى كەمسىتىش؛ دۈشمەننى كۈچلۈك كۆرسىتىپ، خەلقنى

ئاجىز كۆرۈش؛ دۈشمەننى زىيادە تەشۋىق قىلىپ، خەلقنىڭ روھىنى سۇندۇرۇش؛ ئۇمىدسىزلىكنى تەرغىب قىلىپ، جاسارەتنى پايمال قىلىشمۇ. . . ھەم ئاسىيلىقتۇر. ئەكسىچە، ياراق ئېلىپ غازاتقا چىققاندىن باشقا يەنە مىللىي قەھرىمانلارنى مەدھىيىلىگەنمۇ قەھرىمان. قەھرىمان ئۈچۈن مەدەت بەرگەن، ياش تۆككەن، بىر پىيالە سۇ، بىر بۇردا نان بەرگەنمۇ قەھرىمان. قەھرىمانغا تەھسىن ئوقۇغان، ئۇ شۇل تەھسىن ئارقىلىق خەلققە روھىي كۈچ ئاتا قىلغان، ئۇمىد بەخش ئەتكەن؛ ساۋاق ۋە تەربىيەت بەرگەنمۇ قەھرىمان. ئېغىر كۈنلەردە، خەلققە ئىشەنچ بېغىشلاپ، ئىستىقبال ۋە ئىستىقلال ئۇمىدىنى ئاشۇرغانمۇ. . . ھەم قەھرىمان. مۇشۇ مىزان بويىچە ئېيتقاندا، تىنىمسىز ساۋاق ۋە تەلىملەر ئېلىۋاتقان ھەرقايسىڭلار قايسى مەۋقەگە تەۋەدۇرسىزلەر، بالىلىرىم؟

— قەھرىمانغا!

— بىزمۇ قەھرىمان، ئۇستاز!

مۇھەممەت ئىمامنىڭ چاناقلىرىغا لىققىدە ياش كەلدى. تالىپلارنىڭ جاۋابىدىن، ئۇ مىللەتنىڭ ئىمان - ئېتىقادلىق بىر ئەۋلادىنى كۆرگەندەك بولىۋاتاتتى.

— يارايسىلەر، بالىلىرىم، يارايسىلەر. سىلەر راست قەھرىمان! — ھاياجاندىن تىترەپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى مۇھەممەت ئىمام.

ئەپسۇسلىنارلىقى، بۇ گەپلەرمۇ سىرتقا باشقىچە پەتىۋا بولۇپ يېيىلدى. كىشىلەر، قەھرىمان ۋە ئاسىي توغرىسىدا دېيىلگەن گەپلەردىن، بىز — تالىپ ۋە مۇدەررىسلەر قەھرىمان، ئۇلار سوپى، قازىلار ئاسىي دېگەن مەنىنى؛

«سىلەر راست قەھرىمان، بالىلىرىم» دېگەن گەپتىن، سىلەر قەھرىمان، ئاسىيالارنى يوقىتىڭلار، دېگەن مەنىنى ئىزدەپ تېپىشقانىدى. بۇ خىل مەنىلەر قازى، ئىمام ۋە سوپىلارنى چىداپ تۇرغۇسىز غەزەپلەرگە مۇپتىلا قىلاتتى. ئۇلار مۇھەممەت ئىمام توغرىسىدا قورقۇنچلۇق بېشارەتلەرنى بېرىپلا قالماي، كىشى ئىشەنگۈسىز سۇيىقەستلەرنىمۇ پىلانلاپ بارماقتا ئىدى.

«نە ۋەجىدىن شۇنداق بولىدۇ؟ نە ۋەجىدىن؟!» ئۇنىڭ ئازابلىرى ئەمدى مەدرىس ۋە مەسچىتلەردىن كېلىپ قوشۇلغانىدى. پاك تەربىيە ۋە ھالال ئېتىقاد يولىدا كېتىۋاتقان مۇشۇ ئەھلى مۇسۇلمانلار ئارىسىدىمۇ چېقىمچى پايلاقچىلارنىڭ پەيدا بولۇپ قالغانلىقى ئۇنى ئازابلايتتى. بۇ ئىمان ۋە ئەقىدىنىڭ سۇسلىشىپ بېرىۋاتقانلىقىنىڭ، بۇزۇلغان دىنىي، ئەخلاق مىزانلىرىنىڭ بارغانسېرى چوڭقۇر يىلتىز تارتىۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى ئىدى.

«ئاھ، نەدەدۇر ۋەجھى ئانىڭ، ۋەجھى ئانىڭ؟!» يىراقلارغا تىكىلىپ تۇرۇپ ئازاب بىلەن شۇنداق دېدى مۇھەممەت ئىمام.

— پۈتەيمۇ، ئۇستاز؟

مۇھەممەت ئىمامغا سوئېدىشىپ يۈرگەن ئوماققىنا تالىپچاق مۇشۇ سوئالى بىلەن ئۇنىڭ دىققىتىنى بۇزىۋەتتى. ئۇ ئۇستازنىڭ بايا دېگەن ھېسسىياتلىق سۆزلىرىنى خاتىرىلەپ قويۇشقا تېگىشلىك مىسرالار بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قالغانىدى.

مۇھەممەت ئىمام شۇندىلا ئۆزىگە كەلدى. يېنىدا ساداقەتمەنلەرچە باش ئېگىپ تۇرغان چېچەن تالىپقا كۆز

يۈگۈرۈتتى. ئۇنىڭ سەللىسى سەل چۇۋۇلۇپ قالغانىدى. بۇ ھالىتى ئۇنى نامرات، بىچارە قىلىپ كۆرسىتىپ قوياتتى. «ساڭا باشقىدىن سەللە، تون قىلىپ بەرمىسەم بولماپتۇ، بالام» دەپ ئويلىدى ئۇ، يېتىم بولۇشقا قارىماي، زېھنى ئەڭ ئۆتكۈر بۇ تالىپقا ئىچ ئاغرىتىپ. ئۇ مەدرىستىكى باشقا ئون بەش نەپەر تالىپلار قاتارىدا، يېنىدا قونۇپ ساۋاق ئېلىۋاتقان مۇشۇ تالىپقىمۇ خەج - خىراجەت بېرىپ كەلمەكتە ئىدى. يەنە كېلىپ، بۇ تالىپ ساۋاقلاردا ئەڭ ئالدى بولغىنى سەۋەبلىك، مۇھەممەت ئىمامنىڭ چوڭ ئوغلىغا مۇدەررىسلىكمۇ قىلىۋاتاتتى. ئۇنى سۆيۈندۈرىدىغان يەنە بىر تەرەپ شۇ ئىدىكى، بۇ ئوغۇل يېشىنىڭ كىچىك بولۇشىغا باقماي مۇنازىرىلەرگە ئىشتىراك قىلاتتى. شەرھى - تەفسىرلەرگە قاتنىشاتتى، نەزم تۈزۈپ، ھېكمەتلەر پۈتۈپ تۇراتتى. مۇشۇ قىزغىنلىقى سەۋەبلىك بولسا كېرەك، ئۇ ئۇستازىغا ئىخلاس قىلاتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاشقا، يېنىدا بىرگە يۈرۈشكە، نەزم، مۇلاھىزىلىرىنى پۈتۈپ قويۇشقا ھېرىس ئىدى. شۇنداق دېيىشكە بولاتتىكى، مۇھەممەت ئىمام چوڭقۇر مۇتەپەككۇرغا چۆكۈپ، ئىختىيارسىز ھالدا قايناق ھاياجان بىلەن تەلقىن قىلغاندا ئېغىزىدىن چىققان تالاي ھېكمەت - مۇلاھىزىلەر، نەزم - نەسىھەتلەر... دەل مۇشۇ تالىپنىڭ قەلىمى ئارقىلىق پۈتۈلۈپ چىققانىدى. تالىپ ھەر قېتىم پۈتكۈن ئەشئارلارنى ئۇستازىغا كۆرسەتكەندە، ھېلىلا ئىلھام كۈچ بىلەن ئېغىزىدىن چىقىپ كەتكەن سۆزلىرىنى تامام ئۇنتۇپ كەتكەن ئۇستاز ئۆز تەلقىنلىرىگە ھەيرانۇھەس قالاتتى. ئۇنى قولىغا ئېلىپ،

يېنىش - يېنىشلاپ ئوقۇپ كېتەتتى. بىسۇۋالغۇسىز ھاياجانغا چۆمەتتى. ھالقىلىق پەيتتە چىچەنلىكنى نامايان قىلغان شاگىرتنى ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان قىزغىنلىق بىلەن ماختايتتى...

مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى ئەنە شۇنداق ئىختىرا قىلىپ باراتتى. ئىمان، ئەخلاق ياكى ئىللەت، مىللىيەت... كەبى ۋىجدانىي مەسئۇلىيەتكە تاقىلىدىغان مەسىلىلەر توغرىسىدا ئۇ ئۇزۇن مۇددەت، ئازابلىق ئويلىنىش ئېلىپ باراتتى. يول ماڭغاندا، ئاش - غىزا ئۈستىدە... ھامان شۇ مەسىلە ئۈستىدە باش قاتۇراتتى. چوڭقۇر ئىچكى مۇلاقەتتە بولۇپ، ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىغان ئاللىقانداق بىر پىكىر ئىگىسى بىلەن مۇنازىرىلىشەتتى. بەزى چاغلاردا باشقىلار ئەيمەنگۈدەك ئاۋازدا ۋارقىراپ كېتەتتى. بەزىدە ئىختىيارسىز ھالدا ئۆرىدەپ قوپۇپ، كىمگىدۇر قوللىرىنى شىلتىيتتى. ئاچچىق كۈلۈپ كېتىدىغان، ئازابلىق ياش تۆكىدىغان... چاغلىرىمۇ كۆپ ئىدى. مۇشۇنداق ۋاقىتتە ئۇنىڭ ئېغىزىدىن نەزم ۋە ھېكمەت تامىدىغان چېغى ئىدى.

ئۇ تەلقىن قىلىپ باراتتى. يازمەن دېگەن «كۇللىيات دىۋانى» ئاستا - ئاستا «كۇللىيات مەسنەۋى» بولۇپ شەكىللەنمەكتە ئىدى. بۇنىڭ سەۋەبىنى، مەسنەۋىنىڭ تىل ۋە دىلغا يېقىنلىقىدىن، ئەركىن ۋە ئەپلىكلىكىدىن ئىزدەشكە بولاتتى. تېخىمۇ توغرىسى، بۇ مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتىنىڭ ئىلھامىي كۈچى بىلەن تاسادىپىي نەزم تۈزىدىغان ئادىتىگە تولىمۇ ماس ئىدى. ئۇ تالاي

مۇئەممالار توغرىسىدا ئۇزاق - ئۇزاق ئىزدىنىپ، بىر كۈنلەرگە كېلىپ ئۆزىمۇ تۇيمايلا مۇشۇ ھەقتىكى پىكىر - ھاسىلاتىنى نەزم - مەسنەۋى قىلىپ تۆكەتتى. بۇ چاغ مەسچىت جامائەتىنىڭ ئالدىغا، مەدرىس تالىپلىرىنىڭ ساۋاقلىرىغا؛ چالا ئۇيقۇلۇق ھالىتىگە؛ يول يۈرگەن، خىيال سۈرگەن... پەيتلىرىگە، قىسقىسى، ئېنىق ۋاقىتنى دەپ بېرىش مۇمكىن بولمايدىغان ئاللىقانداق چاغلارغا توغرا كېلىشى مۇمكىن ئىدى. بۇلاردىن پۈتۈكچى تالىپ يېنىدا بار چېغىدا ئاپىرىدە بولغانلىرى خاتىرىگە ئېلىناتتى. يوق ۋاقتىدا ئۇرغۇپ چىققانلىرى بولسا، ئومۇمەن، غەزەپ بىلەن تەڭلا تاراپ - توزۇپ كېتەتتى. ئەقىللىق تالىپ مۇشۇ نۇقتىنى — ئۇستازىنىڭ غەزىپى نەزم بولۇپ تۆكۈلىدىغانلىقىنى پەملەپ ئالغانىدى. شۇڭا ئۇ، ئۇستازىنى غەزەپلىك ھالىتىدە يالغۇز تاشلىمايتتى. ئېغىزىدىن چىققانلىكى نەزم - ھېكمەتلىرىنى چاققانلىق بىلەن خاتىرىلەپ ماڭاتتى. ئۇنى قىينايدىغىنى شۇ ئىدىكى، ئۇستازىنىڭ نەزم ھالىتىدە تەكرار ۋە تەرتىپ دېگەنلەرگە رىئايە قىلىنمايتتى. يېنىشلاپ سورىغان ھالەتتىمۇ بەرىبىر ئىدى. «ئېسىمدە يوق» ئۇنىڭ بېرىدىغان جاۋابى بولاتتى. بىر كۈنلەر كېلىپ، ئوخشاش مەزمۇن ۋە ئوخشاش پىكرى - يەكۈنلەر سىماسىدا ئېلىپ بېرىلغان مۇلاھىزە ۋە تەلقىنلەر تەكرارەن يۈز بەرگەن ھالەتتىمۇ، ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان، ئۆزگىچە نەزم - مىسرالار تۆكۈلەتتى. ئەمما بۇنداق پىكرىي تەكرارلىق كەمدىن - كەم ئۇچرايتتى...

ئۇ شۇ تاپتا ئىچكى مۇلاقەتنىڭ مۇنازىرە باسقۇچىدا

كېتىۋاتاتتى. ئېنىقكى، ئۇ يەنە چوڭقۇرلايتتى. مۇئەمما، ئازاب، مۇلاقەت، مۇنازىرە. . .
«چېقىمدىن مۇددىئا نېمەدۇر؟» سورىدى ئۇ، ئېڭىدىكى مۇنازىرىچىدىن.
«نەپ ئالماق» جاۋاب بەردى مۇنازىرىچى.
«رىياكارلىقتىن مۇددىئا نېمەدۇر؟»
«مەنپەئەتكە ئېرىشمەك»
«بۇرمىلاشتىن مۇددىئا نېمەدۇر؟»
«نام - ئابرۇيغا ئىگە بولماق»
«نام - ئابرۇينىڭ يىلتىزى نېمەدۇر؟»
«. . . . .»

مۇنازىرە شۇ تەرىقىدە داۋاملىشىپ باراتتى. ئۇ تەلقىن قىلغانسېرى چوڭقۇرلاپ، چېچىلغان پىكىر يوللىرىنى بىر نۇقتىغا يىغىپ كەلمەكتە ئىدى. يىغىلا - يىغىلا، پىكىر يوللىرى ئاخىرى نۇرلۇق بىر توچكىدا توختاپ، ئالەمنى زىلزىلىگە كەلتۈرگىدەك سىلكىنىش پەيدا بولدى. بۇ سىلكىنىش قەلب تۈگۈچلىرىنى يەشتى. پىكىر توسۇقلىرىنى ئاچتى. . .

— ياز، بالام! — دېدى ئۇ شەپە بەرمەيلا باشلاپ كېتىدىغان ئادىتىنى تاشلاپ، تۇيۇقسىزلا.

كېيىنچە «ئۆز نەفسى بىرلە جەڭ قىلماقنىڭ بايانى» دەپ ماۋزۇ قويۇپ رەتلەنگەن مەسنەۋى — نەفس ۋە ئۇنى يېڭىشنىڭ خاسىيىتى توغرىسىدىكى بىر ئۇلۇغ ئەشئار دەل مۇشۇ كۈنى نازىل بولغانىدى.

ئۇ - مۇھەممەت ئەمەس، مۇرتەد!

ئۇلارنى — مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتىدىن «ھاقارەت ئىشىتكەن» سايىت قازى، ئەبەيدۇللا ئىمام ۋە بىر چاغلاردا يەركەن، قەشقەر تەرەپلەردىن يېتىمچى بولۇپ چىقىپ قالغان، ھازىر يۇرتتىكى مۇھىم پەتىۋاچىلار سانىلىدىغان شەيخ سوپى، شادى دەرۋىش. . . قاتارلىقلارنى ئورتاق ئۆچمەنلىك بىر يەرگە جەم قىلغانىدى. سايىت قازى ساھىبخان بولۇپ، غەزەپ ۋە سۇيىقەستكە يەنە بىر رەت پىلتە يېقىپ بېرىۋاتاتتى.

— ھاي توختەك، چىلىمنىڭ سۈيىنى يەڭگۈشلەپ قوي! — توختى ئىسىملىك يىللىقچىسىنى شۇنداق دەپ ۋارقىرىدى سايىت قازى، ئۇنىڭسىزمۇ خىزمەتكارلار بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى كىرىپ - چىقىپ يۈرۈشەتتى.

سورۇن بۇلۇڭدىكى مېھمانخانا ئۆيگە راسلانغانىدى. قاراڭغۇراق كۆرۈنىدىغان بۇ ئۆيدە شۇ تاپتا توخۇ سۈتىدىن باشقا ھەممە نېمەتلەر تېپىلاتتى. «قورساق تويسا ھېساب، ئەتىنىڭ غېمىنى يېيىش كۇپرانلىق» دەپ جار سېلىپ يۈرگەن مۆھتەرەم پەتىۋاچىلار، مانا ئەمدى پىنھاندىكى بۇ ئۆيدە «جەننەت ھۇزۇرى» نى سۈرمەكتە ئىدى.

— ئەكەلسىلە، مەن بىر شوراي، قازى، — دەپ چىلىمنى قولىغا ئالدى، باياتىن بېرى تولا شوراپ - شۈمۈپ

تەمى قالمىغان بىرنەچچە تال ناسۋالنى «چىرت!» قىلىپ تۆكۈرۈۋەتكەن شەيخ سوپى، — ئاشقىلىق يامان ئىكەن قازى. ھېلى ناسۋال چېكىپ باقىمەن، ھېلى نەشە تارتىپ باقىمەن، ھېچ بېسىقمىدى بۇ ئوت. ئاللا ۋەسلىگە يەتمەك قىيىن ئىكەن، بەسي مۇشكۇل ئىكەن.

— بەرھەق، بەرھەق! — ئاۋاز قوشتى-ى شادى دەرۋىش، — جانابى شەيخ سوپى، كەمىنە شادى دەرۋىشلا ئەمەس، كاتتا-كاتتا شاھى دەرۋىشلەرمۇ شۇل يولدا بىر ئۆمۈر رىيازەت چەككەندۇر. رەنجى-دىشۋار ئۆمۈرلۈك ئېرۇر، ۋىسال مەنزىلى ئەبەدىيلىكتۇر. شۇڭا، پىرى قەلەندەرىيەلەرمۇ ۋەسىل ئىزدەپ جاھان كەزگەندۇر. مازارى-ماشايىخلاردا نەشە چېكىپ، چىلىم تارتىپ، ھۆرى-غىلمانلار بىلەن دىدارى مۇلاقەتتە بولغاندۇر...

— بەرھەق، بەرھەق!

ئۇلار بىر-بىرىگە مۇشۇ تەقلىدتە مەدەت بېرىشىپ باراتتى. توختىماي يەيتتى، چېكەتتى، ئىچەتتى. دەرۋىشلىك كۇلا ۋە جەندىسى بولسا بۇرۇنقىدىنمۇ بەتتەر كونىراپ ۋە پاسكىنلىشىپ كەتكەنىدى. ھەتتا سايىت قازىمۇ نەدىندۇر تېپىپ كەلگەن دەرۋىشلىك تونىنى قازىلىق تونىنىڭ ئورنىدا كىيىۋالىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بۇنىڭ سەۋەبىنى ئۇ ئۆزىمۇ ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيتتى. لېكىن، بىرلا يېرى، ئۇنىڭ مۇشۇ قىلىقى ئۆزىگە مەدەتكار بولۇپ كېلىۋاتقان شەيخ سوپى ۋە شادى دەرۋىشلەرگە ياقاتتى.

شەيخ سوپى ۋە شادى دەرۋىشلەرنىڭ بىر چاغلاردا

قەلەندەرچىلىك ۋەجىھىدىن كېلىپ قالغانلىقىنى، يۇرت كىشىلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ بېشىنى سىلاپ، تۇز-تائام بېرىپ باققانلىقىنى قازى ناھايىتى ئوبدان ئەسلىيەلەيتتى. بىراق، بۇلار قانداقسىگە سېھرىي-كارامەتلەرگە ئىگە ئابرۇيلۇق دەرۋىشلەردىن بولۇپ قالدى، ھەتتا ئۆزىمۇ شۇلارغا تايىنىدىغان بولۇپ قالدى؟ ئۇ، بۇلارنىڭ تېگىگە زادىلا يېتەلمەيتتى. دەرۋىشلەر ئۇنى ھەيرانى-ھەس قالدۇراتتى. بىر كۈنى «ئاخشام چىھىلتەنلىرىم ۋە ئالتۇنلۇرۇم مازارىنى تاۋاپ ئەيلەپ، شۇ زامات يۇرتقا ھازىر بولدۇم» دەيتتى. بەزىدە «بابا ھەزرىتى ئاپپاق خوجا ئەۋلىيا بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ كەلدىم» دەيتتى. «پىر-ئۇستازىمىز ھەزرىتى ئاپپاق خوجا جانابلىرى مۇشۇ يۇرتتا ئىشانى ئەبەد بولۇش ئۈچۈن دۇئا بەردى»... دەيدىغان چاغلىرىمۇ كۆپ ئىدى. ھەيران قالارلىقى، ئاپپاق خوجا توغرىسىدىكى پاراڭلار كۆپەيگەنسېرى، تەرەپ-تەرەپتىن كېلىدىغان سوپى-دەرۋىشلەرنىڭمۇ قۇيرۇقى ئۈزۈلمەي، ئۇلار كۆرسىتىدىغان سېھرىي-كارامەتلەرمۇ ھەرخىللىشىپ كېتىۋاتاتتى. مانا بۇ كارامەتلەر ئۇنى شەكسىز قايىل قىلاتتى. ھەزرىتى ئاپپاق خوجىنىڭ دۇئايى بەرىكاتى بىلەن دىلدا ھاسىل بولغان ئىلاھى كارامەتلەر بولسا كېرەك، دەپ ئويلايتتى ئۇمۇ، يۇرتتىكى باشقا كىشىلەرگە ئوخشاش. ئۇلارنىڭ دەرۋىشلىكنى تەرغىب قىلىپ تۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ يۇرتمۇ يۇرت كېزىپ يۈرمەي، مۇشۇ باياشات يۇرتقا ئۇۋۇلاپ قالغىنىنى؛ ئائىلە ۋە روزىغارنى تەرك ئېتىشنى تەرغىب قىلىپ تۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ بايلىق توپلاۋاتقانلىقىنى، قانچىلىغان قىزلارغا

دۇئا بېرىپ، خوتۇن قىلىپ يۇرگىنىنى ۋە تالاي قىز - چوكانلار بىلەن ئېرى بار دېمەي، ئىشپەش تارتىشىپ يۇرگىنىنى. . . بولسا ھېچ كىشى ئېغىزغا ئالمايتتى. ھەتتا ئويلاشقىنمۇ جۇرئەت قىلالمايتتى.

— ئاشىقلىق ئۇلۇغ يول، — بىردىنلا گەپنى بۇرىدى سايىت قازى، ئۇنىڭ ئەسلى مۇددىئاسىمۇ شۇ ئىدى، — ئەمما لېكىن، مۇشۇ يولدىكى توسالغۇ - مۇھەممەت ئىمامنى قانداق قىلماق كېرەك؟ دەرۋىش بولۇشقا مۇناسىپ جامائەت ئۇنىڭغا مۇخلىس بولۇپ، روزىغارغا ئاشنا بولدى. شۇل سەۋەب ئۇ كۆرەڭ، پەتىۋاچى، مېنىڭ قازىلىقىمنى بىر پۇلغا ئالغۇسىز قىلىۋەتتى ئۇ. جانابىي سوپى، دەرۋىشلىرىم، مۇشۇ ئىشنى. . .

— نە ۋەجىھدىن مۇھەممەت دەيدىلا ئۇنى، قازى؟ — چىلىمنى بولۇشىغا شوراپ، كۆزلىرى خۇمارلىشىپ كەتكەن شەيخ سوپى خاپىلىق ئارىلاش سۆز قاتتى، — ئەنسىرەپ تۇرىدىلىيۇ، يەنە مۇھەممەت، تېخى مۇھەممەت ئىمام دەپ تۇرىدىلا، ئۇل جەددى - كاپىرونىڭ ئەھلى مۇسۇلمانلىق ئورنىنى ئىپتىراپ قىلغانلىق بولىدۇ بۇ، قازى.

— خوش، — بىچارىلارچە باش ئەگدى سايىت قازى.

— نە سەۋەب مۇھەممەت بولغۇدەك؟ — چىشلىرىنىڭ ئاراچلىرىدىن چىقىرىپ داۋاملاشتۇردى شەيخ سوپى، — مۇھەممەت ئەمەس، مۇرتەد ئۇ!

— بەرھەق، مۇرتەد! — دەرھاللا ئاۋاز قوشتى ئەبەيدۇللا ئىمام. ئۇمۇ قولدىن كەتكەن ئىماملىقىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۇچۇن، ھەر قېتىملىق پىتنە -

سۇيىقەستلەرگە شېرىك بولۇپ يۇرەتتى.

— ئۇ شۇم ئېغىز كاپىر ھەددىدىن بەكلا ئېشىپ كەتتى زادى، تەقسىرلىرىم، — دېدى باياتىن بېرى گەپكە ئارىلاشماي چىلىم شوراپلا ئولتۇرغان بەكرى دەرۋىش. ئۇ «ئاپپاق خوجا ھۇزۇرىدىن كەلدىم» دەپ، يۇرتقا يېڭىدىن باش تىققىنى بىلەن، ئۆز تەسىرىنى ناھايىتى تېزلا تىكلىۋالغان ئابرۇيلۇق دەرۋىش ئىدى، — ئاڭلاشتىلىمىكىن، مەسچىتتە، ئاللا يولىغا مېڭىپ، ئاشىقلىق پەرھىزلىرىنى تۇتقانلارنى كەمسىتىپ، ئاسىي - مۇرتەدلىكنى تەرغىب قىلىدىغان نەزىم ئوقۇپتۇ.

— شۇنچە يوغان ئىشنى ئاڭلىماي قويغۇلۇقمۇ، ئاڭلىدۇق.

— ئىشتىمەدىغان، ئىشتتۇق، — تۇشمۇتۇشتىن ئاۋاز قوشتى ھەممىسى.

— ھە يەنە مەدرىستىمۇ تالىپلارنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇپ، كاپىرانە جۆيلۈپ يۇرۇۋېتىپتۇدەك، — داۋاملاشتۇردى بەكرى دەرۋىش، — بۇنى ئاز دەپ، توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىملاردىمۇ جامائەتنىڭ ئالدىدىلا يۈز - ئابرۇيىمىزنى تۆكتى. ھەرقايسىلىرىنىڭ خەۋەرلىرىدە بار، پېقىر ۋە ئەبەيدۇللا ئىمام شۇنداق سورۇنلارنىڭ بىرقانچىسىدە ئۇل ئىمانسىز بىلەن قاتتىق مۇنازىرىدە بولدى. ئەمما لېكىن، ئىمانسىز گەپدان بولۇر دېگەنلىك، ئۇل كاپىر بىزگە زىنھار گەپ بەرمىدى. سەككىز - ئون تالىپمۇ ئۇ تەرەپ بولۇپ قۇرئان، ھەدىسلەرنى شىپى كەلتۇرۇپ ئېغىزىمىزنى ئاچۇرمىدى. جامائەت ئالدىدا يۈزىمىزنى تۆكتى. ئابرۇيىمىزنى

چۇشۇردى. ئۇ مۇتىھەمنىڭ ئىناۋىتى كۈندىن - كۈنگە ئېشىپ كەتتى...

— ھە راست. ئۇنىڭ جامائەت ئالدىدىكى ئابرۇيى بەك ئېشىپ كەتتى. ھازىر ھەممە شۇنىڭدىن پەتىۋا سورايدىغان بولدى. مەندىن پەتىۋا سورايدىغانلارنىڭ تايىنى قالمىدى. ئىلگىرى بەرگەن پەتىۋالىرىمنىمۇ يوققا چىقىرىۋەتتى ئۇ دەيۇز، — چالا مەستلىكىدە قايناپلا كەتتى سايىت قازى، — ئاللا ۋەسلىنى ئىزدىگەن ئادەمگە روزىغار تۇتۇش مۇناسىپ ئەمەس، دېسەم، ئاللا: يەڭلار، ئىچىڭلار، ئىسراپخورلۇق قىلماڭلار، دۇنيانىڭ لەززىتىدىن ھۇزۇر ئېلىڭلار دېگەن، روزىغارلىق بولماق كېرەك دەپتۇ. ئاللا يولىنى تۇتقانلار ئۆيلەنمەسلىكى، بالا تاپماسلىقى لازىم، دەپ پەتىۋا بەرسەم، پەيغەمبىرىمىزمۇ ئۆيلەنگەن، ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇپ، پەرزەنتلەرنى كامىل مۇسۇلمان قىلىپ تەربىيىلەش ھەربىر مۇسۇلماننىڭ بۇرچى. قازىنىڭمۇ خوتۇنى بارغۇ؟ دەپ جۆيلۈپ پەيغەمبىرىمىزگە شەك كەلتۈرۈپتۇ. پەيغەمبىرىمىز راست ئۆيلەنگەنمۇ تەقسىر؟ — گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە دەرھاللا شەيخ سوپىغا قارىدى ئۇ.

— بۇ... قايسى پەيغەمبىرىمىزنى دېگەندۇ، ئۇ كاپىر؟

— راست، قايسىسىنى دېگەندۇ؟

ھەممە بىر ھازا جىم بولۇپ قېلىشتى. ئالدىدىكى شىرە ئۈستىدە تۇرغان كىچىك ھېجىردىكى مۇسەللەسنى بىر يولىلا غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتكەن ئەبەيدۇللا ئىمام گەپنى دەرھال بۇرىدى:

— جامائەتنىڭ ئالدىدا كۆپ قېتىم قارغىدۇق ئۇ كاپىرنى، يا ئۆلمىدى، يا بىر يېرى سۇنمىدى. بىزگە بەك سەت بولدى، سەت بولدى!...

— راست دەيلا، — يەنە سۆز قاتتى بەكرى دەرۋىش، — باشقىلارغا ئۆتكۈزگەن دۇئايى - ھېكمەتلىرىمىزنى شۇل مۇرتەدكە ئۆتكۈزەلمەسەك، بۇ يەرنى... نېمە دەيتۇقا بۇۋەنى؟... راست، چوغتال، ھە چوغتالى ئەزىمنى تاشلاپ كەتسەك بولۇر...

— روزى ھاپىز، سەلەي دوقا، ھېزىم چورۇق... دېگەن مۇخلىسلىرىمىز ئەسلى كارغا كەلمىدى. ھەر قېتىم بارغاندا ئىشنى ئەپلەشتۈرەلمەي... — ئاغرىندى شادى دەرۋىش. ئۇنىڭ دەۋاتقىنى، مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتىنى كۆزدىن يوقىتىش ئۈچۈن ماڭدۇرۇپ، ئىشنى بۇزۇپ يېنىپ كەلگەن كىشىلەرنىڭ گېپى ئىدى. شۇ ۋاقىتتا بۇ دەرۋىش، جامائەتنىڭ ئالدىدىلا: كاپىر - ئىمانسىز مۇھەممەتنى دۇئايى - بەد قىلدىم. مۇشۇ بىر قانچە كۈن ئىچىدە يا پۇت - قولى سۇنىدۇ، يا ئۆلىدۇ، دېگەنىدى. ئەمما دېگىنىنىڭ ھېچقايسىسى ئىشقا ئاشمىدى.

— قىسقىسى، يا ئۇ تۇرۇشى كېرەك، يا بىز!

— بەرھەق، ئۇنىڭ كاپىرانە تەرغىباتى، پىتنە - تۆھمەتلىرىگە ھېچ چىدىغىلى بولماستۇر، تەقسىرلىرىم.

— ئۇنى مۇدەررىسلىكتىن قوغلاش كېرەك.

— ئىماملىقىنى تارتىۋالماق زۆرۈر.

شىر كەيپلىكتە ئۇلارنىڭ غەزىپى ئەسەبىيلىك دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەنىدى.

— تەخىر قىلىشسىلا، تەخىر قىلىشسىلا، — دېدى،

بايا ئۇجۇقۇپ كەتكەن شەيخ سوپى بىردىنلا سۆز ئېلىپ، — جامائەت ئالدىدىكى نوپۇز - ئابرۇيى بۇ كەبى ئېشىپ كەتكەن ئول كاپىرنى بۇنداق ئاسان قوغلىغىلى بولماس. قوغلىغان ھالەتتىمۇ، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىپ يۈرگەن نادان جامائەتنى ئىشەندۈرگىلى، بېسىقتۇرغىلى بولماس. نادانىنىڭ شەھىرىگە بارساڭ بىر كۆزۈڭنى قىسىۋال، دېگەندەك، مۇشۇ نادان، گول جامائەتنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپراق ئىش كۆرمەك لازىممىكىن، تەقسىرلىرىم.

— تەمسىلگە، قايداغراق قىلساق بولۇر تەقسىر؟

— بۇنى مۇنداق قىلىلى. . . — دېدى شەيخ سوپى چىشلىرىنى كاراسلىتىپ تۇرۇپ، — بۇگۈنلا بولسۇن، يەنە ئەپلەشمەي، چېنىشىپ يۈرمەيلى. جامائەتنى ئازدۇرغان، قازى، دەرۋىشلەر بىلەن پۈت ئېتىشقان بۇنداق مەلئۇننى! . . .

— راست، ئاللا توۋىسى چىقىپ كەتسۇن. جامائەتمۇ كۆرۈپ قويسۇن! . . .

— بارىكاللا، ھازىرلا تەييارلىق قىلسۇن. ھاي توختەك، كەل بۇياققا!

— ھاي ھېزىم چۇرۇق دېگەن يارىماس، قادىر مىس باش سەنلەرمۇ كېلىپ تەييارلىقنى تەقلەپ بېرىش، نىياز شوپاڭ سەنمۇ كەل!

ئۇلار شۇ كۈنى كەچكىچە راسا ئىچىشتى، چېكىشتى. يول - يوللارغا چىقىپ قارغىدى:

— ۋەھى كەلدى، ئىمانسىز مۇھەممەت ئۆلىدۇ!

— پىر - ئۇستازىمىز ھەزرىتى ئاپپاق خوجا بۇيرۇق

بەردى، مۇرتەد، جەدىد مۇھەممەت يوقىلىدۇ!

جامائەت ھەيرانلىق ۋە ئەندىشە بىلەن بىر - بىرىگە قاراپ قېلىشتى. چوڭ - كىچىك ھەممە «مۇھەممەت داموللام قارغىشقا كەتتى. ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالىدىغان بولدۇق» دېيىشتى.

لېكىن، ئويلىمىغاندا، ئەتىسى مەھەللىگە بىر خەۋەر تارالدى: سايىت قازىنىڭ يىللىقچىسى توختى كەيپىلىكتە ئېزىپ، مۇھەممەت داموللامنى ئۆلتۈرىمەن، دەپ بېرىپتۇ. داموللام ئۇخلاۋېتىپلا ئۇنى كۆرۈپ، قولىنى بىر سىلكىگەنىكەن، ئېغىل ئۆرۈلۈپ، ئۇنىڭ تېمى توختىنى بېسىۋاپتۇ . داموللام ئۆزىگە كەلگەن خەۋپنى ئالدىن بىلەلەيدىغان ئەۋلىيا ئىكەن. . .

بۇ خەۋەرنىڭ باش - ئاخىرىنى سۈرۈشتۈرگىلى ئادەم بولمىسىمۇ، لېكىن توختى ئىسىملىك يىللىقچىنىڭ مۇھەممەت ئىمامنىڭ ئېغىل تېمى ئاستىدا ئۆلگىنى پاكىت ئىدى. . .

دەسلەپكى رىۋايەتلەر

شۇ كۈندىن ئېتىبارەن كىشىلەر مۇھەممەت ئىمامنى «ئەۋلىيا» دەپ ئاتايدىغان بولۇۋېلىشتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، مۇھەممەت داموللام ۋۇجۇدىدىن تېشىپ تۇرىۋاتقان سېھرىي كارامەتلەرنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە يوشۇرۇپ كەلگەن كەمتەر زات ئىدى. پەقەت ئىچىگە سىغمىغانلىرىلا ئامالسىزلىقتىن سىرتىغا تېپەتتى. جېنىغا قەست قىلغان توختىنى دۇئايى - بەد بىلەن تام ئاستىدا قالدۇرغىنى، ئىككى كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالغان ئانىسى — بۇۋىنىيازخاننىڭ تۇرۇپلا ساقىيىپ قېلىشى، مۇھەممەت داموللامنىڭ ئۇچار قۇشلار، گۈل - گىياھلارغىمۇ سالام - ئېھتىراملار بىلدۈرۈشى... قاتارلىق جەريانلارنى «سىرتىغا تەپكەن سېھرىي ئىپادە» دەپ ئىزاھلىشاتتى ئۇلار. مۇشۇلار بىر يەرگە تىزىلغاندىن كېيىن تېخىمۇ سۈرلۈك تۈس ئېلىپ، مۇھەممەت ئىمام توغرىسىدىكى ئاجايىپ ھېكايىلار بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى تۇغۇلۇشقا باشلىدى...

سۇلايمان شەيخنىڭ تەسەۋۋۇر ۋە تەپەككۇر كۆزى مۇشۇ يەرگىچە ئۇلىشىپ، ئىزلاپ كەلگەندى. ئۇمۇ، مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا ھەزرەتنى بارلىق سېھرىي - كارامەتلەرنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان ئۇلۇغ ئەۋلىيا دەپ قارايتتى. ئۇنىڭ غايىبانە ئىخلاسىنىڭ، تەلىم ئېلىش

مۇددىئاسىنىڭ يىلتىزىمۇ مۇشۇ ئىدى. لېكىن، ھەزرىتى ھاجىمنىڭ ئۆزىدىكى سېھرىي - كارامەتلىرىنى جامائەت ئالدىدا ئېتىراپ قىلمىغانلىقى، توي قىلىپ، روزىغار تۇتۇپ، ئاشىقلىق يولىغا مۇخالىپ ئىشلارنى قىلغانلىقى... ئۇنى ئويغا سالاتتى. ئۇ ئازابلىق ئىچكى مۇلاھىزىلەرنى باشتىن كەچۈرمەكتە ئىدى. ئويلايتتى، تەسەۋۋۇر قىلاتتى، ئاڭلايتتى. بولۇپمۇ، يۇرت جامائىتىنىڭ ھەزرىتى مۇھەممەت داموللام توغرىسىدىكى ھېكايىلىرى ئۇنى ئالاھىدە قىزىقتۇراتتى، ئۇ مۇشۇ سىرلىق دۇنيا قېتىدا ھەزرىتى ھاجىمنىڭ خىسلەتلىك سىيماسىنى كۆرەتتى:

... ئىبادەتتە ئولتۇرغان ھەزرىتى مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتىنىڭ چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇراتتى. ئۇ ئىلاھىي ئايەتلەرنىڭ سېھرىي كۈچى بىلەن ئۆزى ئىزدىگەن ۋىسال مەنزىلىنى قوغلاپ باراتتى. كىملەر بىلەندۇر غايىبانە سىردىشاتتى، مۇنازىرە قىلاتتى. ئايەتلەر داۋاملىشاتتى... ھەزرىتى ھاجىم قانداقتۇر بىر ئىلاھى يۈكسەكلىككە يېقىنلاپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭ بەدەنلىرى سېھرىي ھارارەت بىلەن ئېرىپ باراتتى. كۆزلىرى ئوت بولۇپ ياناتتى. ئايەتلەر تىزىلىپ چىقىۋاتقان ئېغىزى ئەمدى نېمىنىدۇر ئىلتىجا قىلاتتى. ئىلتىجا، ئوقۇش...

كۈتكەن پەيت يېتىپ كەلگەنىدى: ھەزرىتى مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى تىنىمسىز چوڭقۇرلاپ ئوقۇغان ئىلاھىي ئايەتلەرنىڭ سېھرىي - قۇدرىتى بىلەن سىمابتەك ئېرىپ، ئېغىرلىق كۈچىنى پۈتۈنلەي يوقاتقانىدى. ئەنە، ئۇ پەيدەك يەڭگىللەپ، ئىبادەت

قىلىۋاتقان يەردىن ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلدى. قويۇندەك چۆرۈلۈپ، ئۆزى كۆزلىگەن نىشان - ئاللا ۋىسالىغا قاراپ ئۇچتى. . .

مۇھەممەت داموللام توغرىسىدىكى ھېكايىلەر ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ باراتتى.

— مۇھەممەت داموللام راستتىنلا ئەۋلىيا ئىكەن، — دەپ گەپ باشلايتتى جامائەت ئارىسىدىن بىرى، — نېمىشقا دېسەڭلار، بۇخاراغا ئىلىم - تەھسىل قىلىشقا كەتكەندە، تولا يىغلاپ كۆزى قارىغۇ بولۇپ قالغان ئانىسىنىڭ كۆزىنى بىر ئايەت ئوقۇپلا ساقايتىپتۇ، كۆرۈۋاتقانىسىلەر، ھازىر ئۇ مەزلۇم تالا - تۈزگە چىقىپ يۈرىدۇ.

— بۇ دېگەن قانچىلىك ئىشتى مۇھەممەت داموللامغا، — گەپ قىستۇراتتى يەنە بىرى، — ئۇ زات يەرگە دەسسەپ يۈرگەندەك قىلغىنى بىلەن ئۇچىدىكەن. بىر چاغدا ئۇنىڭ بىلەن مەسچىتتىن يېنىپ بىرگە مېڭىپ قالدۇق، باشقا ئادەم بولمىغاچ يانمۇ يان كېتىپ بارىمىز. ئۇمۇ پاراڭ قىلىدۇ، مەنمۇ گەپ سورايمەن. بىر چاغدا ئېغىزىم قىچىشىپ: داموللام، ئۆزلىرىنى ھەر جۈمە كۈنى ئىككى يەردە ناماز ئوقۇيدىكەن، مەككە مۇكەررەمدىكى جۈمە نامىزىنى ئوقۇپ كېلىپ، بىزگە ئىمامەتچىلىك قىلىدىكەن، دەپ ئاڭلايمەن. مۇشۇ گەپ راستمۇ؟ دەپ سورىدىم. ماڭمەن، ماڭمەن. . . ھېچ سادا يوق. ھەجەپ جاۋاب بەرمىدىغۇ دەپ شۇنداق يېنىمغا قارىسام داموللام يوق. نېمە ئىش بولۇپ كەتتى دەپ، ئىككى يېنىمغا، ئارقامغا يېنىش - يېنىشلاپ قاراپ چىقتىم. . . قارا، دېگەندەك مەلۇم بولدى، ئالدىمغا قارىسام، داموللام

نەچچە يۈز مېتىر يەرگە — ئىشىكنىڭ ئالدىغا بېرىپ بوپتۇ. مەن بىلەن ئوخشاش ماڭغاندەك قىلىۋىدى، قانداق بولۇپ ئالدىمدا كەتتى. . . دەپ ئەقلىم ھەيران.

— داموللام سىرتقا چىقارماي يۈرگىنى بىلەن، ئۇنىڭ ئەۋلىيالىق - - ى بۇخارادا ئوقۇۋاتقاندىلا بىلىنگەنىكەن، — شۇ تەقلىدە شاخلاپ باراتتى ھېكايىلەر، — بىر جۈمە كۈنى مۇھەممەت داموللام بۇخارا مەسچىتىدە جۈمە نامىزىنى ئوقۇپ ئولتۇرۇپ، تۇيۇقسىزلا «توختا، توختا!» دەپ ۋارقىراپ كېتىپتۇ. شۇنىڭغا ئۇلاپلا ئوڭ قولى بىلەن بىر نەرسىنى يۆلەۋاتقاندەك، ئىتتىرىۋاتقاندەك ھەرىكەت قىپتۇ. نېمە دەپ ناماز تەرتىپىنى بۇزۇدىلا تەقسىر؟ ناماز بۇزغانلارغا قانداق جازا بېرىلىدىغانلىقىنى بىلەمدىلا؟ دەپ كايىپتۇ، ئىمام، ناماز تۈگىگەندىن كېيىن. ناماز ئەھلىنىڭ ھەممىسى ئۇنى ئەيىبلەپتۇ. ئىبرەت ئۈچۈن ئۇنى جازالىماقچى بوپتۇ. جازالىسىلا مەن رازى تەقسىر، دەپتۇ مۇھەممەت داموللام تەمترىمەي تۇرۇپ. ئەمما لېكىن سۆزۈمنى بىر ئاڭلاپ باقسىلا. نامازنىڭ تازا قىيام ۋاقتىدا. ئەل مىسىرنىڭ قاھىرە دېگەن شەھىرىدىكى بىر چوڭ مەسچىتنىڭ تېمى ئۆرۈلۈپ چۈشكىلى تۇردى. شۇ پېتىچە قويۇۋەتسەم، مىڭلىغان مۇسۇلمان تام ئاستىدا قېلىپ شېھىت بولۇپ كېتەتتى. شۇڭا سەۋر قىلالماي، ناماز تەرتىپىنى بۇزۇپ، ئۇنى يۆلىۋالدىم. «توختا!» دەپ توۋلاپمۇ سالدىم. ئەمدى ناماز تۈگىدى. كەمىنە مۇھەممەتنى جازاغا تارتسىلا ئارمىنىم يوق، دەپتۇ. نېمىدەپ جۆيلۈيدۇ بۇ بەدرەك، دەپ

هېچ ئىشەنمەي، شەھىرى قاھىرەگە بۇنى ئىنقىلاش ئۈچۈن ئادەم ماڭدۇرۇپتۇ. ئۈچ ئايدىن كېيىن شۇنداق خەۋەر كەپتىكەن: قاھىرەدە چوڭ بىر مەسچىتنىڭ تېمى راستىنلا قىڭغىيىپ قاپتۇ. ئۇنىڭدا يوغان بىر ئالىقاننىڭ ئىزى بار ئىكەن. بۇنى كۆرگەن بىر ئۆلىما: مەسچىت تېمىنى بىر ئەۋلىيا يۆلىۋاپتۇ. ئۇنداق بولمىغان بولسا، مىڭلىغان مۇسۇلمان تام ئاستىدا شېھىت بولار ئىكەن. تامنى يۆلەپ توختىتىۋالغان شاپائەتچى ئەۋلىيا تۇركىستاندا ئىكەن، دەپتۇ. كىشىلەر رەھمەتلەر ئېيتىپتۇ. ھەر نامىزىدا مۇشۇ نامەلۇم شاپائەتچىگە ئاسايىشلىق تىلەپ كېلىۋېتىپتۇ...
بۇنى ئاڭلىغان بۇخارالىق كىشىلەر ھەيران قېلىشىپتۇ. مۇھەممەت دامولالمنى ئەۋلىيا دەپ ئېتىراپ قىپتۇ...

— مۇھەممەت دامولالمچۇ ھەرەمگە جۈمە نامىزىغا ماڭغاندا كەپتەر بولۇپ ئۇچىدىكەن.
— ياقەي، بۈركۈت بولارمىش.
— تالىپلىرىنىڭ دەپ بېرىشىچە، مۇھەممەت دامولالم ئالەمدىن ئۆتكەن پەيغەمبەر - ساھابىلەرنىڭ روھى بىلەن دىدارى مۇلاقەتتە بولۇپ، كېچە - كېچىلەپ ئۇخلىمايمىش.
— ....

«ھەزرىتىمدە مۇشۇنداق كارامەتچىلىك خىسلىتى بولغان بولسا ئەسلى ياخشى ئىدى» دەپ ئويلىدى، ئىتىكاپ سۈپىسىدىن چۈشمەي ئولتۇرغان سۇلايمان شەيخ. ئۇنىڭ ھەزرىتى ھاجىم توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى بارغانسېرى

ئويلىغىنىنىڭ ئەكسىچە چىقىۋاتاتتى. ھاجىم، ئۆزىنىڭ مۇشۇنداق خىسلەتلەرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى رەت قىلغانلىقى ۋە سوپى - دەرۋىشلەرگە زىت ھالدا تۇتقان ئېتىقاد، تۇرمۇش يولى... ئىشنى تېخىمۇ مۇجمەللەشتۈرۈپ تۇراتتى.
شەيخنىڭ قەلب كۆزى ئېچىلىپ كەتكەندى. ئۇ مۇشۇ تەقلىدتە بارغانسېرى چوڭقۇرلاپ كېتىۋاتاتتى...

ئۇ راستىنلا خاراباتى ئىكەن

ئۇ پۈتۈن يۇرت ئەھلى ئاڭلىسۇن دېگەندەك، ۋارقىراپ تۇرۇپ تەلقىن قىلىپ باراتتى. پۈتۈكچى تالىپ بولسا يادلاپ ئۈلگۈرتەلمەيتتى. مۆجىزىلىك مىسرالار سۈكۈتلۈك مۇھاكىمىدىن كېيىن، مۇقىم ئورۇندا تۇرغان ھالەتتىن ئەمەس، قىن ـ قىنىغا سىغماي قايناپ، تېشىپ چىقىۋاتقان سەييارە تەرغىباتقا ئۇلىنىپ تۆكۈلىۋاتقىنى ئۈچۈن، ئۇنى خاتىرىلەپ ئېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇنى ئەڭ زور ھوشيارلىق بىلەن يادلاپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى.

قىلما تەننى تەربىيەت ئەندەك زامان،
تەنپەرەستلىك بۇتپەرەستلىكتىن يامان.

....

مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى كوچىمۇ كوچا، مەھەللىمۇ مەھەللە توۋلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭغا ئەمدى پەقەت مۇشۇ يوللا قالغانىدى. مەسچىت، مەدرىسلەردىكى ساۋاق ۋە تەربىيەت بېرىش ئىمتىيازىنىڭ قولدىن كېتىشى، ئۇنى تەرغىباتنىڭ سەييارە سەھنىسىگە چىقىشقا مەجبۇرلىغانىدى، پۈتۈكچى تالىپ ھەيران ئىدىكى، كېتىۋېتىپ تەلقىن قىلىش، ئۇنى يۇقىرى ئاۋازدىكى نەزمىلىك تەرغىباتقا ئايلاندۇرۇش — مۇھەممەت ئىماملىنىڭ تەپەككۇر بالاغىتى ۋە تىل پاساھىتىنى ھېچقاچان كۆرۈلۈپ

باقمىغان دەرىجىدە ئىپادە قىلىشقا يول ئېچىپ بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ، ئۇستازىنى ئەزەلدىن ھېچكىمگە تەڭ قىلماي كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مۆكۈنۈپ ياتقان زېھنى كۈچىنىڭ، يېتىلگەن ئىستىداتىنىڭ بۇ قەدەر يۈكسەك پەللىدە ئىكەنلىكىنى ئويلاپ يەتمىگەنىدى. غەزەپ پىكىر تۇغۇۋاتامدىكىن؟ ئازاب ۋە نەپرەت شۇنداق تىل ـ مەجاز پاساھىتىگە سەۋەب بولۇۋاتامدىكىن؟ ئۇ بۇلارنى ئويلاپ يېتەلمەيتتى. بىلىدىغىنى يادلاش، پەقەت يادلاشلا ئىدى! ئىلاھى ھېكمەتلەر مۆجىزىۋى مىسرالار گەۋدىسىدە نازىل بولۇپ باراتتى. ئۇ ئىلگىرى مۇقىم ھالەتتە تۇرۇپ تەلقىن قىلغان چاغدىكىدەك بىر مەزمۇن ـ بىر مەزمۇن بويىچە ۋە بۆلۈنۈپ ـ بۆلۈنۈپ ئەمەس، بىرلا ۋاقىتتا ھەم بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ تۆكۈلۈۋاتاتتى. بۇ، ئۇنىڭغا نەدىن كەلگەن ئىلھامكىن، نەدىن كېلىۋاتقان كۈچ ۋە پىكىرنى ھازىرلىقكىن، مىسرالار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى توقۇلۇپ كېلەتتى. يېمەكلەر خاسىيىتى، دۇنيالار سۆھبىتى، سەبىرلىك خىسلىتى، پەزىلەتلەر بايانى. . . كەبى مەزمۇنلار بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ ۋە بىر ـ بىرىنى تولۇقلاپ باراتتى. ھەممىسى قوشۇلۇپ بىر نۇقتىغا يىغىلاتتىكى، ئۇ بولسىمۇ، نۇقسانلار مەنبەئى ـ نەفسى ئىدى. ئۇنىڭچە، ئىنساننىڭ بارلىق ئىللەتلىرى نەفسىتىن كېلەتتى. ئابرۇي ـ مەنپەئەتپەرەسلىك نەفسى ئىدى. ئىشرەت ـ زىناخورلۇق نەفسى ئىدى. ئاچ كۆزلۈك، تەمەخورلۇقمۇ ھەم نەفسى غالىبلىق ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ تەلقىن ـ مۇلاھىزىلىرى تۇغقان نەزىم ـ مىسرالاردا مۇشۇ ھەقتىكى

چوڭقۇرلاش ۋە تەكىتلەشلەر ئالاھىدە كۆپ ئۇچرايتتى.

نەفسى! . . .

نەفسى! . . .

ئۇنىڭ ئۇلتۇرۇشقان، غەزەپلىك كۆزلىرىدە كۈچلۈك ئەقىدە نۇرلىرى چاچرايتتى، مۇمكىن بولسا، نەفسى، ئىللەتلەرنى، ئۇنىڭ تۆرەلمە - ۋارىسلىرىنى، ئەڭ مۇھىمى، ئۇنىڭغا يول ئاچقان سوپى، قازىلارنى. . . بىر يولىلا يوق قىلغۇسى كېلەتتى. شۇڭا ئۇ غەزەپلىك ئىدى. شۇڭىمۇ ھېچقاچان يورۇتىلمىغان پىكرىي ھېكمەتلەر مۆجىزىۋى مەجاز، ئىلاھىي مىسرا بولۇپ تۆكۈلەتتى:

قىلما تەننى تەربىيەت ئەندەك زامان،
تەنپەرەستلىك بۇتپەرەستلىكتىن يامان.

بۇ ئۇنىڭ ئۆزىگە كېلىۋاتقان بارلىق خەۋپ - خەتەرلەرگە پىسەنت قىلماي، زور جۈرئەت ۋە جاسارەت بىلەن قىلىۋاتقان كۈچلۈك خىتابى ئىدى. بۇ يەنە ئۇنىڭ مەنىۋى ئىزدىنىشلىرىنىڭ بۈيۈك بىر پەللىگە ئۇلۇشۇپ بېرىۋاتقانلىقىنى، تەنبىھ - تەربىيەتلەردىمۇ يېڭى بىر سەكرەش باسقۇچىغا ئۆتكەنلىكىنى كۆرسىتەتتى. ھەم يەنە شۇنداق دېيىشكىمۇ بولاتتىكى، بۇ، ئۇنىڭ سەھۋەن - نۇقسانلار يىلتىزى ھەققىدە چىقارغان كەسكىن ۋە ئادااقى يەكۈنى ئىدى.

ئۇ ھەممىسىنى بىلىپ تۇراتتى. سايىت قازىنىڭ شەرىئەت مىزانىغا، شەيخ سوپىنىڭ تەفسىر - پەتىۋالىرىغا سېلىپ ئۆلچىگەندە، مۇشۇ مىسرالارنىڭ ئۆزىلا (باشقا نەزىم - مىسرالىرىنى قوشمىغان ھالەتتىمۇ) ئۇنىڭ «بۆھتانچى» قالپىقى كىيىشىگە ئاساس بولالايتتى. ئايان

ئىدىكى، ئۇلار: ئىسلامنىڭ شەرىئەت ئىمتىيازىدىن پايدىلىنىپ ئۆزۈڭنى سەمرىتتىڭ. تېنىڭنى مەئىشەت تەربىيىتىنىڭ قۇلىغا ئايلاندۇردۇڭ. نەفسى بالالىق ئىچىدە ئوقۇغان بۇنداق نامىزىڭ قوبۇل بولمايدۇ. بۇ سىياق مۇسۇلمان بولغۇچە، ئاددىي - ساددا، ئەدلى - ئادالەتلىك، شەرمى - پەزىلەتلىك بۇددا مۇخلىسى بولغان تۈزۈك، دەپ جامائەتنى ئىسلامدىن يۈز ئۆرۈپ، كاپىر، بۇتپەرەست بولۇشقا قۇتراتقان. شەرىئەت ئۆلىمالىرىغا، پەيغەمبەر ۋە خوجىلار ئەۋلادلىرىغا بۆھتان چاپلىغان. . . دەپ شەرھى بېرەتتى بۇ مىسرالارغا. ئۇلارنىڭ ئىمتىياز ۋە تەسىر كۈچى تەڭلەشكۈسىز بىر ھالغا يەتكەن مۇشۇ كۈنلەردە، بۇ بەك خەتەرلىك ئىدى. لېكىن خەتەرلىك دەپ، سىڭگەن نېنىنى يەپ ياتسۇنمۇ؟ قايمۇقۇپ، ئارىسالدىلىقتا يۈرگەن جامائەتنى ئەستىن چىقىرىپ، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ يۈرسۇنمۇ؟ دۇرۇس مۇئامىلە، ئىناقلىق تەمەسىدا ئاشۇ سوپى، قازىلار بىلەن مۇرەسسە قىلىپ ئۆتسۇنمۇ؟ ئۇ، ئۇنداق قىلالمايتتى. بۇ خىل ناباب مۇرەسسەنىمۇ مەئىشەتپەرەسلىك - مەنپەئەتپەرەسلىككە، ئۇنى يەنە نەفسى غالىبلىققا باغلايتتى ئۇ. بۇنىڭ ئۆزى شەيتان بىلەن يولداش بولغانلىق ئىدى.

ئۇ ئەمدى ئىمامmu، مۇدەررىسمۇ ئەمەس ئىدى. تەربىيەت ۋە تەرغىبات يولىدىكى سورۇنسىزلىق ئۇنى جامائەتتىن ئايرىپ تۇراتتى.

«مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا ئەنۋەر ئىمام، مۇدەررىسلىكتىن قالدۇرۇلسۇن!» — بۇ، مەھكىمە

شەرئىنىڭ كەسكىن بۇيرۇقى ئىدى. يېقىندا يۈز بەرگەن بۇ ئىشنى ئۇ خېلىدىن بۇيان سېزىپ يۈرەتتى. نەتىجە هامان شۇنداق بولىدۇ، دەپ ئويلايتتى ئۇ ئۆزىمۇ. يۇرت - يۇرتلاردىن قاڭقىپ كەلگەن سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ كۆپىيىپ بېرىۋاتقانلىقى، سايىت قازى، شەيخ سوپى، بەكرى دەرۋىش ۋە يېڭىدىن قەدەم باسقان «خوجا، پەيغەمبەر ئەۋلادلىرى»نىڭ يۇقىرى - تۆۋەن قاتراپ يۈرۈشلىرى... خېلى بۇرۇنلا مۇشۇ خىل يەكۈندىن دالالەت بېرىپ تۇرغانىدى.

— بىز نېمە دېسەك، شۇ بولىدۇ، — دېدى سايىت قازى، شۇنىڭدىن كېيىنكى جامائەت يىغىلىشلىرىدا.

— بىز نېمە دېسەك، شۇ كېلىدۇ، — تولۇقلىدى شەيخ سوپى.

— بىزنىڭ پەتىۋايىمىز - ئاللانىڭ ئىرادىسى، مەھكىمە شەرئىينىڭ يارلىقى، — تېخىمۇ كۈچەيتتى بەكرى دەرۋىش.

شۇنداق قىلىپ، مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتىنىڭ كۆپ يىللىق ئىمام، مۇدەررىسلىك هاياتى ئاخىرلاشقانىدى. ئەمدى ئۇ مۇدەررىسكە، ھەتتا مەسچىتكىمۇ قەدەم باسالمايتتى. قازى، ئىشانلار بۇ ھەقتىمۇ مەھكىمە شەرئىدىن پەتىۋا ئالغانلىقىنى جار سېلىپ يۈرەتتى.

— مۇھەممەت كەبى مۇرتەدلەرنىڭ تەگرى ئۆيى - مەسچىتكە قەدەم باسماغى ئەھلى مۇسۇلمان ئۈچۈن ھارام، دېيىلدى، مەھكىمە شەرئى پەتىۋاسىدا.

— خادىمە ئۇل شەرىئەتى خۇسۇسىدا پىتنە -

بوھتانلار قىلغانى ئۈچۈن، مەدرىس - مۇكەررەمدە ساۋاق بەرمەگى جايىز ئەمەس، دەپ كۆرسەتمىلەر بېرىلدىلەر.

ئۇلارغا ئەگىشىپ ئەبەيدۇللا ئىمامىمۇ ھەر ۋاخ نامازدىن بۇرۇن جامائەتكە مۇشۇ خۇسۇسىدا ئۈچۈر - يەتكۈزۈلمىلەر قىلاتتى. ھەممە، نوپۇزىنىڭ ئورنى ئالماشقانلىقىنى ھېس قىلماقتا ئىدى. ئىلگىرى «كاپىرنىڭ ئىمامىلىقىدا ناماز ئوقۇش دۇرۇس ئەمەس» دەپ مەسچىتكە يېقىنمۇ يولىمايدىغان سوپى، قازىلار مانا ئەمدى جامائەتنىڭ ئالدىنقى قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ ئولتۇراتتى. پاساھەتلىك شەرھى - مۇلاھىزلىرى؛ كەمتەر، خۇش پېئىللىقى بىلەن يىراق - يېقىندىكىلەرنىڭ ھۆرمەت - ئېھتىرامىغا نائىل بولغان مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا داموللام بولسا جامائەت ئارىسىدىن سىقىپ چىقىرىلغانىدى. ئۇ بەلكى نامىزىنى ئۆيدە ئوقۇۋاتقاندۇر. قۇشلار سايراپ تۇرىدىغان بېغىدا ھۆرى - غىلمانلار بىلەن دىدارى مۇلاقەتتە بولىۋاتقاندۇر...

ئاق كۆڭۈل كىشىلەر ھەر ۋاخ نامىزىدىن ئىلگىرى شۇنى خىيال قىلاتتى. ئەمما چىش يېرىپ سۆزلەشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. داموللام بىلەن كۆرۈشۈش تېخىمۇ مۈشكۈل ئىدى. يېقىندا چىقىرىلغان مەھەللىۋى پەتىۋا ھەممىنىڭ يولىنى توسۇپ تۇراتتى: قۇرئان، ھەدىسلەردىن باشقا كىتابلارنى ئوقۇش، ساقلاشقا بولمايدۇ. يۇرت ئاتلاپ مەسچىتكە كىرىشكە بولمايدۇ. ناتونۇش زاتلارنىڭ ئىمامىلىقىدا ناماز ئوقۇشقا بولمايدۇ. قازى - ئىماملاردىن خالىغانچە سوئال سوراشقا بولمايدۇ. شەرىئەت پەتىۋاسىدىن پۇتاق چىقىرىشقا بولمايدۇ. سوپى، قازىلار... كەبى

ئۇلۇغ زاتى مۇبارەكلەرنى يامانلاشقا بولمايدۇ. كوچا - كويلاردا يىغىلىپ كۇس - كۇس پاراڭلارنى قىلىشقا، پىتنە - بوھتانلار چاپلاشقا، تەتۇر مۇقاملار تۇۋلاشقا يول قويۇلمايدۇ. ناخشا - ساز، بەزمە - مەشرەپكە؛ قولىنى ئارقىغا تۇتۇپ غادىيىپ مېڭىشقا رۇخسەت يوق. «خوش» دېيىشكە رۇخسەتكى، خوجا ئەۋلادىغا تىكىلىپ قاراشقا بولمايدۇ. مۇھەممەت كەبى مۇرتەدلەر بىلەن باردى - كەلدى قىلىپ، ھەمسۆھبەتتە بولۇشقا تېخىمۇ بولمايدۇ. خىلاپلىق قىلغۇچىلار شەرىئەت ئاسىيسى قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىنىدۇ...

«بولمايدۇ» بىلەن ئاخىرلاشقان بۇ پەتىۋالار بىر - بىرىدىن قورقۇنچلۇق ئىدى. بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىشقا ھېچكىم پېتىنالمايتتى. ئاستىرتتىن ئۆز خاھىشىنى ئىپادە قىلىدىغانلار چىقتى دېگەندىمۇ - يەنىلا ئىبھتىيات قىلمىسا بولمايتتى. تىڭتىڭچى، پايلاقچىلارنىڭ تولالىقىدىن ئىغىرراق تىنىشىمۇ قىيىن ئىدى. ھەممە ئائىلە دەككە - دۈككە، ئەنسىزلىك ئىچىدە ئۆتەتتى. ئەتە نېمە بولار، ماڭا نېمە قازا كېلەر... دەپلا يۈرەتتى.

مۇھەممەت ئىمام بولسا، جامائەتنىڭ غول ۋاقتىنى تېپىپ، ئەتىگەن ۋە كەچلىكى تولۇغىنى توۋلىغانىدى. ئۇنىڭ ئېغىزىدىن ھېكمەتلەرمۇ، ھېكايەتلەرمۇ، تەمسىل - ئىبرەتلەرمۇ... تۆكۈلەتتى. كۆپىنچە ھاللاردا بولار نەزم ھالىتىدە ئاشكارا بولاتتى. قىزىقارلىق، سۆلكەتلىك، تەربىيەتلىك، ئىبرەتلىك...

— دېمىدىمۇ، مۇھەممەت دۇئايىمىنىڭ سېھرى - قۇدرىتى بىرلە ساراڭ بولدى، ساراڭ بىرلە تەڭ بولماق

يوق، — دەپ ئىزاھلايتتى شەيخ سوپى، مۇھەممەت ئىمامنىڭ قاراتمىلىقى كۈچلۈك نەزم - ھېكمەتلىرىگە چۆچۈپ قۇلاق سېلىشۋاتقان جامائەتكە. ئۇ مۇھەممەتنى يوقىتىپ ئەمەس، سېستىپ تۈگىتىشنىڭ تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ۋە ئىبرەتلىك تەرغىبات ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى.

— جامائەت كۆرۈپ تۇردى، — ئىككى ئادەم يىغىلغاننى كۆرسىلا شۇنداق ۋەز ئېيتاتتى سايىت قازى، — شەيخ سوپى ھەزرەتلىرى زاتى خوجىلارنىڭ ئۇرۇقىدىندۇر. ئۇل زات يەنە پەيغەمبەر ئەۋلادىدىن بولمىشتۇر. ئۇل ھەزرەتنىڭ مۇبارەك ئېغىزىدىن تۆكۈلگەن ھەر كەلىمە سۆز - ئىبارات دۇرى ھېكمەت ئېرۇر. قىلغان سېھرى - غەزەپلىرى بەئەينى ئاللانىڭ غەزەپ ئوقىدۇر. ئەنە، ھەممە بىلىدىلەركى، ئۇل زاتنىڭ سېھرى بىرلە پىتنىچى مۇھەممەت ھوش-كاللىسىدىن ئايرىلدىلەر...

— بولا ئەمەس جامائەت، — تالىشىپ سۆز ئالاتتى ئەبەيدۇللا ئىمام، — ئۇل مۇبارەك سوپى ھەزرەتنىڭ غەزىپى بىرلە بۆھتانچى مۇھەممەتنىڭ ئانىسى ھەم يەنە كىچىك ئوغلى ئارقا - ئارقىدىن قازاي - قىسمەتكە دۇچار بولدىلەر. جامائەتنىڭ ئىبرەت ئالمىقى زۆرۈردۇر، ئىبرەت ئالمىقى زۆرۈردۇر!

جامائەتنىڭ بۇ گەپلەرگە ئىشەنمەي ئامال يوق ئىدى. دېمىسىمۇ، مۇھەممەت ئىمام شەيخ سوپى، سايىت قازىلارنىڭ كۈچى بىلەن ئىمام، مۇدەررىسلىكتىن قالدى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا ئانىسى قازا قىلدى. ئىشقا يارىغۇدەك

بولۇپ قالغان كىچىك ئوغلى ناتونۇش ئادەملەر تەرىپىدىن بىر كېچىدىلا ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. بۇ، قارىغىش تۇتقانلىق بولماي نېمە؟ شەيخ سوپىنىڭ غەزىپى، سېھىرىي كارامىتىنىڭ كۈچى بولماي نېمە؟

تەرغىبات، قىستىش، پايلاشلار. . . ئۆز كۈچىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى. كىشىلەر ئەمدى مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتىغا يىراقتىن، سىرلىق قارىشاتتى. ئۇنىڭ سەھەر ۋە كەچلەردە ئېلىپ بارىدىغان سەييارە تەربىيە ـ تەرغىباتلىرىغا ھەيران ئىدى. ھەر كۈنى، ھەر سەھەردە ـ ھە! يەنە كېلىپ نەزىم بىلەن! . . .

«ئىھ، چىن ئەقىدە ئىگىسى، سەن ئۆز ئېتىقادىڭنىڭ پەرۋانىسى ئىكەنسەن» دەيتتى مويسىپىتلار قاراڭغۇ ئۆيلىرىگە تىقىلىپ ئولتۇرۇپ.

«بىچارە داموللام جامائەتكە تەربىيەت قىلىپ بولالماي ئۆلۈپ كېتەر بولدى» دەپ ئاھ ئۇراتتى ئاق كۆڭۈل كىشىلەر.

«مۇھەممەت داموللام بىلەن ھازىرقى ئۇستازنىڭ ساۋاق ـ تەفسىرلىرى پەقەت ئوخشىمايدىكىنا» ــ شۇنداق دەپ سېلىشتۇراتتى بىر قىسىم سەگەك تالىپلار، ئىككى ئۇستازنىڭ بىر ـ بىرىدىن تۈپتىن پەرق قىلىدىغان تەربىيەت ئادىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ.

ئەمما، خېلى كۆپ قىسىم كىشىلەر مۇھەممەت ئىمامنىڭ بىجىرىم ئىكەنلىكىدىن گۇمانلىنىپ قېلىشۋاتاتتى. «راستىنىلا كاللىسىدىن كەتمىگەن بولسا، ھەر كۈنى كاكىراپ يۈرەمتى. قارىغىش دېگەنمۇ يامان نېمىكەن» دەپ ئويلايتتى ئۇلار.

ۋەز ـ نەسىھەتلەرگە قۇلاق سالىدىغانلار بارا ـ بارا ئازىيىپ كەتتى. مۇھەممەت ئىمام مەسچىت ۋە مەدرىس مۇنبىرىنىڭ ئەڭ ئۇنۇملۇك تەربىيەت سورۇنى ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلماقتا ئىدى. ئۆلۈم ـ يېتىم، نەزىر ـ چىراغلارمۇ. . . تەربىيەت ئېلىپ بارىدىغان ياخشى سورۇن ئىدىيۇ، نېمىشقىكىن بۇنداق چاغلاردا جامائەت ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. شۇڭا ئۇ، ئادەملەرنى ئىزدەپ يۈرەتتى، قوغلاپ باراتتى، نەدىلا ئادەم بولسا، ئۇنىڭ نەزىم ـ تەربىيەتلىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. . .

تەلقىن ـ مۇلاھىزە، ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان نەزىم ـ ھېكمەتلەر ئاۋۋالقىدەك ئوقۇلۇپ بارماقتا ئىدى. ئۇ خۇددى ئۆزى ئۈچۈن ئوقۇۋاتقاندەك، كىشىلەرنىڭ ئاڭلاش ـ ئاڭلىماسلىقى بىلەن ھېسابلاشماي، ئادەم بارلىكى جايدا ئوقۇۋېرەتتى:

. . . .

مەن نېچۈن ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

يىللار ئۆتتى. كىشىگە يېڭى تۇيغۇ ئاتا قىلىدىغان نەچچە باھار ئۇنىڭغا دەرد ـ ھەسرەت، ئازاب ـ كۈلپەتلەرنى قالدۇرۇپ كەتتى. ئەمدى ئۇ ياشقا چوڭىيىپ قالغانىدى. پۇتى سىرقىرايتتى، گېلى خىرقىرايتتى. . .

ــ بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا ئەللامە سۇپەت بىر ۋائىز ئۆتكەنىكەن. . . ــ شۇنداق دەپ ھېكايە قىلىپ بېرىۋاتاتتى. ئۇ پۈتۈكچى تالىپقا، ئۇستازىنىڭ دەۋەت ۋە ئىقتىسادى بىلەن ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولۇپ قالغان تالىپ

يەنىلا ئۇنىڭدىن ئايرىلماي ئۆتتۇۋاتاتتى. مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى بىرەر جىسمانىي ئەمگەككە مەلىكە بولغان ۋاقىتلىرىدا ئىبرەتلىك ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرىشكە ئامراق ئىدى، — ئۇ ۋائىز ۋەز ئېيتىشتا شۇ قەدەر خۇشتار ئىكەنكى، كېچە - كۈندۈز، قىش - ياز دېمەي. . . ھېكمەت، تەربىيەتلەر قىلىدىكەن. ئۇنىڭ شېرىن سۆزلىرى، تەسىرلىك پەندىلىرى. . . ئاۋامنىڭ دىلىغا مۆھرى گۆھەر بولۇپ ئورنىشىپتۇ. بارا - بارا كىشىلەر ئۇنىڭغا بەند - ئەسىر بولۇپ كېتىپتۇ. ئوڭىدىمۇ، ئويىدىمۇ ۋە ھەتتاكى چۈشلىرىدىمۇ ئاشۇ ئەللامە سۈپەت ۋائىزنىڭ پاساھەتلىك سۆزلىرىنى ئاڭلايدىكەن. ئۇنىڭ پەند - نەسىھەتلىرىگە ئاشىقى بىقارار بولغان جامائەت، تېخىمۇ كۆپ ئاڭلاش ئۈچۈن ئۇنى ئۆز مەسچىتىنىڭ ئىمام - مەزىنى قىلىۋاپتۇ. ۋائىز مۇنبەرگە بىرلا چىقىدىغان بولسا، تۇتى قۇشنىڭ ئاۋازىدەك شېرىن زۇۋانى بىلەن كىشىلەرنى ئەسىر - بىھوش قىلىۋالىدىكەن. مۇشۇنداق ۋاقىتتا، كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ تەسىرىدىن «ۋاقىت» دېگەننى ئۇنتۇپ قالىدىكەن. بالا - چاقا، مال - بىسات دېگەنلەرنىمۇ ئەستىن چىقىرىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەممە نېمىسىنى بېرىشكە، ھەتتا جان تەسەددۇق قىلىشقىمۇ تەييار بولۇپ تۇرىدىكەن. . . دەل مۇشۇنداق پەيتتە ئۇ، ۋائىز - ئۆلىمالارغا سوۋغا ھەدىيە قىلىشنىڭ خاسىيىتى توغرىسىدا ۋەز ئېيتىشقا باشلايدىكەن. بۇ ۋەز مۇشۇ قەدەر تەسىرلىك ئېيتىلىدۇكەنكى، كىشىلەر ئۆيلىرىدىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسىلەرنى ئەكېلىپ ھەدىيە قىلىۋېتىشنى تۇيمايلا

قالىدىكەن. ئاۋامنىڭ مەقسىتى كۆپرەك پەندى - نەسىھەتلەر، قىسسە - ھېكايەتلەر ئاڭلاش ئىكەن. ۋائىزنىڭ قەستى بولسا، نەسىھەتنى ئەفسۇن قىلىپ، جامائەتنىڭ پۇل - مېلىنى چۆنتەككە سېلىش ئىكەن. ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. جامائەت ھەر نامىزىدا شېرىن زۇۋان بۇ ۋائىزگە ئۇزۇن ئۆمۈر، بەخت - سائادەتلەر تىلەپ يۈرۈۋېرىپتۇ. ئۇ بولسا، ھەممە ئادەمنىڭ مال - دۇنياسىنى تۇيدۇرماي ئۆزىنىڭ قىلىپ، يېنىنى چىڭداپتۇ. ئۇ يەنە شۇنداق خىسلەتكە ئىگە ئىكەنكى، ھەدىيە دەپ بەرسىلا، ئاز - كۆپ، ھالال - ھارام دەپ ئايرىپ ئولتۇرمايدىكەن. . . شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇنىڭ ئۆيىدىن ساقاللىق، قارا بىر توڭگۇز يۈگۈرۈپ چىقىپ مەسچىتكە كىرىپ كېتىۋاتقۇدەك. جامائەت ئالاقزادە بولۇشۇپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغاندا، خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن 10—15 ئىت پەيدا بولۇپ، توڭگۇزنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان گېلىدىن بوغۇپتۇ. جېنى ھەلقۇمغا كېلىپ قالغان توڭگۇز مېھرابنى تاشلاپ سىرتقا قېچىپتۇ. ئىتلار ئۇنى قوغلاپ كېتىپتۇ. . . جامائەت كېيىن بىلىشىپتۇكى، قېچىپ كەتكەن ئاشۇ توڭگۇز ۋائىز ئىكەن. تىلى بىلەن دىلى، تەلىمى بىلەن ئەمەلى (ئەمەلىيىتى) ئوخشىمىغىنى ئۈچۈن، تەڭرى ئۇنى توڭگۇزغا ئايلاندۇرۇپ نەفسى غالىبلىقىنىڭ ئاقىۋىتىنى «ۋائىزى توڭگۇز» سۈرىتىدە كۆرسەتكەنىكەن.

. . . .

بەرمەگىل گۆھەرنى سەن مۇردارىغە،
ئاسماغىل ھەلقىڭنى ئۆزىدىن دارىغە.

ۋائىزى، بۇ پەندىغە سالغىل قۇلاق،
چىركىنىەتدۇر بۇ جەھان باشىدىن ـ ئاياق.
ئالسە ۋائىز خەلقىدىن نەزرۇ نىياز،
نەقل① قىلسە قىلماغىز ھەرگىز نەماز.
غاپىلا، ئۆمر ئۆتتى دائىم بىخەبەر،
بىتەمەئ پەند ئەيلەگىل شامۇ سەھەر.
مەن نېچۈن ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

ئۇنىڭ ھېكايىلىرىنىڭ ھەممىسى تەربىيەت بىلەن ئاخىرلاشقان بولاتتى. يەنە كېلىپ مۇتلەق كۆپ قىسمى نەزىم ـ مىسرالار بىلەن چۈشۈرۈلەتتى. دەسلەپتە ئۇ مەقسەتلىك ھالدا ئەھمىيەتلىك ھېكايەتلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى. ئاخىرىغا بارغاندا ئىختىيارسىز ھالدا ھاياجانلىنىپ، شېئىرىي پىكىر قويىنىغا غەرق بولاتتى ۋە ئۆزىمۇ سەزمەيلا ئىبرەتلىك مىسرالارنى تۆكۈشكە باشلايتتى. ئۇنىڭ كېيىنكى كۈنلەردىكى «نىيەتى دېھقان»، «ئەھۋالى كاسىب»، «كاساپەتى مالى ھەرام»... كەبى بىر يۈرۈش مەسنىۋىلىرى ئەنە شۇنداق ئىلھامى كۆچنىڭ تۈرتكىسى بىلەن دۇنياغا كەلگەنىدى.

پۈتۈكچى تالىپ ئاۋۋالقىدەكلا چېچەنلىك ۋە ساداقەتلىك بىلەن خاتىرىلەپ باراتتى. يۈرەك پارىسى بولغان بىر جۈپ پەرزەنتىنى — بىر ئوغۇل، بىر قىزىنى ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق قىلىپ بولغان ئۇستازىنىڭ ئايرىلماس پىكىردىشى يەنىلا مۇشۇ تالىپ بولۇپ قالغانىدى.

① نەقل — ئۆلۈم.

— پەرزەنتلەرنى كىچىككىلا ئۆي ـ ئوچاقلىق قىلىۋەتتىلە. بۇ قەدەر ئالدىراشىڭىز ۋەجھ ـ ـ ى نېمە، داموللام؟ — دەپ تۇرىدىغان بولدى بىر قىسىملار ئۇنىڭدىن گەپ ئالماق ئۈچۈن.

— ئۇلارنىڭ قەلەندەر ـ دەرۋىشلىك يولىغا كىرىپ قېلىشىنى توسماق ئۈچۈن، — ئىككىلەنمەيلا شۇنداق جاۋاب بەردى داموللام.

— ئەھلى مۇسۇلمان تۇرۇپ دەرۋىشلىك يولىدىن قاچماق بارمۇ؟

— پېقىر تەۋەررۈك پەرزەنتلىرىمنى كامىل مۇسۇلمان قىلماقنى نىيەت قىلدىم.

— بۇ دېگەنلىرى... بۇ...

گەپ كوچىلىغانلار غىققىدە بولۇپ ياناتتى. ئۇلارچە، سوپى، دەرۋىشلىك يولىغا كىرىش ئەھلى مۇسۇلمان بولۇشنىڭ مۇھىم پەرھىزلىرىدىن ئىدى. «بۇ ئادەم راست قېرىپتۇ» دەيتتى ئۇلار، «ئالجىپتۇ» دېيىشكە تىلى بارمىغان چاغلىرىدا، ئۆزىگە ساداقەتمەنلىك بىلەن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان پۈتۈكچى تالىپىنىڭ — پىكرىي چوڭقۇرلۇقتا ئۆزىگە ياندىشىپ ئىلگىرىلەۋاتقان بىردىنبىر شاگىرتىنىڭ ئۆيلۈك بولۇش سەۋەبىنىمۇ شۇنداق ئىزاھلايتتى ئۇ:

— روزىغار تۇتماق لازىم. ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولماق كېرەك. بۇ ئاللانىڭ ئىرادىسى.

يېشى چوڭىيىپ قالغىنى ئۈچۈنمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ، ئەمدى ئۇ كوچا ـ كويلارغا چىقىپ تەربىيەت قىلماس بولغانىدى. راستىنى دېگەندە، شۇ كۈنلەردە

تەربىيەتكىمۇ ھېچ كىشى قۇلاق سالمايتتى. كونىلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمى ئۆلۈپ تۈگىگەن. ياشلار بولسا غەلىتە بىر ئېتىقاددا ئۆسۈپ باراتتى: چاچنى مۇرىسىگىچە قويۇۋېتىپ، يېنىدىن ساپايى، خۇرجۇنلارنى ئايرىمايتتى. نەشە - ناسۋاللارنى تارتىپ تۇراتتىيۇ، بەش ۋاخ نامازنى تاشلىمايتتى. مىللەت، يۇرت، ئاتا - ئانا ۋە ئۇرۇق - تۇغقان دېگەنلەرنى، خوتۇن - بالا دېگەنلەرنى تامام ئەستىن چىقارغانىدى. نومۇس، ئىمان ۋە كۈچ - قۇۋۋىتىنى پايمال قىلىپ، ساپايىلىرىنى شاراقشىتقىنىچە يۇرت - يۇرتلاردا تىلەپ، مازار - مازارلاردا تۈنەپ يۈرۈشەتتى. . . مانا بۇلارنىڭ تەربىيەتكە قۇلاق سېلىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئۇ تەربىيەتنى كۆپرەك يەنە شۇ پۈتۈكچى تالىپقا ۋە ئۆزىنى تاشلىماي كەلگەن شاگىرت، ھەمسۆھبەتلىرىگە قىلاتتى. ئەڭ مۇھىمى ئۇ، تەربىيەتنىڭ يېڭى ۋە ئۈنۈملۈك ئۇسۇلىغا كىرىشىپ قالغانىدى: يېزىش، ئىشلەش! مانا بۇلار داۋراڭسىز، ئەمما ئۈنۈملۈك تەرغىبات ئىدى. يازغاندىن تەسىر، ئىشلىگەندىن ئۈلگە ئالاتتى كىشىلەر.

— مېھنەت - نەفسنى يېڭىشتىكى ئەڭ مۇھىم خاسىيەت، بالام، — دەپ، تەلقىن - مۇلاھىزىلىرىنى يەنە باشلاپ كېتەتتى ئۇ. سۆزلىگەنسېرى پىكىر چوڭقۇرلىشىپ، مۇھاكىمە قىيامىغا يېتىپ باراتتى. پۈتۈكچى تالىپ ئەستايىدىل ئاڭلاپ، ئەينەن خاتىرىگە ئالاتتى. مانا بۇلار — ئۇنى كېيىنكى كۈنلەردە ئىسلام ئالىمىگە تونۇتقان نوپۇزلۇق شەرھى - مۇلاھىزىلەر، قولدىن - قولغا ئېلىنىپ، كۆچۈرۈپ تارقىتىلغان تەسىرلىك

ماقالىلەر ئىدى. تېخىمۇ ئەھمىيەتلىك بولغىنى، بۇنداق مۇھاكىمە - مۇنازىرە تۈسىنى ئالغان ماقالىلەر بىرنەچچە پارچە بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىغانىدى.

— قېرىغاندا شۇنچە ھەرەج تارتىپ بوز يەر ئاچتىلا، ياز بويى پاشىغا تالىنىپ ساتمىدا ياتتىلا. مانا ئەمدى ئېغىزغا تەگكەن قوغۇننى نېمىدەپ بىكاردىن - بىكارغىلا يولغا ئەچىقىپ دۆۋىلەپ قويىدىلا، ئۇستاز؟ ئۇچرىغانلا ئادەمگە ھەقسىز تارقىتىپ بەرگەننى ئاز دەپ، يېڭىدىن ئاچقان يەرگە تېرىغان قوغۇن - تاۋۇزلىرىنىمۇ ئۆتەڭ يولغا ئەپچىقىپ تىزىپ قويۇۋاتاتتى مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا داموللام.

— جەننەت مېۋىسى، ئەمگەك شاراپىتى، مېھنەت كارامىتى. . . — چۈشىنىكسىزلا جاۋاب بېرەتتى مۇھەممەت داموللام. ئەمما پۈتۈكچى تالىپ دەرھال چۈشىنەتتى. ئۇستازى: جەننەت مېۋىسىنى پۇلغا ساتماق يوق. يولۇچىلار مېھنەتنىڭ خاسىيىتىنى بىلىپ قالسىلا ھېساب دەيتتى. مانا بۇ، ئۇنىڭ يەنە بىر خىل ئەڭ ئەمەلىي تەربىيەت ئۇسۇلى ئىدى.

كېيىنكى كۈنلەردە، يىراق - يىراقلاردىن ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەن يولۇچىلار چوغتال دىيارىغا ئاياغ باسقاندا، يول - يوللارغا تىزىپ قويۇلغان قوغۇن - تاۋۇزلارنى تويغۇچە يەپ ھۇزۇرلىنىدىغان ۋە تىزىپ قويۇلغان قوغۇن - تاۋۇزلارنى ئىزلاپ يۈرۈپ، قوغۇنلۇقىچە قەدەم باسىدىغان بولدى.

— قالتىس مەرد ئادەم ئىكەن، ھە! دەيتتى ئۇلار كېكىرىپ تۇرۇپ.

— راستىنلا ساخاۋەتچى زات ئىكەن، — قوشۇمچە قىلاتتى بەزىسى.
— ساخاۋەتچى دېگىنىڭلار نېمىسى؟ — يەنىمۇ چوڭقۇرلايتتى ئايرىملىرى، — بۇ، ئۇنىڭ ئەقىدە ئېتىقادىنىڭ بەلگىسى. كۈچ - مېھنىتىنىڭ نېمىتى. مېنىڭچە، ئۇ تۈگىمەس دەۋائىي ئىشق يولىدىكى خاراباتى (خاراب بولغۇچى) ئىكەن!
ئۇزاق ئۆتمەي، كىشىلەر قوغۇنلۇققا ئۆگىنىپ كېتىشتى. ھەر يىلى، چوغتالى ئەزىمىدىنلا ئەمەس، يىراق - يىراقلاردىن كەلگەن ناتونۇش يولۇچىلارمۇ خۇددى دېيىشىۋالغاندەكلا: بۇ زات راستىنلا خاراباتى ئىكەن، دەپ ياندىغان بولۇشتى...

مەن كىم

قەبرىستانلىق جىمجىت ئىدى. سۇلايمان شەيخ تەپەككۇر دېڭىزىنىڭ چوڭقۇر قاتلىرىدا ئۈزۈپ يۈرەتتى. ئۇ شۇ قەدەر كەڭ ئىمكانىيەتلەرگە ئىگە بولغان ئىدىكى، روشەنلەشكەن قەلب كۆزى ئىككى ئالەم روھ، سىمالىرى ھودۇدىدىنمۇ ھالقىپ كېتەتتى. ئۆتمۈش، بۈگۈن، كەلگۈسى؛ ئارزۇ، رېئاللىق، خىيال، چۈش... مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇر ئېھتىياجى بويىچە يۇغۇرۇلۇپ، بىر - بىرىنى تولۇقلاپ باراتتى. ئۇ كۆرەلمەس سىما، ئاڭلىيالماس سادا بولمايتتى. دەرۋىشلىكتىن - شەيخلىققىچە بولغان چىن ۋە زىددىيەتلىك ئەقىدە مۇساپىسىدە ئۇ ھېچقاچان بۈگۈنكىدەك مەنىسىۋى چوڭقۇرلۇق ئالىمىگە ئۈلىشىپ باقمىغانىدى...
ئۇ ھاياجانلىناتتى، ئۇزۇن يىللىق ئازابلىق سۈكۈت بەدىلىگە ئېرىشكەن روھىي ئىزدىنىش پەللىسىنى قاچۇرۇپ قويغۇسى كەلمەيتتى. ئۇنىڭدىن ئۆز - ئۆزىگە ماھىيەت ۋە ئەسلىيەت... كۈندەك ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مۇشەققەتتە ئېچىلغان بۇ ئىلاھىي يوچۇقتىن ئۇ ئۆزى ئىزدىگەن، تىنىمسىز قوغلاپ يۈرگەن ھەممىلا نەرسىنى تولۇق كۆرۈۋېلىش كېرەك ئىدى.
راست، ئۇ كۆرۈۋاتاتتى. ئىچكىرىلەپ كىرگەنسېرى ئۆزىنى كۆرمەكتە ئىدى. باقىي، فانىي، ئالەم ۋە

ئادەم. . . ماھىيىتىدىن، قىسقىسى، ئۇ ئىزدىگەن ھەممىلا نەرسىدىن ئۆز ئەكسى ئايان بولۇۋاتاتتى. ئەڭ ئېنىق كۆرۈنۈۋاتقىنى ھەزرىتى ھاجىمنىڭ (ھاجى خاراباتىنىڭ) سىيماسىدا ئەكس ئەتكەن ئۆزى ئىدى!

«كۆرۈنۈۋاتقىنى كىمنىڭ سىيماسى؟ مەن كىم؟» ئۇ ھەيران ئىدى. ئىزدەپ يۈرگەن مەنزىلى كۈتمىگەن نەتىجىلەر بىلەن ئۇنى ھەيران قالدۇرىۋاتاتتى. نەزەرىدىكى ھاجىم ھاجىمغا، چۈشىنىدىغان ئۆزىمۇ ئۆزىگە ئوخشىمايۋاتاتتى. ئۇ ھاجىمنى چۈشەنمىگەنمۇ ياكى ھاجىمنىڭ قۇدرەتلىك روھى ئۇنى ئۆزگەرتىپ بېرىۋاتامدۇ؟ بۇنىڭغىمۇ ئېنىق بىر نېمە دېيەلمەيتتى. پەقەت ھەيرانلىق بىلەن ئىزدەيتتى، ئەسلەيتتى، كۆرەتتى، سېزەتتى. . .

— ئۇشبۇ بۇزۇيگاھقا مۇبارەك قەدەملىيى يېتىپتۇ. ئەمدى بىر مەھەل تۇرۇپ، دۇئايى - زىيالىرىنى چېچىپ كەتكەيلا دەرۋىش ھەزرىتىم، — شۇنداق دېگەنىدى غازىيانە خوتەندىن يانار چېغىدا، كوھمارىمدىكى ياشانغان شەيخ ئۇنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ تۇرۇپ.

— خوش، مەن يەنە كېلۇرمەن تەقسىر، — چىرايلىق رەت قىلغانىدى سۇلايمان دەرۋىش، — يوقلار مازارىم كۆپ، بارار مەنزىلىم خوپ يىراق، قوزغالمىسام بولماس.

— دېگەنلىرى يوللۇق، ھەزرىتىم، — يەنە يوپۇشقانىدى شەيخ، — ئەمما، سىلى بارماق بولغان مازارى - ماشايىخلار ئىچرە بۇ يەڭلىغ كاتتا مازار يوق - يا! نې - نې غازى، شېھىتلەر روھى مۇشۇل تۇپراقتا جەم بولغان تەقسىر. خوتەن دېگەن ئەۋلىيا - ئەنبىيالار،

ئۇلۇغلار يۇرتى، ئەينا.

— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، شەيخ ھەزرىتىم، — ئالدىراپ چۈشەندۈرگەنىدى سۇلايمان دەرۋىش، — شۇلارنى ئويلىسام، پېقىرنىڭ زادىلا كەتكۈسى يوق. لېكىن، دىيارى ئاقسۇنىڭ چوغتال ئاتلىق مۇبارەك تۇپرىقىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ھاجى خاراباتى ھەزرىتىمنى زىيارەت ئەيلەپ، پىر - ئۇستاز تۇتماقنى ئۆزۈندىن دىلىم تارتىپ تۇرىدۇ. ئەھىدۇ - مەنزىلىمنى چۈشەنگەيلا ھەزرەت.

— ۋاي، ھەزرىتى ھاجى خاراباتى ئەۋلىيانى دەملا، تەقسىر؟ — ھەيرانلىق بىلەن سورىدى شەيخ، — ئېسىم قۇرۇسۇن، ئېسىم قۇرۇسۇن. بىلىمەن، ئۇل زات ۋەلىيانە ئاقسۇنىڭ گۈلتاجى، ئىقلىمدىكى تەڭداشسىز ئەۋلىيا، ئۆلىما. ئۇل كەبى زاتلار بۇ ئەلدە ناھايىتى كەمدۇر. پېقىرنىڭ بىلىشچە، ئۇل زات تەلقىن - مۇلاھىزىلەردە كامالەتكە يەتكەن، نەزىم - ھېكمەتلەردە تەڭداشسىز. ئۇنىڭ پاساھەتلىك مىسرالىرىدىن بەھر ئالغان ئىنسان ئاللانىڭ ۋەھىسىنى غايىبانە ئاڭلاۋاتقاندەك بولىدۇ. يەنە ئۇ زاتتا ئۆزگىرىش ۋە ئۆزگەرتىش؛ تىلسىز مەخلۇقاتلارغا تىل بېرىپ، ئەنجۈمەن قۇرۇپ ئولتۇرالايدىغان. . . سېھرىي - كارامەتلەرنىڭ بارلىقىنى قەيت قىلىشىدۇ.

— ھەقراست، تەقسىر، — دېگەنىدى سۇلايمان دەرۋىشمۇ ھاياجانلىنىپ، — پېقىر دەل شۇ ۋەجىھىدىن زىيارەت ئەيلەپ كېتىۋاتىمەن. شۇل ھەزرەتنىڭ ئاجايىپ كارامەتلىرىنى ئۆزلەشتۈرگۈم بار. ئۇنى ئۇستاز تۇتۇپ، سوپى - دەرۋىشلىكنىڭ كامالەت مەنزىلىگە يەتكۈم بار،

تەقسىر.

— خويمۇ خاسىيەتلىك ئىشنى نىشانلاپ مېڭىپتىلا، دەرۋىشىم، — شۇنداق دېگەنىدى شەيخ قايىل بولۇپ، — ئۇل ئەۋلىيانىڭ هۇنەر - خىسلەتلىرىنى ئىگىلىۋېلىش كاتتا ئىلىم تاپقانلىق. ئۇل زات يۇتۇك سوپى. يوق بولالايدىغان، يوقىتالايدىغان، جىمى مەخلۇقات بىلەن مۇلاقەتتە بولالايدىغان، قۇشلار سۇرىتىدە ئۇچالايدىغان ئۇلۇغ زات. تەقدىر ئىرادە قىلسا، پېقىرمۇ ئۇل زاتنى زىيارەت ئەيلەپ كېلىشنى ئىستەپ يۈرگەنمەن. سىلىگە دەخىل قىلماي، ئۆز مىددىئا، خاسىيەتلىك نىيەت بىرلە يولغا چىقىپتىلا، ئاقىول بولسۇن! . . .

سۇلايمان شەيخ سۈكۈت ئىچىدە ئىچكىرىلەپ باراتتى. تىنىمسىز چوڭقۇرلاش ئۇنى ئۆز ئەكسىگە - ماهىيىتىگە يېتەكلەپ بارماقتا ئىدى. مۇشۇ ماهىيەت گەۋدىسىدە هەممە زاهىر بولاتتى، قايتىلىناتتى، قايچىلىناتتى. . .

— شۇنداق قىلىپ، ئۆزلىرىمۇ بۇ يەرنى تەرك ئېتەمدىلا دەرۋىشىم؟ — نارازى بولۇپ سورىغانىدى، چىهلتەنلىرىم شەيخى، ئىككى ئايچە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، يانماقچى بولىۋاتقان سۇلايمان دەرۋىشتىن. مازارغا كېلىدىغانلارنىڭ سانى هەددى - هېسابسىز كۆپ بولسىمۇ، بۇ قەدەر ئۇزاق دۇئايى - سېغىنىشتا بولىدىغانلار مازار ئۇچۇن ئەبەدىيلىك مېهمان ئىدى. بۇنداقلار مازارنىڭ نامىنى تارىتاتتى، سۇر - هەيۋىتىنى ئاشۇراتتى. شۇڭا، شەيخلەرنىڭ ئۇلارنى قويۇۋەتكۇسى كەلمەيتتى، — ماڭا قايىلىسىلا، مانا بۇگۇن ساق 67 كۈن بولدى ئۆزلىرى ئولتۇرىۋاتقىلى. ئەمدى يەنە بىرنەچچە هەپتە ئارام ئالسىلا.

خىزمەتلىرىدە بولاي، مۇڭ - مۇلاقەت قىلىشايلى.

— رەهمەت، شەيخ هەزرەت، — بۇ يەردىمۇ شۇنداق ئۆزرە قويغانىدى سۇلايمان دەرۋىش، — چىهلتەنلىرىمنىڭ ئۇلۇغلۇقى دىلىمغا ئايانغۇر. لېكىن، مەنزىلىم كۆپ. . . مەنزىلىم بەكمۇ كۆپتۇر. . .

— سوپى دەرۋىشلەرنىڭ بارار گاهى تۈگىمەستۇر، تەقسىر. ئىقلىمدىكى جىمى مازارى - ماشايىخ ئۇنىڭ مەنزىلى. جاهان كېزىش - ئاشىقلارنىڭ ۋىسال تېپىش يولى. ئەمما هەزرەت، ۋىسالنى قارار تاپقۇزۇشتا ئەزىزانە قەشقەر كەبى خىسلەتلىك يۇرت يوقتۇر. چىهلتەنلىرىم دىيارى قەشقەرنىڭ زىنىنتى ئېرۇر. بۇ يەرگە ساۋاپ - ساخاۋەت، دىدار - مۇلاقەت، ۋىسال - پارانىمەت. . . هەممە مۇجەسسەم بولغاندۇر. شۇڭا دەيمەنكى، شەهىرى خوتەندىن كېلىپلا «بىرنى بىر دەيتمىز» دەپ گەپلىرىدە چىڭ تۇرۇۋالماي بىرنەچچە كۈن بولسىمۇ تۇرۇپ بەرگەيلا. ماڭا قايىلىسىلا دەرۋىشىم. . .

شەيخنىڭ گەپلىرى تۈگەر ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ سۇلايمان دەرۋىشنى راستىنلا قويۇۋەتكۇسى كەلمەيتتى. يۇرت - يۇرتلاردا كۆرسىتىلىۋاتقان قىزغىن شاپائەتتىن سۇلايمان دەرۋىش بەكلا تەسىرلەندى. هەتتا شۇ سورۇننىڭ ئۆزىدىلا ئۇنىڭ چاناقلىرىغا لىققىدە ياش تولدى. لېكىن ئۇ ماڭمىسا بولمايتتى. تولىمۇ يىراق جايدا — شەهىرى ئاقسۇدىكى چوغتال ئاتلىق مۇبارەك يۇرتتا ئۇلۇغ بىر زات ئۇنىڭ زىيارەت ئەيلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ — مۇهەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى ئىدى، هەئە ئۇ كارامەتلىك ئەۋلىيا خاراباتى هەزرىتىم ئىدى.

ئۇ ئاخىرى راست گەپنى دېدى. چىھلتەنلىرىم شەيخمۇ ھەيران قالدى.

— ۋاي شۇنداما؟ — سۇلايمان دەرۋىشنىڭ ئىككى قولىغا مەھكەم ئېسىلدى شەيخ، — بۇرۇنراق دېگۈلۈكتى ئەمەسما مۇشۇ گەپنى تەقسىر. ئۇل زات ھەققىدە پېقىرمۇ ئىشىتىپ، بىلىپ كېلىۋاتقان قايىلىسىلا. ئەمما، شۇل زاتنى زىيارەت ئەيلەش كەمىنە ئاجىزغا نېسىپ بولمىدى، — ئۇ خېلىلا ئاقسايدىغان ئوڭ پۇتىنى تۇتۇپ قويۇپ داۋاملاشتۇردى، — ھامان بىر بارماقنى ئىستەپ يۈرىۋاتىمەن. خۇدا نېسىپ قىلار. ئەممازە، ئۆزلىرىگە تولا خاسىيەتلىك مەنزىل راۋا بوپتۇ، دەرۋىشىم، ياش، بېجىرىم ئىكەنلا. ئۇلۇغ نىيەتنى مۇشۇنداق چاغدا قارار تاپقۇزغۇلۇق. بىلمەي قاپتىمەن، بارسىلا. ئۇل زاتقا كەمىنە ئاجىز دەرۋىشتىن سالام دېسىلە. ئۇل زات بەكمۇ كارامەتلىك دەۋرىشتۇر. پۈتۈن ئالەمنى كېزىپ چىقىپ، ئاقسۇ ئاتلىق ئەزىم يۇرتتا تۇرۇپ قالغاندۇر. ئۇ يەنە ئەۋلىيا، سېھرىي - بەند قىلىش خىسلىتىگە ئىگە ئۆلىما سوپىدۇر. ئۇنىڭ بىر كەلىمىسى بىرلە چۆللەر بوستان بولۇپ، ئۆسۈملۈكلەر زۇۋانغا كىرمىشتۇر. ئۆلۈكلەر جان تېپىپ، تىرىكلەر ئىبرەت ئالمىشتۇر. ئىنسان ھايۋانغا، ھايۋانلار ئادىمىزات سۈرەتىگە بەند بولمىشتۇر. كېسەلگە شىپا بېرىپ، مەجرۇھقا كۈچ ئاتا قىلمىشتۇر، ئۇل زات يەنە نەفس ۋەسۋەسىسىدىن تامامى قول ئۈزگەندۇر. شۇل سەۋەب، جاھان مەئىشەتلىرىدىن ۋاز كېچىپ، ئۆيلەنمىگەن، روزىغار تۇتمىغان، پۇل، مالۇ - دۇنيا يىغمىغاندۇر. ئۇل زات يېگانە ئەۋلىيادۇر، تەنھا

ئۆلىمادۇر. يوللىرىغا توسقۇن بولماي، بارسىلا. ئاللاھقا ئامانەت!

سۇلايمان دەرۋىش بارغانلا يېرىدە ھاجى خاراباتى ھەققىدە ئاڭلايتتى. بۇ ھەقتە دېيىلگەن تەرىپ - سۈپەتلەر ئۇنىڭ ھەزرىتى ھاجىم توغرىسىدىكى چۈشەنچىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئۇنىڭغا بولغان ئىخلاس - ئەقىدىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. ئۇنىڭچە، ھاجى خاراباتى ئەۋلىيا، ئۆلىما بولۇپلا قالماي، يەنە تەڭداشسىز سېھرىي - كارامەت ئىگىسى ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن ئوخشاش يول تۇتقان — ئاشىقلىق يولىنى تۇتقان مەشھۇر دەرۋىش، ئاللا ۋەسلىنى ئىزدەپ ماڭغان يىتۈك سوپى ئىدى. ئۇ ئۇزۇندىن بۇيان شۇنداق ئاڭلاپ ۋە چۈشىنىپ كېلىۋاتاتتى. مۇشۇ ئوخشاشلىق، ئۇنى ھاجى خاراباتىغا غايىبانە شاگىرت بولۇشقا ئۈندىگەنىدى. مۇشۇ ئوخشاشلىقلار ئۇنى ئالدىراتتى، ھاجى خاراباتىدىن تەلىم ئېلىش ئارقىلىق ئۇنىڭدەك سېھرىي كارامەتلىك سوپى بولۇشقا، ئاشىقلىق دەۋايىغا تېزرەك شىپا تېپىشقا ئالدىراتتى. . . مۇشۇنداق چاغدا، ئۇ ئۆز ئەقىدە يولىنىڭ ناھايىتى توغرا تاللانغانلىقىنى ۋە بۇ يولنىڭ پاك پەرھىزلىرىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئادا قىلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلاتتى.

«پىر - ئۇستازلار توغرا قىلغان» ئۆز يولىنى يەنە مۇئەييەنلەشتۇرەتتى ئۇ، ئۆزى بىلىدىغان مەشھۇر سوپى - ئىشانلارنىڭ نامىشەرىپىنى بىر - بىرلەپ زىكرى قىلىۋەتكەندىن كېيىن «فانىي مەئىشەتلىرىدىن نە لەززەت، جاھان تەئەللۇقاتىدىن نېمە ۋافا؟» ئۇ ئۇلاپلا ئىلگىرىكى

دەرۋىشلەرنىڭ ھېكمەت ـ ئىباراتلىرىنى تەكرارلايتتى. «ئىشقىنىڭ ئۇلۇغى ـ ئىلاھى ئىش. دەرۋىشلىك رىيازەتلىرى — ئاللا ۋەسلى يولىدىكى ئاشىقلىق سىنىقىدۇر».

ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا مۇشەققەتلىك، ئەمما يەنە ھىدايەتكە تولغان پارلاق بىر يول قۇچاق ئېچىپ تۇراتتى. ئۇ مۇشۇ يول بويلاپ كېتىپ باراتتى، ئۇنىڭ قارىشىدا، مۇشۇ يولدىن، ئۆزى بېسىپ مېڭىۋاتقان دەرۋىشلىك يولىدىن باشقىسى ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى. نېمىشقا شۇنداق بولمىسۇن؟ جاھاندا سان ـ ساناقسىز پۇل ـ دۇنيا ئىگىلىرى، پادىشاھ ـ ئېسىلزادىلەر ئۆتتى. ئۇلارنىڭ كۆرگەن راھەت ـ پاراغەتلىرى، سۈرگۈن خۇلق ـ مەئىشەتلىرى. . . ھەددى ـ ھېسابسىز ئىدى. لېكىن، قايسىبىرى ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ قالالىدى؟ قايسىبىرى ئەبەدىيەت جامىدا مەي ئىچەلىدى؟ ياق، ھېچقايسىسى! جەننەت ھۆزۈرىنى سۈرگەنلەرمۇ، دەۋرى ـ دەۋران ھاكىم بولۇپ ئۆتكەنلەرمۇ جاھاندىن ئىز ـ تىزسىز يۇتتى ـ يوقىدى. بۇ ئالەمدە پەقەت ئۇلار قالدۇرۇپ كەتكەن گۇناھى كىبىرلارنىڭ بەتبۇي ئىزناسىلا قالدى. بىلسە، بۇ ئالەمدە ياشاشنىڭ ئۆزىمۇ گۇناھ. ياشىغان ئىكەنسەن گۇناھنىڭ تۈرلۈك شەكىلدىكى ئازدۇرۇشلىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايسەن. مال ـ دۇنيا يىغىش ـ گۇناھلار ئارىسىدىكى ئەڭ سېھىرلىك ۋە ئەڭ ئېزىتقۇ گۇناھ. ئىنسان دۇنيا ۋەسۋەسىگە ئاسان ئالدىنىپ قالىدۇ. بۇنىڭ ئۆزى مال ـ دۇنيا ۋاستىسى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن نەفسى غالىبلىقتۇر. ئىنسان ئۇنىڭ كۆرۈنمەس جىلۋىسىگە ئاسانلا

ئەسىر بولۇپ، ئىبلىس سىياقىغا كىرىپ قالىدۇ. دۇنيا يىغىش يولىدا ھارام، ھالال دەپ ئايرىمايدۇ. بىرلىرىنى شىلىپ يەپ، يەنە بىر لىرىنى ۋەيران قىلىدۇ. قول ئىلكىدىكى دۇنيانىڭ كۈچى بىلەن مۆمىنلەرگە ھەيۋە كۆرسىتىپ دىلىغا ئازار بېرىدۇ. تېخىمۇ يامىنى، غالىبلىق تالىشىپ، ئاللاغا شەك كەلتۈرىدۇ. بۇنىڭ ئۆزىلا ئىمانسىزلىق بىلەن باراۋەر. بۇنىڭ يىلتىزى — روزىغار تىكلەش. بۇ ئىككىسىنىڭ نەتىجىسى ئوخشاش بولسىمۇ، مەنبىئى يەنىلا روزىغار. روزىغار دېمەك — ئۆي ـ جايلىق بولۇپ، خوتۇن ئال، بالا تاپ، پۇل ـ دۇنيا يىغ دېمەكلىك. مانا بۇ، ئىنساننى گۇناھنىڭ بارلىق يوللىرىغا باشلاپ كىرىشكە قادىر. روزىغار تۇتقان ئىكەنسەن، خوتۇن ئالىسەن، بالىجانلىقمۇ بولىسەن. ئۇلارنىڭ چوڭ بولۇش، تەربىيىلىنىش، قاتارغا قوشۇلۇپ مۇسۇلمان بولۇش. . . يولىدىكى بارلىق پەرھىز ـ سۈننەتلىرىنى ئاتىلىق سالاھىيەتتە ئادا قىلمىقىڭ شەرت. ئادا قىلمىساڭ، ئاللا يولىدا گۇناھكار بولىسەن، ئەل ـ جامائەت ئالدىدا ۋاپاسىز ئاتىلىسەن. ئادا قىلساڭ، مۇشۇ يولدا بىلىپ، بىلمەي يەنە گۇناھقا پاتىسەن. تۇرمۇش ئۈچۈن، ياخشى ياشاش ئۈچۈن. . . ھەر يان چاپىسەن. «مەن» دېگەن بىر يەككە مەنپەئەتنىڭ قۇترىتىشى بىلەن ئىنساپ، دىيانەت. . . دېگەنلەردىن كېچىپ، روزىغارىڭ قانىتى ئاستىغا يىغىلىسەن! بۇنىڭ ئۆزى گۇناھ. گۇناھلار قېتىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن باللار ئۆز روزىغارى ئۈچۈن يەنە گۇناھ ئۆتكۈزىدۇ. ئۇنىڭ سادىر قىلىدىغىنى ھەتتا ئاتىسىنىڭ گۇناھىدىنمۇ ئېغىر بولىدۇ. بۇ گۇناھ ئۈستىگە گۇناھ

ئۆتكۈزگەنلىك. ئۆزى تۇرماق، ئۇرۇق - پۇشتىنىمۇ گۇناھقا شېرىك قىلىپ، نەۋرە - چەۋرىلىرىنىمۇ گۇناھقا پاتۇرغانلىق... بۇنىڭ ئۆزى ۋىجدانى جىنايەت. شۇڭا، ئىنسان تۇغۇلماسلىقى كېرەك. تۇغۇلغانىكەن، بىر ئۆمۈر «نەفسى جىھات» قىلىپ — نەفسى بىلەن ئېلىشىپ ئۆتۈش لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن، جاھاننىڭ ھەممە خۇۋلۇق - مەئىشەتلىرىدىن قول ئۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ. بۇنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى بىردىنبىر يول — دەرۋىشلىك!

ئۇ، شۇنداق ئويلايتتى. تىل ۋە ھەرىكىتىدىمۇ شۇ مىزانغا ئەمەل قىلىپ كەلگەنىدى. ھەتتا شۇنداق ئىشمۇ يۈز بەرگەن ئىدىكى، ئۇ ئەرلىك غۇرۇرى بىلەن دەرۋىشلىك ئەقىدىسى ئوتتۇرىسىدا، شەھۋانىي ئىشق بىلەن ئىلاھىي ئىشق ئوتتۇرىسىدا ئېغىر سىناققا دۇچ كەلگەنىدى. نىھايەت، بۇنى يەڭدى. يەنىلا ئۆز ئەقىدىسىگە سادىق قالدى. ئەمما، بۇلارنى ئويلىسا، ۋۇجۇدى ھازىرمۇ جىغىلدايتتى. قەلبى لەرزىگە كېلەتتى.

— ئۇنداق قىلمىسىلا، مېنى بىرگە ئېلىپ كەتسىلە ئۇز غوجام... — شۇنداق دەپ ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلغانىدى، خوتەنلىك ھېلىقى گۈزەل قىز، ئۇ مېڭىشتىن بىر ھەپتە بۇرۇنقى بىر كەچلىكى يىغلاپ تۇرۇپ.

— ئېسىلمىسىلا، قولۇمغا ئېسىلمىسىلا خان، — دەرھال سىلكىۋەتكەنىدى سۇلايمان دەرۋىش. قىزنىڭ ئوت تەپچىپ تۇرغان نازۇك قولىنى، — مەن ئاشىقلىق يولىدا يۈرگەن ئادەم. نەفسى شەھۋەتتىن، مۇھەببەتتى ھارامدىن قول ئۈزگەنمەن. بۇ يولدىن يانسام گۇناھ بولىدۇ. راست،

مېنى تۇتمىسىلا...

— گۇناھى بولسا ماڭا بولسۇن، دەرۋىش غوجام، — جاھىللىق بىلەن قول سوزغانىدى، پەرى سۈپەت شۇ قىز، — ئاللا دىلىمغا بۇ ئىشقنى ساپتۇ، ئەمدى ماڭا ئۇۋال قىلمىسىلا. يا تۇرۇپ قالسىلا، يا بولمايدۇ مېنىمۇ بىرگە ئېلىپ كەتسىلە.

— ئۇنداق قىلالمايمەن، يولۇمدىن يانالمايمەن، — خۇددى پاسكىنا بىر نەرسە يۇقۇپ قالىدىغاندەك، قوللىرىنى تېزلىك بىلەن قاچۇردى سۇلايمان دەرۋىش، — ئاللا مېنىڭ دىلىمغىمۇ ئاللىبۇرۇن ئىشق ئوتىنى سېلىپ بولغان، بۇ ئوت — ئاللاغا ئاشىقلىق، ئىلاھىي ئىشق!

— ئۇنداق ئۇۋال قىلمىسىلا غوجام.

— سىلىمۇ ماڭا ئۇۋال قىلمىسىلا، خان.

بىر ھازا جىمجىتلىق ۋە ئىزتىراپتىن كېيىن، كۆتۈلمىگەن بىر سوئالنى تاشلىدى قىز:

— ئاللاغا ئىشىنەمدىلا غوجام؟

— ئەلۋەتتە، بۇنىمۇ سوراش كېتەمدۇ؟

— خوپ، ئۇنداقتا ھەممە ئىش ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولىدۇ، شۇنداقمۇ؟

— خوش.

— ئەمىسە نېمىشقا ئەر، ئايال دەپ ئايرىپ ياراتتى؟ بۇنداق يارىتىشتىن مەقسەت نېمە؟ — يىغلامسىراپ تۇرۇپ ۋە غايەت زور جۈرئەت بىلەن يېپىشلاپ سورىدى قىز. ئىشق ۋە جۇدالىق پەيتلىرى ئۇنى شۇنداق دېيىشكە مەجبۇرلاۋاتاتتى.

— ئۇنداق دېمىسىلە، ئىماندىن ئاجراپ كېتىلا.

— ئەمىسە. . . نېمىدەپ. . . — مىشىلداپ يىغلىدى قىز تىترەك ئاۋازدا سۆزلەۋېتىپ.

— بۇ. . . بۇنى. . .

— بۇنداق غەرەزلىرى بار ئادەم ماڭا نەزەر تاشلىماي يۈرگۈلۈكتى ئەمەسمۇ، ئۇز غوجام، — يىغلاپ تۇرۇپ داۋاملاشتۇردى قىز، — قارىسام، قارىدىلا، ئۇسسۇزلۇق ئەكېلىپ بەرسەم ئىچتىلە. ئاش - تاماق بەرسەم ئالدىلا. بىر كۈن ئۆتتى، ئىككى كۈن ئۆتتى. ئۈچ ئايمۇ ئۆتۈپ كەتتى. . . قارا - قارىشا تۇيمايلا سىلىگە ئەسىر بولۇپ قالدىم. ئۆزلىرىگە كۆڭلۈم چۈشۈپ قالدى غوجام. ئەمدى ماڭا ئۇۋال قىلمىسىلا. مېنى ئەمىرلىرىگە ئېلىپ، خىزمەتلىرىگە سالسىلا، غوجام. تەرەتلىرىگە سۇ بېرەي، پۇتلىرىنى يۇياي. . . بىر ئۆمۈر خىزمەتلىرىدە بولاي. . .

قىزنىڭ ئىلاجىسىزلىقتىن، نومۇس ۋە غۇرۇرنى قايرىپ قويۇپ شۇنداق دەۋاتقانلىقى سۇلايمان دەرۋىشكە ئايان ئىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغىمۇ ئىختىيارسىز هالدا تىترەك ئولاشتى. بېسىپ بولماس بىر ئوت يۈرىكى ئارقىلىق تومۇرلىرىغا ياماشتى. ئۇ، خوتەن قىزلىرىنىڭ ناهايىتى گۈزەل بولىدىغانلىقىنى بۇرۇنلا ئاڭلىغان، لېكىن بۇ قەدەر گۈزەل ۋە جۈرئەتلىك كېلىدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتمىگەنىدى. ئۇنىڭ كېلىشكەن قامىتىگە، گۈزەل رۇخسارىغا قايسى ئىقلىمنىڭ قىزلىرى تەڭلىشەلىسۇن؟ بالدەك شېرىن سۆزلىرىگە قايسىبىر سۇخەنگوي سۆز قايتۇرالىسۇن. ئۇنىڭ كۆزلىرى كۆز ئەمەس، ئوت؛ سۆزلىرى سۆز ئەمەس، لەزىز ئوق!

— مەن سىلىگە باشقىچە غەرەزدە قارىمىغان، خان.

. . — هاياجىنىنى بېسىۋېلىپ تۇرۇپ، مىڭ تەسلىكتە شۇنداق دېيەلىدى دەرۋىش، — ئەجەب كۆڭلى ئوبدان، دىلى يۇمشاق قىز ئىكەن. . . دەپ، ساۋابلىق يولىنى تۇتۇپتۇ دەپ. . .

— شۇنداق قىلىپ مېنىڭ كۆڭلۈمنى ئۇتۇۋالدىلا ئەينا.

— ئۇنداق ئەمەس، بۇ. . .

— سىلىنىڭ ئورنىلىرىدا مەن ئەر بولۇپ قالغان بولسام. . . — قىز ئاياپ قالدىمۇ ياكى ئاخىرىنى دېيىشكە نومۇس قىلىپ قالدىمۇ، گېپىنى چالا دەپلا، ئالدى - كەينىگە قارىمايلا كېتىپ قالدى. لېكىن بۇ گەپ دەرۋىشنىڭ جان - جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ خۇددى چۈش كۆرۈۋاتقاندەك، ئۆز ئورنىدا ئۇزاقتىن - ئۇزاق مىدىرلىماي تۇردى. قەلبىدە ئاچچىق بىر داغ قالغاندەك بولدى.

نېمىلا بولسۇن بۇ ئىش تۈگىدى دەپ ئويلىغانىدى ئۇ. بىراق، خوتەندىن قوزغىلار چېغىدا قىز يەنە پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ، ئېشەككە مىنىش ئالدىدا تۇرغان دەرۋىشنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ، تۇيۇقسىزلا يەرگە تىزلاندى:

— مېنى ئېلىپ كەتسىلە غوجام. . . سىلى بىلەن بىرگە كېتەي. خىزمەتلىرىنى قىلاي، دېدەكلىرى بولاي. . .

— راست، مەن ئۇنداق قىلالمايمەن. . . قىلالمايمەن! . . . — تىترەك ئاۋازدا رەت قىلدى دەرۋىش.

— ئۇنداق بولسا. . . ئۇنداق يېرى بولسا بوپتۇ، ئەمما، بۇنىڭ ئۇۋالى سىلىگە. . ماۋۇ يوللۇقۇمنى قوبۇل

قىلغايلا، يولدا ئەسقېتىپ قالار، خۇداغا ئامانەت، ئاقىول بولسۇن! . . .

قىز شۇنداق دېدى - دە، يەنە قىيماي، دەرۋىشنىڭ پۇتىغا «كاپ» قىلىپ ئېسىلىپ، ئۇچرىغانلا يېرىگە يېنىش - يېنىشلاپ سۆيدى. پۇرىدى، كۆزلىرىنى سۈرتتى. . . ئۇ مۇشۇ تەقلىدتە يۇم - يۇم يىغلاپ تۇرۇپ دەرۋىشنى ئۇزىتىپ قويغانىدى.

مۇشۇ كۆرۈنۈشلەر پات - پات ئېسىگە كېلىپ، قەلبىدە ھىجران ئازابىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل شېرىن ئازابنى پەيدا قىلىپ تۇرسىمۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ توغرا قىلغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇلغىيىپ بېرىۋاتقان ئىلاھىي ئىشقىنىڭ كۈچى بىلەن دىلىغا سايە تاشلاپ تۇرىدىغان ئەرزىمەس ئىشقىنى — نەفسى غالىبلىقنى باسماقچى بولاتتى. . .

ئۇنىڭ قەلب كۆزى يەنىمۇ ئېچكىرى نۇقتىلارغا تىكىلىپ باراتتى. كۆرۈپ، سېلىنىشتۇرغانسېرى باشقىچە بىر ھال زاھىر بولماقتا ئىدى. بۇ، سۇلايمان شەيخنى ھەيران قالدۇراتتى. گاڭگىرىتىپ قوياتتى.

— جانابلىرى يىتۇك ئەللامە، داڭلىق سوپى تۇرۇپ يەنە ئۆي - ئوچاقلىق بوپتىكەنلا - ھە، تەقسىر؟ دېمەكچى بولىۋاتىدىلا دەرۋىش ئىنىم، — دېگەنىدى ھاجى خاراباتى بىر كېچىدىكى روھىي مۇلاقەتتە، سۇلايمان دەرۋىشنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ، يېڭى كەلگەن يىللىرى مۇشۇ سوئال ئۇنى قىينىغانىدى.

— يوقسۇ، يوقسۇ ھەزرەت، مەن ئۇنداق ئويلىمىدىم. . . — سۇلايمان دەرۋىش ئۆزىگە قادىلىپ

تۇرىۋاتقان ۋە دانىشلارچە نۇر تاراپ تۇرغان كۆزدىن ھېيىقىپ، گېپىدىن دەرھال يېنىدى، — سەت بولدى، ئەۋلىيا ھەزرىتىم، مەن. . . مەن. . . شۇنداق ئويلىغان.

— دۇرۇس، سىلى شۇنداق ئويلىغان. قەبرەمگە قاراۋاتقان كۈندىن باشلاپلا مۇشۇنداق ئويلاۋاتىدىلا.

— خوش، — ھەيران بولۇپ شۇنداق دېگەنىدى كېچىلىك مۇلاقەتتىكى سۇلايمان دەرۋىش.

— ئەمما بىلىپ قالسىلا، تەقسىر، — ئەۋلىياچە تەلەپپۇزدا داۋاملاشتۇرغانىدى ھاجى خاراباتى، — مەن سوپى - دەرۋىش ئەمەس، كامىل مۇسۇلماندۇرمەن. دەرۋىش بولۇپ، يۇرت كېزىپ يۇرگەنلىرىدە — چوغتالى ئەزىمگە كېلىشتىن ئەۋۋەل شۇنداق ئويلىغاندىلە. قەبرەم يېنىدا ئېتىكاپتا ئولتۇرغانلىرىدىمۇ مۇشۇ ئوي - خىيال كاللىلىرىدىن نېرى بارمىدى. ئەمدى بىلگەندىلا، مەن ھېچقاچان سوپى - دەرۋىش بولۇپ باقمىغان. مانا ئەمدى سىلى شەيخلىق يولىنى تۇتماق بولۇۋاتىدىلا، دېمەك، بىز ئەبەدىي بىرگە بولىمىز. بۇنىڭدىن كېيىن مۇلاقىتىمىز كۆپ بولىدۇ. سىلىگە ھەممىسىنى سۆزلەپ بېرىمەن، نۇرغۇن نەرسىدىن خەۋەردار بولىلا، — ساقىلىنى سىلاپ قويۇپ ئىزاھات بەردى ئۇ، — مەن كامىل مۇسۇلمان. مۇسۇلمان ئۇچۇن ئۆيلىنىش سۈننەت. ئۆيلەنگەن ئىكەن بالا - چاقا بولۇش ھۆكۈمى مۇقەررەردۇر. سىزىپ تۇرىۋاتىمەن، شۇ تاپتا يەنە «روزىغار تۇتسا نەفسى ئۇستىدىن غالىب كەلگىلى بولۇرمۇ» دېگەننى خىيال قىلىۋاتىدىلا. راست دەيلا، روزىغار — نەفسىنىڭ يىلتىزى. ئەمما، بىلىشلىرى كېرەككى، ئېھتىياجدىن زىيادىسى

نەفسى غالىبلىق سانىلۇر. ئاللاتائالا: يەڭلار، ئىچىڭلار، ئىسراپ قىلماڭلار دېگەن. بۇنىڭ ئۆزى، ئېھتىياجىغا يارىشا بولسۇن دېگەنلىك. ئېھتىياجنىڭ قامدىلىشى نەفسى بالالىق ئەمەستۇر.

— ئۇنداقتا، سوپى - دەرۋىشلەر مۇسۇلمان ئەمەسمۇ، دېگەننى خىيال قىلىۋاتىدىلا دەرۋىش ئىنىم، يوقسۇ، ئەمدى سىلى شەيخ بولدىلا، شۇڭا شەيخ ئىنىم دەي، — دېدى خاراباتى ھامان سۇلايمان شەيخنىڭ ئويلىغان يېرىدىن چىقىپ، — ئۇلارمۇ ئەھلى مۇسۇلمان جۈملىسىدىندۇر. بارچىسىدىن، ئۇلارنىڭ نەفسىنى يېڭىش يولىدىكى ئاشىقانە جاھان كەزدىلىكى، روزىغار ۋە ئىشرەت - مەئىشەتلىرىدىن ۋاز كەچكەنى — نەفسى جىھاتنىڭ يۇقىرى پەللىسىدۇر. ئەمما، تەقسىر، ئىلاھى ئىشققا بەند بولۇپ، ئىنسانىي سۆيگۈدىن يۈز ئۆرۈش — گۇناھىدىن قېچىپ، يەنە گۇناھقا پاتقانلىق بولۇر. ئالەمدىكى جىمى مەخلۇقاتنى، شۇ جۈملىدىن ئىنساننىمۇ ئاللاتەئەلا ئۆزى ياراتقان. ئاللانىڭ ياراتمىش بولمىش ئىنساننى سۆيمەك - ئاللانى سۆيمەكتۇر. خۇلاسە كالامكى، ئاللا ياراتقان بارلىق مۆجىزىگە قايىل بولماق لازىم. ئىنسان سۆيگۈسىمۇ ئاللانىڭ مۆجىزىسى. شۇڭا، ئىنسانىي سۆيگۈ بىرلە ئاللانىڭ ۋەسلىگە يەتمەك كېرەك. ئاللا دىلىمىزدا، ئاللانىڭ روھ - زىبالىرى ئۇ ياراتقان بارلىق مۆجىزاتلار گەۋدىسىدە.

— سىلى يەنە پېقىرنى ئەۋلىيا دەپ قىياس قىلغان. پاك دەرۋىش بولماق ئۈچۈن، ئىنسانىي سۆيگۈنىمۇ رەت قىلغان. سېھرىي - كارامەت ئۆگەنمەكچى بولغان. . . —

سۇلايمان شەيخنى ھەيران قالدۇرۇپ، ئۇ قىلغان ۋە ئويلىغان ھەممە ئىشنى بىر - بىرلەپ ساناپ ئۆتتى ھاجى خاراباتى، — لېكىن، تەقسىر، ئەۋلىيالىق سۈپەت ئىنسان بالىسىغا خاس ئەمەستۇر. شۇل سەۋەب مۆجىزە - كارامەتچىلىك ئەۋلىيالارغىلا تەئەللۇق خىسلەتتۇر. پاك سۆيگۈنى رەت قىلىش ۋاپاسىزلىق جۈملىسىدىندۇر. . . قالدى مۇئەممالار خۇسۇسىدا يەنە دېيىشىمىز، قېنى، ماڭا ئەگىشىپ ماڭسىلا. . .

قەبرىستانلىق جىمجىت ئىدى. روھىي مۇلاقەتكە شاھىد بولماقچى بولغاندەك يۇلتۇزلار تىنىمسىز جىمىرلايتتى. سۇلايمان شەيخ مەنىۋى مۇساپىسىنىڭ ئېگىز ۋە تولىمۇ يىراق پەللىسىگە ئۇلۇشۇپ بارغان بولسىمۇ، شۇ مەنزىلدە يەنىلا ئۆزىنى كۆرۈۋاتاتتى. چۈشىنىدىغان ئۆزى بىلەن ھازىر كۆرۈنىۋاتقان ئۆزىنى سېلىشتۇرۇش زۆرۈرىيىتى ئۇنى يەنە قەبرە بېشىغا كەلگەن تۇنجى يىللارغا — روھىي مۇلاقەتلىرىنىڭ تېيىز كېچىكلىرىگە قايتۇرۇپ بارغانىدى. ئۇ، ھەزرىتى ھاجى خاراباتىغا ئەگىشىپ كېتىۋاتاتتى، ماڭاتتى، ماڭاتتى. . .

ئۇ شۇ قەدەر ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ بولغانىدى. ھەزرىتى ھاجىمنىڭ بالىلىقىنى بويلاپ داۋاملاشقان بۇ ئىزلاش، مانا ئەمدى ئۇنىڭ — ھاجى خاراباتىنىڭ يۇرتىدا تۇرۇشقا رەغدى قالمىغان دەۋرىگە ئۇلاشقانىدى. شەيخنىڭ قەلب كۆزى ئۆكۈنۈش بىلەن شۇنى كۆرۈپ يەتتىكى، بىر چاغلاردا ھەزرىتى ھاجىمنى ئەۋلىيا دەپ ئۇلۇغلىغان كىشىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى ئەمدىلىكتە ئۇنى خورلايدىغان، كەمسىتىدىغان مەۋقەدە كۆزگە چېلىقىۋاتاتتى. بۇ مەۋقە

كىشىلىرى بولسا، ھەددى - ھېسابسىز كۆچىيىپ كەتكەنىدى. سايىت قازى، بەكرى دەرۋىش. . . كەبى مۆتىۋەر پەتىۋاچىلار ئاللىقاچان باقىيلىققا يول ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار تەربىيىلەپ چىققان مۇرتلار سوپى - دەرۋىشلەر بىلەن قوشۇلۇپ غايەت زور كۈچ بولۇپ ئۇيۇشقانىدى. بولۇپمۇ يۇرت - يۇرتلاردىن باش ئېلىپ چىقىۋاتقان قەلەندەر - دەرۋىشلەر ئالاھىدە رول ئېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ چىقىرىۋاتقان پەتىۋالىرىنىڭ غەلىتىلىكىگە كىشىنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى. ئۇلار ھەتتا، قۇرئان، ھەدىستىن باشقا كىتابلارنى ساقلىغۇچىلارنى دارغا ئېسىشنى جاكارلىغانىدى. شۇنىڭدىن ئۆزگە نەرسىلەرنى يېزىشقا، كۆچۈرۈپ تارقىتىشقا بولمايتتى. خىلاپلىق قىلغۇچىلارنى چالما - كېسەك قىلىش، بارماقلىرىنى كېسىش، تىلىنى داغلاش، كۆزىنى ئويۇش. . . دەك قەبىھ جازالار كۈتۈپ تۇراتتى. يەنە بىر غەلىتە پەتىۋا شۇ ئىدىكى، باشقا يۇرتلاردىن كەلگەنلەرنى كەمسىتىشكە بولمايتتى. ئۇلارنىڭ ئىزاھاتىچە، بۇلارنىڭ ھەممىسى خوجا ئەۋلادلىرى، ئاللا يولىدىكى ئاشىقلار ئىدى. بۇلاردىن دىنىي ياردەم، دۇئا - بەرىكەت كېلەتتىكى، ھېچبىر زەرەر كەلمەيتتى. شۇڭا چوغتالى ئەزىمدىكى جامائەت ئۇلارغا قول باغلاپ سالام بېرىشى، تەربىيەت قىلغاندا «خوش» دېيىشى؛ خۇش چىراي مۇئامىلە قىلىپ، سورىغان ھەرقانداق نەرسىسىنى ئايىماسلىقى، تەشەببۇسكارلىق بىلەن قىز - ماللىرىنى ھەدىيە قىلىشى لازىم ئىدى. بولمىسا، ئىككى ئالەملىك گۇناھ ھېسابلىناتتى. . .

شەيخنىڭ نەزەرگە ئالغىنى غەلىتە پەتىۋالارنىڭ نەچچە

مىڭدىن بىر پارىسى ئىدى. مۇشۇ كەمگىچە ئۆز مېھنىتى ئارقىلىق باشقىلارغا تەربىيەت قىلىپ كېلىۋاتقان ھەزرىتى ھاجىم (ئەمدى ئۇ ساۋابلىق - خالىس جىسمانىي ئەمگەك ئارقىلىق تەربىيەت ۋە ساۋاق بېرىش يولىنى تۇتقانىدى). بۇنداق بۇرۇختۇم مۇھىتقا چىدىسۇنمۇ؟ ئۇ، ھەزرىتى ھاجىمنىڭ كۆز ئالدىدىكى قارارنى - سۇلايمان شەيخ ئۆزى ئىزلاپ يەتكەن قارارنى چىقارغىنى ئورۇنلۇق بوپتىكەن دەپ ئويلاپ قالدى. ھەزرىتى ھاجىمنىڭ بولغىنىكەن، سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ خاتامۇ؟ ئۇنداقتا، دەرۋىشلىك ئەقىدىسىدىن ۋاز كەچمەي تۇرۇپ شەيخ بولىۋاتقان ئۆزىنىڭ تۇتقان يولىچۇ؟ ئۇ، ئويلايتتى، مۇلاھىزە قىلاتتى. ئۇزۇن يىللىق روھىي مۇلاقەت ۋە مەنىۋى ئىزدىنىشلىرى ھاجى خاراباتىنىڭ پاك دىنىي ئەقىدە بىلەن ياشىغانلىقىنى ئىسپاتلىغانىدى. پاكىت، تەپسىلات ھەم ساخاۋەت ئىزنالىرىمۇ. . . ئۇنىڭ ھەقىقەتەن تەۋەررۇك ئۆلىما ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى.

«خوش، ئۇنداقتا، سوپى - دەرۋىشلەر بىلەن ھەزرىتى ھاجىم ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ يىلتىزى نېمە؟» بىردىنلا يەنە چوڭقۇرلاپ كەتتى سۇلايمان شەيخ. تەپەككۇر ئېھتىياجى سەۋەبىدىن ئۇنىڭ قەلب كۆزى ھەريان تىكىلەتتى. تەسەۋۋۇر قۇشلىرىمۇ كۈچ بىلەن پەرۋاز قىلاتتى. «مەنپەئەتمۇ - ئەقىدىمۇ ياكى باشقا سەۋەبلەر بارمۇ؟»

ئۇ چوڭقۇر تەپەككۇر ئۈستىدە كېتىپ باراتتى. كۆز ئالدىغا ھەزرىتى ھاجىم، ئەقىدە، سوپى - دەرۋىش ۋە مەنپەئەت - نەفس. . . دېگەنلەر كېلەتتى. بارا - بارا ئۇ

بىر نۇقتىنى سەزگەندەك بولدى. بۇ نۇقتا دەل ئەقىدە، نەفس ۋە ئۇنى توغرا بىر تەرەپ قىلىش يولى ئىدى. ئۇ بىلىدۇ، سوپى دەرۋىشلىك ئۇلۇغ ئەقىدە بىلەن باشلانغان ئاشىقلىق يولى. ئۇنىڭ ئەڭ مۇھىم ئەقىدە مىزانى ـ نەفسى جىهات. ئۇلار شۇنىڭ ئۈچۈن جاھان كېزىدۇ، ئالەمدىكى بارلىق خۇشلۇق ـ پاراغەتلەردىن قول ئۈزىدۇ. ئەمما بۇ ئەلدىكى كۆپلىگەن سوپى ـ دەرۋىشلەر مۇشۇ ئەقىدىسىگە ئەمەل قىلالىدىمۇ؟ ھەزرىتى شاھ مەشرەپ ئەۋلىيادەك ئاشىقلاردىن قانچىلىك چىقتى؟ ياق، ئۇ جىق كۆرمىدى. ۋىجدان بىلەن ئېيتقاندا، ئۇنىڭ كۆرگىنى ئەقىدىسىگە خىلاپلىق قىلىۋاتقان دەرۋىشلەر، «نەفسى جىهات»نى تەشەببۇس قىلىپ تۇرۇپ، نەفسى شەيتانغا ئەگەشكەن سوپىلار بولدى. يىراقنى دېمەي، ھەزرىتى ھاجىمنىڭ يۇرتىدىكى سوپى ـ دەرۋىشلەرنى ئېيتقاندىمۇ شۇنداق. راست ئەمەسمۇ؟ چوغتالى ئەزىمدىكى مۆمىن مۇسۇلمانلار ئاشىق ـ قەلەندەرلەرنى ئۆز قويىنىغا ئالدى. تۇز ـ تائام بېرىپ باقتى. ئاخىرىدا نېمە بولدى؟ دەل ئاشۇ قەلەندەرلەر يۇرت ئەھلىنىڭ گەجگىسىگە مىندى. «نەفسى جىهات» ئەقىدىسىگە خىلاپلىق قىلىپ، مال ـ دۇنيا يىغدى. قىز ـ چوكانلارغا قول ئۇزاتتى. . . مۇشۇنداقلار بىلەن خاراباتى ھاجىم كەبى ئەللامە زاتلار چىقىشالىسۇنمۇ؟

ئۇ چوڭقۇرلىغانسېرى قايناپ باراتتى. مۇشۇ پېتى ماڭسا، ھەتتا ئۆزىنىمۇ رەت قىلىۋاتىدىغاندەك تۇراتتى. بۇ تولىمۇ خەتەرلىك تەرەققىيات ئىدى.

«ئەمما، ئاشىق ـ دەرۋىشلىك — نەفسى جىهاتتىكى ئەڭ توغرا يول» دېدى ئۇ، چوڭقۇر خىياللار قېتىدا

كېتىۋېتىپ، ھاجى خاراباتى بىر يىللاردىكى روھى مۇلاقەتتە ئېيتقان سۆزىنى تەكرارلاپ «سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ھەممىسى نەفسى بالا ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاجايىپ دىيانەتلىك زاتلار ئۆتكەندۇر. ئۆزۈممۇ شۇلارنىڭ جۈملىسىگە كىرمەكنى ئىستەيمەن. . . ھەزرىتى ھاجىمنىڭ كۆزدە تۇتقىنى ئەقىدە ئاسىيسى بولمىش ئازغۇن سوپىلاردۇر. . . »

ئۇ، ھاجى خاراباتىنىڭ باشقىچە — ئۇلۇغ بىر زات ئىكەنلىكىنى بارغانسېرى چوڭقۇر ھېس قىلماقتا ئىدى. ئۇ چوغتالى ئەزىمگە كېلىشتىن بۇرۇن ھەزرىتى ھاجىمنى ئەۋلىيا دەپ بىلەتتى. لېكىن، روھىي مۇلاقەتتە ئۆزى بۇنى رەت قىلدى. سوپى ـ ئىشانلار كاتتىسى دەپ ئاڭلىغانىدى. ئەپسۇسكى، سوپى ـ ئىشانلار بىلەن سىغىشالمايدىغان بولۇپ چىقتى. سېھرىي ـ كارامەتلىك زات دەپ ئىخلاس قىلغان، لېكىن بۇنىمۇ تەن ئالغۇسى يوق. ئەۋلىيالار ئۆز مۆجىزە ـ كارامەتلىرىنى ئەلدىن پىنھان تۇتىدۇ، دېگەن گەپ راست ئوخشىمامدۇ؟ سۇلايمان دەرۋىش گاڭگىراپ قېلىۋاتاتتى. بىراق، گاڭگىراش ئىچىدە تۇرۇپمۇ ھاجى خاراباتىنىڭ خىسلەت مۆجىزىلىرى يوقلىقىغا ئىشەنمەيتتى. ئەۋلىيالىقىغا بولسا، بارغانچە ئىشىنىپ قېلىۋاتاتتى. ئەۋلىيا بولمىسا شۇنچە كۆپ ئىلاھىي ھېكمەتلەرنى، مۆجىزىۋى نەزم ـ مىسرالارنى ئاپىرىدە قىلالامدۇ؟ سېھرىي ـ كارامەتلىرى بولمىسا، خەقلەر ئۇنىڭغا ئىشىنەمدۇ، ئۇنىڭ پەرىل ـ سۈپەتلىرى ئەۋلىيا ماقامىدا يۇرت ـ يۇرتلارغا تارىلامدۇ؟

ئۇنىڭ قەلب كۆزىگە تاشلانغان ھاجى خاراباتى

راستىنلا قالتىس زات ئىدى. شۇ قەدەر كاتتا ئۆلىما تۇرۇپ تىنىمسىز مېھنەت قىلاتتى: يازاتتى، تارىتاتتى، تەربىيەت ۋە تەھسىل قىلاتتى. بۇنى ئاز دەپ، يىل بويى جىسمانىي ئەمگەك بىلەن مەشغۇل بولاتتى. مىڭ مۇشەققەتلەر بىلەن تېرىغان ئوتياش، قوغۇن - قاپاقلىرىنى ئەھلى - مەھەللىدىكى يېتىم - يېسىرلار، مۇساپىر - يولۇچىلارغا ھەقسىز تارقىتىپ بېرەتتى. «ھاجى خاراباتىنىڭ ئەۋلىيالىقى — ئۇنىڭ ئاددىي - ساددىلىقىدا، كەمتەرلىكىدە» دېگەندى مەھەللە مويسىپىتلىرى سۇلايمان شەيخ بىلەن بولغان مۇڭ - مۇلاقەتلىرىدە «ئۇنىڭدىن نېمىنىلا سورىسا، بىلىمەن، قولۇمدىن كېلىدۇ، دېمەيدۇ. لېكىن ئۇ، ئۆز كارامەتلىرىنى داۋراڭسىز ئىشقا ئاشۇرىدۇ. ئۇنىڭ پۈتكۈل خىسلەت - خاسىيىتى قورساقتا»

بىر ھېسابتا مۇشۇ گەپلەر ئەقىلگە ئۇيغۇندەك قىلاتتى: دېمىسىمۇ، سېھرىي - كارامەتلىرىنى كۆز - كۆز قىلغان ئادەمنى ئەۋلىيا دېگىلى بولامدۇ؟ پەزلى - پاراسەت، ئىلمى - ھېكمەت، سەزگۈ - بېشارەت، سېھرىي - كارامەتلەر. . . ئەۋلىيالىقنىڭ ئورتاق سۈپىتى. تىرىك يۈزىنى كۆرۈش نېسىپ بولماي، ھەزرىتى ھاجىمنىڭ سېھرىي - كارامەتلىرىدىن بەھر ئالالمىدى. لېكىن، ئۇنىڭ ئالدىنقى سۈپەتلىرى روھىي مۇلاقەتلەر جەريانىدا ئايان بولدىغۇ. مۇشۇنىڭ ئۆزىلا ئەۋلىيالىق شەرتىگە توشماسمۇ؟

سۇلايمان شەيخنىڭ ھەيران قالغىنى، ھەزرىتى ھاجىمنىڭ شۇنچە ئۇزۇن روھىي مۇلاقەتلەر جەريانىدا ئۆزىنىڭ سېھرىي - كارامەتلىرىنىڭ شولىسىنى بولسىمۇ

ئاشكارا قىلمىغىنى ئىدى. بۇ خىل خىسلەتنى ھەتتا ۋاپات ئەتكەندىن كېيىنمۇ سىر تۇتۇش كېرەكمىدۇ؟

ئۇ، ئابدۇللا خاراباتىنىڭ خىسلەت، پاراستىگە ئىچ - ئىچىدىن قايىل بولماقتا ئىدى. قايىل بولغانسېرى ئۆزىنى دەڭسەپ، ئۆزىگە قايتا باھا بېرىپ كېتىۋاتاتتى. بولۇپمۇ، ھەزرىتى ھاجىمنىڭ سېھرىي - كارامەتلىرىنى

گىننىشكىلا قىزىقىپ، ئۇنىڭ باشقا پەزلى - پاراسەت، ئەقىدە - ساداقەتلىرىگە سەل قارىغانلىقىنى ئويلىسا، نومۇس قىلاتتى. ئۆزىنى ئەرزىمەس ئادەمدەك، مەنپەئەت ئۈچۈنلا تىپىرلاپ يۈرگەن مەخلۇقتەك ھېس قىلاتتى. شان - شۆھرەت تەمەسىدە ياشاۋاتقان كەلگۈندى دەرۋىشلەرەك سېزەتتى. شۇنداق چاغلاردا، نەزەرىدىكى ئۇلۇغ ئۆلىما بىلەن يەنە مۇلاقەتتە بولغۇسى، ئۇنىڭ بېسىپ ئۆتكەن يوللىرىنى، ئادىمىيلىك بابىدىكى ھەممە خىسلىتىنى دورىغۇسى كېلەتتى. . .

— ئۆزلىرى بۇ يۇرتقا ئۆزلەشكىلىمۇ ئۇزۇن يىللار بولدى شەيخ ھەزرەت، — تەكرار - تەكرار شۇنداق دېدى مەھەللە مويسىپىتلىرى، — جاھاندىن بۇنداق ئۆتۈپ بولماس. كۈچ - قۇۋۋەتلىرىنىڭ بارىدا ئوبدانراق بىرەرىنى تېپىپ، باشلىرىنى قوشۇپ قويساق تولا بەلەن بولاتتى.

بۇ گەپلەر تالاي قېتىم تەكرارلاندى. مەھەللىدىكى تۇل ئاياللار، خېلى ياش قىز - جۇۋانلارمۇ سايە قىلىندى. لېكىن، سۇلايمان شەيخ بۇنىڭغا زادىلا قىزىقمىدى، توغرىسى، ئۇنىڭ ئەقىدە يولىدىن تايغىسى كەلمىدى.

يېقىندىن بۇيان بۇ خىل قىزىقتۇرۇش يەنە ئەدەپ كېتىۋاتاتتى. مويسىپىتلار، ئاق كۆڭۈل يۇرت

مۆتىۋەرلىرى ھە دېسىلا ئۇنى توي قىلىشقا قىستايتتى. تېخىمۇ يامىنى شۇ ئىدىكى، خوتەندىن ئۇنى ئۇزىتىپ قالغان گۈزەل قىز شۇ چاغدىكى جەلپكارانە ھالىتى بىلەن چۈشىگە كىرىپ، ئۇنى بىئارام قىلماقتا ئىدى. . .

— توي قىلىش نىيەتلىرى بولسا قىلىۋالسىلا، تەقسىر، — دەيتتى ھاجى خاراباتىمۇ ئۇنىڭغا مەدەت بېرىپ، — مۇسۇلمان ئۈچۈن ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇش سۈننەت. شەرىئەتتە شەيخلەر روزىغار تۇتمىسۇن، دېگەن پەتىۋا يوق.

«ھەزرىتى ھاجىم شۇنداق دەۋاتقاندا، يۇرت موبىسپىتلىرىنىڭ گېپىگە كىرسەم قانداق بولار؟» شۇنداق ئويلاپ قالدى ئۇ تۇرۇپلا «مەرھۇم ئۇستازىڭمۇ بىر قانچىلاپ پەرزەنتى بولغانىكەن. ئەۋلىيا بۇنى توغرا تاپقان يەردە. . . ئۇنداقتا، كىم بىلەن تويلاشسام بولار؟ جۇمەقىز دەيدۇ، ھاشىخان، توختىخان دەيدۇ. . . بۇلارنىغۇ تازا تونۇپ كەتمەيمەن. شۇنداقتىمۇ ئۆي تۇتۇپ كۆرگەن ئايال بولغىنى ياخشىراقمىكىن. يېشىم بىر يەرگە بېرىپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆي تۇتۇپ باققان ئايال دېگەن قولى ئىشلىق، ئىدىتلىق كېلىدۇ. . .»

ئۇ شۇلارنى ئويلاۋاتقاندا، يۈرىكىنىڭ بىر يەرلىرى «پىژ» قىلغانلىقىنى سەزدى. چۈشىدىن چىقمايۋاتقان خوتەندىكى ئاشۇ گۈزەل قىز يەنە ئېسىگە كېلىپ قالغانىدى. قىز يۇم - يۇم يىغلايتتى، يېلىناتتى، يالۋۇراتتى. . . «ئۇنداق قىلمىسىلا، ئۇۋال قىلمىسىلا، ئۇز غوجام» دەپ چاپانلىرىغا يوپۇشاتتى. زادى بولمىغاندا، «ئۇۋالى سىلىگە. . .» دېگەن گەپنىمۇ قىستۇرۇپ

قوياتتى.

ئۇ، چوغتالى ئەزىمگە قەدەم باسقان ھامان بۇ قىزنى ئۇنتۇيمەن، دەپ ئويلىغانىدى. لېكىن، ھەممە ئىش ئەكسىچە بولۇۋاتاتتى. مەھەللە موبىسپىتلىرىمۇ، ھەتتا ھاجى خاراباتىنىڭ غايىب ئاۋازىمۇ بۇ ئوتنىڭ ئۇلغىيىشىغا يول ئېچىپ بېرىۋاتاتتى. ئۇ ئۆز ۋاقتىدا دەرۋىشلىك ئەقىدىسى ئۈچۈنلا قىزنىڭ سۆيگۈ ئىزھارىنى رەت قىلغان ئەمەسمىدى؟ يەنە مۇشۇ ئەقىدە ئۈچۈنلا ھەممىدىن ۋاز كەچكەن، جاھان كېزىپ يۈرۈپ، ئۇستازىنىڭ ئايىغى تەگكەن ئۇشبۇ مۇبارەك تۇپراققا يەرلىشىپ قالغان ئەمەسمىدى؟ ئۇستازىغا ساداقەت يۈزىسىدىن دەرۋىشلىك سەپىرىنى توختىتىپ شەيخ بولغان، بولغاندىمۇ دەرۋىشلىك ئەقىدىسىگە سادىق شەيخ بولغان ئەمەسمىدى؟ مانا ئەمدى بۇنىڭدىنمۇ ۋاز كەچسۇنمۇ؟ ئۆزىنى، ئەسلىنى ئۇنتۇغان ئازغۇن بولسۇنمۇ؟

— ياق! — بىردىنلا ئاۋازىنى سىرتقا چىقىرىپ توۋلىۋەتتى ئۇ، — ئۇنداق قىلالمايمەن. نەفسى جىھاتنى ۋۇجۇدۇم ئارقىلىق قارار تاپقۇزىمەن. ئەقىدەمگە ئاسىيلىق قىلمايمەن!

ئۇنىڭ ياڭراق ئاۋازىدىن يۇلتۇزلار چىمىرلاپ تۇرغان جىمجىت كېچە لەرزىگە كەلدى. ئەھدى بولۇپ چىققان كۈچلۈك سادا ئېگىز ياردىن ئەكس سادا بولۇپ قايتتى.

— مەن كىم؟! — يەنە شۇنداق توۋلىدى ئۇلاپلا.

— مەن كىم؟! — ياردىن شۇنداق دەپ ئەكس سادا قايتتى. ئۇ نېمە مەقسەتتىدۇر يەنە سوراپ قالدى:

— ئۇنداقتا، سەن كىم؟!
— سەن كىم؟!

ياردىن قايتقان بۇ سادا ئۇنىڭغا قويۇلغان سوئال بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ ناھايىتى ئۇزاق سۈكۈناتتىن كېيىن كەسكىن قىلىپ جاۋاب بەردى:

— مەن — شەيخ. دەرۋىشلىك ئەقىدىسىنى شەيخلىق يولىدا قارار تاپقۇزىدىغان كامىل مۇسۇلمان!

خەير، ۋەتەن

مۇھەممەت داموللامغا جىسمانىي مېھنەت ئارقىلىق ۋاستىلىق تەربىيەت قىلىشتىن باشقا يول قالمىغانىدى. مەدرىس، مەسچىتلەرگە كىرمەيتتى. (ئىلگىرى كىرگۈزۈلمىگەن بولسا، مانا ئەمدى ئازغۇنلار ئۇۋىسىغا ئايلىنىپ قالغان بۇ جايغا كىرىشكە ئەرزىمەيدۇ، دەپ قارايتتى) كوچا - كويلاردا تەرغىبات قىلىشقا يول قويۇلمايتتى. يول قويۇلغان ھالەتتىمۇ، ھەممىلا يەرنى ئېتىقاد ئاسىيلىقى قاپلاپ كەتكەن، ساختا مۆجىزە - كارامەتلەردىن باشقىسىغا ھېچكىم ئىشەنمەس بولۇپ كەتكەن مۇشۇ زاماندا، سەمىمىي تەربىيەتكە قۇلاق سالىدىغان ئادەملەرنىڭ كۆپ قالمىغانلىقىغا ئۇنىڭمۇ كۆزى يېتىپ قالغانىدى. قەلبىدىن قايناپ چىقىۋاتقان نەزىم - مىسرالىرىنى بولسا، ئىلگىرىكىدەك كۆچۈرۈپ تارقىتىشقا بولمايتتى. قۇرئانى كەرەم تىلاۋەتلىرى ۋە مەنپەئەت ئېھتىياجى بويىچە چىقىرىلغان تۈرلۈك پەتىۋالاردىن ئۆزگىسىگە دىققەت قىلىشنى گۇناھ ھېسابلايدىغان كىشىلەر، شۇ كۈنلەردە دۇركەبى نەزىم - ھېكمەتلەرنى ئۆيىگە ئاپىرىپ بەرسىمۇ، قورققىنىدىن يىرتىپ تاشلايتتى ياكى ساداقەت يۈزىسىدىن ئوتتا كۆيدۈرەتتى. ئۇنى ھەممىدىن بەكراق ئازابلايدىغىنى شۇ ئىدىكى، ئۇنىڭ بىلەن باردى - كەلدى قىلىشىپ، سىر - ئەسرار بولۇشىدىغان

خېلى تۇزۇك كىشىلەرمۇ مانا ئەمدى بىردىنلا غايىب بولۇپ كەتكەنىدى. داموللام بىلىپ تۇراتتىكى، ئۇلارمۇ ئۆزىگە گۇمانلىق كۆزلەر تىكىلسە، بالا - چاقىلىرىغا زەرەر يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. قارىماققا، دۇنيا ئۇنى ئۇنتۇغان، ھەممە ئۇنى تاشلىغاندەك ئىدى.

ياق! ئۇنداقمۇ ئەمەستەك. پۇتۇكچى تالىپ يېشىنىڭ بىر يەرگە بېرىپ قالغىنىغا قارىماي يەنىلا ئۇستازىغا ئەگىشىپ يۈرۈپتۇ. دۇنيانىڭ ئىلگىرى مەۋھۇم كۆرۈنگەن سىرىمۇ ئەمەلىرى مانا ئەمدى ئۇنىڭغا چۈشىنىشلىك تىل بىلەن ھال ئېيتىپ تۇرۇپتۇ. بارلىق مۆجىزاتلار — ئۆسۈملۈك، گۈل - گىياھ، دەل - دەرەخ، سۇ، تۇپراق... ھەممىسى ئۇنىڭ بىلەن شېرىن ئىچكى مۇلاقەتتە بولۇۋېتىپتۇ. ئىلگىرىكى تەكتىگە يېتىپ ئۆلگۈرمىگەن تالاي - قاراڭغۇ بوشلۇقلار ئەمدى ئۇنىڭغا سېھىرلىك پەردىسىنى ئېچىپ ئۈلگۈرۈپتۇ...

لېكىن، ئۇنىڭ ئازابلىرى ھەرقانداق چاغدىكىدىن كۆپ ئىدى. دۇنيا سىرلىرىنىڭ بىر - بىرلەپ ئايدىڭ بولۇشىمۇ ئۇنى خۇشال قىلالمايتتى. ئىلگىرى مۇشۇ سىر - مۇئەممالار ئوتىدا ئازاپ چەككەن ئەمەسمىدى؟ مۇشۇ سىرلار كويىدا باش كۆتۈرمەي تەلقىن - مۇلاھىزلار يۈرگۈزگەن ئەمەسمىدى؟ شۇ تاپتا، ئۇنىڭغا يوپۇشقان ئوت - ئازاب، ئەڭ كۈچلۈك ئازاب - كۆز ئالدىدىكى قېرىنداشلىرىنىڭ ئازغۇنلۇق يولىغا ماڭغانلىقى ئىدى. بۇ خىل ئازغۇنلۇق ھەرقانداق دەۋردىكىدىن ئېشىپ يۇقىرى چېكىگە يەتكەنىدى. بۇنى توسىمىسا بولمايتتى. گۇناھ - گۇمراھلىق پاتقىقىغا چوڭقۇر پېتىپ كېتىۋاتقان ساددا،

مۆمىن قېرىنداشلىرىنى ئازغۇنلۇق پاتقىقىدىن تارتىپ چىقمىسا بولمايتتى. كۆزىگە كۆرۈنۈپ تۇرغان مۇشۇ مۇئەممالارنى ھەل قىلماي تۇرۇپ، دۇنيانىڭ سىر - سېھىرلىرىنى يورۇتقانىنىڭ ئەھمىيىتى بولمايتتى. ئالەم سىر - مۆجىزىسىنىڭ يادروسى نېمە؟ ئۇ كەسكىن جاۋاب بېرەتتىكى: ئادەم! ئۇنداقتا، ئاللانىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ئەقىدىدە بولۇۋاتقان ئادەملەرنى، كۆز ئالدىدا ئاڭسىزلارچە گۇناھ سادىر قىلىۋاتقان قېرىنداشلىرىنى قانداق قۇتقۇزماق كېرەك. زادى قانداق؟!...

ئايدىڭ كېچە.

كەيپىياتى ياخشى بولمىغانلىق ۋەجىدىن، خۇپتەن نامىزىدىن كېيىنلا يېتىۋالغان مۇھەممەت داموللام تېخىچە ئۇخلايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇ ھامان قېرىنداشلىرى ئوتىدا كۆيەتتى، تولغىناتتى. لېكىن، بۇ ئوتنى ئۆچۈرۈشنىڭ ئامالى ھېچ تېپىلىدىغاندەك قىلمايتتى...

«ۋا دەرىخ!... ۋادەرىخا!!»

شۇنداق دېدى ئۇ، يەنە ئوڭ تەرەپكە ئۆرۈلۈپ، شۇئان ئۇنى كۈچلۈك يۆتەل تۇتۇپ كەتتى، دېمى كېسىلدى. سول كۆكرىكى چىمىلداپ، قانداقتۇر بىر نەرسە سانجىلغاندەك ئاغرىدى. پۇتۇن بەدەنلىرى بىرەرسى ئۇرۇپ - چېقىۋەتكەندەك ئۇيۇشتى.

«قېنى ئىنساپ؟! قېنى، ئىمان، ديانەت؟!»

يۆتەل تۇتقانسېرى، ئۇنىڭ پىغانىمۇ تېشىپ باراتتى. ئۆيدە ئۆزىدىن باشقا ئادەم يوقلۇقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، يەنە بىرەرسىگە قارىتىپ ئېيتىۋاتقاندەك يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلەيتتى...

يېقىندىن بېرى ئۇ كۆپرەك غەزەپ قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئاۋام دەردى، بۇنى ئاز دەپ!... ئۆتكەندەك يالغۇز قالغانىدى. قەدىناس ھەمرىيى ۋاپات ئەتكەن، باللار ئۆزلىرى رازى بولغۇدەك مىراسلار بىلەن ئۆيلۈك - ئوچاقلىق قىلىۋېتىلگەندىن بۇيان، ئۇنى يالغۇزلۇق چېقىپ كېتىۋاتاتتى. سادىق شاگىرتى — پۇتۇكچى ئۇنى تاشلىماي يۇرگەن بولسىمۇ، بالىجانلىق بولۇپ قالغان ئادەمنى كېچىسىمۇ مەن بىلەن سىردىشىپ يات بالام، دېگىلى بولمايتتى. ئاش - غىزا ئېتىپ يېيىش، رەھمەتلىك دادىسىنىڭ يۈزى كۆرگەن قەپەستە بۇقۇلدىشىپ تۇرغان كەپتەرلەرگە قاراش، باغ - ۋارانلارنى چاناپ، سۇ قۇيۇش... ئوخشاش ئىشلار ئۇنى ھالسىرىتىپ قوياتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يەنە شۇ دەرد، شۇ ئوت!...

ئۇ تولغىنىپ سولغا ئۆرۈلدى. يەنە شۇ ھال: يۆتەل، ئاغرىق، سىرقىراش، قۇيلۇشۇش...

كىچىككىنە تۈڭلۈكتىن چۈشكەن ئاي نۇرى، ئۇ ئۆرۈلگەن تەرەپتىكى تۇغرا تامنى يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۆگزىنىڭ قەپەس قويۇلغان ئۇدۇلىدىن پات - پات كىتىرلىغان ئاۋاز ئاڭلىناتتى. دېلىغۇللۇقتا ئۇيقۇسى قاچقان داموللامنىڭ قۇلىقىغا يەنە يىراق - يىراقلاردىن قىچقىرىغان توخۇلارنىڭ ئاۋازىمۇ كىرەتتى.

ۋاقىت تۈن نىسپىدىن ئاشقانىدى. مۇھەممەت داموللام ئاخشامدىن بۇيان ئويلىنىپمۇ تېخىچە بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتاتتى. ئۇنى ئىككى يول تارتىپ تۇراتتى. بىرى، كۆز ئالدىدىكى ئوتلۇق دەرد - مېھرىلىك ئازاب؛ يەنە بىرى، مەككە - مۇكەررەمدە بولغۇسى خاسىيەتلىك

تاۋاپ، ئۆمۈرلۈك ئۇلۇغ ساۋاب ئىدى. بىرىنى دىل سۆرەيتتى، بىرىنى ۋىجدانى تارتاتتى. قانداق قىلسا بولار؟ زادى قانداق قىلماق لازىم؟! ئۇ قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا كانىيىنىڭ ئىچى تەرىپىدىكى بىر يېرىدىن غىژىلدىغان ئاۋاز چىققاندەك بىلىندى. «مۇشۇ ئەپتىمگە يول ماڭالارمەنمۇ، ئىككى ئايلاپ ماڭىدىغان يولغا پايلىيالارمەنمۇ؟» دېدى ئۇ، يۆتەلگەچ، چىڭقىلىپ ئاغرىۋاتقان سول مەيدىسىگە مۇشتلاۋېتىپ.

شۇ چاغدا، يىراقتىن توخۇنىڭ قىچقىرغان ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى. شۇنىڭغا قوشۇلۇپلا قوڭغۇراقنىڭ جىرىڭلىغان، ساپايىنىڭ شاراقلىغان ئاۋازى كەلدى. ئاۋازىدىن بىلىنىپ تۇراتتىكى، ساپايە بىر ئەمەس ئىدى. 10 — 15 لىگەن ساپايىنىڭ ئۆملۈكتە ۋە بىر خىل رىتىم بىلەن شاراقشىشى خېلى نېرىدىكى ئۆتەڭ يولىدىن يىراق - يىراقلارغا تارىلاتتى. مۇشۇنداق ئاۋازلار ئاڭلانغىلى ئۇزۇن زامان بولغانىدى. مەھەللە جامائىتىگە سۇر - ھەيۋە كۆرسىتىپ كېلىۋاتقان بۇ دەرۋىشلەر ساداسى كېچەيۇ - كۈندۈز ئۇزۇلمەيتتى. ئۇ ئۇزاق، ئۇزاقلاردىن شاراقشىپ كېلىپ، مۆمىنلەر يۇرتى - دىيارى ئاقسۇدا تېخىمۇ جانلىنىپ كېتەتتى. چوغتالى ئەزىزدىكى سوپى - دەرۋىشلەرگە — ئاۋام نەزەرىدىكى ئۆلىمالارنىڭ كۈچىگە كۈچ قوشۇۋاتقىنىمۇ، ئەقىلگە سىغماس پەتىۋالارنى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقىنىمۇ دەل مۇشۇ ئايىغى ئۈزۈلمەس ساپايىلەر ھەم ئۇنىڭ ئىگىلىرى بولمىش ئاشىق - قەلەندەرلەر ئىدى.

ئاۋازلار بارغانسېرى يېقىنلاپ ۋە ئەدەپ كېلەتتى. يۇرتنى قەلەندەر ۋاباسى، قورقۇنچلۇق ئۆتكەن قازاسى ياكى

ئازغۇن مۇرىتلار بالاسى بېسىپ كېتىدىغاندەك بىلىنەتتى مۇھەممەت داموللامغا. ئۇنىڭ نەزەرىدە، ئەقىدىسىدىن تايغان بۇ مەلئۇنلار دەرۋىش سىياقىدىكى چايان، سوپى سىياقىدىكى يىلان ئىدى. «ھۇم! ھۇم!» دەپ ئۆملۈكتە تولاشلىرى بولسا، ئۇلارنىڭ چېقىشتىن بۇرۇنقى ھەيۋىسىدەك ئاڭلىناتتى. ئۇ، بۇلارنى ئۆز ئىدراكىغا تايىنىپ چۈشىنىپ بولغانىدى. يېقىنقى بىر قاتار ئىشلار ئۇلارنىڭ مەقسەت، مۇددىئاسىنى تېخىمۇ روشەن ئاشكارا قىلىپ تۇراتتى.

— يۇقىرىقى مەھەللىدە بىر قەلەندەر كېپەن ئوغرىلاپ تۇتۇلۇپ قاپتىمىش. ئۇستاز، — دەپ كىردى پۇتۇكچى تالىپ ئۈچ كۈن بۇرۇن. ئۇ، ئۇزۇندىن بېرى ئۇستازىنىڭ خالىس ئىقتىسادىي ياردىمىگە ئېرىشىپ كەلگەن ۋە ئۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن، ئۇستازىنىڭ ئېغىر - يېنىك جىسمانىي ئەمگىكىگە ياردەملىشىپ كېلىۋاتقانىدى.

— قايسى كۈنى دەرۋىشلەردىن بىرى رەھمەتلىك سايىت قازىنىڭ بويىغا يەتمىگەن نەۋرىسىگە باسقۇنچىلىق قىلىپ قېچىپ كېتىپتۇ. ئۇستاز، — شۇنداق خەۋەرنىمۇ ئېلىپ كەلدى، باغ - ۋاران ئىشلىرىغا قارىشىپ بېرىۋاتقان تالىپ.

ئاڭلىنىۋاتقان بۇنداق خەۋەرلەر ھەددى - ھېسابسىز كۆپ ئىدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، ھەممىسى يەنە غەلىتە پەتىۋالار بىلەن يوققا چىقىرىلاتتى. بۇلارغا چىداپ بولامدۇ؟ مۇشۇنداق ئەھلى ئىمانسىزلار بىلەن ياشىغىلى بولامدۇ؟ «مەككە مۇكەررەمىگە بېرىپ، ھەج - تاۋاپ زىيارىتى

قىلىپ كەلسەم كېلەي، مۇشۇ مەلئۇنلارنى كۆزۈم كۆرمىسۇن!» يەنە شۇنداق دېدى ئۇ، بارماسلىق ھەققىدىكى قارارىنى قايتا رەت قىلىپ. ئۇ ئاخشامدىن بېرى مۇشۇنداق دېلىغۇل بولۇپ كېلىۋاتاتتى. ھېلى «بارسام باراي» دېسە، سەلدىن كېيىن «گۇناھقا پېتىپ كېتىۋاتقان يۇرت ئەھلىنى تاشلاپ كېتەمدىم، بارماي» دەيتتى. قارارىدىن قانچە قېتىم ياندى، يەنە قانچە قېتىم قارار قىلدى بۇنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. بىلىدىغىنى ھېچقاچان قارارىدىن يانمايدىغان مىجەزىنىڭ بۈگۈن بىردىنلا ئەسلىگە ئوخشىماي قالغىنى ئىدى.

«باراي. . . چايان سۈرەتلىك شۇ مۇناپىق مەلئۇنلاردىن قۇتۇلاي!» خىيالىدىكى سوپى، دەرۋىشلەر تۇرغان تەرەپكە قولىنى سىلكىپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى ئۇ، «روزىغارىمنىڭ ھەممىنى سېتىپ، سەپەرگە چۈشلۈقلا ئېلىپ قالاي. راست، شۇنداق قىلاي. . . قالغىنىنى — ھەممە تەئەللۇقاتىمنى يېتىم - يېسىرلارغا ئۈلەشتۈرۈپ بېرەي. . . »

مۇشۇ قارارنى ئالغاندا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا يەنە يۇرت - سادا، ياۋاش، يۇمشاق دېھقانلار، بالا - چاقا ۋە نەۋرە - چەۋرىلىرى. . . كېلىۋالدى. بىر قارىسا، ئۇلارنىڭ ھەممىسى نامرات، بىچارىدەك كۆرۈنەتتى. بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى. قولىدىن كېلىشىچە بېشىنى سىلىغۇسى، ئۆزىنى ھاللىق قىلىپ كۆرسىتىۋالغان دەپىن - دۇنياسىنى شۇلارغا تارقىتىپ بەرگۈسى كېلەتتى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ توق يېرى، ئۆي - ئوچاقلىق قىلغان ھەممە پەرزەنتىنى

يېتەرلىك مىراسلار بىلەن رازى قىلىنىۋەتكەندى. ئەمدى قالغان دۇنياسىنى ئىككىگە بۆلۈپ، يېرىمىنى ئۆزى ئېلىپ قالسا بولارمىكىن ياكى ئۈچكە بۆلۈپ، ئۇنىڭ بىر ئۈلۈشىنى ئېلىپ قالسا قانداق بولاركىن؟

ئۇ، مەككىگە بېرىش سەپىرىدىكى خەج - خىراجەتلەرنى، يولدىكى مۇشكۈلاتلارنى تەخمىن قىلىپ يېتىپ، بىردىنلا دەرۋىشلەرنىڭ «ھۇم!» لىگەن ئاۋازىغىمۇ ياكى ساپايىنىڭ شاراقشىغىنىمۇ ئوخشىمايدىغان بىر ئاۋازنى ئاڭلاپ قالدى. بۇ، ھەمىشە تاڭغا يېقىن ئاڭلىنىدىغان، ئۇنىڭ قان - قېنىغا سىڭىپ كىرىپ، يۈرىكىنىڭ بېغىش - بېغىشلىرىنى مۇجۇپ ئۆتىدىغان مۇڭلۇق ۋە تەسىرلىك ناخشا ئىدى. ئۇنى يولۇچىلار ئېيتاتتى. يىراق - يىراقلاردىن كېلىۋاتقان دەردمەن مۇساپىرلار ئاچلىق ئازابى، يول جاپاسىنى بېسىش ئۈچۈن توۋلاپ ئۆتەتتى. غەم - قايغۇ ۋە ئازاب - ئىزتىراپ سەۋەبىدىن قۇلاق سالمىدىمۇ ياكى بوشراق ئاۋازدا ئېيتىلىپ قالغان بولسا ئاڭلىماي قالدىمۇ، ئىشقىلىپ بىرقانچە كۈندىن بۇيان ئۇ بۇ ناخشىنى ئاڭلىمىغانىدى. ئەمدى ئۇ، تولىمۇ ياڭراق، مۇڭلۇق بىر تۇستە ئېيتىلىپ باراتتى:

بۇ تاغلار ئېگىز تاغلار،
غېرىبىنىڭ يولىنى باغلار.
غېرىب ئۆلسە كىم يىغلار،
غېرىبقا غېرىب يىغلار.

ناخشىدىن مۇڭ، ھەسرەت، چىداپ تۇرغۇسىز غېرىب - مىسكىنلىك تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئۇ مۇھەممەت

دامولامغا، تىرىكچىلىك ھەلەكچىلىكىدە ئۆز يۇرتىنى، قەدىردان يارۇ- بۇرادەرلىرىنى تاشلاپ، ئۆزگە يۇرتلارغا مۇساپىر بولۇپ كېتىۋاتقان بىچارە يېتىملارنى ئەسلىتەتتى. ئۇلار، ئېشەكلىك، خېلى كۆپ قىسمى پىيادە ئىدى. ئاچلىق، يول ئازابى ئۇلارنى قىينايتتى. قەدىردان دوست - يارانلىرى غېرىبلىق يېشى لىغىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىگە كۆرۈنۈپ، يۇرت ھىدى ئۇرۇلۇپ تۇرىدىغان بۇرنىغا پۇراپ كېتەتتى. تۇرلۇك خىيىمخەتەر ۋە ھەتتا ئۆلۈم تەھدىتى ئۇلارنىڭ دىلىنى چىگەتتى. ئەھلى مەھەللىسىدىكى ئاچ - زېرىن قالغان تۇغقانلىرى، ئۇلار ئۈستىدىكى تۈگىمەس زۇلۇم - ستەملەر يولۇچىلارنىڭ دەردىگە دەرد، ھەسرىتىگە ھەسرەت قوشاتتى. . .

ئاھ ئۇرارمەن، ئاھ ئۇرارمەن،
ئاھلىرىم تۇتقاي سېنى.
كۆز يېشىم دەريا بولۇپ،
بىلىقلىرىم يۇتقاي سېنى.

ناخشا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئېيتىلىپ ئۆتەتتى. تېكىست ئالماشقانسېرى، ناخشىدىكى مۇڭ، قايغۇ، ئۆچ - ئاداۋەت. . . پۇراقلىرى كۈچىيىپ باراتتى. قان - زەرداب يۇتىۋاتقان بىچارە كىشىلەر، ئىچىگە سىغدۇرالمايۋاتقان دەرد- پىغانىنى مۇشۇ مۇڭلۇق ناخشىلار بىلەن چىقارماقتا ئىدى. ئاجىز، ئەمما غەزەپلىك ئاشۇ كىشىلەر، يۈرىكىدىن سىرغىپ چىقىۋاتقان دەرد ۋە قان - زەردابلار جۇغلانمىسىدىن ھاسىل بولغان ھەسرەت دەرياسىدىكى قىساسكار بېلىقلار ئىدى. ئۇلار ئۆز رەقىبىنى يۇتاتتى، يۇتاتتى. . .

«ئاھ، غېرىب بىچارىلەر!» ناخشىغا قۇلاق سېلىپ يېتىپ، تۆيۇقسىزلا تولۇپ تاشلىدى ئۇ. شۇ تاپتا، ناخشىنى يولۇچىلار ئەمەس، ئۇ ئۆزى ئېيتىۋاتاتتى. دەرد - پىغان ئۇلارنىڭ ئەمەس، نەق مۇھەممەت دامولللامنىڭ ئىدى. «مۇشۇ كۈننىڭ ئايىغى بارمىدۇ؟... ئاھ، ياراتقان ئىگەم، ئاجىز بەندىلىرىڭنى يەنە كىملەرگە خار قىلىدىغانسەن؟!»

ئۇنىڭ ئولتۇرۇشقان چاناقلىرىدىن سىرغىغان ياشلار كونا تەكيىنى ھۆللەپ باراتتى. ناخشا بولسا، ئۇنىڭ ئاجىز يۈرىكىنى خۇن قىلىپ، ھامان ئاشۇ مۇڭلۇق ئاھاڭلار بىلەن ئېيتىلىپ ئۆتەتتى.

«بولدى، بارمايمەن!» دېدى ئۇ، ئۆز قارارىدىن يەنە بىر رەت يېنىپ «دەپىن - دۇنيارىمنى ئاشۇ بىچارىلەرگە ئۈلەشتۈرۈپ بېرىمەن. ئەللە - مەھەللە نېمە كويدا، مەن نېمە ئويدا؟» ئۇ، ئېچىشىپ تۇرىۋاتقان يۈرىكىنى كۆكسى ئۈستىدىن مۇجۇپ قويۇپ، داۋاملاشتۇردى «ھەرەمگە بارمىسامۇ، كامىل مۇسۇلماندۇرمەن، ئەل رىيازەت چېكىۋاتقاندا ھەج قىلىش نە ھاجەت؟! بىزنىڭ مەككە ئاقسۇدا. ئۇ — قىرمىش ئاتا، ئەختەم بۇزۇرگاھ① !»

ناخشا تىنىمسىز ئېيتىلىپ ئۆتەتتى. ئۇ ھېلىلا ئاڭلانغان قوڭغۇراق - ساپايە ئاۋازلىرىدىن كەسكىن پەرق قىلاتتى. غەم - مۇڭلىرى بىلەن ئېزىپ، ئويناق، تەسىرلىك ۋە لىرىكىلىق ئاھاڭلىرى بىلەن ئۇنى مەھلىيا قىلىۋاتقان بۇ سېھىرلىك ناخشىلار، ئاچ كۆزلەرچە

---

① بۇلار ئاقسۇ تەۋەسىدىكى قەدىمىي مازارلارنىڭ نامى.

شاراقشىپ كېلىدىغان ساپايە ئاۋازلىرىنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىدىغان قۇدرەتلىك ئوت ئىدى. ئۇلارغا ئەجەل چىللايدىغان ئوق ئىدى.

«ئەل غەزىپى ئوق!» — شۇنداق دېدى ئۇ، ۋايجانلاپ تۇرۇپ يەنە بىرياققا ئۆرۈلۈپ. دەل شۇ چاغدا، ئۇنىڭ سۆزىگە ئاۋاز قوشقاندەك، غەزەپلىك بىر قوشاق ئۇلاپ ئېيتىلدى:

كەيدىم كېپىنەك تونىنى،
گۈلخاندا ياتارمەن دەپ.
ئالدىم يا بىلەن ئوقنى،
دۈشمەننى ئاتارمەن دەپ.

«توغرا، بارماي» — دېدى ئۇ گېلىنى قىرىپ يۆتىلىپ، «نېمە كۆرسەم ئەل - جامائەت بىلەن تەڭ كۆرەي!» ناخشا ئۇنى مۇڭ ھەسرەت سۈيىگە چۆمدۈرۈپ، قەيەردىندۇر كۆرۈنىۋاتقان ئۈمىد، ئىشەنچ قىرغاقلىرىغا باشلاپ كەتكەنىدى.

ئۇ، مۇشۇ ناخشىلارغا ئامراق ئىدى. بۇلار ئەمەس، مۇڭ - ھەسرەت، ئازاب - كۈلپەتلەر ئىپادىلەنگەن لىرىك ۋە يېقىملىق ناخشىلار بولسىلا ئۇنى مەھلىيا قىلاتتى. ئۇ، رەھمەتلىك دادىسى ھايات ۋاقتىدىن تارتىپلا، يىراقتىن ئېيتقاندا، باللىق چېغىدىن باشلاپلا ناخشا - سازغا ھېرىس ئىدى. «ھازىر مەيلى ئوغلۇم، چوڭ بولغاندا دۇتار، تەمبۇر چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ يۈرسىلە قاملاشمايدۇ جۇمۇ». دىنىي نۇقتىسىدىن چىقىپمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر، مۇشۇنداق دېگەنىدى ئابدۇللا مەزىن. بۇ گەپنىڭ مەنىسىنى ئۇ كېيىن، ئۇزۇن يىللار

ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇزۇن يىللار ئۆتكەندىن كېيىنكى بۇگۈنكى كۈندە چۈشەنگەندەك بولدى.

— ئاتاڭ مۇھەممەت ئىمامىمۇ نەغمە - ناۋاغا بۇزۇلغان ئازغۇن بەندە ئىدى. ئۆزۈڭمۇ مۇت شۇنى دوراپ چۈشۈپسەن. نەرىڭ مۇسۇلمان سەنلەرنىڭ؟ يوقات ئۆيۈڭدىكى دۇتار، راۋابلىرىڭنى، ئاڭلىسام، يەنە ئۆيۈڭگە نەغمىچىلەر كىرىپ كېچىچە كاكىراپ چىقارمىش. توختات، بۇنداق شەيتان نەغمىسىنى. ئاتاڭغا ئېيت، نەزىر توقۇيمەن دەپ، پىتنە - پاسات تېرىپ، جامائەتنى ئازدۇرۇپ يۈرمىسۇن!

بۇ گەپلەرنى ئوغلى كۆتۈرۈپ كىردى. بۇنى توختى ئىمام مەسچىت جامائىتىنىڭ ئالدىدىلا ئوغلىغا ئېيتقانىدى. ئۇنىڭ ھەممىلا جەھەتتىن ئۆزىگە تارتىۋاتقانلىقىنى مۇھەممەت ئىمام ناھايىتى ئوبدان بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ سۆيۈنەتتى. كۆڭلى توق ئىدى. لېكىن ئۇلار نېمىدەپ ئوغلىغا ئاھانەت قىلىدۇ، ئۆزىدىن ئېشىپ، ئوغلىغا؟! يەنە تاڭلا بەش كۈندە نەۋرىسىگە ئۆتسە، ئۇنىڭدىن كېيىن ئەۋرە - چەۋرىلىرىمۇ قالمىسا!...

ئۇنىڭ يەنە جۇدۇنى ئۆرلىدى، كۆز ئالدىغا يىگىدىن يېتىشىپ چىققان ئازغۇن ئىمام، قازىلار كەلدى...

ئاستا - ئاستا ئۇزاپ كېتىۋاتقان ناخشا ئاۋازى ئۇنى گۇرۇلدەپ كۆيۈۋاتقان ئوت قوينىغا تاشلاپ كەتكەنىدى. يۈرەك ئېچىشاتتى. دەردلىك ۋۇجۇد تىنىمسىز ئازاب چېكەتتى. قايسى بىر يالماۋۇز (بەلكى ئەجدىھا ياكى دىۋىدۇر) ئېغىزىدىن ئوت پۈركۈيتتى. يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتقان ئاشۇ ئوت قېتىدىن يۈزى قاپقارا، يۈزىلا

ئەمەس. يۈرىكىمۇ، جېنىمۇ، ئىمان - ئېتىقادىمۇ... قاپقارا كەلگەن سان - ساناقسىز مەخلۇقلار سەكرەپ چۈشەتتى...

راست، ئۇلار داۋاملىق كۆپىيىدۇ، كېلىدۇ، تۇغىدۇ، ئۆسىدۇ!... ئۇنىڭغا يۇپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان ساناقسىز ئازغۇنلار كۆرۈندى. ئۇلار ئۇنىڭ ھەممىلا ئىشىغا توسقۇن بولاتتى؛ سۆزلەتمەيتتى، ساۋاق بەرگۈزمەيتتى. شەرھى - تەفسىر ئېيتقۇزمايتتى، تەلقىن - تەرغىبات قىلغۇزمايتتى...

ئۇنىڭ يۈرەكلىرى قىسىلىش ۋە دەرد - پىغاندىن يېرىلىپ كېتەي دېگەنىدى. مۇشۇنداق كېتىۋەرسە پىكرى چېچىلىپ «دىۋانى كوللىيات مەسنىۋى» سىمۇ يېرىم يولدا ئۈزۈلۈپ قالىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. بۇنداق مۇھىتتا نېمە ئىش قىلغىلى بولسۇن؟ ھېچنېمە قىلالماي تۇرۇپ، جامائەتكە نېمە بىلەن تەربىيەت قىلسۇن؟ قايسى نەزىر - ھېكمەتلەر بىلەن ۋەز - نەسىھەت قالدۇرالىسۇن؟

«ماقۇل، بېرىپ كەلسەم كېلەي» — يەنە بىر قېتىم قارارىنى ئۆزگەرتتى ئۇ. يۇرتتا ھېچنېمە قىلالماي يۈرگەندىن سىرتنى كۆرۈپ، پىكرىي قۇۋۋەت جۇغلاپ كېلىشنى ئەۋزەل بىلگەنىدى مۇھەممەت داموللام. «ھېچ بولمىسا كۆرۈپ كېلەرمەن، مۇسۇلمان ئەللىرىدىكى باشقا كىشىلەرنىڭ ھال - ئەھۋالىنى بىلىپ كېلەرمەن. ئۇنىڭغىچە ھەممە ياخشى بولۇپ كېتەر. بەلكى...» ئۇ، يولدىكى خەتەرنى، ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىنى ئويلاپ سەپەردىن ئامان - ئېسەن قايتىپ كېلەلمەسلىكى مۇمكىنچىلىكىنىمۇ كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. تېخىمۇ

ئەتراپلىق تەييارلىق قىلىش نىيىتىگە كەلدى ۋە كەسكىن هالدا: «خەير، ۋەتەن!» — دېدى پىچىرلاپ تۇرۇپ. بۇ، ئۇنىڭ ئاخىرقى قارارى ئىدى.

ئۇپۇق سۇزۇلۇپ باراتتى. توخۇلار بەس - بەستە چىللايتتى. ئۇيقۇدىن بىدار هالەتتە تاڭ ئېتىپ كەتكەن بۇگۈن — مىلادىيە 1720 - يىلى، يەنى هەزرىتى مۇهەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى 82 ياشقا كىرىپ قالغان چاغ ئىدى.

هاجى هەققىدە رىۋايەتلەر

مۇهەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى ۋەتەندىن ئايرىلىپ ئۇزاق ئۆتمەي، ئۇ توغرىدىكى غارايىپ هېكايىلەر تەرەپ - تەرەپلەردىن ئۇچۇپ كېلىپ، ئېغىزدىن - ئېغىزغا تارىلىشقا باشلىدى.

— مۇهەممەت داموللام بۇ يەردە بىر كىملەرگە قېيدىغاندەك قىلىپ هۇنىرىنى كۆرسەتمەي يۈرگىنى بىلەن، ئۇ راستىنلا كارامەتكە توشقان سوپى[1] ئىكەن. ئاڭلىسام، ئۇ يۇرتتىن چىقىپ كېتەر چېغىدا بىر «سۇف» بىلەنلا تاغار - تاغار پۇل پەيدا قىلغانمىش. ئاشۇ پۇلنىڭ ئۈچتىن بىر ئۇلۇشىنى ئۆزىگە قالدۇرۇپ، قالغىنىنى مەهەللىدىكى تۇل خوتۇن، ئاغرىق، ئاجىز، يېتىم - يېسىرلارغا تارقىتىپ بېرىپتۇ. ئىشەنمىسەڭلار ئىرادىخان پوقاق، توقاچخان هۆپۈپ، يەهيا باداڭ... لاردىن سوراپ بېقىڭلار. ئۇلارنىڭ هەممىسى تۇتام - تۇتام پۇل ئاپتۇ. بىر كېچىدىلا بېيىپ، تۇل، يېتىملارغا ئوخشمايلا قاپتۇ...

— مۇهەممەت داموللام ئۆزىنى ئاشكارا قىلماي

[1] كىشىلەرنىڭ، سوپىلار سېهرىي - كارامەتلىك كېلىدۇ دەپ قاراپ، مۇهەممەت داموللامنىمۇ خاتا هالدا سوپى دەپ ئاتاۋاتقانلىقىنى مۇشۇنىڭدىن بىلىنىپ تۇرىدۇ.

يۈرگەن كارامەتچى زات ئىكەن. ئۇ سېھرىي - كارامەت كۆرسىتىشتە مەھەللىدىكى سوپى - دەرۋىشلەردىنمۇ مۇلۇك ئورۇندا تۇرىدىكەن. ئۇنىڭ مەھەللىدىن چىققاندا، ئەمدىلا كۆندۈرۈلگەن بوز تېيىغا مىنىپ ماڭغىنىنى ھەممىمىز ئاڭلىغان. ئەمما ئۇنىڭ بەش يۈز قەدەم ماڭا - ماڭمايلا نېمە قىلغانلىقىنى ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ ھە، تېخى ئاڭلىمىغانسىلەر. ئۇ، ئاستىدىكى بوز تېيىنى مەھەللىگە قارىتىپ قويۇۋېتىپ، قارا ساقال ئاتام مازارىغا پىيادە بېرىپتۇ. شۇ مازاردا بىر كۈن كەچ بولغۇچە ئولتۇرۇپ، ناھايىتى جىق ئايەتلەرنى ئوقۇپتۇ. كۈن بىلەن تەڭ، ئايەت كۈچىنى كۆرسىتىپ، داموللام ئاستا - ئاستا ئورنىدىن قوزغىلىپ، ھاۋادا ئۇچۇشقا باشلاپتۇ. ئاسمانغا چىقىپ بولغاندىن كېيىن كۈچەپ بىر «سۇف» دېگەنىكەن، بوراندەك ئۇچۇپ، ھەرەمگە شۇ كۈنىلا بېرىپ بوپتۇ:

— داموللام قورسىقىنى تازا تويغۇزۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۆگزىسىگە چىقىپ، ئامراق كەپتەرلىرىگە كۆز ئۈزمەي قاراپتۇ. ئۇنىڭ ئىچىدە ناھايىتى ساق بىر موللاقچى كۆك كەپتەر بار ئىكەن. ئۇ ئىگىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ، دامولّامنىڭ قولىغا قونۇپتۇ. دامولّام ئۇنىڭغا قارا - قارا. . . ئاخىرى «ساڭا ئايلىنىپ قالسامچۇ» دەپتۇ. خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن ئۇنىڭ تىلىكى ئىجابەت بولۇپ، دامولّام ئاشۇ كەپتەرنىڭ سۈرىتىگە كىرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، ھەرەمگە كەپتەر بولۇپ ئۇچۇپ بېرىپتۇ.

— مۇھەممەت دامولّام ھەرەمگە كېتىۋېتىپ، دەشتى قىپچاق چۆلىدە بىر يېتىمگە ئۇچراپ قاپتۇ. ئۇ ئاقساق - ئاغرىق يولۇچىكەن. ئۇ: بەك بولالمىدىم، ئون قەدەم

بولسىمۇ كۆتۈرۈپ قويسىلا ئىكەن دەپ يېلىنىپ يىغلاپتۇ. ئۇنىڭ نالىسىگە چىدىمىغان دامولّام سەكسەنگە كىرىپ قالغىنىغا قارىماي، ئۇ ئاجىزنى پاتىڭىغا ئارتىۋاپتۇ. ئۇ يېتىمەك دامولّامنىڭ بوينىغا بىر مىنىۋالغانچە يېلىمدەك چاپلىشىپ، زادىلا چۈشكىلى ئۇنىماپتۇ. شۇ چاغدا مەلۇم بوپتىلەركى، ئۇ مەككىنىڭ رودۇپيى ئىكەن. ئەرەب چۆلىدە قېرىنداشلىرىدىن ئازار يەپ بۇ ئۆتەر يولغا كېلىۋالغانىكەن. بۇ تەرەپلەردىن ئۆتكەن يولۇچىلارنى ئانىي تېپىپ كېلىۋاتقانىكەن. دەرغەزەپكە كەلگەن دامولّام سېھرىي - بەند قىلىدىغان ئايەتلىرىنى شۇنداق ئوقۇپتۇلەركى، ھېلىقى رودۇپاينى سۇبھانالّلا دېگۈزىۋېتىپتۇ. ئاخىرى، دامولّام ئاستىدىكى ئېتىنى تاشلاپ، ھېلىقى رودۇپاينى مىنىپ ھەرەمگە بېرىپتۇ. . .

— مۇھەممەت دامولّام ھەج تاۋاپ زىيارىتىنى تاماملاپ مەككىدە بىر مەھەل تۇرماقنى نىيەت قىپتۇ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇ ھەرەمدىكى بىر مەسچىتتە ناماز ئوقۇپتۇ. ناماز تەڭ بولغاندا، دامولّام توساتتىنلا «چوھ، چوھ!» دەپ ۋارقىراپ تاشلاپتۇ. نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ دىققىتى چېچىلىپ، تەرتى سۇنۇپ، نامىزى قازا بولۇپ كېتىپتۇ. دەرغەزەپكە كەلگەن جامائەت: قايدىن كەلگەن پەسەندى مەلئۇن بۇ؟ مەسچىتكە سۇقۇنۇپ كىرىۋېلىپ ناماز بۇزغان بۇنداق جوھوتنى چالما - كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈش كېرەك، دەپ قاتتىق ۋارقىرىشىپتۇ. ئىمامنىڭ غەزىپىمۇ جامائەت بىلەن ئوخشاش ئىكەن. شۇ چاغدا ھاجى خاراباتى ھاجىم — بۇ ھاجىم بولۇپ بولغان ۋاقتى ئىكەن، — ئىمام ۋىجدانەن جاۋاب بېرىپ

باقسۇن. ئەگەر ئۇمۇ يالغان گەپ قىلسا ياكى بىلىپ تۇرۇپ ئۇقماسقا سېلىۋالسا، مېنى قانداق جازالىسىلىرى مەن رازى، جامائەت، دەپ ھەممەيلەننى سەۋر قىلىشقا چاقىرىپتۇ ۋە: ئىخلاس بىلەن ناماز ئوقۇۋاتسام، ئىمامنىڭ كاللىسىغا «ئۆيدىكى ئىنەكنىڭ موزىيىنى ئايرىپ سولىغاندىمەنمۇ ياكى قوشۇپ سولىۋەتكەندىمەنمۇ؟ ئايرىمىغان بولسام، موزاي ئانىسىنى ئېمىۋالسا، بۈگۈن ئىنەكنى ساغقىلى بولماي قالۇرمۇ؟» دېگەن خىيال كىرىۋالدى. شۇل ۋەجىھىدىن ئۇنى ناماز ئايەتلىرىنى خاتا ئوقۇپ قويمىسۇن، ئىماملىقتا سەھۋەنلىك سادىر قىلىپ قويمىسۇن دەپ، «چوھ، چوھ!» دەپ توۋلاپ قويۇشقا مەجبۇر بولدۇم، دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئىمام سەممىيلىك بىلەن: «ھەقراست، راست شۇنداق ئەندىشىدە بولغانىدىم» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان جامائەت، مۇھەممەت داموللامنىڭ ئەۋلىيالىق خىسلىتىگە ھەيران قاپتۇ ۋە ئۇنى جازالاشتىن ۋاز كېچىپتۇ.

— ھاجى خاراباتى دىيارى مەككە مۇكەررەمدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان كۈنلىرىدە، ئۇنى داڭلىق مەدرىسلەرنىڭ بىرىگە ساۋاق بېرىشكە تەكلىپ قىلىشىپتۇ. تالىپلار ھاجى خاراباتىنى يوچۇن كۆرۈپ، تەربىيەتلىرىگە تازا پىسەنت قىلماپتۇ. بۇنى ھار ئالغان ھاجى شۇنچىلىك قايناپ كېتىپتۇلەركى، ئىلاھى ھېكمەتلەر نەزم بولۇپ تۆكۈلۈپ، تالىپ، مۇدەررىسلەرنىڭ قەلبىگە ھېچقاچان ئاڭلاپ باقمىغان ئايەتتەك تۇيۇلۇپتۇ. ھەممىنىڭ كۆزلىرىدىن ئاللانى سېغىنىش ياشلىرىنى تۆكۈشۈپتۇ. ئوقۇلغان ئىلاھىي نەسىھەتلەر شۇ قەدەر تەسىرلىك

ئىكەنكى، ئۇنىڭ سېھىر - تەسىرىدىن ئەھلى ئۆلىمالارلا ئەمەس، مەدرىسنىڭ تام - تورۇسلىرىمۇ تەسىرلىنىپ، ياش تۆكۈشكە، بىر - بىرلەپ سويۇلۇپ چۈشۈشكە باشلاپتۇ. مۇشۇ پېتىم داۋاملاشسا، تام - تورۇسلار كۆز يېشىدىن زەي تارتىپ، ئۆرۈلۈپ چۈشىدىغانلىقىنى سەزگەن تالىپلار: بولدى ئۇستاز، غەزەپ قىلمىغايلا، ئۆزلىرىگە سەل قارىغانىكەنمىز، بىلسەك، ئەھلى مۇسۇلماننىڭ مۇسۇلمانى شۇ ئەلدە ئىكەن، دەپ يىغلاپ تۇرۇپ ئۆزرە سورىشىپتۇ.

— ھاجى خاراباتى مەككە مۇكەررەمدە يۈرگەن چاغلىرىدا، شائىر، ئۆلىمالار بىلەن دوستلۇق مۇلاقەتلىرىدە بولۇپتۇ. ئىلمىي ئەنجۇمەنلەردە مۇشائىرە ۋە مۇنازىرىلەرگە قاتنىشىپتۇ. خاراباتى ھەممىدە ئۇستۇنلۇككە ئېرىشىپتۇ. بولۇپمۇ نەزم ئوقۇشقا ئۆزىنىڭ چوڭقۇر مۇلاھىزىلىرىنى ئاللانىڭ ھەدىس - شېرىپلىرىگە تەدبىق قىلىپ، ئىلاھىي مىسرالارنى ئاپىرىدە قىپتۇ. ئۆزى كەلگەن ئەلنىڭ ئۇيغۇر ئېلى ئىكەنلىكىنى، ئۇ يەردە ناھايىتى نامرات، ئازاب چېكىۋاتقان مۇسۇلمانلارنىڭ ياشايدىغانلىقىنى، مۇسۇلمان - مۇسۇلماننىڭ قېرىندىشى، دېگەن ئىلاھىي روھ بويىچە، ئۇيغۇر ئېلىدىكى شۇ بىچارە مۇسۇلمانلارنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن دۇئا قىلىش، ئۇلارنى ياد ئېتىپ تۇرۇش. . . بارلىق مۇسۇلماننىڭ ۋىجدانى ۋە دىنىي بۇرچى ئىكەنلىكىنى مىسرالىرىدە قەيت قىپتۇ.

— ھاجى خاراباتى نەرە تارتىپ كېلىۋاتقان تاشقىننى ئارقىغا ياندۇرىۋېتىپتۇ.

— خاراباتى ھاجىم مەككە ـ مۆكەررەمگە باستۇرۇپ كەلگەن قارا بوراننى توختىتىپ قويۇپتۇ.

— خاراباتى، ئانىسىنى ئۆلتۈرۈپ قىچىپ كەتكەن بىر مۇسۇلمان ئوغلىنى دۇئايى ـ بەند بىلەن مەھكىمە شەرئىگە ياندۇرۇپ ئەكەپتۇ. . .

توقۇلغان رىۋايەتلەر ھەددى ـ ھېسابسىز كۆپ ئىدى. ئۇ يەنە داۋاملىق توقۇلۇۋاتاتتى. . .

ئۇزۇن يىللار ئۆتكەندىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە، ھاجى خاراباتىنىڭ قەبرىگاھىغا قاراپ يۈرگەن سۇلايمان شەيخمۇ بۇ ھەقتىكى ھېكايە ـ رىۋايەتلەرنى ئۇزۇلدۇرمەي ئاڭلاپ تۇرىۋاتاتتى. بۇ ھال ئۇنى تېخىمۇ ئىشەندۈرەتتى. كۆز ئالدىغا سېھرىي ـ كارامەتلىك ئەۋلىيا، يېتۈك ئەللامە ھەزرىتى مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى قايتا ئايان بولاتتى. ئۇ تىلسىز مەخلۇقاتلار بىلەن سۆھبەت قۇراتتى. ئاغرىق ـ بىمارلارغا شىپالىق ئاتا قىلاتتى. بارلىق مۆجىزاتلارغا چىن دىلىدىن ھۆرمەت ـ ئېھتىراملار بىلدۈرەتتى. . .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خۇش كەپسىزلەر، ئەزىزلەر!

ھەزرىتى ھاجىمنىڭ ھېكىم يوق باغقا شۇنداق دەپ كىرىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغاندەك بولدى سۇلايمان شەيخ.

«سىلى راستىنلا ئەۋلىيا بولۇپ ئۆتكەن ئىكەنلا ھەزرەت»

چوڭقۇر ئىچكى مۇلاقەتتە كېتىۋېتىپ، بىردىنلا شۇنداق دەپ پىچىرلىدى ئۇ.

ئاخىرقى تىركىشىش

شەيخ نەزەرى ئىچكىرىلەپ باراتتى. ئۇنىڭ ئىدراكى قۇۋۋىتى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە يەتكەنىدى. . .

مىلادىيە 1726 ـ يىلى.

چوغتالى ئەزىم ئىيۇل قۇياشى تەپتىدىن گويا بىر ئاتەشگاھقا ئايلانغان. پۇرۇقلاپ قايناۋاتقان زەيلىك سۇيىدىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلىدۇ. شورلۇق زېمىندىن چوغ ھارارىتى ئۆرلەيدۇ. تىنىقتىن ئوت چىقىدۇ. نەپەسمۇ ئاتەش بولۇپ تارايدۇ. ئىسسىق تەپتىدىن قانىتى كۆيۈۋاتقان ئۇچار قۇشلار پەرۋاز قىلىشقا ئامالسىز. ھەتتا بىزەڭ چىۋىنلارمۇ ئۆزىگە دالدا ئىزدەش كويىدا. . .

كۆزلىرى ئولتۇرۇشقان، مەڭىز سۆڭەكلىرى بۆرتۈپ چىققان، قەدەملىرى تولىمۇ ئېغىر بىر مويسىپىت پۇتىنى كۆيدۈرۈپ تۇرىدىغان توپىلاڭ يولدا يالاڭ ئاياغ كېتىپ باراتتى. ئۇ خۇددى ئەقلىنى يوقاتقان ئادەمدەك، يېنىدىن ئۆتكەنلەرگىمۇ، تاپانلىرىنى قىزدۇرۇپ بېرىۋاتقان كۆيدۈرگۈچ ھارارەتكىمۇ پەرۋا قىلمايتتى. نۇرلىرى قېتىپ قالغان ئوپۇردەك كۆزلىرىنى قانداقتۇر بىر نامەلۇم نۇقتىلارغا تىكىپ، چوڭقۇر مۇلاھىزە ئېغىر قايغۇ ـ ھەسرەت ئىچىدە ئىلگىرىلەپ كېلەتتى. ئۇ ئېغىر ـ ئېغىر نەپەس ئالاتتى. تىنىمسىز خىرقىراۋاتقان گېلىنىڭ بىر يەرلىرىدىن «جاھاندىن ۋاپا يوق، جاھاندىن ۋاپا يوق!»

دېگەن ئاۋازلار چىقىۋاتقاندەك بىلىنەتتى. . .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. تۇتىيا ئۇستاز، بارمۇ سىلى؟ — سەللىسى كىرلەشكەن، ساقىلى ئۇچتەك ئاقارغان بولسىمۇ، چىرايىدىن بىر خىل پاراسەت ۋە پاكىزلىق چىقىپ تۇرىدىغان پۇتۇكچى تالىپ، دەرۋازىسى ئالدىغا پەيدا بولۇپ قالغان ھاجى خاراباتىنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ، پېشىگە سۆيۈپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى. شۇ گەپنى دېيىش بىلەن تەڭ كۆزلىرىگە لىغىرلاپ ياش كەلدى. ئۇستازىنى كۆرمىگىلى خېلى زامان بولغانىدى. ئەمدىكى ئۇستاز باشقىچە قىياپەتتە تۇراتتى: غېرىب چىراي، تۇپا تەرەت، ياغاق چىرايىنى رىيازەت قورۇقلىرى بېسىپ ياتقان، خۇنۇك كۆزلىرى پىلدىرلاپ پاچاقلىرى ئىگىلگەن. . .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، تۇر، بالام! — ئىلگىرىكىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان زەئىپ بىر ئاۋازدا جاۋاب قايتۇردى ھاجى خاراباتى.

ئۇ، ھەج زىيارىتىدىن قايتىپ كەلگەندە بىر كۆرۈنۈپ قويغانچە، شاگىرتىنىڭ ئۆيىگىمۇ ئاياغ باسمىغانىدى. ئۆزىنىڭ روزىغارى سېتىۋېتىلگەن، ئادەملەردىن قېچىپ يۈرگىنى ئۈچۈن، بالىۋاقا، نەۋرە - چەۋرىلىرىنىڭ ئۆيىگىمۇ بارمايتتى. كىملەر بىلەن كۆرۈشۈپ، نەلەردە يۈرگەنلىكىنى ئەسلا بىلگىلى بولمايتتى.

ئۇ مەككە - مۇكەررەم، مىسىر كەبى ئىسلام ئۆلكىلىرىدە بەش يىل تۇرۇپ، ئۇدا ھەج قىلىپ قايتقاندا، يۇرتىنى باشقىچە قىياس قىلىپ كەلگەنىدى. لېكىن، غېرىبانە چوغتالى ئەزىم بۇرۇنقىدىنمۇ بەتتەر بىر ھالەتتە

كۆز ئالدىدا نامايان بولدى: يەرلەر ئاق تاشلىۋېتىلگەن، يۇرتنى ئاچارچىلىق قاپلىغان، تالاي ياشلار پىر - ئۇستازلىرىدىن دۇئا ئېلىپ تىلەمچىلىك بىلەن يۇرتمۇ يۇرت چىقىپ كېتىشكەن، سان - ساناقسىز ياش ئاياللار ئەرلىرىدىن ئايرىلىپ تۇل قېلىشقان، ھەممىلا ياقتا شاراقشىپ تۇرغان ساپايە، ھەممىلا ياقتا يەنە شۇ «ھۇم! » - جەررە! . . .

ھاجى خاراباتى چىدىمىدى. ئۇنىڭ بۇ ھالەتنى يەنە كۆرگۈسى يوق ئىدى. ئۇ كىمنى، قايسى كۆزى بىلەن كۆرسۇن؟ قازى يەنە بۇرۇنقىدەك قازى ئىكەن: ھەق - ئادالەت ھەققىدە داۋراڭ قىلىپ، نەفسى شەيتاننى شەرىئەت قانۇنى ئۈستىگە قويىدىغان. ئىمام يەنە شۇ ئىمام ئىكەن: ئەھلى مۇسۇلماننى ئىقتىدا قىلدۇرۇپ، ئۆزى نەفسىنىڭ مۇخلىسى بولىدىغان، غەنىيمۇ، گادايمۇ، شەيخمۇ، سوپىمۇ ۋە ھەتتا مۇپتى، مۇھتەسىپمۇ. . . شۇ ئىكەن. بۇلار بىلەن ياشاپ بولامدۇ؟ دەردلەرگە چىداپ بولامدۇ؟ !

— خۇداغا ئامانەت، بالام، — دېدى ئۇ، بىر نوگاي سوغ سۇنى غورتۇلدىتىپ ئىچىۋېتىپ، شاگىرتى داستىخان راسلىغان سۇپىغا پېشىنى تەگكۈزۈپمۇ قويماي. ئەسلىدە پۇتۇكچى تالىپ «سىلىنى كۆپ ئىزدىدىم. نەلەردە يۈردىلە ئۇستاز؟ » دەپ ھال - ئەھۋال سورىماقچى ئىدى. لېكىن، بۇنىڭغا ئىمكان بولمىدى. ئۇ، ئۆيۈقتا قويۇپ قويغان قەغەز - قەلەمنى ئېلىپ چىقىشقىمۇ ئۈلگۈرمىدى. ئۇستاز خۇنۇك كۆزلىرىنى كۆككە تىكىپ

تۇرۇپ، خىرقىراق ئاۋازدا تەلقىن قىلماقتا ئىدى:

نې ھېساب ئەيلەدىمكى تارىخغە،
مىلىڭ ۋە يۈز يانە قىرىق ئالتىغە.

پۈتۈكچى تالىپنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى. ئاڭلىغان مىسرالار، ئۇستاز تەلقىنىنىڭ ئاخىرلىشىپ قالغانلىقىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. ئۇ بىلەتتىكى، تالاي شائىرلار ئۆز دىۋانىنىڭ خاتىمىسىنى مۇشۇنداق — ۋاقىت، يىلنامىلار بىلەن چۈشۈرگەنىدى. بۇ يەنە مۇئەللىپنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىنىڭ يەكۈنىمۇ بولۇپ قالاتتى. ئەجەبا، ئۇستاز مۇشۇنىڭ بىلەن خۇلاسە كالام قىلىۋەتسە ـ ھە! ئەمدى ئۇنىڭ تەلقىن، مۇلاھىزىلىرى ئاخىرلاشقانمىدۇ ياكى ئىلاھىي ھېكمەتلەر ئاپىرىدە قىلىشقا زېھنى يەتمىگەنمىدۇر؟ ۋە ياكى. . . كۆڭلى بىر نېمىنى تۇيغانمىدۇ؟ . . .

ئۇ، ئۇستازنىڭ ئىلاھىي يۈكسەكلىككە تۇتۇشۇپ كېتىدىغان نەزىم ـ تەلقىنلىرىنى ئاخىرقى قېتىم ئاڭلاۋاتقاندەك، پۈتۈن دىققىتى، سېزىم ـ سەزگۈلىرىنى قۇلىقىغا يىغىپ، ئۈن ـ تىنسىز ھالدا ئاڭلاپ تۇردى:

قىلغۇلۇق شەرئىنى كىتاب ئەتتىم،
بىلمىگەنلەرغە مەن خىتاب ئەتتىم.
گەر خاتالىق ئۆتسە مەندىن، ئەي ئالىم،
رەھىم ئەيلە، لۇتفى قىل كۆرۈپ ھالىم.
. . . .
ئەي دەرىخا، بارچە غەفلەت ئىچرەدۇر،
دائىما كۇفرى زەلالەت ئىچرەدۇر.

ھېچكىم قورقماس كىشىنى ھەققىدىن،
يادىغە كەلمەيدۇ ھەقنى قەھرىدىن.
خاھ غەنىيۇ، خاگادايۇ شاھ ھەمە،
خاھى شەيخۇ، خاھ سوفى موللا ھەمە.
خاھى قازى، مۇفتى، خاھى مۇھتەسىب،
ئىستەمەس ھەرگىز ھالالىدىن نەسىب.
. . . .
نەفس شەيتاندۇر دەۋام ھەم سۆھبىتىڭ،
كەتتى سەئىدىن دىن بىلە ھەم مىللىتىڭ.
. . . .

پۈتۈكچى تالىپ سېزىپ تۇردىكى، ئىلگىرى تەلقىن قىلىنغان بۇ مىسرالار يەنە تەكرارەن نەزم بولۇپ تۈزۈلگەنىدى. ئەمما ئۇ، مەزمۇن جەھەتتىن تولۇقلىنىپ ۋە چوڭقۇرلىشىپ، بۇرۇنقىدىن پەرقلىق ھالدىكى بەدىئىي پاساھەت پەللىسىگە ئۇلىشىپ كېتىۋاتاتتى. بۇنى ئۇستازدىكى ئۇنتۇغاقلىق ۋەجىھىدىن كېلىپ چىققان تەكرارلىق دېگىلى بولمايتتى. مىسرالاردىكى چوڭقۇرلۇق، ئەستايىدىللىق ۋە يەكۈن خاراكتېرىنى ئالغان كەسكىنلىك بىلدۈرۈپ تۇراتتىكى، ئۇستاز ئۇزاق ئويلىنىشتىن كېيىن مۇشۇ مىسرالارنىڭ ۋەزنىنى قايتا ھېس قىلغان ۋە ئۇنى خاتىمە قىلىش زۆرۈر دەپ قارىغانىدى. بۇ ئۇنىڭ ۋەز ـ نەسىھەت قالدۇرۇش يولىدىكى ئاخىرقى تىرىشچانلىقى، تەرغىبات مۇساپىسىدىكى ئاداققى تىركىششى ئىدى. بۇنىڭ ئاخىرى تەبىئىيكى، تالىپقا ياد بولۇپ كەتكەن ھېلىقى ئىككى مىسرا بىلەن چۈشەتتى:

مەن نېچۇك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

— خەير - خوش! — ھاسىراپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى ھاجى خاراباتى تەبىئىتى ۋە يېشىغا ماس كەلمىگەن ھالدا ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئۇ مەسنەۋىلىرىگە خوش دېدىمۇ ياكى شاگىرتىغىمۇ بىلىپ بولمايتتى. پۈتۈكچى تالىپ ئەس - ھوشىنى يىغىپ بولغۇچە ئارىلىقتا، ئۇ ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلگەن دەرۋازىنىڭ سىرتىغا چىقىپ بولغانىدى. . .

شاگىرت پۈتكەن يىلنامە

شۇ كۈندىن ئېتىبارەن ئۇ ھېچكىمگە كۆرۈنمىدى. مۆجىز - كارامەتلەرگە ئەسىر بولۇپ كەتكەن ئادەملەر بۇ ھەقتىمۇ ھېكايە قىلىشىپ ئۆلگۈرگەنىدى:

— ھاجى خاراباتى ئاخۇنۇمنى بىزنىڭ خوتۇن كۆرۈپتۇ. ئۇ ھەرەم تەرەپكە ئۇچۇپ كېتىپتۇمىش.

— خاراباتىئاخۇنۇم ئانىدىن تۇغما بولۇپ، قومۇشلۇقمۇ قومۇشلۇق كېزىپ يۈرەرمىش.

— خاراباتىم، يوغان تېرەك تۈۋىدىكى سېسىق كۆلنىڭ بويىدا يىغلاپ ئولتۇرارمىش.

— ئۇ ئادەم ساراڭ بولۇپ قاپتىمىش. ھە دېسىلا يىغلاپ، زامانىنىڭ ۋاپاسىزلىقىنى تىللاپ يۈرەرمىش. . .

— گەپلەر تولا ئىدى. لېكىن ھېچقايسىسىدا ھاجى خاراباتىنىڭ ھەقىقىي مەقسىتى يورۇتۇلمايتتى. راستىنى دېگەندە، يورۇتۇپ بېرىشكىمۇ ھېچ كىشى قادىر ئەمەس ئىدى.

ئۇ، ھەج - ھەرەم زىيارىتىدىن قايتىپ كېلىپ بىر ئايدىن كېيىنلا، ئۆزىگە مۇشۇنىڭدىن باشقا يول يوقلۇقىنى ھېس قىلغانىدى: ھېچكىشىگە يېلىنمايتتى. ھېچ كىشىگە كۆرۈنمەيتتى. گۇناھ - گۇمراھلىققا پاتقان دۇنيادىن ئۈزۈل - كېسىل قول ئۈزگەنىدى.

«جاهاندىن ۋاپا يوق، جاهاندىن ۋاپا يوق!» ماڭغان - تۇرغان يېرىدە شۇنداق دەپ زارلىناتتى ھاجى خاراباتى. ئۇ ئامالسىز قالغانىدى. كۆرۈنۈپ تۇرغان ئازغۇنلۇق، پاسىق - چىركىنلىكلەرگە چىداپ بولمايتتى. ئۇنى توپ يىلتىزىدىن يوق قىلىش قولىدىن كەلمەيتتى. ئۇ بىر ئادەم، چۈشىنىشكە ئېرىشەلمىگەن قېرى بىر ئادەم ئىدى!

«بىۋاپا ئالەم، بىۋاپا ئادەم» ئۇ ھەممىدىن سەسكەنگەنىدى. ياش ئەگىپ تۇرىدىغان خۇنۇك كۆزلىرىگە گۇناھدىن ئۆزگە نەرسە كۆرۈنمەيتتى. ئۆزىمۇ تېگى يوق شۇ گۇناھ دېڭىزىغا كىرىپ كېتىۋاتقاندەك، بۇگۈن، ھازىرلا ھالاك بولىدىغاندەك بىلىنەتتى...

ئۇ ئاچ - يالىڭاچ ھالەتتە، ھېچ كىشىگە كۆرۈنمەي، سەرسان - سەرگەردان بولۇپ يۈرەتتى. مۇشۇ قىلمىش ئارقىلىق ئۇ ئۆزىنى — گۇناھقا تولغان پاسىق دۇنيادا بۇگۇنگىچە ياشاپ كەلگەن قېرى جېنىنى جازالىماقتا ئىدى!

كۈنلەر، ئايلار... ئۆتتى. قىشتا سوغدىن، يازدا ئىسسىقتىن، تۆت پەسىلنىڭ ھەممىسىدە ئاچلىقتىن قىيناپ كەلگەن يىللاردىنمۇ نەچچىسى ئۆتتى. مانا ئەمدى يەنە ياز كەلگەنىدى...

بەدەنلىرى ئورۇقلاپ، ئىسكىلىتتەك بولۇپ قالغان ھاجى خاراباتى قېلىن قومۇشلۇق ئارىسىدا ئانىسىدىن تۇغما ھالەتتە مۆدۈرۈپ - چوقۇرۇپ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ ياغاق ۋە ئاجىز تېنى ئاپتاپتا كۆيۈپ چۈچىلىدەك قارىداپ كەتكەنىدى. كۆيۈشتىن سويۇلۇپ، تالاي يىقىلىشلاردىن يېرىلىپ كەتكەن ئاشۇ قارا بەدەنىنىڭ يىڭنە ئۇچى چاغلىق

ساق يېرى قالمىغانىدى. ھەممىلا يەر يېغىر: قومۇشلار تىلىۋەتكەن، كۆتەك، يىلتىزلار يېرىۋەتكەن، ئوي - دوڭغۇللار سۈرۈۋەتكەن، پاشا، كۆكۈيۈنلەر چېقىپ ئىششىتىۋەتكەن... ئۇ، ئۇ زەيلىكتىن - بۇ زەيلىككە، ئۇ قومۇشلۇقتىن - بۇ قومۇشلۇققا... يۆتكىلىپ تۇراتتى. نەدە ھەرە بولسا، قەيەردە كۆكۈيۈن سېزىلسە، قايسى قومۇشلۇقتا لاي - لويى، پاشا - كۇمۇتىلار كۆپ كۆرۈنسە شۇ يەرگە قاراپ يول ئالاتتى. ئاچچىقچان ھەرىلەر ئاۋاق بەدەنگە زەھەرلىك نەشتەرلىرىنى خەنجەردەك ئۇراتتى. پاشا - كۇمۇتىلار تۆپە - تۆپىلەپ ئىششىپ چىققان تارشىدەك قاتتىق ئۇستىخانغا ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئېتىلاتتى...

«چاقە، مەندەك گۇناھكارنى چېقىپ ئۆلتۈر!» شۇنداق دېدى ئۇ. توشقىچە سۇ قۇيۇۋېتىلگەن شاللىقتا قىپيالىڭاچ ھالدا دۈم يېتىپ. ئۇ، بەدەنلىرىنى تەكشى ئۆررۈپ، بەس - بەستە قونۇۋاتقان پاشىلارنىڭ نۆۋەت بىلەن چېقىۋېلىشىغا ئاسانچىلىق يارىتىپ بېرىۋاتاتتى.

«چاقە، ماۋۇ تەرەپنىمۇ چاق، گۇناھ قېتىدا ياشىغان گۇناھكار مۇشۇنىڭغا لايىق» پىچىرلاپ تۇرۇپ يانغا ئۆررۈلدى ئۇ «بولمىدى، تېخىمۇ قاتتىق چاق. سانجىپ - سانجىپ!... تىغ ئۇرغاندەك، پىچاق تىققاندەك، يىلان چاققاندەك!...» ئۇنىڭ بەدەنلىرى چىداپ تۇرغۇسىز دەرىجىدە ئاغرىيتتى، ئېچىشاتتى. بىر قىسىم جايلار سېزىمىنى يوقىتىپ باراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، ئۇنىڭغا پاشىلار تازا كۈچەپ چاقمايۋاتقاندەك بىلىنىۋاتاتتى.

«قاراموقچىنىڭ[1] پاشىلىرىغا يەتمەيدىكەنسىلەر. ساقى باينىڭ سازلىقى[2] دىكى پاشىلارنى دورىيالىمايدىكەنسىلەر» شۇنداق دەپ ئاغرىنىدى ئۇ، بەدەنلىرىگە ئۇستى - ئۇستىلەپ قونۇۋالغان سانجاق - سانجاق پاشىلار قەۋىتىگە قاراپ. «ئۇ يەردىكى پاشىلار ئالامەت چاقاتتى. قېنىمنى شوراپ، قورسىقىنى كۆتۈرەلمىگۇدەك بولغىچە قادىلىپ تۇراتتى. ئاسانلىقچە تويمايتتى. بەس - بەستە يوپۇرۇلۇپ كېلەتتى. . .»

ئۇ، پاشىلار كۆپ قونۇپ، قانچە قاتتىق چاقسا، شۇنچە سۆيۈنۈپ كېتەتتى. لېكىن ھازىر سۆيۈنگىدەك ئىش بولمايۋاتاتتى. پاشىلار بىر - بىرىدىن قىزغىنىپ قونۇشاتتىيۇ، ئاغرىتقۇدەك چاقالمايۋاتاتتى. زادىلا ئاغرىمايتتى! . . . كەچ بولسا بەك چاقاتتى. ئىتتىكرەك كەچ بولسا ئىدى! . . .

ئۇنىڭ شاللىق قىرىغا قويۇۋالغان بېشى ئاستا - ئاستا سۇغا سىرىلىپ چۆشۈۋاتاتتى. ئۇنىڭدا بېشىنى كۆتۈرگۈدەك كۈچ - ماجال، تېنىنى باشقۇرغۇدەك سېزىم - مادار يوق ئىدى. ئۇ سېزىملىرىنى يوقاتقان ھالەتتە، چۈش كۆرۈۋاتقاندەك بىر تۇيغۇدا قاراموقچىدىكى ساقى باينىڭ سازلىقىنى، ئادەمنى چاقىدىغان جانىۋارلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تېپىلىدىغان ئاشۇ قىلىن قومۇشلۇقلارنى. . . ئەسلەپ قالدى. شۇ خاسىيەتلىك سازلىقتىن ئەپكېلىۋالمىغان بولسا، بۇ چاغقىچە بەلكى. . .

①② ئاقسۇدىكى جاي ئىسىملىرى.

— سىلىنى بىر ھەپتىدىن بېرى ئىزدەپ يۈرىمىز جېنىم ئاكا، قايسى گۇناھلىرى ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئازابلايدىغانلا؟ سىلىلا ياشىغانمۇ بۇ كور جاھاندا؟ — نەۋرە ئاكىسىنى ئىزدەپ - سوراپ يۈرۈپ، ساقى باينىڭ قومۇشلۇقلىرىدىن تاپقان رېھىمخان بۇقۇلداپ يىغلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېگەنىدى ئاكىسىغا، — ئۇنداق قىلمىسىلا، جاھان بۇنىڭ بىلەن ئۆڭشىلىپ قالمايدۇ. بالا - ۋاقا، نەۋرە - چەۋرىلەر «دادام نەدىدۇ» دەپ سىلىنى ئىزدەپ يۈرىدۇ. مېنىڭ يۈزۈمنى، ھېچ بولمىسا، ئۆيدىكى ئاشۇ ئاجىز ئوغلۇمنىڭ يۈزىنى قىلسىلا خۇدايىم بەرگەن ئاكا، ماڭار چېغىمدا ھاجىم دادامنى ئېلىپ كەلمىسىڭىز، ساقى باينىڭ سازلىقىغا مەن كېتىمەن، دەپ كۆزىگە ياش ئېلىپ قالدى شۇ بالا. باشقا تۇغقانلارنىڭ ھېچقايسىسىغا گەپ - سۆز قىلماي كەلدىم. جۆرسىلە، سىلىنى ئېلىپ كېتەي، ئاكا.

— با. . . بارمايمەن، — مۈردىلا ئوخشاپ قالغان خاراباتى، يېرىلىپ، گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىنى ناھايىتى تەسلىكتە مىدىرلاتتى، — ھېچكىم بىلەن كۆرۈشكۈم يوق. . . كۆزۈم كۆرمىسۇن شۇلارنى. . . بۇ يەرنىڭ پاشىسى ئاۋۇنكەن. . . بەك ئوبدان يەركەن. . . ئادەمزات يوق، خالىي. . .

— خۇدايىم خۇش بولسۇن، جېنىم ئاكا، ئۆيدىكى ئاشۇ ئاجىزنىڭ يۈز - خاتىرىسىنىمۇ قىلمامدىلا؟

— شۇ بالىنىڭ - ھە! . . . جېنىم بالام! . . . — ئۇ شۇنداق دېدى - دە، قۇرۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە غىلىلدە ياش ئالدى. ئۆز بالىسى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئاشۇ

ئاجىزغا چىدىمايدىغانلىقىنى رېھىمخان ئوبدان بىلەتتى.

ئۇ گەپ - سۆز قىلمايلا نەۋرە ئاكىسىنى يارىيار ھارۋىسىغا يۆلەپ چىقاردى. . .

نەۋرە سىڭلىسى ياندۇرۇپ كېلىپ ئەتىسىگىلا ئۇ يەنە ئۈن - تىنسىز غايىب بولغانىدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئېغىزىغا بىر نەرسە سالدىمۇ - يوق، نەلەردە پاشىغا تالىنىپ يۈردى، بۇ شاللىقتا يېتىۋاتقىلى قانچە كۈن بولدى. . . ئەسلىيەلمەيتتى. راستىنى دېگەندە، ئۇ، زامان، ماكان سېزىمىنىمۇ يوقاتقانىدى. قورسىقى ئاچقىنىنى تېخىمۇ سەزمەيتتى. قىر تۈۋىگە يېنىچە تاشلانغان بېشى لەشلەر لەيلەپ تۇرغان ئىسسىق زەي سۇغا بوش چىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ، ئۆزى ئارزۇ قىلغان خىيالى دۇنيادا ياشاۋاتقاندەك ھېس قىلاتتى. تولىمۇ يەڭگىل، شېرىن، خىسلەتلىك ۋە ئارامبەخش بىر تۇيغۇ ئۇنىڭ روھ ۋە تېنىنى قاپساپ كەلمەكتە ئىدى. شېرىن كۆرۈنۈش، شېرىن سېزىم، شېرىن خىيال. . .

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خۇش كەپسىزلەر ئەزىزلەر! »

شېرىن بىر تۇيغۇ ئىچىدە شۇنداق پىچىرلىدى ئۇ، خىيالغىمۇ، رېئاللىققىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان كۆرۈنۈشكە قاراپ. ئۇنىڭ يېرىم يۇمۇلغان كۆزى، بىر - بىرىگە لەغمەن پىلتىسىدەك يۆگىشىپ كەلگەن يوغان بىر جۈپ چار يىلاننى كۆرگەنىدى. «مەرھەمەت چىقىشسىلا! »

يىلان بېشىنى تىككىدە كۆتۈرۈپ، خاراباتنىڭ يېنىچە تاشلانغان يۈزىنىڭ ئۇدۇلىغا كەلدى ۋە ئۆزىگە زەرەر - زەخمەتسىز ھالدا قاراپ تۇرغان خۇنۇك كۆزلەرگە ئۇزاقتىن - ئۇزاق قاراپ تۇرىۋەتكەندىن كېيىن،

«غىلدىر» قىلىپ ئارقىسىغا يېنىپ كەتتى. . .

«. . . ئىزگۈلۈك بارچە جانلار ۋۇجۇدىدا. . . »

خىيالىي تۇيغۇ ئىچىدە شۇنداق پىچىرلىدى ئۇ يەنە. شۇئان، بىردىنلا جانلىنىپ قالغاندەك بولدى. يوپۇرۇلۇپ كەلگەن تەڭداشسىز لەززەت تۇيغۇسىدىن جان - جېنى يايراپ كەتتى. ۋۇجۇدى پەيدەك يەڭگىللەپ، ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان شېرىن سېزىمغا ئەسىر بولدى. خاتىرىسى روشەنلەشتى. تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇرى كۈچەيدى. باقىي ياكى پانىيغا تەۋەلىكىنى ئايرىش تەس بولغان تالاي كۆرۈنۈشلەر قايتا - قايتا گەۋدىلەندى. . .

«جان بىلەن تەن مەجازى بىرلىكتەدۇر»

ئۇنىڭ كاللىسىغا توساتتىنلا، كىمدۇر بىرى ئېيتقان مۇشۇ گەپ كېلىپ قالدى. راست، كىم دېگەن؟ كىمنىڭ گېپى بۇ؟ . . . ئاھ، ئېسىگە كەلدى. بۇ گەپنى شاھ مەشرەپ ئەۋلىيا دېگەن! ئۇ، ئايكۆل مەۋلانەمدىن[1] ئاقسۇغا چۈشكەندە ئۆزىنى يوقلاپ ئۆتكەن ئەمەسمىدى؟ ئالتۇنلىرىم[2] مازارىنى زىيارەت ئەيلىگەندىن كېيىن ئىلىغا ئۆتۈپ كېتىدىغانلىقىنىمۇ شۇ چاغدا دېگەن ئەمەسمىدى؟

— قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە تالىپ بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا تەلقىن قىلغان مۆجىزە - ھېكمەت ۋە شېرىن پاساھەتلەرگە تويۇنغان مەسنەۋىلىرىنى بۇ دورام ئىشتىپ كەلدىم، تەقسىر، — دېگەنىدى ئۇ، خاراباتى بىلەن دىدارى

---

① ئاقسۇ ئايكۆلدىكى مازارنىڭ نامى.

② ئونسۇدىكى مازار.

مۇلاقەتتە بولۇۋېتىپ، ــ ئۇنىڭ بالاغىتى دىلىمدا، پاساھىتى تىلىمدادۇر. بەرھەق، جانابلىرى شۇل زاماندىلا مەجازىي ئىپادىدە تەلقىن قىلغاندەك، جان ـ تەنگە مېھمان ئېرۇر. دېمەككى، جان بىرلە تەن مەجازىي بىرلىكتەدۇر. . .

ئۇ يەنە ئويلىدى. ۋۇجۇدى يەڭگىللەپ، تەسەۋۋۇرى شۇ قەدەر كۆچىيىپ كەتكەن ئىدىكى، ئۇنتۇلۇپ كەتكەن شېرىن ئەسلىمىلەر، يىراق ئۆتمۇشتىكى ئەسلىمىلەرمۇ. . . ناھايىتى ئېنىق ئېسىگە كېلىۋاتاتتى. ئۇ، ئۇزۇن زامانلار ئىلگىرى ئاقسۇدىن ئۆتكەندە ئۆزىنى يوقلاپ ماڭغان شاھ مەشرەپنىڭ بىر كەلىمە سۆزىنى تاسادىپىي ئەسكە ئېلىپ قېلىش باھانىسىدا، ئۇنىڭدىنمۇ ئىلگىرى بولۇپ ئۆتكەن بىر ئىشنى ــ قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە نەزم تەلقىن پائالىيىتىدە بولۇپ زىلزىلە قوزغىغان ياشلىق چاغلىرىنىمۇ شۇنداق شېرىن تۇيغۇ ئىچىدە، ھۇزۇر بىلەن ئەسلەپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ھەممە كېلەتتى، ھەممىنى ئويلايتتى. . .

ئۇنىڭ سۇغا يېرىم چىلىشىپ تۇرغان بېشى ئاستا ـ ئاستا چۆكمەكتە ئىدى. . .

كەچ كىردى. پاشا، كۇمۇتىلار چۇۋۇلۇپ چىقىشقا باشلىدى. سۇ ئۈستىدە يېرىم يۇمۇلۇپ تۇرغان بىر كۆز تىنچ ھالەتتە سۇ ئاستىغا كىرىپ كەتتى. سان ـ ساناقسىز ھاشارەتلەر ئۇۋۇلاپ كەتكەن يەنە بىر ئاخىرقى تۆشۈك ــ ئۇنىڭ قۇلىقىمۇ كۆپىيىپ كەلگەن زەي سۇ ئاستىدا غايىب بولدى. ئېچىقتا يېقىن جايدىكى ئاشۇ كىچىككىنە قىر تۈۋىدىن تولىمۇ ئاجىز ھالدا بىرقانچە قېتىم بۇلدۇقلىغان

ئاۋاز چىقتى. بۇ، ئۇنىڭ نەۋرە سىڭلىسىغا خىيالەن ئېيتقان: «مەن دادامنىڭ يېنىدا ياتاي» دېگەن زەئىپ ۋە ئاداققى ئاۋازلىرىغا ئوخشاپ كېتەتتى. . .

ئالەم جىمجىت ئىدى. ئاچ كۆز پاشىلار ئاۋۇالقىدەكلا يوپۇرۇلۇپ كېلەتتى. . .

كېيىنكى چاغلاردا، قېرىلىق يېتىپ، خاتىرىسى زىيادە ئاجىزلىغان پۇتۇكچى تالىپ ئاشۇ ئۇنتۇلماس جۇمە كۈنىنى تەستە ئەسكە ئېلىپ، تىترەپ تۇرغان .قوللىرى بىلەن:

«تارىخىي ھىجرىيىنىڭ بىر مىڭ بىر يۈز قىرىق ئىككىنچى يىلى» (مىلادىيە 1730 ـ يىلى) دەپ پۈتۈپ قويىدى.

خاتىمە

— ھاجى خاراباتى ئاخۇنۇم ۋاپات قىلغان كۇنى جاھان ماتەمدار بولۇپ، ھەممە ياق تۇتۇلۇپ كەتتى. ئۇنىڭ تاۋۇتىنى مۇرىمىزگە ئېلىشىمىزغىلا، ئۆزلىكىدىن يەڭگىللەپ، خۇددى كەپتەردەك لەپ - لەپ قىلىپ ئۇچۇپ ماڭدى.

— بىز خاراباتىئاخۇنۇمنىڭ تاۋۇتىنى كۆتۈرمىدۇق، تاۋۇت بىزنى سۆرەپ ماڭدى. . .

— خاراباتى ھاجىم ئەسلىدە پەستىكى زاراتگاھلىققا دەپنە قىلىنغان. بىر كۇنى نەۋرە سىڭلىسى رىھىمخاننىڭ چۈشىگە كىرىپ: مەن دادامنىڭ يېنىدا ياتاي، دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن جامائەت، ئۇنىڭ دادىسىنىڭ يېنىغا يەرلىك كولاپ، ئەمدى يۆتكەيلى دەپ تۇرۇشىغا قاتتىق بوران چىقىپ كېتىپتۇ. بوران توختىغاندا قارىسا، پەسكە قويۇلغان ئەۋلىيا دادىسىنىڭ يېنىدىكى يەرلىككە يۆتكىلىپ كېلىپ بوپتۇ. . . بۇ، راستتىنلا ئۇلۇغ زات ئىكەن. . .

ھاجى خاراباتى ھەققىدىكى رىۋايەتلەر مەڭگۇ تۈگىمەيدىغاندەك ئىدى. ھەممىنى چۈشىنىپ يەتكەن سۇلايمان شەيخ بۇ توغرىسىدىكى ھېكايىلەرگە يېڭى تۇس قوشۇپ باراتتى:

— قوغۇن يەڭلار، تاۋۇز يەڭلار! كۆكتات لازىم بولغانلارمۇ كېلىڭلار! ھەممىسى خاراباتى ھاجىمنىڭ، ھەممىسى بىكىرىغا! . . .

ئۇ، ھاجى خاراباتى نامىدىكى ۋەخپە يەرگە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە خالىس تەر تۆكۈپ ئۆتتى. يۇرت - يۇرتلاردىن كېلىپ - كېتىۋاتقان كىشىلەر چوغتالى ئەزىمگە قەدەم باسقاندا ھاجى خاراباتىنى قايتا كۆرگەندەك بولدى. ئۇلار سۆيۈنۈش بىلەن: ھاجى خاراباتى ھايات ئىكەن، دېيىشتى. . .

مىلادىيە 2002 - يىلى 31 - ماي، ئاقسۇ.

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت
مەسئۇل كوررېكتورى: ئارزىگۇل كېرەم
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: مۇراددىل ئابىد

تارىخىي شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر ـ 5
(1)
رىيازەتكار ئەدىب — **خاراباتى**

ئاپتورى: ئابباس مۇنىياز

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى رېنشياڭ مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: 787×1029 مم، 1/32 باسما تاۋىقى: 7.875
2003 - يىل 5 - ئاي 1 - نەشرى
2003 - يىل 5 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1—5000
ISBN 7—228—08011—4
ئومۇمىي باھاسى (1—5): 30.00 يۈەن
(يەككە باھاسى: 6.00 يۈەن)